

DUPKA GYÖRGY

A SZOVJET HATÓSÁG
MEGTORLÓ TEVÉKENYSÉGE
KÁRPÁTALJÁN (1944-1991)

DUPKA GYÖRGY

A SZOVJET HATÓSÁG MEGTORLÓ TEVÉKENYSÉGE KÁRPÁTALJÁN

(1944–1991)

Kárpátaljai Magyar Könyvek
232.

Megjelenik

Nemzeti Kulturális Alap

a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával

A kézirat készült:
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával

Lektorálta: *Zubánics László*

© **Dupka György, 2014**

© **Intermix Kiadó, 2014**

Intermix Kiadó
88000 Ungvár, Sport tér 5/a
Tel.: +380-312-64-37-37
E-mail: *titkarsag@mekk.uz.ua*

Felelős kiadó: *Dupka György*

Szerkesztő: *Kövy Márta*

Műszaki szerkesztő: *Fábián Zoltán*

Budapesti képviselő: H-1011 Budapest, Hunyadi János u. 5.

Készült a Shark Kft.-ben

ISBN 978-963-9814-61-5

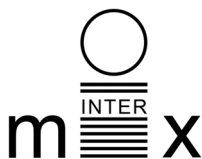
ISSN 1022-0283

DUPKA GYÖRGY

A SZOVJET HATÓSÁG
MEGTORLÓ TEVÉKENYSÉGE
KÁRPÁTALJÁN

(1944–1991)

A KÁPÁTALJAI MAGYARSÁGOT ÉRT ATROCITÁSOK,
SÉRELMEK VÁZLATOS TÖRTÉNETE LEVÉLTÁRI FORRÁSOK,
EGYÉB DOKUMENTUMOK ALAPJÁN

Intermix Kiadó
Ungvár – Budapest
2014

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	9
-------------	---

I. FEJEZET

Koncepciós perek, etnikai alapú asszimilálással, szovjetizálással, internacionalizálással és ateizálással kapcsolatos intézkedések (1946-1953)	13
--	----

1. Települések átvilágítása, az ideológiai ellenfelek

felkutatása	13
--------------------------	-----------

1. 1. A Rendkívüli Bíróság létrehozása	15
1. 2. A Rendkívüli Bíróság „vérbírái”	16
1. 3. Az első halálos ítéletek kiszabása	17
1. 4. Életbe léptetett ukrán hatályos törvények	19

2. Kárpátaljai országgyűlési képviselőket ért megtorlások

2. 1. Akik az országgyűlést nem követték Sopronba.....	19
2. 2. Kihallgatások.....	24
2. 3. Lejárató kampány a sajtóban, népgyűléseken	26
2. 4. Nyilvános tárgyalás megszervezése, ítéllethozatal a legnagyobb „kirakatperben”	27
2. 5. Kivégzések, száműzetések	30
2. 6. Bródy-kortársak, jeles személyiségek sorsa	33
2. 7. Az elítéltek, hozzátartozók utóélete	34
2. 8. Rehabilitáció, a mártírok emlékének megőrkítése, emlékkonferenciák	36
2. 9. Emlékhelyek	41
2. 10. Nemzetközi tudományos konferenciák	41

3. Az ukrán nemzeti vonal felszámolása

4. A történelmi egyházak szétverése

4. 1. A református egyház lelkeszeinek felelősségre vonása ..	52
4. 2. A római katolikus templomok meggyalázása, az egyházközségek vezetőinek „kiszűrése”	54
4. 3. A ruszin öntudatú görög katolikus egyház szétzúzása	57
4. 4. Újabb adalékok boldog Romzsa Tódor püspök megöletéséhez	59
4. 5. A kötelező ateizmus a vallás mákonya ellen.....	65

5. A kényszermunkára hurcolt

kárpátaljai fiatalok kálváriája	66
---------------------------------------	----

6. A nemzetiségek és a magyar települések irányított ukránosítása	73
7. A magántulajdon kolhozosítása, kulákperek	75
7. 1. Vagyonekbeosztás, földosztás, betelepítések	75
7. 2. Kuláktalanítás, kuláklisok, kulákperek	77
7. 3. A magántulajdon felszámolása, kolhozosítás	79
7. 4. A kolhozellenes lázadások	81
7. 5. A kis kolhozok összevonása	85
7. 6. Kolhozok (1945-1965)	86
7.7. A kolhozrendszer összeomlása a rendszerváltás időszakában	87
Jegyzetek	90

II. FEJEZET

1. A kárpátaljai magyarság a disszidens korszakban (1953-1964)	103
1. 1. „Az egyéni terror” intézményesülése	103
1. 2. Ellenálló csoportok szerveződése	103
1. 3. Az „ötvenhatos” politizáló fiatalok csoportosulásai ...	104
1. 3. 1. Az ungvári szovjetellenes ifjúsági szervezet	105
1. 3. 2. A nagyszőlősi szovjetellenes ifjúsági szervezet ...	106
1. 3. 3. A mezőkaszyi szovjetellenes ifjúsági szervezet ..	110
1. 3. 4. A gálocsi szovjetellenes ifjúsági szervezet	112
1. 3. 5. A kínvallatásokba belehalt Gecse Endre református lelkész	114
1. 3. 6. Az egyéni akciók hősei	116
1. 3. 7. Akik nem voltak hajlandók harcolni magyar testvéreik ellen	117
1. 3. 8. Szovjetellenes izgatásért megbélyegzett személyek .	119
2. Az '56-os forralom visszhangja a lakosság körében	120
2. 1. A magyar szabadságharc hatása a Szovjetföldön	122
3. A szabadságharc eltiprását Kárpátaljáról is irányították	123
3. 1. Amikor Kádár Jánosék testvéri segítségért kilincseltek	123
3. 2. Menekült ávosok Kárpátalján	126
3. 3 „Ártvilágított káderek” Magyarföldön	127
3. 4. Az ellenálló fiatalok letartóztatása és deportálása	128
3. 5. Árvaházi gyerekek „átlopása”	132
3. 6. Regisztrálás nélkül is deportáltak Szibériába?	132

4. A rabságban keletkezett lágerirodalom: lágerfolklor és lágerköltészet	133
5. A „hurra-legények” Sztálint istenítő alkotásai	141
6. Az elhurcoltak, elítéltek emlékének megörökítése	141
7. A kollektív jogok úttörői	142
8. A polgárjogi mozgalom másként gondolkodó magyarjai a „pangás” éveiben (1965-1985)	143
8. 1. <i>Szellemi ellenállók a szólásszabadságért, a közösségi jogokért</i>	<i>143</i>
9. A nemzetiségtudat ébresztői az „átalakítás ”éveiben (1986-1991)	144
9. 1. <i>A József Attilá-sok és a Forrás-beliek társulása a magyarság érdekvédelmére</i>	<i>144</i>
9. 2. <i>A harmadik kisebbségi korszak küszöbén: a független Ukrajnában</i>	<i>145</i>
<i>Jegyzetek.....</i>	<i>146</i>
 III. FEJEZET	
Eseménykrónika, tények, adatok (1944-1991)	151
FÜGGELÉK.....	179
22. sz. dekrétum – a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának a Rendkívüli Bíróság létrehozásáról	179
AZ OSZFSZK büntető törvénykönyve <i>(Részletek kommentárral)</i>	<i>182</i>
AZ SZSZKSZ állambiztonsága	198
<i>Megtorló tevékenységet folytató intézmények Kárpátalján.....</i>	<i>200</i>
<i>A megtorlások felelőseinek névmutatója</i>	<i>202</i>
<i>Fogalomtár, rövidítések jegyzéke</i>	<i>225</i>
<i>Hősi emlékjelek Kárpátalján.....</i>	<i>233</i>
<i>Jegyzetek.....</i>	<i>253</i>
STATISZTIKA	255
BIBLIOGRÁFIA	258

ELŐSZÓ

Úttörő munkára vállalkoztam, amikor a szovjet hatóság megtorló tevékenységével kapcsolatosan az eddig feltárt forrásanyagokat közreadom. Hasonló vállalkozásra eddig vidékünkön nem került sor. Végeredményben egy korábban megkezdett tényfeltáró kutatómunkát végeztem el. Úgy gondolom, hogy a tárgyalt korszakról meglévő hiányos ismereteinket a kárpátaljai magyarság eddig eltitkolt, illetve fehér foltnak vélt sorskérdéseit még hitelesebb megvilágításba helyeztem, amellyel a kortárs ukrán történetírás nem kívánt foglalkozni.

Tudatában vagyok annak, hogy a koncepciók perek áldozatainak tényanyaga korántsem teljes. Több mint 20 év gyűjtését adom közre. Mindezek ellenére az eddig feltárt és nyilvánosságra hozott dokumentumok megszabják a további kutatások irányát és reményt adnak arra, hogy a független Ukrajna legfelsőbb államhatalmi szervei végre elismerik, hogy a 4. Ukrán Front és az NKVD katonai vezetőségének ún. *“elszigetelési akciója”* - és itt nemcsak a háromnapos *“málenkij robotra”* utalunk (több mint 40 ezer magyart hurcoltak el, melynek közel fele odaveszett), hanem a *“lefejezett”* kárpátaljai magyar, ruszin értelmiségre is — a helyi magyarsággal szemben elkövetett háborús bűntett, módszeres népirtás volt, ami tartott egészen a magyar '56-os forradalmat vérbefojtva és a megtorlást követő hónapokon keresztül 1959-ig.

Miután a szovjet hadsereg elfoglalta Kárpátalját, és Ukrajnához csatolták a területet, bevezették a Sztálin nevével fémjelzett közigazgatást. Az állami intézményekben, hivatalokban dolgozók mindennapi munkájába bizonyos mértékig átöröklődött a magyarokkal szemben éreztetett és kifejtett megkülönböztető politika is. Képviselőiket kirekesztették a politikai életből; a magyarok iránt táplált bizalmatlanság a legkülönbözőbb hatalmi szinteken nyilvánult meg.

1944 decemberétől a sztálini megtorló rendszer Kárpátalján is teljesen működésbe lépett: megjelentek a katonai kémelhárítás, a SZMERS szervei, az állambiztonsági hivatal helyi, territoriális szervei, a katonai ítélszervek, az ügyészségek, a bíróságok és a Rendkívüli Bíróságok. De külön működött ez a rendszer a háború utáni években egészen 1954-ig. Állandóan keresték a kárpátaljai magyarság körében a Szovjetunió ún. ádáz

ellenségeit, a kémeket, az összeesküvőket, terroristákat, hazaárulókat. Konceptciós perek folyamatát indították el, hogy a börtönökben és a GULAG lágereiben szigeteljék el a jogaikért kiálló magyarokat is.

Kilátástalanság, félelem fészkelte sokak szívében. Nem tudhatták, mikor és kit rángatnak ki éjszaka felesége és gyermekei mellől. A Kárpátalján tevékenykedő sztálinisták az egyszerű kisembereket sem kímélték. Bűnösnek számított mindenki, aki a Horthy-rezsim alatt bármilyen hivatalt, állami, egyházi tisztséget stb. töltött be, illetve vállalt; így hurcolták lágerekbe a hajdani leventeoktatókat, római, illetve görög katolikus, református papokat, egykori állami hivatalnokok százait. Könyörtelenül bárkit a „szovjet nép ellenségének” kiálthattak ki és fogtak koncepciós perbe, hurcoltak el a GULAG-szigetekre. Hasonló sorsra jutottak a magyarországi, illetve a Kárpát-medencei magyar honfitársaink is, akiket ezekben a térségekben a szovjetellenesség vádjával, sokszor a magyar ávosok közreműködésével letartóztattak és a bolsevista diktatúra ungvári ítélőszéke elé hurcoltak, majd a lágerbe vetették őket.

Felsőbb „megrendelésre” kulák-listák készültek, az 1925 és 1930 között született fiatalokat a donyeci szénmedencébe irányították, a dezertőröket börtönbe zárták. Az életben maradt deportáltak, elítéltek csak Sztálin halála után térhettek vissza.

Máig a lezáratlan kérdések csoportjába tartoznak a különféle veszteség-listák. Az elhurcolásokról, a letartóztatásokról az elmúlt évtizedek során különböző adatok váltak ismertté. Az egyik csoportban az adatszűkítés, a másik csoportban az adatbővítés ténye áll fenn. Vegyük sorra az eddig publikált számadatokat. Az elsődlegesen hiteles, de nem teljes adatot az 1944. december 17-én kiadott NKVD-jelentés tartalmazza, amely szerint egy szűk hónap leforgása alatt „22 951 főt tartóztattak le és kísértek a gyűjtőlágerekbe.” A másik birtokomban lévő ügyirat szerint, a fentebb idézett adathoz jóval több magyar és német nemzetiségű személyt vittek a fogolytáborokba. Ezt megerősíti a Vörös Hadsereg Központi Politikai Főosztály parancsnokának címzett Hadijelentésében (1945. július 10.) Pronyin altábornagy, a 4. Ukrán Front Politikai Főosztályának parancsnoka, aki Kárpátalja szovjetizálásának különböző politikai aspektusáról számol be, többek között saját értékelése szerint a szovjet hadsereg biztonsági szervei „mintegy 30 ezer hadköteles magyart vontak ki és különítettek el”¹ az NKVD hadifogolytáboraiba. Véleménye szerint az akció után a helyi magyarság jelentős része negatívan viszonyult az oroszokhoz, hangot adtak elégedetlenségüknek is. Később ezt a Manifesztum-ellenes agitáció megnyilvánulásában is tapasztalta. A harmadik dokumentum Iván Turjanica, a

I. FEJEZET

KONCEPCIÓS PEREK, ETNIKAI ALAPÚ ASSZIMILÁLÁSSAL, SZOVJETIZÁLÁSSAL, INTERNACIONALIZÁLÁSSAL ÉS ATEIZÁLÁSSAL KAPCSOLATOS INTÉZKEDÉSEK (1946-1953)

1. TELEPÜLÉSEK ÁTVILÁGÍTÁSA, AZ IDEOLÓGIAI ELLENFELEK FELKUTATÁSA

1944. november 18.–1945 januárja között alig fejeződött be a magyar-német etnikai tisztogatási akciósorozat (a három napos munka, a malenkij robot egyes vélemények szerint megközelítőleg negyvenezer embert érintett!), melynek következtében a szolyvai gyűjtőtáborba internálták, majd a szovjetunióbeli munkatáborokba irányították a katonaköteles férfiakat. Jóvátételi munkára hurcolták a német nőket, férfiakat is.

A szovjet katonai hatóság felső utasításra megkezdte a települések lakosainak teljes átvilágítását. A 4. Ukrán Front parancsnoksága jóváhagyásával ezt az akciót is az NKVD¹ és a SZMERS² különleges egységei hajtották végre, amelybe a helyi népi milíciát, a partizánok operatív csoportjait, a települési néptanácsok vezetőit és a kommunistákat is bevonták. Együttes összefogással hajtóvadászatot indítottak a kárpátaljai magyar parlamenti képviselők, felsőházi tagok, kormány-tisztviselők és más hatósági személyek ellen, akik a *“megszálló hatóságok vezető szerveit”* Kárpátalján képviselték; azok ellen, akik a magyar csendőrség, rendőrség (titkos) tagjai voltak, akik úgymond *„elárulták a kommunisták által képviselt lakosság érdekeit”*, akik *„titkos ügynökök, kémek, jobboldali pártvezetők”* stb. voltak.

Az elrejtőzött, megszökött katonaköteles férfiak, a magyar tisztviselők, közalkalmazottak, községi bírók, képviselők, egyesületi és pártvezetők stb. felkutatása, begyűjtése 1945 végéig tartott. 1945 januárjától maga Mocsalov állambiztonsági őrnagy, a 4. Ukrán Front hátszágparancsno-

ka mellett működő, a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó osztály vezetője a feletteseinek tett jelentéseiben a gyűjtőtáborokban fogvatartott kárpátaljai polgári személyeket következetesen mint „*letartóztatottakat*”, vagy mint „*hadifoglyokat és internáltakat*” nevezi meg, „*akiket a front katonai tanácsának parancsára tartóztattak le.*” Ezzel a kijelentésével önkéntelenül is rámutatott az akció valódi kezdeményezőire, azokra a katonai- és pártvezetőkre, akik az 1944. november 26-ra kitűzött munkácsi kongresszust és a vidék szovjetizálását nyugodt körülmények között kívánták lebonyolítani.

Sztálinék számára fontos volt a munkácsi fórum megtartása, hiszen ezzel a színjátékkal ország-világ előtt leplezni akarták igazi céljukat. Ezzel kívánták demonstrálni, hogy Kárpátalját nem a „*szuronyok árnyékában*” kikényszerített jóváhagyással, hanem „*valós*” népakarat (amelyet azok egy Manifesztumban is megfogalmaztak) útján csatolják a Szovjetunióhoz, ezen belül Ukrajnához. Az idő bebizonyította, hogy a „*szolyvai túszerdráma*” súlyos politikai hibának és főlegbiztonsági intézkedésnek tekinthető, annak kiöltői és megvalósítói (Sztálin, Berija, Petrov hadseregtábornok, Mehliisz vezérezredes, Iván Turjanica kárpátaljai pártvezér, Fagyejev NKVD-vezérőrnagy, Ruszin és Tkanko partizánparancsnokok stb.) a hatályos nemzetközi jogértelmezésben is háborús bűnösöknek tekinthetők, s ma valószínűleg népiirtás vádjával a hágai nemzetközi törvényszék előtt állnának.

A nevezett szovjet katonai és pártvezetők által előre eltervezett etnikai tisztogatásnak is nevezhető „*túszerdráma*” ezrek halálával végződött. Az elhurcoltak hozzátartozói ezekben az években levelekkel, beadványokkal ostromolták a hatóságokat, követelték, hogy engedjék haza a férfiakat a Szovjetunió hadifogolytáboraiból. A túlélők közel 70 százalékának hazatérésére 1947-ben került sor. Bőven akadnak olyanok is, akik miután túléltek az internálást, hazajöttek, később pedig koncepciós perbe fogták őket. Nekik az osztályrészük már az elítélteket fogva tartó GULAG-táborok lettek. Erre a sorsra jutott a feketeadrói K. L. túlélő is, aki teljes nevét nem kívánta felfedni címünkre beküldött levelében: „... *A sok ezerből harminc-egynéhányan érkeztünk meg azok közül, akik útnak indultunk. Azért a nyolc hónapért soha nem kértem jóvátételt. Nem is kérhettem. 1946-ban, 1947-ben már kuláklistán szerepeltem. Pár év múlva pedig – noha mindenemet, amim volt, beadtam a közösbe, még egy kecském sem maradt –, kuláklágerbe vittek. Sztálin halála után szabadultam csak ki onnét...*”³

A hazatért internáltak újbóli átvilágítására is sor került. Ennek tudható be, hogy sokan kétszer is megjárták a sztálini lágereket, börtönöket. A letartóztatottakat az ungvári börtönbe hurcolták, ahol a szovjet titkosszol-

gálat nyomozói, vallató tisztjei megkezdték a sorozatos kihallgatásokat. A GULAG-on⁴ kipróbált kínzásokkal csikartak ki számukra fontos vallomásokat, válogatott módszerek bevetésével készültek el a kihallgatási jegyzőkönyvek, amelyek alapul szolgáltak a koncepciós perek elindításához. Mindezt félelemkeltési szándékkal cselekedték, hogy megtörjék a lakosság hangadójának maradék ellenállását is.

Az 1944. december 18-án Ungváron kiadott dekrétum és Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála közti időszakban Kárpátalján bűnösnek számított mindenki, aki a Csehszlovák Köztársaság, Kárpát-Ukrajna, de különösen a Magyar Királyság és a Szálasi-rezsim idején bármilyen hivatalt, állami, egyházi tisztséget töltött be, illetve vállalt el. Lágerekbe hurcolták a hitükhöz hű római, illetve görög katolikus, református papokat, országgyűlési képviselőket, a magyarbarát ruszin intelligencia vezéreit stb. A több hullámban történő tisztogatás a kollektivizálás idején sem csitult el, emberek százait forgatták ki javakból, sokakat Szibériába száműztek.

A november 26-ától teljes hatalmi joggal felruházott Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa egyéb rendelkezései mellett bosszú-hadjáratot hirdetett a korábbi polgári világ valamennyi tisztségviselője ellen, akik a kommunista ideológiát nem fogadták el, nem támogatták. A szovjet szakértők tanácsára „*a nép nevében ítélkező*” vérbíróságokat állítottak fel. A településeken a népi milíciákon kívül Népi „*Druzsínákat*”⁵, körzeti őr csoportokat szerveztek. Tagjai csak átvilágított, megbízható lakosok lehettek, majd feleskették őket a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa szolgálatára, a Kárpátontúli Ukrajna Népbizottsága I. kongresszusán, 1944. november 26-án a Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet–Ukrajnával való újraegyesüléséről és a Csehszlovák Köztársaság kötelékéből való kilépéséről elfogadott *Kiáltványra* (Manifesztumra). Valamennyi őrzátra bejegyzett csoport a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa mellett megalakult központi parancsnokságnak volt alárendelve.

1.1. A RENDKÍVÜLI BÍRÓSÁG LÉTREHOZÁSA

A szovjet szakértők javaslatára a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa létrehozta a Rendkívüli Bíróságot, amely a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1944. december 18-án kelt Dekrétuma alapján sokak tragédiáját okozta. Ez a különleges bíróság – a Néptanács nevében – bárkit elítélhetett, aki a csehszlovák vagy magyar rendszerben valamilyen pozíciót betöltött, függetlenül viselkedésétől, tetteitől stb. Ügyvédi védelem nélkül hoztak önkényes ítéleteket, büntetésként joguk volt 10-15-25 évig terjedő fegyházat vagy vagyonelkobzással járó főbelövést kiszabni. Ítélete pedig „*nem*

fellebbezhető meg”. Ez a „vérbíróság” a civilizált társadalmi joggyakorlat legelemibb követelményének sem felelt meg; Kárpátalja magyar, ruszin és más nemzetiségű intelligenciáját jelentősen megtizedelte.

A Dekrétumot a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Visznik című Közlönye⁶ jelentette meg. A 22. számú Dekrétum magyar fordítását először az 1993-ban kiadott dokumentum-gyűjteményünkben közzétettük.⁷ A 22. sz. Dekrétum - A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának a Rendkívüli Bíróság létrehozásáról rendelkezik, amelyet a Néptanács nevében I. I. Turjanica, a ZU Kárpátontúli Néptanácsának elnöke, helyettesei: P.P. Szova, P.V. Lintur. Tagok: I. M. Vas, J. I. Ivasko, M. V. Moldavcsuk, M. V. Cuperjak, S. L. Weisz, Sz.V. Boreckij, I. J. Kercsa, H. I. Ruszin, I. J. Kerecsanyin, F. I. Csekan, D. M. Tarahonics, Sz. I. Borkanyuk, I. I. Kopolovics, V. M. Teszlovics saját kezűleg írt alá.

1. 2. A RENDKÍVÜLI BÍRÓSÁG „VÉRBÍRÁI”

Kik is voltak tagjai a Rendkívüli Bíróságnak? 1944 decemberében Ivan Turjanica, a ZU Kárpátontúli Néptanácsának elnöke hithű sztálinistákat nevezett ki a főhatóságok élére, így lett Vas Ivan a belügy és állambiztonság elnöke, dr. Sztefan Boreckij az igazságügyi főhivatal elnöke.

A Néptanács 1944. december 18-án nyilvánosságra hozta azt a szabályzatot is, amely meghatározta a rendkívüli bíróság tevékenységi körét. Dr. Sztefan Boreckij, az igazságügyi megbízott főügyésszé Ivan Andrászkót, helyettesévé Vaszil Mitrjukot nevezte ki. Aztán az igazságügyi referensekkel (dr. Reizman László, Gennagyij Dobrjukov, Mihajlo Popovics, Viktor Bunyin) együtt az NKVD helyi irányításával összeállították a hírhedt „Rendkívüli Bíróság” testületét.

Ivan Turjanica a kinevezéseket 1945. január 17-én írta alá. A teljhatalmú bizottság elnöke: Vaszil Ruszin partizánparancsnok, alelnöke: Mihajlo Kalinov, titkár: Mihajlo Kampov. További tagok: Oleksza Logojda, Ivan Lednej, Jevgen Zsupán, Jurij Tokár.

A Közlönyből arról is értesülünk, hogy 1945. január 24-től kik is voltak a politikai bírósági perek „forgatókönyveinek” szerzői: (dr. Mihajlo Varga, dr. Mihajlo Brascasajko, Vaszil Mitrjuk, dr. Avgusztin Hegedűs, dr. Vaszil Petricsko, dr. Vaszil Nemescsuk, dr. Anton Bora, Jevgenyij Bohut). Ezek a bírósági forgatókönyvek az NKVD és a SZMERS nyomozó-tisztjei által készített, a letartóztatott személyektől kicsikart vallomásokot tartalmazó jegyzőkönyvekre épültek.

1945 áprilisától az NKVD által kijelölt nem kárpátaljai igazságügyi szakértőket neveztettek ki a koncepciós perek lebonyolítására. Ivan Andraskó főügyész helyettese lett az államvédelmisek képviselőjében Jurij Golubovszkij és Petro Ribacsenko, a belügyi főosztályra került az NKVD jelöltjei közül Petro Cupricsenko és Oleksza Cserednyicsenko.

A Néptanács 1945. január 22-től „*hivatalosan*” is átadta az NKVD-nek Kárpátalja valamennyi börtönét, fogdáját. Ezt követően a szovjet megtorló szervek futószalag-szerűen szállították a letartóztatott vádlottakat, akik felett a Rendkívüli Bíróság tagjai ítéleztek.

1.3. AZ ELSŐ HALÁLOS ÍTÉLETEK KISZABÁSA

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül közöljük a névsort, csak azokat az ártatlanul elítélt áldozatokat tüntetjük fel, akiket időközben a hozzátartozók kérésére is rehabilitáltak, illetve akikről információkkal, adatokkal rendelkezünk. A megtizedelt magyar, ruszin, német, ukrán, zsidó, szlovák, lengyel és más nemzetiségű értelmiségiek képviselői a letartóztatásukig lakhelyükön éltek mint magyar állampolgárok. Voltak közöttük parlamenti képviselők, felsőházi tagok, megyei, körzeti és települési tisztviselők, körjegyzők, különböző társadalmi szervezetek vezetői, földbirtokosok, vállalatvezetők, bankárok, akiket a Rendkívüli Bíróság „*háborús bűnösöknek*” nyilvánított, akiknek élete fölött „*pálcát tört*” igazságtalanul.

Már 1945 telén beütemezték az első perek tárgyalását, megszülettek az első ítéletek. Az első „*golyó általi halálbüntetés kiszabása az érintett vagyonának elkobzása*” dr. Fenczik István (Nagylucska, 1892. október 13. – Ungvár, 1946. június 3-14.), görög katolikus teológiai tanár, országgyűlési képviselő nevéhez kapcsolódik. Ártatlansága tudatában ő sem menekült el. 1945. november végén letartóztatták. Kínvallatásával, kivégzésével félelmet, rettegést generáltak a pravoszláv hitre nehezen áttérő görög katolikus közösségek berkeiben is. Ezekben a napokban már nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet hatóság fel akarja számolni a görög katolikus egyházat, híveit be akarja olvasztani a pravoszláviába. Vérbírái pravoszláv püspöki címet ajánlottak fel dr. Fenczik Istvánnak, aki ezt a számára megalázó ajánlatot elutasította, inkább a vértanúságot vállalta. A Ruszin Vaszil jogvégzettség nélküli volt szovjet partizánparancsnok által vezetett Rendkívüli Bíróság „*hazaárulás*” vádjával halálra ítélte. Az „*ungvári börtönben végeztek vele 1945. március 30-án, állítólag egy Maruszja nevű börtönőr lőtte tarkón.*”⁸ Hasonló sorsra jutott Demjanovich

(Demjánovics) Péter (Nagyberezna, 1869. július 17. – Ungvár, 1945. április 21.) kanonok, görög katolikus esperes, a magyar parlament örökös felsőházi tagja, rahói lakos. Vádiratának kiagyalói szintén súlyos lelki traumát kívántak okozni paptársainak, hitközösségének is. Még 1944 decemberében tartóztatták le Mandzuk Miklós nagybocskói születésű rahói tanító feljelentése alapján, aki azt állította, hogy neki a rahói esperes szó szerint ezt mondta: „*Minden kommunistát fel kellene akasztani*”. A bíróságon is megerősített kijelentés elegendő volt a halálos ítélet meghozatalához. A „*kommunista párt éber koronatanúját*” később tanfelügyelői álláshoz juttatták a rahói járásban. A Rendkívüli Bíróság 1945. április 13-án rövid tárgyaláson golyó általi halálra ítélte a vádlottat mint hazárulót. Bendász Dániel egyházkutatótól tudjuk, hogy „*Demjánovics már halálra volt ítélve, amikor megbetegedett, de hogy ne kivégzés nélkül haljon meg, 1945. április 21-én, nagypénteken a halálos ágyán, haldoklás közben lőtték agyon. Állítólag egy Maruszja nevű börtönőr végzett vele az ungvári börtönben.*”⁹ Kivégzéséről két hónap elteltével a korabeli sajtó¹⁰ is hírt adott.

Ugyanez a népbíróság külön tárgyalta Ilniczky Sándor (Feketeardó, 1889. január 30. – Tomszk, 1947 ?) görög katolikus kanonok, székeskáptalani nagyprépost ügyét, aki felsőházi tagként a magyar országgyűlést szintén nem követte Sopronba. Őt azért tartóztatták le, mert a görög katolikus egyház nagytekintélyű hitvédelmezője volt, és bátor tevékenységével gátolta a pravoszláv egyház erőszakos terjesztését. Életrajzírói szerint a helyi hatalom képviselői „*megkísérelték rábeszélni az orosz pravoszláv vallásra való áttérésre, de ezt kategorikusan elutasította, ezért a KGB emberei 1946-ban letartóztatták és mesterien összefabrikált vádak alapján 20 évi „katorga” (kényszerszermunka, rabszolgamunka) és vagyonelkobzásra ítélték.*”¹¹

A 69 éves Földesi Gyula (Szobránc, 1875-1944?) országgyűlési képviselőt 1944. november 18-án tartóztatták le, az ungváriakkal együtt a szolvyvai lágerbe került, ahol túlélte a táborban kitört flektífuszt is. Egy menetoszloppal a szambori gyűjtőtáborba hurcolták. Az NKVD képviselői múltját feltárták, kollaboráns-váddal külön vizsgálati fogságban tartották¹², a kihallgatások idején alkalmazott kínzásokba belehalt; az itteni lágertemetőben névtelen tömegsírbán nyugszik.

Kárpátontúli Ukrajna Rendkívüli Bírósága, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1944. december 18-ai határozata alapján 1945-1946 között közel száz főleg magyar állampolgársággal rendelkező hazafit ítélt el hamis vádak alapján. 1989-1990 között rehabilitálták őket.¹³

1. 4. ÉLETBE LÉPTETETT UKRÁN HATÁLYOS TÖRVÉNYEK

1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége által hozott rendelet¹⁴ a mintegy tizenhárom hónapja létező Kárpátontúli Ukrajna jogi státusát felszámolta, Kárpátontúli területté (oblaszty) szervezték át, Ungvárt jelölték meg a 13 körzetből álló megyeközpontnak. Két nap múltán, január 24-én lázas sietséggel hívták össze az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának Elnökségét. A testület által elfogadott rendelet¹⁵ értelmében január 25-től Kárpátalja területén hivatalosan is életbe léptette az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság törvényeit.

Mindkét rendelet egyidőben, a *Ragyanszka Ukraina* c. hivatalos közlönyben jelent meg. Az utóbbi rendelet alapján is gőzerővel folyt a Kárpátontúli Ukrajna Rendkívüli Bíróság legnagyobb „ideológiai kirakatperének”, Bródy András és társai ügyének előkészítése, amelynek politikai megrendelője az NKVD volt.

A fentebb említett kijeji rendelet hatályba léptetése után a Rendkívüli Bíróságot a későbbiek folyamán szovjet mintára alakították át, és a Kárpátontúli Megyei Bíróság Büntető Tanácsa lett a neve. Ezt követően ez a grémium is a sztálini megtorló gépezet útmutatásai szerint járt el. A Bródy-per nyilvános lefolytatása mellett azért döntöttek, hogy teljesen megfélemlítsék a kárpátaljai magyarság és a ruszinok értelmiségi köreit, a szovjethatalomhoz hű szolgálattelkekké kényszerítsék őket.

2. KÁRPÁTALJAI ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐKET ÉRT MEGTORLÁSOK

2.1. AKIK AZ ORSZÁGGYŰLÉST NEM KÖVETTÉK SOPRONBA

Az eddigi publikációk is megerősítik, hogy a Magyar Országgyűlésnek 1939-1944 között Felvidékről, Kárpátaljáról azok a köztisztviselők álló személyiségek (a helyi lakosság által megválasztott csehszlovák országgyűlési szenátorok, nemzetgyűlési vagy tartománygyűlési képviselők) lettek „a bizonyos szűrőn” átment tagjai „akiket a magyar királyi miniszterelnök indítványára az országgyűlés mindkét házának határozatával az országgyűlés képviselőházába meghív.”¹⁶

A kárpátaljai képviselők sokrétű tevékenységének elemzésétől eltekintünk, mivel a két világháború közötti korszakkal jeles kutatók foglalkoztak, bőséges

a szakirodalma és a publikációk száma. Ezek közül kiemelkednek Botlik József munkái¹⁷, amelyek részletesen bemutatják a kárpátaljai ruszin és magyar képviselők, felsőházi tagok, más tisztviselők tevékenységét. Minket az érdekel, hogy az 1938-1944 között hivatalosan is számontartott magyar országgyűlés kárpátaljai képviselői, felsőházi tagjai közül, akik az országgyűlést Sopronba nem követték, kiket és milyen mértékben érintett a sztálini retorzió.

Az „1939: V. és VI. tc. alapján behívott” 26 mandátummal rendelkező felvidéki képviselő között 7 kárpátaljai volt, akik az Egyesült Magyar Párt, (Egyesült Keresztényszocialista és Magyar Párt) tagjának vallották magukat:

Egry Ferenc (Kisgejőc, 1864 -1945?), földbirtokos, harangöntő, magyar pártpolitikus, szenátor (képviselő¹⁸, a közgazdasági és közlekedési, illetve a naplóbíráló bizottság tagja);

Hokky Károly (Abaujszépsi, 1883-USA^{20?}) tanügyi főtanácsos, magyar pártpolitikus, a Kárpátaljai Magyar Nemzeti Tanács elnöke (képviselő²¹, a naplóbíráló és az oktatási bizottság tagja) ;

Dr. Korláth Endre (Botfalva, 1881-?) ügyvéd, nyugalmazott főispán, magyar pártpolitikus, (képviselő²², a külügyi és a közigazgatási bizottság tagja).

Ortutay Jenő (Tarna, Ung m., 1889- ?) görög katolikus főesperes, szentszéki tanácsos, Beregszász város főbírója, polgármestere, magyar pártpolitikus, (képviselő²³, a társadalompolitikai, pénzügyi, közgazdasági és közlekedési bizottság tagja) ;

R. Vozári Aladár (Munkács, 1895-?) lapszerkesztő, közíró, nyugalmazott tanügyi tanácsos, kormányfőtanácsos, magyar pártpolitikus, (képviselő²⁴, a véderő, a pénzügyi és a mentelmi bizottság tagja) ;

Részen **Csuha Sándor** (Szobránc, 1897-?) földbirtokos, magyar pártpolitikust is (képviselő²⁵, a külügyi bizottság tagja) a kárpátaljaiak csoportjába is sorolhatjuk, mivel a Keresztény Szocialista Pártnak vezetőségi és végrehajtó-bizottsági tagjaként „*Ungvár társadalmi életében is élénk szerepet játszik*”.

Hápka Péter magyar pártpolitikus (képviselő, az igazságügyi bizottság tagja) técsői ügyvéd szintén „*kárpátaljai meghívott képviselő*” volt, aki főleg Técsőn „a máramarosi magyarság érdekében” tevékenykedett, és mint „*járási miniszteri biztos működött országgyűlési képviselővé történt meghívásáig.*”²⁶ Horváth Lajos is megerősíti, hogy 1939.június 30-án „*kárpátaljai képviselőként vonult be a mo.-gyűlésbe.*”²⁷ Vezetéknévét Hápka Péter formában is leírták.²⁸ Számunkra érhetetlennek tűnik, hogy a *Kárpátalja 1919-2009 történelem, politika, kultúra* című, ukrán és magyar nyelven nemrég megjelent nagy monográfiában a „*1.2. magyar felvidék kontra ruszin Kárpátalja*” és a „*Kronológia 1938-1944*” című fejezetben

(Összeállítói: Fedinec Csilla, Oficinszkij Román) nevét kihagyták a felvidéki behívott képviselők felsorolt listájából²⁹. Viszont a nagymonográfia egyik szerzője: Oficinszkij Román történész a „2.3. A véleményező és indítványozó bizottság szerepe” c. alfejezetben említést tesz arról, hogy a kárpátaljai kormányzói biztos mellett 1939. december 3-tól működő 8 tagú véleményező és indítványozó bizottság egyik tagja Hápka Péter (Técső) parlamenti képviselő volt.³⁰ A említett nagymonográfia anyagai alapján a 2011-ben megjelentetett *Kárpátalja évszámokban 1867-2010*. c. ukrán-magyar kétnyelvű kiadványban is lehangyták Hápka Péter técsői parlamenti képviselő nevét.³¹

A ruszin képviselők külön csoportba tömörültek. **Bródy András** kezdeményezésére 1939. július 22-én Ungváron megalakult a Ruszin Országgyűlési Képviselők Klubja. Az *Országgyűlési Almanachban* úgy szerepel, mint A „Magyar-orosz Képviselők Parlamenti Klubja” 10 mandátummal rendelkeztek.³² Ezeket a mandátumokat azok kapták, akiket „az 1939:V. és VI. tc. alapján behívott képviselők”-nek nyilvánítottak:

Bencze György (Bilke, 1885 - ?) gazdálkodó, tímármester, tartományi képviselő, az ungvári hitelszövetkezet központi igazgatóságának tagja, az AFSZ vezető autonómista politikusa, az ilosvai járás miniszteri biztosaként működött országgyűlési képviselővé történt meghívásáig. A hitelet terén kifejtett buzgalmaért a pápa Szent Gergely-renddel tüntette ki.³³

Boksaj János (Huszt, 1874-1940. április) plébános, kanonok, kerületi esperes, szentszéki tanácsos, autonómista politikus, (képvisező³⁴, a mentelmi és az oktatási bizottság tagja);

Bródy András (Bereg megye, Beregkövesd/Kivjazsd/Kamenzskoje, 1895. július 2. – Ungvár, 1946. december 7.) görög katolikus újságíró, autonómista politikus, Podkarpatszka Rusz miniszterelnöke (képvisező³⁵, a külügyi, a pénzügyi, a közjogi és a földművelésügyi bizottság tagja);

Demkó Mihály (Bodzásújlak, 1894. szeptember 13. – Ungvár, 1946. december 7.) tanító, író, autonómista politikus, pénzügyminisztériumi miniszteri tanácsos, Kárpátalja kormányzói biztosának gazdasági tanácsadója (képvisező³⁶, gazdasági, pénzügyi, véderő, földművelésügyi bizottság tagja);

Fenczik István (Nagylucska, 1892. október 13. – Ungvár, 1946. április 14.?) görög katolikus teológiai tanár, autonómista politikus, kárpát-orosz miniszter, politikus (képvisező³⁷, az igazságügyi bizottság tagja);

Földesi Gyula (Szobránc, 1875- 1944?) ungvári nyomdász, könyvkiadó, autonómista politikus (képvisező³⁸, a gazdasági és a zárszámadást vizsgáló bizottság tagja).

Hajovics Péter (Máramaros megye, Danilova, 1896 – 1940. április) asztalos-bútorgyáros, autonómista politikus, gazdasági szakértő (képviselő³⁹);

Homicskó Vladimír (Ungcsertés, 1879-?) fogorvos, autonómista politikus, a Központi Orosz nemzeti tanács főtitkára, (képviselő⁴⁰, a társadalompolitikai, a könyvtári és múzeumi bizottság tagja);

Spák Iván (Alsókaraszló-Zaricsa, 1900-?) újságíró, autonómista politikus, az AFSZ lapjának, a *Ruszkije Visztyinek* 1933-tól felelős szerkesztője, (képviselő⁴¹, jegyző, a naplóbíráló és a közigazgatási bizottság tagja);

Zsegora Ödön (Gyertyánliget, 1895-?) autonómista politikus, vasutas (képviselő⁴², a közgazdasági és közlekedési bizottság tagja).

1942 februárjában⁴³ három megüresedett helyre (Boksay János és Hajovits Péter 1940 áprilisában elhunyt) a következőket hívták be Kárpátaljáról a képviselőházba: **Riskó Bélát**, a huszti **Buday Istvánt**, valamint Técső nagyközségét képviselő **Hápka Pétert**, akit később **Kökényesy Péterként** jegyezték.⁴⁴ Horváth Lajos pontosítása szerint 1942. február 9-én „foglalta el helyét Kárpátaljáról vitéz Kökényesy Hápka Péter.”⁴⁵ Hármodjuk közül a legismertebb a kövesligeti Riskó Béla autonómista politikus, 1923-ban Kurtyák Ivánnal az AFSZ párt egyik alapítója volt, 1924. március 16-án megtartott első csehszlovák parlamenti választásokon szenátori mandátumhoz jutott.⁴⁶ 1939. július 7-én⁴⁷ Perényi Zsigmond kárpátaljai kormányzói biztos felterjesztésére a belügyminiszter a Máramarosi közigazgatási kirendeltség élére Riskó Béla ügyvédet nevezte ki. A huszti Buday István jogászként részt vett 1939-1940-ben a Kárpátalja önkormányzatáról szóló törvényjavaslat kidolgozásában.

Az „élethossziglan kinevezhető felsőházi tagok száma”⁴⁸ kárpátaljaiakkal is gyarapodott. 1939. június 1-jén Horthy Miklós kormányzó a felsőház örökös tagjává nevezte ki a feketeadói születésű **Ilniczky Sándor**,⁴⁹ (Feketeardó, 1889. január 30. – Tomszk, 1947 ?) görög katolikus kanonokot, székeskáptalani nagyprépostot (1939 végén Kárpátalja kormányzói biztosa mellé nevezték ki főtanácsadónak). Továbbá a Zemplén megyéből Ungvárra elszármazott **dr. Kaminszky József**,⁵⁰ (Zemplén megye, Rákóc, 1878-?) jogászt, a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnökét (Ungvár thj. város és Ung vármegye törvényhatósági bizottságának tagja), valamint a karácsfalvi születésű **Sztojka Sándor**⁵¹ (Karácsfalva, 1890 - Ungvár, 1943. május 21.) munkácsi görög katolikus megyéspüspököt.

1943. január 1-től „a visszacsatolt kárpátaljai területről” felsőházi tagként hívták be a parlamentbe Demjanovich (**Demjánovics**) **Pétert**⁵² (Nagyberezna, 1869 – Ungvár, 1945. április 23.): tb. kanonokot, görög katolikus esperest, rahói lakost, **Kricsfalussy-Hrabár Pétert**⁵³ (?- Ungvár, 1946.

november 7.), nyugalmazott csendőrezredest, majdánkai lakost, (1943-ban költözött Ungvárra) és **Ganyó István** uradalmi igazgatót, szobránci lakost⁵⁴. Felsőházi póttagnak nevezték meg **Ivancsó István** főesperest, beregkisalmási lakost, **Kampó József**⁵⁵szentszéki tanácsost, esperest, ilosvai lakost, a Magyar Nemzeti Tanács elnökét, az ilosvai származású **dr. Boksay Gyula** körorvost, autonómista politikust, aki 1941. szeptember 14-én Szerednyén megalkototta a Kurtyák Iván Közművelődési Egyesületet, melynek elnöke is lett. A sajtóközlemény szerint „*a kárpátaljai őslakos ruszin kulturális törekvéseket lesz hivatva ápolni és terjeszteni.*”⁵⁶

1939-től felsőházi tag volt **Tomcsányi Vilmos Pál** 1942. január 5-én kinevezett kormányzói biztos is, de nem Kárpátalja képviselőjében, 1959-ben hunyt el Budapesten.

1942. december 12-én Bereg vármegye törvényhatósági bizottságának rendkívüli közgyűlése az országgyűlés felsőházába **bori Horváth István** magyar királyi gazdasági főtanácsost, a Hete községben élő földbirtokost és marczinfalvi **Benda Kálmánt**, a Bereg Vármegyei Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat igazgató főmérnökét, beregszászi lakost választották. Két póttag volt: **vitéz Simonkay Gyula** magyar királyi gazdasági főtanácsos, a Latorca Gazdasági és Ipari Részvénytársaság vezérigazgatója, munkácsi lakos és **Balog Sándor**, nyugalmazott református elemi iskolai igazgató, beregszászi lakos.⁵⁷

Összességében 25 olyan magyar parlamenti képviselőről, felsőházi tagról és élethossziglan kinevezett felsőházi tagról tudunk, akik nem követték az országgyűlést Sopronba. Ebből következik az a feltevés, hogy egy részük Kárpátalján maradt, a másik részük nyomtalanul eltűnt a háború forrágában. Akik sorsuk beteljesedését szülőföldjükön várták be, azokat a későbbiek folyamán a SZMERS és az NKVD alegységei begyűjtötték és ártalmatlanná tették. Egyesek neveit felfedezhetjük a különböző kihallgatási jegyzőkönyvben, bírósági perben, rehabilitációs anyagokban stb.

Az utókor kutatóinak, túlélőinek, az áldozatok hozzátartozóinak is az az egybehangzó véleménye, hogy Bródy András és képviselőtársai különösen végeztes hibát követtek el, amikor úgy döntöttek, hogy nem hagyják el Kárpátalját. Horváth Lajos a magyar országgyűlés kárpátaljai képviselőiről írott könyvében is említést tesz arról, hogy a ruszin honatyák „1944. okt. első felében összegyűltek Munkácson a Pál-hegyen, Demkó Mihály szőlőjében a pincében. Ekkor úgy döntöttek, hogy nem mennek Budapestre, ahol az országgyűlés ülésezett, hanem bevárják sorsukat, a szovjet megszállást. Ennek a kollektív elhatározásnak alapja az volt, hogy erkölcsi és politikai értelemben is büntetlennek tudták magukat.”⁵⁸ Mindezt Pogány

Andrásné, született Demkó Tatjana szóbelileg közölte Horváth Lajossal, amikor 1966-ban meglátogatta őt az Országházban a levéltárban.⁵⁹ Marina Gyula görög katolikus teológus és kormánybiztos is furcsállta a ruszin képviselők döntését, úgy tűnik ő több információval rendelkezett a sztálini megtorló gépezetről. Ezért inkább Amerikát választotta. Ott megírt emlékiratában meg is jegyzi: „*Imádkoztunk és terveztünk! Imánkba belefoglaltuk az otthonmaradottak sorsának jobbrafordulását (...) Mindenki igyekezett mielőbb kijutni - ha csak lehet - Amerikába!*”⁶⁰

2. 2 . KIHALLGATÁSOK

Ifj. Bródy András adatközléseiből tudjuk, hogy édesapja némi szimpátiát táplált a Szovejtunió iránt. Levéltári anyagokkal, újabb tényközlő publikációkkal is igazolható, hogy Horthy Miklós kudarcba fulladt kiugrási kísérlete ösztönözte arra, hogy 1944 október elején Grabár Olegen és Mihajlo Babidoricson keresztül felvette Turja Paszikán Olekszandr Tkanko⁶¹ alezreddessel, az egyesített Zakarpattya partizán osztag parancsnokával és Szamijlo Marinyenko törzsparancsnokkal a kapcsolatot. Erre az útjára elkísérte Demkó Mihály képviselőtársa és H. Csekan és I. Kercsa összekötők. Négy feladatkörben vállalt közreműködést. Lehetősége szerint segítette a partizánokat élelemmel, öltözkéssel és egyéb eszközökkel. Azonban ezt a misszióját az előre kiszámíthatatlan háborús körülmények leblokkolták.

Továbbra is vakon hitt a képmutató szovjet demokráciában, miközben fogalma sem volt a szovjethatalom személyiség ellenes jellegéről, a kommunista diktatúra lényegéről, a sztálini megtorló intézményekről. Saját becsületességére, ártatlanságára épülő naivitása társaival együtt az életébe került. A szovjet front közeledtével Bródy András családjával együtt 1944 októberében a kelet-szlovákiai Lokárd közelébe húzódott, „*bár a magyar hatóságok felajánlották, hogy repülővel Svájcba menekítik. Lokárból gyalog ment Ungvárra, a város határában páncélosból a szovjetek rálőttek, sebesülten fegyházi kórházba került.*” Az előrenyomuló szovjet hadsereg előőrs-egységeinek katonái 1944. november 3-án Jarok/Árok községben vették őrizetbe és Ungvárra szállították, ahol mint sebesült elsősegélyben, majd 19 napon át kórházi kezelésben részesült.

A SZMERS vezetői 1944. november 22-én egyik alegységüknek parancsba adták, hogy tartóztassák le Bródy Andrást és országgyűlési képviselőtársaikat, továbbá kezdjék el a kihallgatásokat. A szovjet biztonsági szolgálat tisztjei hivatalosan november 25-én⁶² tartóztatták le. Folickij alezreddes, a 4. Ukrán Front 2. sz. SZMERS nevezetű alegység második csoport-

jának parancsnoka áttanulmányozta Bródy András személyi dossziéját.⁶³ Az életrajzi adatok, a felsorolt tevékenységek, megnevezett tisztségek alapján, illetve 1938 októberétől kifejtett parlamenti képviselői és „*magyarpárti politikai tevékenységét*” figyelembe véve, elrendelte a Büntető Törvénykönyv 100. cikkelye alapján Bródy András vizsgálati fogságba helyezését. Ezt a parancsot jóváhagyta saját szignójával Meserjakov alezredes, a 4. Ukrán Front 2. sz. SZMERS nevezetű alegységének parancsnoka, valamint Kovalcsuk vezérezredes, a 4. Ukrán Front kémelhárításának parancsnoka. Ezen az iraton Bródy következő megjegyzése olvasható: „*A jelen rendeletet 1944. november 25-én tudatták velem.*”⁶⁴

Az első kihallgatása 1944. december 4-én, az utolsó pedig 1946. január 16-án volt. Bródy András első kihallgatását Maglevanij alezredes, a 4. Ukrán Front SZMERS 4. sz. alegységének parancsnokhelyettese vezette le. Ennek kezdete 18 óra, megszakítva dec. 6-án 6 óra 12 perckor⁶⁵. Bródy András kínvallatása 1944. december 15-én folytatódott, ez volt a második nap⁶⁶. Ungváron kihallgatták még Bródyt 1944. december 30-án, 1945. január 30-án, június 13-án, június 14-én és 1946. január 16-án is.

Vajon miért késleltették a vádemelést? Erre csak egy lehetséges magyarázat van az ukrán történészek szerint is, hogy bevárták a Kárpátalja hovatartozásáról szóló szovjet-csehszlovák szerződés megkötését, a két fél általi ratifikálását. Helyén való az a feltevés is, hogy a szovjet szakszolgálatnak Bródyval tervei voltak, fel akarták használni a csehszlovák-szovjet diplomáciai játékban, de nemcsak őt, hanem az ebben az időben a Moszkvában raboskodó Avgusztin Volosint is.⁶⁷ Az újraegyesülés után, mindkét politikus életben tartása okafogyottá vált. Ezt követően kaphatott Moszkvából utasítást Belicsko, a Kárpátontúli Ukrajna állambiztonsági főnöke, aki 1945. június 12-én aláírta az első vádemelési parancsot, amelyben elrendelte, hogy „*Bródy András Ivanovics ellen mint Kárpátukrajna népének érdekeit eláruló és az SZSZKSZ ellenségeként emeljenek vádat.*”⁶⁸

1945. június 12-én a vádemelés napján ismét kihallgatták Bródyt. A SZMERS nyomozóinak fizikai és lélektani nyomására egy hat pontból álló vádemelést írt alá. Ezennel elismeri: „*burzsoá-nacionalista politikus*”, „*bűnös*”, „*népáruló*”. A bírósági tárgyaláson visszavonta és „*tagadta saját vallomását*”, amelyet korábban a kényszer hatása alatt tett, és tényekkel támasztotta alá ártatlanságát. Ezt követően 1945. június 13-án újra kihallgatták.⁶⁹ Az 1945. június 14-ei kihallgatáson a nyomozó hatóság arra törekedett, hogy „*leleplezze*” Bródynak magyar ügynöki voltát, aki kategorikusan visszautasította a vádat, mondván: „*Soha nem voltam a magyar felderítés ügynöke*”.⁷⁰

1945. július 6-án Kijevbe szállították, ahol az USZSZK NKGB nyomozati osztályán további kihallgatásoknak vetették alá. Lvov őrnagy, az USZSZK NKGB nyomozati osztályának vezetője október 24-én elrendelte Bródy ellen a második, pótlólagos vádemelést, melyet helyettese, Goron százados készített elő, aki megvizsgálta a 148425. sz. nyomozati anyagot és megállapította, hogy Bródy András kárpátukrajnai lakos, 1923-ban Demkó Mihállyal és más személyekkel együtt megalapította az Autonóm Földműves Szövetség burzsoá-nacionalista pártot, amelynek vezetőjeként harcolt Kárpátukrajna kommunista pártja és a Szovjetunió ellen, továbbá „*kommunista rendszert becsmérő cikkeket*” írt, továbbá azért harcolt, hogy Kárpátukrajna magyar fennhatóság alá kerüljön, aki a magyar fasiszta parlament tagja lett, aki részt vállalt a fasiszta törvények megvitatásában és elfogadásában. „*Számításba véve azt, hogy a Bródy A. elleni 1945. június 12-i vádemelésben nincsenek megnevezve Ukrajna azon törvényei, melynek alapján a vádlottat bűnösnek találtuk, elrendelem: Az USZSZK büntetőtörvénykönyvének 126. és 127. cikkelye alapján emeljenek vádat Bródy András Ivanovics ellen az 54-4. és 54-11. cikkelyek szerint. Az éltételt értesítsék a rendeletről.*”⁷¹ A szovjetellenességet kifejtő nemzetközi burzsoázia támogatása, a szovjet rendszer megdöntésére való törekvés és más ideológiai vonatkozású koholt vádak takarnak a fentebbi cikkek, amelyek alapján elindították a bírósági tárgyalásokat.

2. 3. LEJÁRATÓ KAMPÁNY A SAJTÓBAN, NÉPGYŰLÉSEKEN

Az NKVD kijevi vizsgálati fogságából a meggyötört, megkínzott Bródyt visszaszállították az ungvári börtönbe. A vádemelési forgatókönyv is elkészült. A bírósági pert megelőzően az ideológiai front harcosai Bródy András és képviselőtársai ellen lejárató sajtókampányt szerveztek. A *Zakarpatszka Pravda* és magyar tükörfordítása a *Kárpáti Igaz Szó* 1946 áprilisában két aláírás nélküli szerkesztőségi információt közölt, egyebek mellett arról tájékoztatta a lap olvasóit, hogy a nyomozószervek és az ügyészség befejezte a vizsgálatot a „*fasiszta magyar parlament*” volt képviselőinek bűnös népellenes tevékenysége ügyében: büntetőjogi felelősségre vonják „*Bródy Andrij Ivánovics, Demkó Michajlo Ivánovics, Spák Iván Georgijovics, Bence György, Kricsfalussy-Hrabár Endre, Ortutay Jenő, Zsegora Ödön, Riskó Béla*”⁷² személyeket az USZSZK idevonatkozó büntetőtörvénykönyve alapján.

A másik tudósításban felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy „*ez év május 4-én Uzshorodon a Tisztek Házának termében a területi bíróság nyílt tárgyalást tart az „Autonomnij Zemlerobszkij Szozuz” népellenes párt volt vezetőinek bűnös tevékenysége ügyében.*”⁷³

A lap következő számaiban több részből álló cikksorozat jelent meg olyan beharangozó szalagcímmel, hogy „*Népbíróság előtt Bródy, Demkó, Spák, Bence, Ortutay, Riskó, Kricsfalussy-Hrabár Endre és Zsegora a kárpáti kviszlingek, a magyar-német fasizmus bérencei.*” Különböző lejárató jelzőkkel illették őket: „*Bródy és kutyái*”, „*szadista gyarmatosítók tanácsadói*”, a „*Horthy udvar hivatalos képviselői*”, a „*vatikán katolikus örültjei*”. Ők „*Azok, akik a tiszta hegyi levegőnket az ellenségeskedés, árulás, sovinizmus és egyházi fanatizmus miazmáival mérgezték meg, akik Júdás pénzen kereskedtek szülőföldjünkkel és megfeszítették édes testvérüket - nem fognak könnyörületben részesülni...*”⁷⁴ Ennek a sorozatnak a szerzői Patrusz A. Karpatszkij és Ginyevszkij O. Az utóbbi szerző álnév mögé bújó NKVD-és ügynök.

Az előbbi a Patrusz A. Karpatszkij (Tereblya/Talaborfalu, 1917. március 29. - Kijev, 1980. április 19.) ismert kárpátaljai ukrán költő és prózaíró, akit később „*csehszlovák ügynöki*” tevékenysége miatt az NKVD le tartóztatott, és 25 évre ítélték el. A Bródyékát lejárató költő-újságíró büntetését a Komi Autonóm Köztársaságban ülte le. 1956. október 26-án rehabilitálták⁷⁵. A lap szerkesztői a magyarság ellen hangoló propaganda-anyagokat is közöltek. Ilyen jellegű „*A német-magyar megszállók által a kárpáti területen elkövetett gaztettek*” felsorolását tartalmazó cikk is.⁷⁶

A kárpátaljai sajtókiadványok közül a Kárpáti Igaz Szó ukrán és magyar változata teljes terjedelemben közölte „*Andráskó területi ügyész, állami vádló beszédét*”, amely a május 23-ai tárgyaláson hangzott el.⁷⁷

2. 4. NYILVÁNOS TÁRGYALÁS MEGSZERVEZÉSE, ÍTÉLETHOZATAL A LEGNAGYOBB „KIRAKATPERBEN”

Bródy András és képviselőtársainak nyilvános tárgyalását az ungvári Uránia moziban (jelenleg Tisztek Háza) szervezték meg. A XX. század eleji Kárpátalja legnagyobb és leghosszabb, 21 napig tartó kirakatpere volt ez, amely 1946. május 4-én kezdődött és május 25-én fejeződött be.

Csak Bródy ügyének kivizsgálása 187 napig tartott, a vizsgálati idő alatt áttanulmányozták több mint 25 éves politikai múltját. Csak olyan anyagok alapján vádolták, amelyek az újságokban, részben az „*Orosz Hírlap*” szerkesztése és kiadása alatt jelentek meg. Ezenkívül azzal is vádolták, hogy mint az Autonóm Földműves Szövetség vezetője harcot folytatott a kommunista párt ellen, majd a magyarok szolgálatába állt és népe ellen politizált stb. A több napos perben Bródy „*kemény harcot vívott a Kárpáton túli Ukrajna megyei bíróságának elnökével, Ruszin*

Vaszillal és megyei ügyészével, Andráskó Ivánnal”. Bizonyítják ezt a bírósági dokumentumok, köztük a megyei bíróság 1946. május 4-ei esti ülésének jegyzőkönyve, az 1946. május 6-ai délelőtti ülésének jegyzőkönyve, az 1946. május 6-ai esti ülésének jegyzőkönyve, az 1946. május 7-ei délelőtti ülésének jegyzőkönyve, az 1946. május 7-ei délutáni ülésének jegyzőkönyve, az 1946. május 7-ei esti ülésének jegyzőkönyve, az 1946. május 8-ai délelőtti ülésének jegyzőkönyve, az 1946. május 8-ai esti ülésének jegyzőkönyve.

Az enyhítő körülményeket, ártatlanságát alátámasztó bizonyítékokat sorra elhallgatták, hogy azok ne befolyásolják a halálos ítélet meghozatalát.

Bródy András és társai ellen 1946. május 25-én fejezték be a büntetőeljárást. A bírósági eljárás során 23 tanút hallgattak meg. A vádlottak mellé hatóságilag kirendelt védőügyvédek (Tudovsi, Krizsanovszkij) is elismerték védenecik bűnösségét, bár enyhítésért folyamodtak. A vérbírák a Bródyék ellen indított bűnvádi eljárás négykötetes nyomozati anyaga alapján mondták ki a „*megrendelt*” ítéletet. Iván Andráskó területi ügyész, mint állami vádló tíz oldalnyi gépelt szöveget meghaladó vádbeszédet tartott, amelynek szövegét „*felső utasításra*”, „*tömegpropaganda célzattal*” kötelezően lehozták a megyei lapok ukrán, orosz és magyar nyelven is.

Az állami vádló ezenkívül külön-külön mindegyik vádlott „*fejére olvasta*” és jellemezte az általuk elkövetett politikai bűnöket, majd ismertette a 7 pontba csoportosított „*politikai vádak*at” is: „*A vád teljes mértékben bebizonyítottanak látja, hogy Bródy, Demkó, Ortutay, Zsegora, Spák, Riskó, Bence, Kricsfalussy-Hrabár mint a magyar parlament képviselői, valamint Bródy, Riskó, Demkó, Zsegora és Spák vádlottak, akik az „Autonóm Földműves Szövetség” magyarbarát pártjának vezető tagjai voltak, ellenséges érzületeket tanúsítottak a kárpátukrán nép és a Szovjetszövetség ellen és a kárpátukrán nép elnyomására törekedve:*

1.) *Kárpátukrajna dolgozóinak nemzeti újjászületését gátló aktív tevékenységet fejtettek ki, és a kárpátukránoknak az ukrán és a nagyorosz néptől való elkülönítésének eszméjét hirdették.*

2.) *Különböző formában propagandát folytattak a Szovjetszövetség ellen, és harcot folytattak a kárpátukránoknak Szovjetukrajnával való egyesülése ellen.*

3.) *Mint az imperialista Magyarország ügynökei, előkészítették Kárpátukrajnának a szentistváni magyar koronához való visszatérését.*

4.) *A magyar reakció megbízásából a magyarbarát érzületű uniátus pappal együtt, magyarosították Kárpátukrajna lakosságát, és erre a célra rendszeresen felhasználták a magyar kormány és a Vatikán pénzügyi támogatását.*

5) 1938 végén és 1939 elején elkövetett provokációikkal előidézték Kárpátukrajna fegyveres megszállását és teljes meghódítását; a tömegterrort, a fosztogatásokat, a gyilkosságokat a kultúra megsemmisítését, a parasztság nyomorbataszítását és a terület elpusztítását.

6.) A magyar parlamentben kifejtett gyakorlati tevékenységük során minden eszközzel támogatták a demokráciaellenes erőket újabb háborút szító politikájukban, és agitáltak a Szovjetszövetség elleni háború érdekében.

7.) Tevékeny részt vettek a fasiszta fajelmélet gyakorlati megvalósításában, törvényhozás útján, a zsidó lakosság megsemmisítésében, vagyonának elrablásában és személyesen meggazdagodtak a zsidóktól elkobzott vagyonokból.

Kricsfalussy-Hrabár azonkívül mint a magyar csendőrség magas rangú tisztje tevékenyen részt vett a magyar köztársaság megbuktatásában, Kárpátukrajna megszállása után pedig megszervezte a csendőrséget a huszti, volovei, rahovói és tjacsevoi körzetekben, kivégzéseket fogantatva az ukrán lakosság között.

Mindezekért a vádlott által elkövetett bűncselekményekért alkalmazni kell az USzSzK büntető törvénykönyve 54/4. és 54/11. pontjait.”⁷⁸

Andráskó állami vádló beszéde végén befejezésül a következőket mondta: „Sokat szenvedett népünk előtt idegen a bosszú érzése, azonban népünk mélyen hisz az igazság eszméjében. Mindezek a vádlottak – bűnösök, bűnük nagy, azonban nem egyedülálló. Kérem a bíróságot, hogy Riskó, Ortutay, Zsegora, Spák és Bencze ellen szabjon ki ítéletenként 10 évig terjedő szabadságvesztést és mondja ki vagyonuk elkobzását és politikai joguktól való megfosztásukat. Bródy, Demkó és Kricsfalussy-Hrabár ellen pedig – a szociális védelem legmagasabb mértékét – az agyonlövétést alkalmazza, vagyonelkobzással együtt. A három utolsó vádlott – a történelmi gaztett ocsmányabb hordozói, átkozott Káinok, a Kárpátukrán nép tudatos sírásói – hadd haljanak meg most a nép és a bíróság akaratából, ocsmány árulókhöz illő szégyenteljes halálal.(Taps.)”⁷⁹ Ebből a leközölt, bírósági tudósításból is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az ungvári Tisztek Házában elhangzott Andráskó-beszédet csakis megszűrt, odatoborzott, bosszúra éhes kommunista-közönség tapsolhatta meg, akik az ideológiai propaganda hatására Bródy halálát kórusban kívánták.

A felülmúlhatatlan és párját ritkító vádbeszéd után a Kárpátontúli Területi Népbíróság a hivatalos elvárásoknak megfelelően jogi mérlegelés és megfelelő jogi bizonyítékok nélkül „népellenes tevékenység, hazaárulás, a magyarok javára folytatott kémkedés, fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém” halmozott politikai törvénysértések elkövetésében találta jogsértőnek és „golyó általi halálbüntetést”, teljes vagyonelkobzást sza-

bott ki az első rendű vádlottakra: Bródy András, Demkó Mihály és Kricsfalussy-Hrabár Endre/András magyar parlamenti képviselőkre. Horváth Lajosnak téves az az állítása, hogy Bródy Andrást „*kötél általi halálra ítélték*”.⁸⁰ Azért nem felel meg a valóságnak, mert az ítélet-végrehajtási jelentésben „*golyóáltali agyonlövés*” van feltüntetve.

Ebben a perben a Kárpátontúli Területi Népbíróság a másodrendű vádlottakat: Riskó Béla, Ortutay Jenő, Zsegora Ödön, Spák Iván és Bencze György politikai bűnösöket⁸¹ 10 évig terjedő szabadságvesztésre, vagyonelkobzásra, politikai joguktól való megfosztásra ítélte el⁸². Kiszabott büntetésüket a szibériai GULAG-munkatáborokban vagy a Donbázon kellett letölteni.

A nemzetközi joggyakorlatban is példátlan esetnek könyvelhető el ez a bírósági eljárás, hogy Az USZSZK büntetőtörvénykönyve 54/4. és 54/11. paragrafusok cikkelyeire épülő ítélet meghozatala alatt a bíróság nem vette figyelembe azt a körülményt, hogy sem a vádlottak, sem a felettük ítélezők „*nem voltak a Szovjetunió állampolgárai, így nem tartoztak a szovjet bíróság joghatósága alá*”. A sztálinisták és a helyi kommunisták szervezte etnikai tisztogatások, letartóztatások idején is a lakosok magyar állampolgárok voltak, mert ebben az időben még Kárpátalját nem csatolták Ukrajnához, a fegyverek árnyékában kikiáltott, illegitim Kárpátontúli Ukrajna a csehektől elcsalt szovjet gyarmat-ország részeknek számított.

Egyetértünk Horváth Lajos ama véleményével, hogy „*a szovjetek nem ismerték el Bródy és társai jogát, hogy Kárpátalját képviselhessék a magyar országgyűlésben, mert oda nem választások révén kerültek. Vagyis a szovjet hódítók nem fogadták el az 1939:VI. magyar törvényt az 1939-1944 közötti időre, pedig Kárpátalja nemzetközileg, még a Szovjetunió által is elismerve, Magyarország része volt, következésképpen területén a magyar törvényhozás volt illetékes és volt érvényben.*”⁸³

2. 5. KIVÉGZÉSEK, SZÁMŰZETÉSEK

A golyó általi halálról hozott ítéleteket a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa, 1946-tól az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának elnöksége hagyta jóvá. Az ítéletet Ungváron, a KGB pincéjében 1946. december 7-én hajtották végre.⁸⁴ A szemtanúk egybehangzó visszaemlékezése szerint az ítélet végrehajtója egy Maruszja nevű nő volt, aki áldozataival tarkón lövéssel végzett. A sorok szerzője 1999-ben ismerkedett meg az akkor Munkácson élő Mészáros Sándorné volt politikai fogollyal, aki személyesen ismerte a hírhedt hóhérnőt, s aki a GULÁG lágereiben szerzett élményeit a 2000-ben megjelentetett Emlékiratban dolgozta fel. Leírta, hogy a KGB ungvári bör-

tönében, vizsgálati fogsága idején egy „KGB-uniformisba öltözött nővel” ismerkedett meg, mint később kiderült, „ez a nő a hírhedt Kuruc Mária volt, akkoriban az őrszemélyzet felettese és egyben a börtön hóhérja. Mindenki csak „Maruszja”-nak hívta. Kis termete ellenére érces, dörgő hangja minden rabban páni félelmet keltett. A más rabok számára oly félelmetesnek tűnő „Maruszja” nekem valóságos jótevőm volt, hiszen mindenben igyekezett segítségemre lenni, ahol csak tehette, hogy könnyebben viselhessem el a börtönélet gyötrelmeit. Ez a különös bánásmód magyarázatot érdemel. Amint később Maruszjától megtudtam, ő volt a húga a Turjaremetén működő Ilku Zoltán főjegyző sógorom (a nővérem férje) segédjegyzőjének, aki 5 apró gyermekével és súlyosan beteg feleségével igen nehéz körülmények között tengődött. A nővérem híres volt a jóságáról. Amikor Maruszja bátyja megtudta, hogy le vagyok tartóztatva, megkérte, hogy nekem mindenféleképpen legyen segítségemre, még a börtönszabályok megszegése árán is...” Mészáros Sándorné tőle tudta meg, hogy „16 éves kora óta állandóan ki volt téve a sorozatos szenvedéseknek, a súlyos börtönbüntetéseknek és erőszaknak. Ellenkezése dacára kényszerítették rá a hóhérságot, amivel felettesei véres tevékenységüket leplezték. Bátyja csak évek múlva szerzett tudomást húga „melléktevékenységéről”, aminek az lett a vége, hogy többé nem ismerte el testvérének.”⁸⁵

A túrjaremetei Kuruc Mária ítélet-végrehajtó kezéhez mintegy fél-száz kivégzett jeles személyiség (köztük kárpátaljai magyar, német, ruszin, ukrán) vére tapad.⁸⁶

A mártírhalt Bródy András kivégzésének időpontja máig vitatott és bizonytalan. Egymásnak ellentmondó adatok találhatók a szakirodalomban.⁸⁷ Ugyanez figyelhető meg egyes ruszin, ukrán kiadványokban is.⁸⁸ A Pop-lexikonban Bródy kivégzésének időpontjáról két kérdőjeles dátum is szerepel. „1946. november 7. és 1946. június 12.”

Horváth Lajos Bródy-kutató is egymásnak ellentmondó adatokat közöl a kivégzés időpontjáról és eltemetésének helyéről. Könyvének 166. oldalán olvasható: „Kivégezték 1946. nov. 7-én ismeretlen helyen”. A 141. oldalon már úgy fogalmaz: „a halálra ítélték kivégzésének időpontja máig bizonytalan, valószínűleg 1946. november 7-én (Gergely-naptár szerint), azaz a Nagy Októberi Szocialista Forradalom kitörésének évfordulóján.”

Az NKGB fél évvel később értesítette a hozzátartozókat az ítélet végrehajtásáról és a temetés helyéről, amely tömegsírba 27 halottat temettek. Ez feltehetően az ungvári Kapos utcai sírkertben történt.”⁸⁹ A szerző a feltevéseit Valerij Razgulovnak, az Ukrán Állami Levéltár egykori munkatársának, a Bródy András Honismereti Társaság alapító-tagjának, vezetőjé-

nek az 1990-es években elkezdett kutatásaira alapozza, aki rendszeresen közölt tényfeltáró cikkeket az általa szerkesztett kétnyelvű *Kárpáti Panoráma* c. lapban Bródy Andrásról, „A 148423-as sz. ügyirat” címen. E témában összefoglalt kutatásait könyv alakban is megjelentette.⁹⁰

Razgulov a *Kárpáti Panoráma* c. lap 1997. július 25-i számában közölt „Megtalálták Bródy András sírját” című írása alapján a következő események foglalhatók össze. A Bródy-kutató „egyik cikkére figyelt fel Korop (Krafcsik) Erzsébet ungvári lakos, akinek édesapja a Bródy Andráséval szomszédos cellában raboskodott. Krafcsik Adolf úgy tartotta a kapcsolatot a külvilággal, hogy egy zománcozott edény aljára írt üzeneteket... A családnak küldött egyik írás arról szólt, hogy egy bizonyos Karapa József nevű embert, Bródy Andrást és még két foglyot agyonlőttek. Az edény aljára odaírta az elhantolás vélt időpontját is.” Krafcsik Erzsébet Karapa lányával együtt elrejtőzött az egyik közeli ház erkélyén a Kapos utcán és szemtanúja volt, amint elmondása szerint – „hajnali 3 és 4 óra között egy tehergépkocsi érkezett a temetőbe, amelyről egy nagy ládát emeltek le a kísérők. A ládából négy holttestet vettek ki és ástak el.” A lányok megjelölték ezt a helyet és a Karapa család egy év múlva síremléket állított oda.

A Razgulov-cikkekben közöltekre először Kulin Zoltán újságíró, tv-szerkesztő reagált a *Kárpátaljai Szemle* 1997/8. számában közzétett írásával,⁹¹ aki mint írja 1997 augusztusában felkereste budapesti lakásán Bródy András fiát és megkérte, hogy a szemtanúval, Krafcsik Erzsébettel, valamint a cikk szerzőjével, Valerij Razgulovval látogassák meg a vélt sírhelyet. Ez meg is történt, a Karapa-síremléken 1946.VI.11. dátum szerepel. Ifj. Bródy András szerint az elhalálozás eme időpontja csak Karapa József esetében fogadható el. A birtokában lévő és családjának nemrég megküldött NKGB hivatalos igazolás adataiban 1946. december 7-e szerepel halála időpontjaként. Ezt támasztja alá a halotti bizonyítvány is. A vele készített interjúban kifejtette, hogy „Szerintem a legjobb az lenne, ha egy olyan határozatot hoznának, amely megtiltaná a temető felszámolását. Támogatókat kell keresni, akik adakoznának egy emlékmű felállításához. Nemcsak édesapámról van szó, hanem arról a 27 emberről is, aki jeltelen sírokban nyugszik az ungvári Kapos utcai temetőben.”⁹²

Az ungvári Kapos utcai temetőben a kivégzettek titkos elhantolásának tényét a Kárpátaljai megyei Rehabilitációs bizottsághoz 1990 júniusában eljuttatott „*Ügyészi jelentés*” is megerősíti, amelyben A. J. Bondarenko, a terület ügyésze, 3. rangfokozatú állami jogtanácsos az „*Ukrán Államvédelmi Bizottság rendelkezésére álló okiratok szerint*” azt a megállapítást rögzítette írásban, hogy csak „Egyes személyeket végeztek

ki különböző időben, a területi bíróság ítéletei alapján (összesen 48 személyt). A kivégzések egyik szemtanújának a szavai szerint a holttesteket az ungvári Kapos utcai temetőben, a régi sírok között hantolták el (éjszaka, titokban), a sírhantok megjelölése nélkül. A megtorlások áldozatainak a temetkezési helyeit hivatalosan mindmáig nem tárták fel.”⁹³

Bródy kivégzésének pontos idejét Botlik József 2006-ban Bródy- publikációjában tisztázta, pontosította.⁹⁴ Mint írta „a birtokában lévő, Ungvár Város Végrehajtó Bizottságának Anyakönyvi Hivatala által kiadott két halotti bizonyítvány (kelt 1978. december 7-én, száma I-FM 322849; illetve 1992. január 28-án, száma I-FM 471985) szerint Bródy András 1946. december 7-én szenvedett mártírhalált. Az 1978-as okirat a halál okát és az elhalálozás helyét még nem közölte, az 1992-es kivonat már igen: „golyó általi halál a bíróság ítélete szerint”, a kivégzés helye: Ungvár. Halálának 1946. november 7-i téves adata onnan eredhet, hogy az Ungvári Városi Kommunális Szolgáltatások Hivatala ifjabb Bródy András kérésére 1989. június 30-án, 165. szám alatt igazolást adott ki, amely szerint „édesapja meghalt, és 1946. november 11-én az Ungvár városi Pobeda [Kapos] utcai temetőben temették el”. Az igazolás sajátos „szovjet” irat, amely nem közli a halálozás idejét és helyét, az elhantolását viszont igen. A szerző ezért a két halotti bizonyítvány megegyező, „1946. december 7-i dátumát tekinti a mártírhalál valós időpontjának, amelynek helye Ungvár.”⁹⁵

2. 6. BRÓDY-KORTÁRSÁK, JELES SZEMÉLYISÉGEK SORSA

A fentebb említett ügyészi jelentés alapján vélhető, hogy a jeles személyiségek közül az ungvári Kapos utcai temetőben nyugszik a 62 éves marczinfalvi Benda Kálmán felsőházi tag is. A Beregi Árvízmentesítő Társulat főmérnökét szintén 1944 őszén beregszászi lakásán hazaárulás vádjával tartóztatták le. A szovjet 8. légi hadsereg háromtagú rögtönítélő hadbírósa koholt vádak alapján halálra ítélte, s 1945. január 25-én Ungváron kivégezték, beregszászi házát elkobozták, családjá kénytelen volt Magyarországon menedéket találni. Beregszász egyik krónikásának megfogalmazása szerint: „Ő volt a sztálini terror első és sajnos nem utolsó beregszászi áldozata.”⁹⁶ A beregszászi Vérke-parti öregdiákok emléktáblát avattak Benda Kálmán tiszteletére szülőháza falán.

Ortutay Jenő egykori parlamenti képviselő 1950. december 24-én Ábeszben (Komi ASZSZK) halt meg, jeltelen sírban nyugszik.⁹⁷ A hálás utókor 1990 augusztusában a beregszászi temetőben leánya sírjánál em-

léktáblát állított az egykori lelkésznek és polgármesternek. Illiczky Sándor ismeretlen körülmények között halt meg Tomszkban. Haláláról csak annyit tudunk, hogy egy évig sem bírta a rabszolgamunkát, 1947-ben életének 58. és papi működésének 33. évében a szibériai Tomszkban „*gyanús körülmények közt halt meg.*”⁹⁸

1946. május 4-25. között a Rendkívüli Bíróság⁹⁹ Bencze Györgyöt (Bilke, 1885- Szibéria, 1946?) 10 évi, Zsegora Ödönt (Kobilecka Poljana, 1893- Szibéria, 1946?), 8 évi, Riskó Bélát (Drahovo/Kövesliget, 1865- Szibéria, 1946?) 5 évi, Spák Ivánt (Zaricsja, 1900-Szibéria, 1946?) 8 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte, az országgyűlési képviselők sorsa máig ismeretlen. A GULÁG valamelyik láger-börtönében pusztultak el.

A szovjet biztonság emberei nem kímélték a nyugdíjas állami tisztviselőket sem. Fekésházy Zoltán¹⁰⁰ (Botfalva, 1881- Lemberg, 1946?) jogászt, Bereg és Ugocsa vármegyék alispánját, aki 1942-ben nyugdíjba ment, 64 éves korában, 1945 tavaszán Beregszászban letartóztatták, koholt vádak alapján a Rendkívüli Bíróság 1946. január 21-én 10 évi kényszermunkára ítélte. Egy beregszászi rabtársa szerint valahol Lemberg közelében az elítélteket szállító vonaton halt meg, sírhelye máig ismeretlen.¹⁰¹ 1991-ben rehabilitálták.¹⁰²

Mészáros Sándorné tanítónőt és családját rettenetesen meghurcolták, erdész férjét, Mészáros Sándort 1945-ben hamis vádak alapján letartóztatták, elítélték, a donyeci bányában halt meg. A szovjet terror áldozata lett fivére, Murányi Miklós, Romzsa Tódor irodaigazgatója; 64 éves apja, Murányi Iván görög katolikus lelkészt is a „*vérengző rezsim vitte sírba*”: infarktust kapott, amikor megtudta, hogy közeli jó barátját, dr. Harajda Ivánt, a *Literaturna Negyilja* (Irodalmi Hét) c. folyóirat főszerkesztőjét letartóztatása után az egyik éjszakai kihallgatás alkalmával agyonverték.

2. 7. AZ ELÍTÉLTEK, A HOZZÁTARTOZÓK UTÓÉLETE

A bírósági végzéssel Bródy családját kilakoltatták villájukból. Az épület az Ungvári Állami Egyetemhez került. Az 1966-ban alakult Magyar Filológiai Tanszék hungarológiai intézet létrehozását kezdeményezte; kérésüket a két ország megfelelő minisztériuma felkarolta.¹⁰³ Azt is kiharcolták, hogy az intézet Podkarpatszka Rusz első miniszterelnökének, Bródy Andrásnak egykori villájában nyerjen elhelyezést, amelynek teljes felújítása a Magyar Népköztársaság Művelődési és Oktatási Minisztériuma támogatásával valósult meg. Az intézet felavatására 1989. november 10-én ke-

rült sor. A Szovjet Hungarológiai Központ neve a rendszerváltás után az UNE Hungarológiai Intézet névre változtatták. Az épület felavatásánál jelen volt a Bródy család képviselője, ifj. Bródy András is, aki a sajtónak nyilatkozva jelentette ki, hogy az esemény hatására az egyik szeme sírt, a másik nevetett. A család megnyugvással vette tudomásul, hogy az épület mostani funkciója nem sérti a vértanúhalált halt apa emlékét, mert a nyelv és irodalom kutatóműhelyében magyar ügyet szolgálnak az itt dolgozók is.

Bródy Andrásné férje kivégzése után még 9 évig nem kapott munkát. A széles nyilvánosság előtt csak 1990-ben mert megszólalni. Az első vele készített interjú a *Kárpáti Igaz Szóban* jelent meg, amelyben felelevenítette azokat a megpróbáltatásokat, hányattatásokat, szenvedéseket, megaláztatásokat, amiben neki és családjának, András fiának, illetve Mária lányának része volt. Erről így vallott: *„Akárcsak férjem, én is, még a legnehezebb órákban is bíztam az igazságban, férjem tisztaságában, becsületességében, őszinteségében. Még akkor is, amikor egy novemberi, őszi, esős, hideg napon piciny gyermekeimmel együtt egy szál ruhában kiűztek a családi házból. Hittem és bíztam akkor is, amikor sehol sem volt maradásom, sehová sem vettek fel munkára, mert a „nép ellenségének” felesége voltam. Akkor szembetaláltam magam a gyávasággal, az emberi gyarlósággal, a képmutatással. Sohasem szerettem és nem is vártam el azt, hogy valaki méltóságos asszonyomnak szólítson, de az egyszerű emberi tiszteletet, az együttérzést, ami mindig is megvolt bennem és családom minden tagjában mások iránt, szerettem volna, ha mi is megkapjuk felebarátainktól. Nagyon fáj, amikor azok a „barátok”, akik még nem is olyan régen lépten-nyomon férjem kegyeit keresték, hirtelen megváltoztak, elfordultak, cserbenhagytak. De voltak jó emberek, akik nem féltek szóba állni velünk, s bármennyire furcsa, még a sokat szidott „Hivatalban” is, és minden huzavona nélkül teljesítették törvényes kéréseimet. Így volt az legutóbb is, amikor unokámmal együtt a Németországban élő édesanyámhoz akartam utazni, de közben az útlevelem határideje lejárt. Gyorsan elrendezték az utazáshoz szükséges okmányaimat.*

Nagyon fáj az is, amikor a „jóakarók” arra akartak rábeszélni, hogy gyermekeimet adjam be az állami intézménybe. De a hozzátartozóim is nehezítettek rám, hogy Andrással és Marikával együtt nem utaztam el külföldi rokonainkhoz, nem fordítottam hátat Kárpátaljának, amely miatt végső soron oly sokat kellett szenvednem. Sokan nem tudták ugyanis megérteni, hogy nem tehettem ilyen lépést, hiszen mindig bíztam abban, akárcsak férjem, aki utolsó leheletéig hű maradt szülőföldjéhez, hogy az igazságra egyszer fény derül. Sajnos, erre nagyon sokat kellett várnom.”¹⁰⁴

A Magyarországon az elsők között a Rubicon történelmi magazin 1990. májusi száma hozott le Tóth István¹⁰⁵ megfogalmazásában egy rövidke írást Bródy Andrásról „*A realpolitikus halála*” címmel. A történelmi magazin hivatkozott a *Zakarpatszka Pravda* 1946. május 26. számában leközölt „*Megbüntették a nép ellenségeit*” című törvényszéki beszámolóra. A lap az „*Autonóm Földműves Szövetség*” nevű „*Pre-magyar-fasiszta*” szervezet volt vezetőinek peréről tudósított. Ugyanebben az évben Skultéti Csaba készített mélyinterjút ifj. Bródy Andrással¹⁰⁶, aki édesapjáról, a ruszin autonómia elkötelezett hívének életéről, tevékenységéről beszélt.

Ifj. Bródy András festőművész, grafikus Ungvárott angol nyelvtanár volt. Jelenleg Magyarországon él, közreműködik a ruszin közösségek, a Kárpátalja Szövetség kulturális programjaiban.

Bródy legközelebbi sorstárását, Demkó Mihályt felesége szülése után két héttel Dávidházáról vitték el, lányának a Tatjana nevet még ő választotta. Munkácsi családi lakásukat elkobozták (jelenleg óvoda működik benne), földönfutóvá váltak. Úgyiszlóván elüldözték őket Kárpátaljáról, Magyarországon telepedtek le. Azóta Demkó Tatjana (Pogács Andorné) édesapja emlékének elkötelezett ápolója.

2. 8. REHABILITÁCIÓ, A MÁRTÍROK EMLÉKÉNEK MEGŐRÖKÍTÉSE, EMLÉKKONFERENCIÁK

Az 50-es, 60-as, sőt a 70-es években Bródy András és társai nevét nem volt szabad kiejteni; aki ezt nyilvánosan megszegte, büntetés várt rá. A kor történései is csak negatív szövegek környezetben írták le a Bródy-per elítélteinek vezetőnevet. Például V. I. Ilko ungvári történész 1975-ben írt tanulmányában¹⁰⁷ a következő jelzőkkel illette őket: „*fasisztabarát lakájok*”, „*a horthysta rendszer leghűségesebb kiszolgálói*”, „*kémek*”, „*a magyar burzsoá-nacionalista pártok ún. vezetői*”, „*az Autonóm Földműves Szövetség és az Orosz Néptanács aktivistái*”, „*magyarbarátok*”, akik „*helyet kaptak a magyar parlament mindkét képviselőházában. Jószolgálatukért a horthysták ügynökeiket busásan jutalmazták*”, „*szovjetellenes rágalomhadjáratot folytatók*” stb.

A 80-as évek végén kibontakozó gorbacsovi „*glasznoszty*” egyik fontos intézkedése volt „*a 30-40-es években és az ötvenes évek elején a represszió áldozataivá vált, s azóta rehabilitált személyek jogainak és érdekeinek érvényesítése*” ennek a társadalmi igénynek a kielégítésére hozták létre az országos, a köztársasági, a megyei és járási szinteken a rehabilitációs bizottságokat. Ehhez hasonló bizottság szervezése indult be Ungváron, a megyei tanács és a megyei végrehajtó bizottság égiszében.¹⁰⁸

Ezt a politikai légkört kihasználva, az 55 évig titkosított anyag fölött a csendet ifj. Bródy András törte meg, aki édesapja ügyében 1988 őszén rehabilitációs kérelmet nyújtott be Moszkvában a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságához, ahonnan kérelmét Kijevbe, majd Ungvárra továbbították. 1989. december 22-én az ungvári területi ügyészség írásban közölte vele: úgy tekintik, hogy apja koncepciók per áldozata lett, az ő szavaikkal: „*indokolatlanul büntetett személynek*” nyilvánították.¹⁰⁹

A Bródyt és társait érintő büntetés jogtalanságát csak később mondták ki. 1991. december 27-én a Kárpátaljai megyei ügyészség N- 1135-89 szám alatt arról értesítette az ifj. Bródy Andrást, hogy apját rehabilitálták.

Ukrajna főügyészségének Kárpánton túli Megyei Ügyészsége 1991. dec. 30-án kiadta Demkó Mihály „*rehabilitációs igazolását.*”

Hogyan zajlott le az 1989-ben elindított rehabilitációs folyamat Bródy és társai, illetve Volosin és társai ügye kapcsán? Kik működtek közre, és milyen következtetésekre jutottak? Minderről az első ungvári Bródy-konferencián nyíltan számolt be Alekszej Korszun hadtörténész, a KGB kényszernyugdíjaztatott ezredese, a Kárpátaljai Területi Rehabilitációs Bizottság tagja. Mint mondta, az ifj. Bródy András által benyújtott kérvény először hozzá jutott el, és a „*glasznoszty*” szellemében fogott hozzá munkatársával a Bródy-ügyirat áttanulmányozásához. Előzetesen konzultált az SzSzSzK Legfelsőbb Tanácsának kárpátaljai képviselőjével, egyeztetett a központi állambiztonsági szervek egyes alegységeivel. A kívánt siker elérése érdekében a Bródy ellen indított bűnvádi eljárás négykötetes levéltári aktájának tanulmányozásába bevonták az állambiztonság megyei főosztályának legkiválóbb nyomozóit - V. H. Burinyint, O. D. Pohoriljakot, akik J. I. Ratocska, a megyei ügyészség segédjének közreműködésével egy igazolás formájában elkészítették a szükséges következtetéseket ebben az ügyben, ami hivatalos alapjául szolgált az egykori miniszterelnök politikai rehabilitációjának megkezdéséhez.

Annak érdekében, hogy az ügy ügyészségi, többek között a kijevei köztársasági ügyészségen történő áttekintése során elkerüljék a lehetséges „*érzelmi töltetet*”, valamint az ügy politikai összetevőire való hivatkozást (ugyanis éppen ezeken alapult az 1946 májusában hozott halálos ítélet az egy ügyben szereplő Bródy András, Demkó Mihály és Kricsfalussy-Hrabár Endre ellen), elhatározták, hogy teljes egészében elhatárolódnak ezektől, a Bródy aktájában oly gyakran emlegetett összetevőktől („*a kárpát-ukrán nép árulója*”, „*rágalmazó*”, „*Budapest ügynöke*” stb.) és csak az ügy vezetésére vonatkozó processzuális követelményekre összpontosítanak, ahogy azt a törvény is előíranyozza.

Valóban, Bródyt és más személyeket (összesen 7 főt) azzal vádoltak, hogy összejátszottak a magyar hatalommal, népellenes törvényeket hoztak, részt vettek a kárpátjai lakosság elleni megtorló akciókban, antikommunista és szovjetellenes propagandát folytattak. Ezt mind Bródy, mind pedig az ügyben szereplő más személyek is határozottan visszautasították. A bünvádi eljárás során sem hoztak fel bizonyítékokat, amelyek alátámasztották volna e vádakat. Végeredményben az elítéltek vonatkozásában indított eljárást nyilvánvaló okok miatt, a bűntény hiányában beszüntették.

Így például a bírósági határozatban indokolatlanul és többek között a törvénnyel ellentétben leszögezték, hogy a Bródy és a többi elítélt által a Kárpát-Ukrajna területén folytatott „árulói tevékenység” következtében súlyos bűntényeket követtek el a vidék lakossága ellen, milliós összegű anyagi kár keletkezett. A bírósági ítéletet nem támasztották alá adatokkal (azok csak a nyomozók spekulációin alapultak), az elítélteket nem hallgatták meg ezzel kapcsolatban. Így például nem határozták meg konkrétan, ki, mikor és milyen módon hajtotta végre ezeket a bűntényeket, és mekkora volt az okozott anyagi kár. Ráadásul ezeket a részleteket egyáltalán nem tekintették át az előzetes nyomozás során. Mindez együttvéve világosan bizonyította, hogy a bíróság túlhaladta az ügy szereplőinek benyújtott vádakat megfosztva az elítélteket a védelemre vonatkozó törvényes joguktól. Sőt, a Bródy ügyében elítéltek közül senki nem nyilatkozta, hogy a politikai tevékenységük a Szovjetunió ellen irányult volna.

Az előzetes nyomozás és a bírósági eljárás során meghallgatott 23 tanú igazolta Bródy és a többiek politikai és társadalmi tevékenységét a csehszlovák és a magyar kormány idején, tagságukat az Autonóm Földműves Szövetségben és más pártokban, valamint a magyar parlament képviselőjeként végzett tevékenységüket. Senki a tanúk közül nem adott olyan közvetlen és konkrét vallomást, amely alátámasztotta volna az elítélteknek a Szovjetunió elleni bűnös tevékenységét. Ellenkezőleg, a tanúk vallomásai és más, az ügyben szereplő anyagok adatai szerint az Autonóm Földműves Szövetség, amelynek közel 7 ezer tagja volt, célul tűzte ki a földművelők életkörülményeinek javítását, a gazdasági kérdések megoldását, Kárpát-Ukrajna kulturális autonómiáját a Csehszlovák Köztársaság, később pedig Magyarország kötelékében. Az Autonóm Földműves Szövetség nem fizikai, hanem ideológiai harcot folytatott politikai opponenseivel, hivatalos párt volt, és az országa törvényeinek betartása mellett működött. A Szovjetunió társadalmi és állami rendjének felszámolása nem szerepelt a párt céljai között.

Maga az ítélet azt tükrözi, hogy az ügyben szereplő Bródy András, Demkó Mihály, Kricsfalussy-Hrabár Endre, Bencze György, Ortutay Jenő,

Spák Iván, Mehera és Risko nem konkrét bűntényekért kerültek elítélésre, hanem politikai meggyőződésükért és a társadalomban betöltött szerepükért. Párttagságuk ténye sem számíthatott bűnténynek.

Minden elítéltet azzal vádoltak, hogy ők mint a magyar parlament képviselői támogatták a magyar kormánynak a Szovjetunió elleni háború kérdésében végrehajtott politikáját, megszavazták a háborús költségvetéseket és a zsidó lakosság ellen irányuló törvényeket. Végeredményben ennek tényét nem igazolták a bírósági eljárás során, a bíróság pedig nem a konkrét tények és bizonyítékok figyelembe vételével hozta meg ítéletét, hanem csak a parlamenti képviselők jogi státusára támaszkodva.

Ugyancsak bizonyítást nyert, hogy a bíróság elegendő indok nélkül ítélte el Bródyt, Demkót, Bencét, Spákot és Meherát a „*Podkarpatszki ruszinok népi egyesülése*” nevű párt 1944-ben való megszervezéséért, ugyanis ez az epizód az előzetes nyomozás során nem szerepelt vádként, és nem képezte a nyomozás tárgyát.

Ezenkívül Demkó törvénytelenül lett elítélve „*A földművelői kalendárium*” kiadásáért, amelyben állítólag rágalmazó, az SzSzSzK és a Szovjetunió Kommunista Pártja ellen irányuló cikkeket közöltek. A fentebb említett kalendáriumot nem vonták be a vizsgálatba, nem tanulmányozták, az előzetes nyomozás során pedig ezzel kapcsolatban nem vádolták a kiadót.

A bíróság alaptalanul vádolta Kricsfalussy-Hrabárt a szovjethatalom 1919. évi leverésével Erdélyben, valamint azzal, hogy 1930-ban Horthy kormányzó védelmének élén állt, csendőrségi részlegeket hozott létre, részt vett a kommunisták, „*a kárpát-ukrán nép patriótái*” üldözésében, szárnységi posztot töltött be, részt vett a Ruszin-Magyar Párt szervezésében, a költségvetés jóváhagyásában a Szovjetunió elleni háború céljaira. Az előzetes nyomozás során Kricsfalussy-Hrabár Endre tevékenységének ezen epizódjai nem szerepeltek a vádiratban, és vádlottként sem került felelősségrevonásra. Ily módon bizonyítást nyert, hogy a bíróság túllépte a számára benyújtott vádirat kereteit, amivel durván megsértette a törvényt és a vádlott jogait.

Az ügyirat anyagai nem tértek ki arra sem, hogy Kricsfalussy-Hrabár Endre, miközben 1939-ben csendőrparancsnoki posztot töltött be, nem követte el azokat a bűntényeket, amelyekkel vádolták a Kárpátaljai Megyei Bíróság (a Rendkívüli Bíróság jogutódja) 1946. május 4–25-i ítéletben.

Az ítélet meghozatala során a bíróság nem vette figyelembe azt a körülményt sem, hogy Bródy és az ügyben szereplő többi személy nem voltak a Szovjetunió állampolgárai, így nem tartoztak a szovjet bíróság joghatósága alá. Kricsfalussy-Hrabár letartóztatásáig magyar állampolgár volt, Budapesten élt, és felelősségre vonása a magyar hatóság kompetenciájába tartozott volna.

Ezeket a következtetéseket tartalmazta az az 1989. november 9-i keltezésű igazolás, amely alapját képezte a Bródy és a vele egy bűnvádi eljárásban szereplő más személyek rehabilitációs ügyének.

Összességében véve a kárpátaljai megyei bíróság nem számolt több olyan tényezővel, amelyek felhasználhatóak lettek volna az elítéltek ítéletének enyhítésénél, sőt, figyelembe sem vette azokat. Példának okáért azt aényt, hogy 1944 októberének elejétől Bródy András és Demkó Mihály aktívan együttműködtek Olekszandr Tkankónak a perecsenyi járásban működő partizáncsoportjával; hogy éppen Bródynak köszönhetően sikerült megóvni a megsemmisítéstől számos ipari és gazdasági objektumot, kórházat és a vidéken működő erőművet; hogy az ő közbenjárása révén nem telepítették ki az ipari kádereket és szakképzett munkaerőgárdát. A partizánügynökökkel együttműködve Bródy hozzájárult a magyar parancsnokságnak a Népi Gárda létrehozására irányuló elképzelések megvalósításának semlegesítéséhez, ugyanis éppen a gárda feladata lett volna a partizánok elleni harc. Egy hónapon át Bródy látta el Tkanko partizáncsapatát élelmiszerrel, felszereléssel, eszközökkel.

Bár Bródy hivatalos rehabilitációjára csak 1991-ben került sor, de az e cél elérése érdekében 1989-ben indított intézkedéssorozat, 1990 decemberében a köztársasági ügyészségnek a nyomozás felügyeletével megbízott osztályvezetőjének kényszerű bocsánatkérése az ide vonatkozó határozat meghozatala közben tanúsított huzavona miatt - mindezek a tények bizonyítékul szolgáltak Ukrajna demokratikus fejlődésének visszafordíthatatlanságára, valamint felgyorsították a szovjet totalitárius rezsím bukását.

Míg Bródy és Demkó tragikus sorsa ismertté vált egyből a bírósági per után, Sz. Boreckijről és H. Csekanról, a *Zsivij Sztruminy* („Élő folyam”) illegalitásban működő csoport tagjairól, - akik közvetítőként szerepeltek köztük és a partizáncsoport között - a nyilvánosság csak a 90-es évek végén, rehabilitációjuk után szerezhette tudomást, mint olyanokról, akiket az NKVSZ szervei ítélték el Bródyval és társaival szinte egy időben. Homály fedí I. Kercsa, a *Zsivij Sztruminy* egy másik tagjának hirtelen halála körülményeit. A csapat egyetlen tagja, akinek sikerült elkerülni a megtorlásokat, Olekszandr Hrabár volt, aki idejében emigrált Csehszlovákiába.

Ami pedig az 1945. május 15-én Prágában a SZMERS szervei által letartóztatott és ugyanazon év júliusában a moszkvai lefortovói börtönben, a nyomozás során elhunyt Avgusztin Volosint illeti, az ő rehabilitációjára csak 1991 szeptemberében került sor.”¹¹⁰

A fentebb idézett Korszun-előadásra reagálva, „*Ruszin vagy ukrán?*” tette fel a kérdést Botlik József az előadása elején a 2010 februárjában megrendezett ukrán-magyar történész konferencián. „*Ma már, a 21. század első évtizedének*

a végén erre nem lehet vagylagos választ adni. Mind Bródy, mind Volosin egyaránt fontos személyiségei mind a magyar, mind az ukrán történelemnek. Mindegyikük a helyi, kárpátaljai szláv lakosság felemelkedéséért küzdött ruszin, illetve ukrán szellemi alapon. Kettős identitásuk, görög katolikus hitük következtében ezért váltak a magyar–ukrán megbékélés sarkalatos, összekötő alakjaivá. Emiatt különösen fontos, hogy az ukrán történetírás végre szakítson az 1938/1939–1944 közötti időszak újbóli a kárpátaljai magyar korszak negatív megítélésével, a „fasiszta leigázás évei” idejétmúlt, tudománytalan, előítéletekkel teli szólamával, és Bródy személyének a megbélyegzésével.”¹¹¹

A Szovjetunió megszűnése, Ukrajna függetlenségének kikiáltása után felgyorsultak a rehabilitációs folyamatok. Ennek egyik generálója volt az 1991. április 17-én elfogadott az Ukrán SzSzK-nak a „*Politikai megtorlások áldozatainak rehabilitálásáról Ukrajnában*” című törvénye, amelynek 1. cikkelye értelmében rehabilitálásban részesültek mindazok, akiket politikai bűnösökként fiktív vádakkal ítélték el.

2. 9. EMLÉKHELYEK

A Szolyvai Emlékparkbizottság a szolyvai emlékfalra felvésette a sztálinisták által meghurcolt, elítélt, illetve kivégzett mártír „*Országgyűlési képviselők, felsőházi tagok*” névsorát. Itt olvasható a koncepciók perек által elítélt Bródy András, Bencze György, Demjánovics Péter Pál, Demkó Mihály, dr. Fenczik István, Ilniczky Sándor, Kricsfalussy-Hrabár Endre, Ortutay Jenő, Spák Iván, Zsegora Ödön, Földesi Gyula képviselő neve is¹¹².

Bródy pályájáról eddig nem készült átfogó munka, sem magyar, sem pedig ukrán nyelven. Arról tudomásunk van, hogy Botlik József „*A ruszin nép mártírja. Bródy András (1895-1946)*” címmel már hozzálátott monográfiát írni, amelyből az Ungváron jegyzett *Együtt*¹¹³ című folyóirat részletet is közölt. 2010-ben dr. Botlik József történész azt is kezdeményezte, hogy a ruszin mártíroknak, képviselőknek Budapest V. kerületében a magyar parlament közelében a helyi ruszin önkormányzat támogatásával emléktáblát állítsanak. A lap közli a munkácsi Matl Péter kiváló szobrász által tervezett emlékmű makettjéről készült felvételt is. Az engedélyeztetés azóta is tart.¹¹⁴

2. 10. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK

Bródy András örökségként ránk hagyott életműve még nincs teljesen feldolgozva. Ezért fontos azon emlékkonferenciák megrendezése is, ahol a Bródy-kutatók megosztják egymás közt kutatási eredményeiket, illetve a továbbgondolkodásra késztető tanulmánygyűjtemények jelennek meg.

Első szakmai fórumnak minősíthető a legutóbbi beregszászi ukrán-magyar történész konferencia: 2010. február 26-án a beregszászi Európa-Magyar Házban a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet „*Nemzetiségi politikai és határ menti regionális együttműködés a Kárpát-medencében*” témakörben nemzetközi tudományos konferenciát szervezett „*A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok*” címmel.¹¹⁵

Az eszmecserén magyar és ukrán történészek vettek részt. Előadást tartott: *Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése* címmel Botlik József PhD., a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar docense; *Bródy András és Volosin Ágoston politikai rehabilitálásának folyamatáról* címmel Alekszej Korszun történész, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője; *A Rongyos Gárda harcai Kárpátalján 1938–1939* címmel Bicsák Péter, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar doktorandusza; *Szlovákia és Kárpátalja 1938–1939-ben. Hasonlóságok és különbségek* címmel Bánszki Hajnalka, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar doktorandusza; *Kárpátalja problematikája az ukrán felszabadító mozgalom képviselői és a magyarországi katonai-politikai körök közötti tárgyalások tükrében (1943–1944)* címmel Olekszandr Pahirja, a Kijevi Sevcsenko Nemzeti Egyetem doktorandusza és mások. Zubánics László levezető elnök indítványára a jelenlévők megemlékeztek a kommunizmus üldözöttjeinek napjáról. A konstruktív vitákkal telített eszmecserén több kérdésben közeledtek mindkét fél részéről a vélemények és álláspontok (főleg a Bródy- és a Volosin-ügy történelmi megítélésében) is. A magyar és ukrán történészek támogatták azt az indítványt, hogy a konferencia anyaga ukránul és magyarul könyvalakban is kiadásra kerüljön, és legalább ötévente hasonló fórumot szervezzenek.

Az eredményesnek is mondható konferencia után két olyan nagymonográfia¹¹⁶ is megjelent, amely Kárpátalja 1919-2010 közötti múltjával foglalkozik. Az egyiket a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja jegyzi, amely Baranyi Béla szerkesztésében látott napvilágot. Ebbe a munkába bevonták a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola 13 kutató-tanárát is. Brenzovics László történész a Kárpátalja történetével foglalkozó fejezet 2. alfejezetének szerzője¹¹⁷, furcsamód kihagyta 1944-2009 közötti tárgyszerűen megírt korrajzából a kárpátaljai értelmiséget sokkoló Bródy-per elemzését, a parlamenti képviselő és társainak letartóztatásáról, elítélésükről, tragikus sorsukról egyáltalán nem tesz említést. Nem tér ki Volosin és társainak NKVD-s üldözésére, likvidálására sem.

Emellett az eddigi legnagyobb kétnyelvű (magyar, ukrán) monográfia 2010 végén jelent meg, amelynek megszületésében többek között szerepet vállalt a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete (Fedinec Csilla főszerkesztésével), az Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete (Vehes Mikola főszerkesztésével). A könyvnek összesen 26, többek között budapesti, kijevi, ungvári és beregszászi szerzője van. A szakszerűen megírt monográfia már megjelenése után éles szakmai vitákat váltott ki az ukrán és magyar történészek körében. Ebben a monográfiában a fentebb tárgyalt korszak, pontosabban a III. fejezet gazdája Oficinszkij Román ukrán történész, az UNE Ukrajna történelme tanszék professzora. Külön alfejezetet szentel „*Alternatíva. Ellenzéki mozgalom*” címmel korrektül, tömören és tárgyilagosan fogalmazza meg véleményét a szovjet totalitárius rendszer kárpátaljai bevezetéséről, említést tesz a fontosabb közéleti és egyházi személyiségek elleni megtorlásokról és meggyilkolásokról. Kiemeli azokat, akik „*rejtélyes körülmények között*” (Avgusztin Volosin, Kárpáti Ukrajna elnöke, Romzsa Tódor görög katolikus püspök) haltak meg. Véleménye szerint a szovjethatalom különös kegyetlenséggel számolt le „*Podkarpatszka Rusz (Kárpáti Ukrajna) 1938-1939-es időszaka két kormányának tagjaival*”. Mint írja: „*Az első miniszterelnököt, Bródy Andrást 1946 decemberében lőtték agyon Ungváron. A másik miniszterelnök, Volosin Avgusztin 1945 júliusában halt meg Moszkvában, miután a kihallgatások alkalmával megkínózták. Az első kormány tárca nélküli miniszterét, Fenczik Istvánt szintén agyonlőtték.*”¹¹⁸ Oficinszkij megjegyzi Bródyval kapcsolatosan, hogy 1991-ben büncselekmény hiányában az őt elítélő szovjethatalom rehabilitálta, „*ugyanakkor „kollaboráns” múltja miatt a kommunizmus bukása után is mellőzött maradt, s nem részesült posztumusz ukrán állami kitüntetésben.*” Ezzel a kijelentéssel kapcsolatban nem rejtjük véka alá véleményünket, a regnáló ukrán hatalom Avgusztin Volosin esetében megbocsátó volt, mert német múltja felett szemet hunyt, 2002 márciusában Volosin posztumusz megkapta az *Ukrajna hőse* címet. A szerző megnevezi a nyolc-nyolc évi kényszermunkára ítélt Volosin-kormány minisztereit (Bacsinszki Edmund, Pereveznik Juri, Dolinay Mikola, Klocsurak Sztepan), továbbá Bródyn kívül a halálra ítélt képviselőtársait (Demjanovich Péter, Fenczik István, Demkó Mihály, Kricsfalussy-Hrabár Endre), valamint az 5-től 20 évig terjedő börtönbüntetésre ítélt magyar parlamenti képviselőket (Bencze György, Zsegora Ödön, Ilniczky Sándor, Ortutay Jenő, Riskó Béla, Földesi Gyula, Spák Iván), akik a donbászi szénbányákban rabszolgamunkát

végeztek, vagy a szibériai lágerekben raboskodtak. Megjegyzendő: Oficinszkij az általa ismertett neveket nem a teljesség igényével közölte. Viszont kihangsúlyozta, hogy számos „*tanú, közreműködő megérte az államfordulat (1991) utáni időszakot, azonban soha senkit nem voltak felelősségre az emberiség ellen elkövetett bűncselekményekért*”.

3. AZ UKRÁN NEMZETI VONAL FELSZÁMOLÁSA

A rendszerváltás, pontosabban 1989-1991 előtt Bródy András politikai rehabilitációja első sorban igen fontos történelmi jelentőségű kérdés volt a vidék társadalma, a történelmi igazságtalanságokat feltáró kutató számára is. Másodsorban Bródyék rehabilitációja a „*dominóelv*” alapján ledöntötte a bolsevik történetírás valamennyi hazug állítását. A kommunista diktatúra áldozatait becsmérő, a bolsevik eszmeiséget képviselő szovjet-ukrán történészek, és e tárgykörben megírt tanulmányaik egyszerre hiteltelenné váltak, a történelem süllyesztőjébe kerültek. Harmadsorban ez a siker lehetővé tette Avgusztin Volosin/Volosin Ágoston, az Ukrán Nemzeti Egyesülés, Kárpát-Ukrajna elnökének, a szojm egykori képviselőjének és a Volosin-minisztérium valamennyi tagjának, a mozgalomban résztvevő ukrán hazafiaknak a rehabilitációját is, akik közül számos személyiséget mint „*a nép ellenségét*”, a megyei Rendkívüli Bíróság 1945-1946 közötti ítélete értelmében végeztek ki, küldtek javító-munkatáborokba.

A ruszofil, magyarbarát Bródy-politikai vonalával és az ukrainofil, németbarát Volosin-politikai vonalával azonosuló, egymás ellen is küzdő mindkét csoport tagjai külön-külön, saját maguk kialakított politikai játékszabály szerint akarták megvalósítani célkitűzésüket. Az is közös vonás bennük, hogy az általuk képviselt kárpátaljai soknemzetiségű nép autonómiájáért és boldogulásáért harcoltak, keresték a kitörési lehetőséget az adott politikai formációk között. A második világháború fő kártya keverői közben mindkét csoportot politikai perifériára szorították megtűrték, nem tekintették őket potenciális partnernek, a döntési lehetőségekből kizárták, politikai javaslataikat sorra lesöpörték. Végezetül mindkét csoportosulás tagjait a „*Jaj a legyőzötteknek!*” alapon a kommunista diktatúra sem tekintette partnereinek, habár a szovjet rezsím mindenható képviselőinek nyilvánították együttműködési szándékukat, részt kívántak venni Kárpátalja jövőjének alakításában. Sokan személyes példát mutattak azzal, hogy nem menekültek el a front elől, megtehették volna, de ártatlanságukat han-

goztatva maradtak népükkel, aki ellen nem követtek el „háborús bűnöket”. Alátámasztja mindezt Bródy András nyílt és bátor vallomása is, amely elhangzott az ungvári bírósági tárgyaláson, a halálos ítélet meghozatala előtt: *„Amennyiben félttem volna, s bűnösnek éreztem volna magamat, minden lehetőségem megvolt, hogy elhagyjam Kárpátontúli Ukrajnát, és elrejtőzzem, de nem mentem el, mert nem éreztem magamat bűnösnek. Ami pedig „a politika a megtevesztés művészete” mondatomat illeti, más munkáimban azt írtam, hogy a politika, ez a legnehezebb művészet. Nincs mit félnem, hiszen amit tettem, azt a nép érdekében tettem, lelkiismeretemtől irányítva. Ennél többet nem tehettem.”*¹¹⁹

Számos publikáció tárgya a szovjet rezsim által likvidált Bródy és Volosin közötti párhuzamok, különbözőségeik megvonása. Egy biztos, hogy Benes sem tudta és nem akarta megmenteni Volosint, mert érdekeit már Moszkvához kötötte, pedig Volosin azért nem menekült tovább, nem csatlakozott Szkoropadszkij hetman mozgalmához és maradt Prágában, hogy meggyőzze Beneséket arról, hogy Karpatszka Ukrajna autonóm formációként Csehszlovákia kötelékében maradjon.

A köröző lista élén **Volosin Avgusztin/Ágoston** (Kelecsin/Kelecsény, 1874 - Moszkva, 1945. július 19.) görög katolikus batyko, teológus, kanonok, pedagógus, ukronofil politikus szerkesztő szerepelt, aki csehszlovákiai parlamenti képviselő, az Ukrán Nemzeti Tanács elnöke, Karpatszka Ukrajna elnöke volt. Az elképzelések szerint a német vazallus Ukrajna megeremtésének kiinduló bázisául szolgált volna a Hitlerék bábáskodása mellett függetlenné nyilvánított Karpatszka Ukraina létrehozása, *„amelybe az oroszországi ukránokon kívül a lengyelországi, a romániai ukránok és a kárpátaljai rutének is beletartoztak volna. Így lett Kárpát-alja a pángermán és a pánszláv vetélkedés „Erisz-almá”-ja. Mindezt bizonyítja a német külügyminisztérium 1938. október 6-án kelt, s Hitlerhez fölterjesztett memoranduma. „Egy független Kárpát-Ukrán állam külső támogatás nélkül a jelen időkből aligha lenne életképes. E megoldás előnye mégis az lenne, hogy egy jövőendő Nagy-Ukrajna magját itt teremtenénk meg vele... Mindenesetre autonómiát kell követelni Kárpát-Ukrajna számára, a nemzeti önrendelkezési jog jelszavával és ebben a kérdésben valószínűleg nem lesznek véleményeltérések. Az Autonóm Ukrajnának Magyarország felé való orientálódását végleg ki kell zárni. Ezt a megoldást kívánná egyformán Magyarország és Lengyelország. Ezzel közös lengyel-magyar határ jönne létre, ami megkönnyítené egy németellenes blokk kialakulását. Katonai szempontból a Wermacht főparancsnok-sága is ellenzi a lengyel-magyar határt.”*¹²⁰

Azonban Volosinék tervének megvalósítását a magyar kormány a 2. bécsi döntésre hivatkozva megakadályozta, utasítására a magyar honvédség 1939. március 16-án, délután fél ötkor Husztot is elfoglalta és feloszlatta a szojmot. A Volosin-kormány Romániába menekült. Volosin rövid berlini tartózkodása után a Cseh-Morva Protektorátusban, Prágában telepedett le, ahol a német bábkormánytól 4000 korona nyugdíjat kapott, és egy ukrán újságot adott ki.

Közben 1944. augusztus 18-áig a 4. Ukrán Front kidolgozta a Kárpátok-Ungvár hadműveleti tervet, amely magába foglalta Kárpátalja elfoglalását is, ezzel párhuzamosan a SZMERS Főparancsnoksága hozzáállott az „*Ukrán Nemzeti Egyesületek*”, az UNO (Ukrajinszke Nacionalnaja Objednanje, UNO/Ukrán Nemzeti Egyesülés, UNE) párt tagjai, a Kárpáti Ukrajna (1938-1939) vezető politikusai felkutatásával, letartóztatásával kapcsolatos akcióterv elkészítéséhez.¹²¹

Mégis miért rendelte el a SZMERS kémelhárító szervezete a letartóztatásokat? Erre kimerítő választ ad az SZSZKSZ Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság Nyomozati Főosztály 1. ügyosztály 3. alosztály vezetőjének „*szigorúan titkos*” jelzéssel ellátott Igazolása¹²², amely számunkra is ismert tényeket közöl arról, hogy a Magyarországhoz, majd Csehszlovákiához tartozó Kárpátalján különböző burzsoánacionalista szervezetek léteztek, ezek közül mérvadó szervezetnek számít az Ukrán Nemzeti Egyesülés, a „*Prosztvita*” nacionalista szervezet, a „*Plaszt*” ifjúsági nacionalista szervezet és a Szics-Gárda fegyveres testület. Ezek a szervezetek jelentős mennyiségű szovjetellenes és nacionalista jellegű kiadványokat jelentetnek meg. Az ukrán lakosság körében burzsoánacionalista propagandát folytatnak. Az 1938-as bécsi döntés után Kárpátalján burzsoánacionalista kormányt hoztak létre, amelynek Avgusztin Volosin a vezetője, ugyanebben az évben az ukrán nacionalisták kezdeményezték az úgynevezett Kárpáti Szics állampárt, az Ukrán Nemzeti Egyesülés létrehozását. A Volosin-kormány a fasiszta Németország felé orientálódó OUN támogatásával Hitlernek felajánlotta saját szolgálatát a Szovjetunió elleni harcban, szovjetellenes agitációt folytatott, a Szovjetunióval szimpatizálókat terrorizált.

Ennek az elsődleges dokumentumnak az alapján lépett akcióba a szovjet kémelhárítás.

Kárpátalja elfoglalása után a szovjet büntetőszervek a fentebbi rendelet szellemében jártak el. A SZMERS és az NKVD helyi vezetői a csoportok, pártok, szervezetek tagjainak leszámolásában, a lakosság megszüntetésében, az etnikai tisztogatás megszervezésében, az úgynevezett népellenességeinek fel-

kutatásában, azonosításában, Kárpátalja csehektől történő elcsalásában megbízható, helyi ismeretekkel rendelkező partnereik voltak. Munkájukat odaadón segítette a Sztálinhoz és pártjához hű Iván Turjanica Kárpátalja kommunista vezére és hívei. A Turjanica-csapat „*belső körének*” tagjait az NKVD Moszkvában képezte ki. A kárpátaljai származású kommunista bosszúállók az ukrán nemzeti mozgalom, az ukraínofilek elfogott vezetőit is likvidáltatta, „*sokan vesztették életüket a nyomozás során az állambiztonsági minisztérium, illetve a SZMERS kémelhárító szervezet kénzkamráiban, egyeseket pedig úgynevezett szökési kísérlet közben vagy más körülmények között lőttek agyon.*”¹²³ Első nagy fogásuk 1944. november 16-án volt, amikor Voron A., az UNO párt főtitkárát sikerült kézre keríteniük. A többszörös kínvallatásnak meg lett az eredménye, válogatott eszközökkel szedték ki Voronból, kulcsfontosságú áldozatukból pártjának és a Kárpáti Ukrajna vezetőinek, valamint más illegálisban ténykedő nemzeti ukrán szervezetek aktivistáinak neveit, lakcímeit. Ugyanez év novemberében Huszton előállították¹²⁴ **Brascasajko Julijt**, Karpatszka Ukrajina pénzügy- és kommunikációs minisztert, ez év decemberében **Dmitro Klimpust**, a Szics-gárda parancsnokát és fivéreit, **Vaszil Klimpust**, **Ivan Klimpust**, **Bacsinszkij Edmund** belügyminisztert, **Revaj Fedor**, az UNO egykori elnökét és más funkciót betöltő tagokat.

A szlovákiai Mezőlaborcon „*horgukra akadt*” **V. I. Bircsak** irodalmár, valamint **Sz. P. Juszliv** rahói ügyvéd. A SZMERS „*opersoport*” markából kicsúszott **Revaj Julij/Révay Gyula** miniszterelnök, külügyminiszter, **Avgusztin Stefan**, a Karpatszka Ukrajna Szojmjának elnöke, **Sztepan Roszoha**, a Szics-Gárda legfelsőbb parancsnokságának tagja, **Volodimír Komarnickij**, a Karpatszka Ukrajina autonóm kormány kabinetfőnöke, a propagandaosztály vezetője, akik titokban nyugatra távoztak. Ugyancsak elkerülte a letartóztatást **Vaszil Grendzsa-Donszkoj**, aki Pozsonyban élt és dolgozott.

Bródyék esetéhez hasonlóan Volosin munkatársait is az USZSZK büntető törvénykönyvének az 54-1. „a”-tól az 54-14. paragrafusig terjedő cikkelyei alapján „*ellenforradalmi célzatú*” tevékenységgel vádolták meg. Érdekes tudni, hogy a „*volosinisták*” esetében kik voltak a kihallgató tisztek. Íme, néhány név. A SZMERS kárpátaljai központi parancsnokságának nyomozói: Vajndorf, Marczenko, Polievics, Szosznovij, Saprackij, Szolovjov. A KGB Kárpátaljai főosztályának nyomozói: Balasz, Vaszilevszkij, Vinokurov, Gavrilov, Gurjev, Zudov, Akszonov, Pacula, Petrenko, Sznyeszarenko, Uvin, Fjodorov, Hrolovics és mások. A Rendkívüli Bíróság elnökei: Voronkevics, Milajev, Murasin, Nyikolajev, Prohorenko, Romanyenko, Ruszin, Tokár, Solom és mások.

1945. május 15-én Sibajlov, a SZMERS kémelhárítás kapitánya akciócsoportjával Prágában felkereste a Pidlipki út 12. szám alatti házat, ahol Volosin Avgusztint, a Karpatszka Ukrajina elnökét letartóztatta.¹²⁵ Elkobozták tőle a „*Prezidija urjadu Pidkarpatszkoji Ruszi*” /Pidkarpatszka Rusz miniszteriumának Elnöksége) felíratú körpecsétet. Rövidesen Moszkvába szállították. Az első kihallgatásra május 22-én került sor. Volosint Vajdorf őrnagy, a SZMERS Nyomozati Főosztályának nyomozója hallgatta ki. Összességében 8-szor hallgatták ki: 1945. május 22-én, 24-én, június 5., 9., 12., 14., 19. és június 20-án. A SZMERS szovjet kémelhárítási szervezet minden igyekezete meghiúsult, mert mégsem lett a Volosin-ügyből Bródy-perhez hasonló bírósági tárgyalás. Számításuk nem jött be, mivel a 71 éves beteg aggastyán a moszkvai NKVD lefortovi börtönében halálos beteg lett. 1945. július 11-én félbehagyták kihallgatását és átszállították a butirszki börtön rabkórházába, életét megmenteni már nem tudták, 1945. július 19-én, 15 óra 20 perckor „*szív-paralízisben*”¹²⁶ elhunyt. Földi maradványait előre kitervelt szándékkal nyomtalanul eltüntették. Hasonlóan cselekedtek a kárpátaljai NKVD ítélet-végrehajtói is: a kivégzett Bródyt és társait az ungvári Kapos utcai temetőben titokban, jelöletlen helyen hantolták el. Azóta is sikertelenül folyik a két mártír sírhelyének felkutatása. Mindkét politikust 1991-ben rehabilitálták.

Volosin halála után a Prágában letartóztatott **Klocsurak Sztepan** gazdasági és védelmi, **Perevuznik Jurij** igazságügyi, **Dolinaj Mikola** egészségügyi minisztert Párdubivébe vitték, majd repülőgéppel 1945. május 20-án a moszkvai Ljubjankára, május 22-én a lefortói börtönbe szállították, ahol a miniszterek ellen összevont bűnvádi eljárást indítottak, összesített fabrikált vádakkal elítélték őket.

1945. május 28-án szintén Prágában fogták el **Vaszil Romancsukot**, a Szics-Gárda kőrösmezői instruktorát, az egykori huszti rendőrfőnököt, akit szintén 1944. június 1-jén Moszkvába szállítottak. 1946. február 27-én a kárpátaljai megyei bíróság 9 év börtönbüntetésre ítélte.¹²⁷

Az SZSZKSZ NKVD Rendkívüli Tanácsa 1945. december 26-án Klocsurak Sztepan gazdasági és védelmi minisztert, Perevuznik Jurij igazságügyi minisztert a szovjetellenes nacionalista szervezetekben való részvételéért¹²⁸ nyolc-nyolc évi kényszermunkára ítélték, Vorkuta egyik táborába vitték őket.

Dolinaj Mikola egészségügyi minisztert szintén az SZSZKSZ NKVD Rendkívüli Tanácsa 5 évi kényszermunkára ítélte el hasonló vádak alapján. Marija nővére azonnal beadvánnyal fordult M. Sz. Hruscsovhoz, amelyben arra kérte, hogy mentse fel a büntetés letöltése alól, mivel testvérét ártatlanul vádolták meg. Azonban kérelmét a SZMERS kémelhárítási főosztályának vezetője 1946. május 6-án elutasította. Büntetésének letöltése után 1950. március 1-jén szabadult és visszatért Prágába.

A Volosin-kormány elítélt tagjai: **Bacsinszkij Edmund, Perevuznik Jurij, Dolinaj Mikola és Klocsurak Sztepan** szabadulásuk után, 1955 és 1957 között miután - nem ismerték el szovjet állampolgárságukat - Csehszlovákiába repatriáltak.¹²⁹

Dmitrij (D. I.) Klimpus, a Szics-Gárda egykori parancsnoka sem úszta meg a felelősségre vonást, akit 1944. december 8-án tartóztattak le, kihallgatása idején az ellene felhozott vádakát visszautasította. Az 1945. január 21-én hozott rendelet értelmében ügyét lezárták, és az NKVD Donyec megyei Jenakijevo város melletti kényszermunka-táborba szállították.¹³⁰ Szabadulása után ügyészségi rendelettel Dmitrij (D.I.) Klimpust valamint Ivan és Vszip testvérét újra letartóztatták, mindhármuk ügyéről négy kötetnyi nyomozati anyagot gyűjtöttek össze. A rehabilitációs bizottság nem talált a szovjetellenes tevékenységükről semmilyen konkrét bizonyítékot, ettől függetlenül az SZSZKSZ NKVD Rendkívüli Tanácsa kémnek nyilvánította, és mint aki szovjetellenes nacionalista csoportosulásban vett részt, ezért 8 évi kényszermunkára ítélték.¹³¹

V. I. Bircsák irodalmárt ügyészségi határozat nélkül 1945. szeptember 9-én jogtalanul tartóztatták le, majd csak munkácsi vizsgálati fogsága idején adták ki ellene utólagos dátumozással az elfogatási parancsot. 1946. január 11-én a Rendkívüli Bíróság mint burzsoá-nacionalistát 20 évi kényszermunkára ítélte és a közügyek gyakorlásától 5 évre eltiltotta.¹³²

1949. augusztus 11-én ugyancsak Prágában tartóztatták le **Sz. P. Juszkiv** rahói ügyvédet, a Proszvita szervezet elnökét, a *Nacija* újság felelős szerkesztőjét. Az általa jegyzet újság Kárpáti Ukrajna egyik hivatalos lapja volt. Az SZSZKSZ NKVD Rendkívüli Tanácsa 1949. július 19-én 10 évi kényszermunkára ítélte. A Mordvin Autonóm SZSZK Javasz város melletti Dubravni táborba hurcolták. 1955. augusztus 12-én szabadult. 1989. április 26-án rehabilitálták.¹³³

A szovjet titkosszolgálat egyik elemző jelentése adatokat közöl arra vonatkozóan, hogy a Szics-Gárda és az Ukrán Nemzeti Egyesülés tagjainak és hozzátartozóinak ügyeivel a magyar kémelhárítás is foglalkozott. Adatokat gyűjtöttek azokról a Szics-Gárdistákról is, akik szovjetellenes tevékenységet fejtettek ki, akiket ráadásul az illegális szovjet szakszolgálat helyi képviselői is megfigyelés alatt tartottak. Guzsva, a Kárpáti Ukrajna huszti körzetének NKVD osztályvezetője feljebbvalóinak megküldött jelentésében utal arra, hogy a magyar kémelhárítás különféle nyomásgyakorló eszközöket vetett be a „szicsek” ellen, akik közül sokan meghaltak a magyarokkal folytatott harcokban, mégis sokan vannak, akik részt vesznek a szics-mozgalomban; legalább 10 hangadó van köztük, akik aktivizálódtak. Az „operatív-listájuk-

kon” összesen 750 Szics-Gárda tag szerepel. Kisebb-nagyobb ügyeket leszámítva, nem aktivizálódtak, nem fejtenek ki ellenséges tevékenységet.¹³⁴

A SZMERS mint front mögötti szovjet kémelhárítási szervezet 1944 novembere és 1945 júniusa között Kárpátalján, Szlovákia egyes településein, Prágában operatívan tartóztatta le a Kárpáti Ukrajna, illetve a Volosin-kormány tagjait, elsősorban A. Volosin elnököt, **J. Brascasajko, F. Revai, Sz. Klocsurák, J. Perevuznyik, M. Dolinaj, E. Bacsinszkij, A. Voron** minisztertársait és más magas rangú vezetőket; az akció nem, illetve alig keltett visszhangot a kárpátaljai polgárok körében. Aki tudomást szerzett a történetekről, az a hallgatást választotta, ha eljárt a szája; a besúgók feljelentést tettek és máris vitték a rögtönítélő bíróság elé. A. D. Krugljakov, Ungvár egykori komendánsa, városparancsnoka visszaemlékezése szerint Volosin nevét nem volt szabad kiejteni, örökre el kellett felejtetni. Ez vonatkozott a SZMERS és az NKVD tisztikarra is, akiknek az volt a feladatuk, hogy különös kegyetlenséggel kell leszámolniuk a szovjetellenes erővel, Kárpátalja népe közül ki kellett szűrni az autonómistákat, a ruszinofil magyarbarát, az ukranofil németbarát, a ruszin-ukrán csehszlovák barát, valamint a ruszin-ukrán Amerika-barát orientációjú politikát teljes meggyőződésből folytató politikusokat. Továbbá ki kellett vonni a közéletből a neves személyiségeket, a Vatikán-barát papokat és az európai polgári-keresztény értékeket felvállaló követőiket, a másként gondolkodó értelmiséget, mindazokat, akik csak gondolatban is akadályozni merték Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolását.

A szovjethatalom megtorló gépezete az etnikai tisztogatások befejeztével Kárpátalja szláv népét belekényszerítette egy nagy cirkusz-játékba, amelyhez a szovjet-barát irányvonalat megtestesítő Turjanica és kommunista társai statisztáltak. A katonai-politikai vezetés a szovjet impérium területszerző politikáját álarc mögé bújtatta, a kommunista demokráciát eljárászo szemfényvesztésnek számított a cseheket kiszorító Kárpátontúli Ukrajna és Néptanácsának létrehozása, úgymond a nép évszázados óhaját teljesítve egyesítették Podkarpatszka Ruszt a Szovjetunióval. Békésebb eszközökkel, retorziók nélkül is elérhették volna céljukat.

Az NKVD és a SZMERS-jelentésekből kitűnik, hogy Sztálin katonai ellenőrző területet vélt felfedezni Kárpátaljában, ezért sürgette a hadizsákmánynak tartott terület anektálását. A jövőbe látó katona-stratégák a második világháború után katonai támaszpontok telepítését tervezték ki. Geopolitikailag is alkalmasnak tartották a területet majdani szovjet hadjáratok előkészítésére és elindítására (lásd: a 1956-os forradalom Kárpátaljáról szervezett katonai vérbefojtását, az 1968-as „*prágai tavaszt*”). Innét könnyebben lehet majd ellenőrizni a fél Európára kiterjedő szovjet befolyási övezetet.

4. A TÖRTÉNELMI EGYHÁZAK SZÉTVERÉSE

Az ateizmust hirdető szovjethatalom igyekezett felszámolni, szétverni a magyarok, németek és a ruszinok történelmi egyházait. Üldözték a református, a római és a görög katolikus egyházak papjait, beszűkítették életüket. Többen közülük a falvakból „malenkij robotra” elhurcolt férfiakkal együtt kerültek a szolvai lágerbe, majd fogták őket koncepciós perekbe.

Az egyházellenes intézkedésekkel elsősorban menekülésre kényszerítették, internálták, megtizedelték, módszeres zaklatásaikkal megfélemlítették a történelmi egyházaink gyülekezetei. Vezetőiktől megfosztották az egyházakat, megbénították, korlátozták strukturális működésüket. Ezekről az évekről így vallott Gulácsy Lajos, a KRE nyugalmazott püspöke, volt politikai fogoly *„Két éven keresztül, 1945-47 között a szovjethatalom hagyta a lelkészeket tevékenykedni, mialatt megfigyelte őket. Ennek alapján döntöttek eltávolításuk módjáról, mely lehetett börtön, megfélemlítés, a lelkipásztori hivatás gyakorlásától való eltiltás, áthelyezés vagy örökre elhallgattatás. Ez utóbbi természetesen a lágert jelentette.”*¹³⁵

Az alábbiakban, ha vázlatosan is, de szólnunk kell a kárpátaljai magyar egyházak, vezetők, papok ellen irányult kegyetlen szovjet megtorlásról is. Az ateista ideológusok teljesen le akarták rombolni az itteni magyarság ezeréves életének vallási hagyományait, a keresztény erkölcsiség eszméjére és hitre épülő fundamentumait is. A helyi kommunista vezetés nem titkolta célját, a kárpátaljaiakra is egy szovjet típusú vallástalan társadalmat akart ráerőszakolni. Ezért fokozatosan korlátozták az egyházi közösségek és lelkipásztorainak cselekvési szabadságát, azonban a nép mérhetetlen ellenállását megtorló intézkedésekkel sem tudták letörni. Ezért kénytelenek voltak szigorú feltételek mellett engedélyezni az egyházak addigi munkájának folytatását. Ez a tevékenység templomon belüli vallási szertartásokra, temetésekre korlátozódott. Tiltották a keresztelők, egyházi esküvők gyakorlását, a hittanoktatást, a hagyományos egyházi ünnepek nyilvános megtartását, a lelkési gyűléseket, összejöveteleket, konferenciákat stb.

Számos példával igazolható, hogy az ellenállókati eltiporták. A szovjet államhatalom és pártvezetősége a kárpátaljai egyházak ellenőrzésére különböző szovjet típusú szervezetet, intézményt hozott létre. Ezek közé tartozott az 1944-1946 között létező bábállam, majd 1946. január 22-től hivatalosan is a Szovjetunióhoz csatolt kárpátaljai területen felállított egyházügyi hivatal, az NKVD, SZMERS és más belügyi szervek egyházügyi osztályai, vallásüldöző egységei. Kárpátaljai tevékenységük során a bolsevista államhatalom számára a nemkívánatos vallás papjai kö-

zül többet megsemmisítettek, megöltek, meghurcoltak, bebörtönöztek, megfélemlítettek. Vallási kegytárgyaikat, építményeiket, földjeiket elko-
bozták, szent könyveiket megsemmisítették, lerombolták, elégették. A
templomok, parókiák állami tulajdonba kerültek. Így a gyülekezetek az
államtól bérelték a templomokat. Az állam több templomot bezáratott,
illetve egyesekben ateista múzeumot működtetett.¹³⁶

Az egyházak szétbomlasztására létrehozták Kárpátalján is a „*béke-
pap-mozgalmat*.” A hatalommal kollaboráló lelkészek árulták el és jut-
tatták lágerebbe a hitükhöz keményen ragaszkodó paptársakat.

A szabad vallásgyakorlás tekintetében csupán 1988-1989-ben történt
változás, rehabilitálták a görög katolikus egyházat, engedélyezték a vallási
tevékenységet. Ezzel az egyházak újjászületésének korszaka is kezdetét vette.

4.1. A REFORMÁTUS EGYHÁZ LELKÉSZEINEK FELELŐSSÉGRE VONÁSA

A nyilvánosságra került adatok szerint a II. világháború után kereken 100
református pap hagyta el 40 gyülekezetét és települt át Magyarországra. 1944
novemberében a háromnapos munkára elhurcolt magyar emberek között is
számos pap volt, akik közül többen nem tértek haza. Nagy teher nehezedett
az itthon maradt református lelkészekre. A totális diktatúra kiépítésével szem-
ben a történelmi egyházaink közül a legélesebben a református egyházhoz
köthető Baráti Kör képviseletében eljáró lelkészek mertek testületileg is tiltá-
kozni. A helyi magyarság nevében is elszántan vállalták a következménye-
ket. Mint ismeretes, a két világháború között Kárpátalján is egyre növekvő
befolyással bírt az „*ébredési mozgalom*”, amely részben megosztotta a re-
formátus egyházat: egyesek támogatták, mások elleneztek a mozgalmat. A
mozgalom célja elsősorban az volt, hogy öntudatos hitre nevelje a reformá-
tus vallásúakat. A Baráti Kör nevéhez fűződnek a közös bibliaolvasó, igema-
gyarázó-értelmező találkozók, lelkészi eszmecserék, konferenciák, betegek,
szegények és rászorulóknak megsegítését felvállaló missziós munkák, ifjúsági
egyesületek és bibliai iskolák stb. szervezése, megvalósítása.¹³⁷

1944-1947 között az ateista berendezkedésű hatalom helyi képviselői fel-
figyeltek a Baráti Kör tagjainak a magyar lakta településeken kifejtett „*túl-
buzgóságára*.” Többek között az 1947-es bátyúi lelkészkonferencián az ál-
lam ajánlásával szembeszegülve, bátran állást foglaltak a moszkvai baptis-
tákkal való szövetség ellen. A szovjet biztonsági szervek beavatkozására ak-
kor került sor, amikor a Baráti Kör kemény magjának, másnéven „*intézőbi-
zottságának*” (Horkay Barna nagyszőlősi, Pázsit József munkácsi, Asszonyi
István forgolányi, Simon Zsigmond asztélyi, Kovács Zoltán tiszaujlaki és

Zimányi József gecsei lelkészek) döntése értelmében két elszánt lelkész tagjuk, Zimányi József és Horkay Barna megfogalmazásában levelet intéztek Sztálinhoz. A levél írói Sztálin magatartását *Nabukodonozor*ral hasonlították össze, ahogyan ő a zsidó néppel bánt, és figyelmeztették Sztálint Isten előtti felelősségére. Az is rendhagyó bátorságnak értékelhető, hogy a levelet az NKVD beregszászi hivatalában írták meg és adták át az illetékeseknek, hogy szolgálati úton juttassák el a hatóságokhoz, illetve a címzetthez. A Zimányi József életútját bemutató, 1995-ben megjelent kötetben¹³⁸ is olvasható a fentebb említett levél, amelyet Cibulka őrnagynak, a KGB beregszászi osztályvezetőjének adott át. Egyébként Zimányi közléséből tudjuk, hogy a KGB elé került levél több változatban készült el. Többek között a levélről Agafonovot, a terület vallásügyi meghatalmazottját is tájékoztatták. Valamennyien érdekesnek és merésznek ítélték meg az ügyet. Az akcióról részletesen beszámol emlékiratában. Emlékezetből ezek tartalmát is közreadja, egyik első változatát szöveghűen idézzük: *„Hatalmas Sztálin! – Isten a német fasizmust sok orosz és más nép fiainak vérével törte le. Te a győzelem dicsőségét is magadnak tulajdonítottad. Mindenben Isten helyére helyezted magad. Hatalmas búzamezők mellett nagy táblákon hirdette a dicsekvő felírás: Isten nélkül és imádság nélkül, de műtrágyával és traktorral!*¹³⁹ *Ezért az Úr meg fog alázni, mint Nabukodonozort. Saját fiaid fognak megvetni téged. – Amíg időd van, szállj magadba, adj dicsőséget a felséges Istennek! Ez a népednek is javára lesz. A gögös Belszár egy éjszaka birodalmával együtt elveszett. – Zimányi József és Horkay Barna”*¹⁴⁰

A Sztálinnak írt levelet „*felségsértének*” ítélték meg, amely a belügyi szervek és a pártvezetőség körében is nagy zavart keltett. Hamarosan megjött a válasz is, Berija kiadta a parancsot, hogy a levél értelmi szerzőit, aláíróit, támogatóit szigorúan meg kell büntetni. Először 1947. október 16-án Zimányi Józsefet gecsei és Horkay Barnát nagyszülősi otthonában tartóztatták le. 1948-ban begyűjtötték a Baráti Kör belső magjához tartozó „*sesztyorka*” további tagjait, ahogy Zimányi nevezte őket emlékiratában¹⁴¹ - köztük Asszonyi Istvánt, Pázsit Józsefet, Simon Zsigmondot, Kovács Zoltánt. Rajtuk kívül még négy ember vittek el a Keleti Baráti Kör tagjai közül Györke Istvánt, Huszti Bélát¹⁴², Fekete Gyulát és Gulácsy Lajost. Az utóbbi a kör munkatársa volt, még nem volt akkor lelkész, szabadulása után elvégezte a teológiát és lelkész lett. A kör tagjait elítélték és kényszermunkalágerekbe küldték. Zimányi összegző vallomása szerint „*a levél-ügy kapóra jött a KGB-nek. Nem kellett nekik újra, bizonytalan kimenetelű provokációt kitervelni, hogy rácsaphassanak a lelkészekre és kézbe vehessék az egyházak „irányítását”. Kollaboránsok is előkerültek. Nekik pedig a levél segítségükre volt azért, mert ennek nem*

volt igazán politikai éle, csak egyházi. Így nem kellett a KGB-nek semmiféle gazdasági vagy politikai ügyet kreálni a hívő lelkészek ellen, csak a hitük miatti támadást és üldöztetést kellett elszenvedniük.”¹⁴³

A Sztálin istenítése miatt felháborodó Batáti Kör lelkész tagjainak tevékenységét a hivatalos egyházi vezetés sem nézte jó szemmel. A levél-ügyből kifolyólag – Gencsi püspök és a kollaboráns papok nagy megkönnyülésére – a területi vallásügyi osztály 1947-ben betiltotta a mozgalmat. A baráti kör tagjai közül összesen 13 lelkészt tartóztattak le és ítélték el. Csupán Horkai István úszta meg a börtönt, de az ígehirdetési engedélyt tőle 1956-ig megvonták. A Levél-ügy kapcsán bekövetkezett meghurcoltatásairól Horkai Barna és Kovács Zoltán feljegyzéseket készített.¹⁴⁴ Gulácsy Lajos¹⁴⁵ így emlékszik vissza a vádpontokra: „*Szovjetellens tevékenység, kísérlet a nép elámítására, emberek félrevezetése és főleg szovjetellens propaganda terjesztése az ifjúság körében stb.*”

A Baráti Kör „szétverése” után, a református vallás felbomlása céljából a hatalom újabb letartóztatásokat rendelt el. Koholt vádak alapján, szovjetellenes tevékenység vádjával ítélték el és lágerbe került Gönczy Pál (Nagydobrony), Zsurki József (Nagypalád), Vass József (Técső), Tárczy Dániel (Kisdobrony). Hasonló sorsra jutott Csok József, Petneházy Gyula. Hamis váddal ítélték el Forgón Pált,¹⁴⁶ a későbbi püspököt. Papp Istvánt és Csík Józsefet felfüggesztették szolgálatukból 3 évre. A lágerben halt meg: Narancsik Imre, Szutor Jenő. Szibériában raboskodott Balogh Sándor¹⁴⁷ (-1948) református kántortanító, aki lágerversekben örökölte meg szenvedéseit. Sztálin halála után 1956-1957 között a lágerekben sínylődő lelkészek amnesztiával szabadultak. Visszatértek gyülekezetükhöz és folytatták szolgálatukat. Visszaemlékezve Gulácsy azt is elmondta: „*A nehéz körülmények próbára tették az Isten iránti hűséget, ezért a hosszú és nehéz évek alatt hasznára lehettünk rabtársainknak: Istennek ígéjét hirdetve erősíthettük hitüket, reményüket a szabadulásra. Próbákkal teli küldetés volt ez: sok lelkész életét adta hitéért.*”¹⁴⁸ A meghurcolt református lelkészeknek Beregszászban, az egyházkerület központjának kertjében emlékművet állítottak.¹⁴⁹

4. 2. A RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOMOK MEGGYALÁZÁSA, AZ EGYHÁZKÖZSÉGEK VEZETŐINEK „KISZÚRÉSE”

A II. világháború befejeztével a szatmári egyházmegyétől leszakadt kárpátaljai római katolikus egyházközséghez 50 település tartozott, ebből 11-ben németül, 10-ben pedig szlovákul is miséztek. 1945-ben még 48 római katolikus papja volt az egyháznak.¹⁵⁰

1944 végétől 1945-től kezdődően a sztálinizmus lesújtott a kárpátaljai római katolikus egyházra is. A kommunista agitátorok elvetemülten neheztették meg a vallási közösségek életét. Megszüntették és felszámolták a vallási egyesületeket, betiltották a hitoktatást. Megfosztották az egyházat ingatlanjainak, földjeinek tulajdonjogától. Államosították a plébániákat, papi lakásokat stb. Elvitték, részben megsemmisítették az egyházi könyvtárakat, okiratokat, történelmi feljegyzéseket, egyházi anyakönyveket. Ahol a hívek keményen ragaszkodtak templomukhoz, használatáért tetemes összegű adókat vetettek ki. Ha elmaradt az adófizetés, kulcsra zárták. A teljesen bezárt templomokat meggyalázták. Raktárrá, sportteremmé, ateista múzeummá, ravatalozóvá, autószerelő műhellyé stb. alakították át azokat. Több Árpád-kori, illetve később épült műemlék-templomot romboltak le. A bolsevista vandalizmus martaléka lett Puznyákfalván, Szinyák-Kékesfürdön, Újtövissfalván, Ung-radváncon és más településeken működött templomok, stációk, faluvégi keresztek, kolostorok stb. Például a környék párttitkárának szigorú utasítására a korláthelmeci templomot a gorbacsovi peresztrójka kezdetén hatalmas erőgép segítségével bontották le.¹⁵¹

A felbecsülhetetlen anyagi és erkölcsi károkat okozó ateista vallásüldözők a papokat „*a szovjet nép ellenségének*” kiáltották ki. Hazug vádakkal bélyegezték meg Isten és a nép hű szolgáit. A szovjet belügyi szervek 1945-ben először 3 papot tartóztattak le, név szerint: Lőrincz István őrdarmai esperest, Tindira Ernő bárdházi plébánost és dr. Tóth József szerednyei plébánost. Ezzel az egyházat érzékenyen érintő koncepciós perek sorozata indult el. A politikailag megvehetetlen vezetőket, plébánosokat, segédlelkészeket koholt vádak alapján hurcolták meg. Ungváron a KGB mellett működő különleges tanács, illetve a „*trojka*”, a katonai törvényszék, a Kárpátaljai Területi Bíróság szovjetellenes tevékenység vádjával 1948-tól újabb 16 papot ítélt el többnyire 25 évi, a rideg Szibériában letöltendő kényszerszolgálatára.¹⁵²

Az eddigi adatok szerint 19 római katolikus papot vetettek börtön-lágerbe, köztük volt: Árvay Dezső (1904-1963), Bakó Zoltán (1911-1959/1966?), Bártfay Kálmán (1886-1961/1964?), dr. Bujaló Bernát (1901-1979), Csáti József (1912-1993), Galambos József (1913-1985), Haklik Sándor (1893-1949/50?), Heveli Antal (1916-1999), Homolya Péter (1903-1981), Horváth Ágoston (1914-1990), Hudra Lajos (1919-1995), Lőrincz István (1889-1978), Pásztor Ferenc (1880-1951), Plackinger Pál (1915-2002), Sörös (Pivovár) János (1892-1958), Temfli István (1908-1988), Tindira Ernő OFM. Conv. (1892-1972), dr. Tóth József (1903-1968), Tőkés (Trepzsker, Trefszker?) György (1891-1973).

Csáti József vikáriust például halálra ítélték. A kivégzéstől az isteni gondviselés mentette meg. ...Nem tért vissza és idegen földben nyugszik: Haklik Sándor (Beregszászvégardó, 1893-1949/50?) kisérti esperes, Pásztor Ferenc (Ungvár, 1880. január 14. -1951. október 16.) beregszászi főesperes, vikárius. Mindketten kárpátaljai vértanú papok.¹⁵³

Az itthon maradottak sem úszták meg állandó zaklatások nélkül. Levéltári anyagokból tudjuk, hogy szigorú megfigyelés alatt tartották őket. Akibe valamely oknál fogva belekötöttek, attól megvonták a működési engedélyt, mégpedig azzal a hamis szólammal, hogy „*nem tartották be az egyházra vonatkozó állami törvényeket.*” Sunyi módon gyakorolták azt a taktikát is, hogy a papokat egyik hitközségből a másikba helyezték át, és erre mindig találtak okot. Az Állami Egyházügyi Hivatal vezetői az egyház belső életébe is beleavatkoztak. Például önkényesen neveztek ki számukra megfelelő, a szovjet hatalmi szervekkel együttműködő vikáriust, nevezetesen Molnár János személyében, aki a „*békepapok*” sorába tartozott, aki az üldözött paptársai mellett nem állt ki.

A bebörtönzött római katolikus papok csak az általános politikai amnesztia kihirdetése után, 1956-1957-ben térhettek haza. A szovjet koncentrációs tábor sem tudta megtörni hitüket, fizikailag legyengülten, de hozzáláttak szent kötelességük teljesítéséhez. Utolsó lehetőségig eleget tettek isteni küldetésüknek, a rendszer magyar áldozatainak, a meghurcoltaknak lelki erőt, hitet, reményt és vigaszt adtak. Ezek közé tartozott az 1990-ben elhunyt Horváth Ágoston római katolikus ungvári plébános, aki az üldöztetésekre így emlékezett vissza: „*Negyvenben, amikor engem szenteltek, negyvenkilenc pap volt Kárpátalján. Ma*(1989-ben) kilenc van. Volt jelentkező, de a hatóság nem engedte őket Rigába... Aztán negyvenhatban már gyűjtötték a papokat. Szovjetellenes magatartásért. Pedig ártatlanok voltunk. Jöttek az orosz ávósok és letartóztattak, bevittek az ávós központba. Akkor az a kapitány – ma is tudom a nevét – összerugdosott... Aztán a bíróságon meghozták az ítéletet: 58-as paragrafus, szovjetellenes agitáció... A lágerben is tartottunk szentmisét... A hit tartotta bennünk a lelket. Eleinte jeleztük is, hány misét mondtunk, de aztán sok száz lett belőle... Tíz évig voltam oda... Lágerben. A kínai határ mentén. Állítólag hatvanezer volna a katolikusok száma... Nagyon üldözték őket. Papokat, híveket. Lágerekben pusztultak el, betegségben, kínzásokban. Volt olyan eset, hogy felakasztva találtak egy papot vagy elgázolta egy autó. Ez a múlt. Reménykedni kell.*”¹⁵⁴

Ez a remény beteljesült, de sokan nem érték meg. Kárpátalján mindenki számára emlékezetes volt az az esemény, amikor Csáti József fo-

gadta 1989 tavaszán dr. Paskai László esztergomi érseket. Ettől az alkalomtól érezhető pozitív változás állt be a Kárpátaljai Római Katolikus Egyház életében. Ezzel kezdődött el az egyház életében a tulajdonképpeni „rendszer váltás”.¹⁵⁵ 1993-ban jött létre a Kárpátaljai Apostoli Kormányzóság. II. János Pál pápa a Kárpátaljai Apostoli Kormányzóság területén 2002-ben alapította a Munkácsi Egyházmegyét a római katolikus hívek számára. Első megyéspüspökévé az addigi apostoli kormányzót, Majnek Antal OFM püspököt nevezte ki.

4.3. A „*RUSZIN ÖNTUDATÚ*” GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ SZÉTZÚZÁSA

A kommunista diktatúrát megtestesítő állami egyházügyi hatóság az NKVD közreműködésével kíméletlenül indította el a görög katolikus egyház felszámolását, ingó és ingatlan vagyonának elkobzását a központi pravoszláv egyház javára. Ennek érdekében a helyi szovjet karhatalmi szervek, a pravoszláv főpapok elvakult, gyűlöletkeltő propagandahabórút indítottak a görög katolikus egyház és papjai ellen, nyíltan hangoztatták az orosz pravoszláv egyházba való beolvasztásukat. Korlátlan elvetemültségük példájaként említhető, hogy Sztojka Sándor (1890-1943) püspök sírját is meggyalázták, holttestét feldarabolva szétszórták az ungvári káptalani temetőben.

A „*bezpeka*” pribékjei 1947. október 27-én sikertelen merényletet követtek el Lavki község határában Romzsa Tódor görög katolikus püspök ellen. A megghiúsult merénylet után 5 nappal a munkácsi kórházi ágyán, november 1-jén Romzsa Tódor főpásztort megmérgezték. Halálának híre megrendítette egész Kárpátalját.¹⁵⁶ Azokat a görög katolikus papokat, akik nem írták alá a csatlakozást - elhurcolták. Az eddigi Bendászfeldolgozások¹⁵⁷ szerint az akkor működő 265 plébánia 350 lelkészéből 129-en elutasították az aposztáziát, őket népbírószági tárgyalás után lágerbe toloncolták, egyeseket kivégezték. Több mint 30-an nem tértek vissza.¹⁵⁸ A vértanúhalált halt görög katolikus püspökök, főpapok, teológusok, parochusok, szerzetesek névsora:

Antonisin István (1901- 1948),
id. Bacsinszky Dániel (1879-1951),
Chira Sándor (1897-1983),
Czibere Tódor (1906-1950),
Choma Viktor (1891-1953),
Csépes János (1918-1953),

Csubáti József (1909-1949),
Demjánovics Péter Pál (1869-1945),
Dubiczki András (1877-1950),
Duliskovics Viktor (1917-1954),
Durnevics Tódor (1904-1954),
Fedeleš Cirill (1881-1950),
dr. Fenczik István (1892-1945),
Ferencsik Tivadar (1915-1949),
dr. Hadzsega Gyula (1902-1947),
Holis Antal Konstantin (1894-1953),
Illiczky Sándor (1889-1947),
Jankovszky Illés (1902-1948),
Keselya János (1904-1949),
Kohutics Tivadar (1881-1955),
Legeza István (1893-1955),
Legeza Péter (1912-1946),
Mózer Mihály (1915-1955),
Orosz Péter (1917-1953),
Ortutay Jenő (1889-1950),
Petrik Jenő (1892-1953),
Ruszinkó Miklós (1886-1955),
Sereghy András (1893-1950),
Simsa Andor (1882-1952),
Thegze Miklós (1905-1953),
Tivadar István (1895-1954),
Zavagyák Bazil József (1911-1958),
Zseltvay Fedor (1886-1951).

Botlik József a „*Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914-1976*” című 2010. december 2-án Budapesten rendezett nemzetközi konferencia alkalmából megjelent könyvében¹⁵⁹ Kárpátalján a munkácsi, Északkelet-Magyarországon a hajdúdorogi, Felvidéken az eperjesi, Délvidéken a kőrösi görög katolikus egyházmegyék, valamint az Észak-Erdély és Székelyföld parókiáinak lelkészei közül „*mindösszesen 264 Kárpát-medencei görög katolikus vértanú áldozatot*” mutatott be, akik a kommunista üldözés következtében haltak meg börtönökben, lágerekben.

Dr. Ortutay Elemér teológus a lágerek egyik túlélője egyik írásában¹⁶⁰ valamennyi történelmi egyház nevében mondta ki: „*120 görög katolikus, 19 római katolikus papot, 20 református papot börtönbe vetettek. Sőt, a*

munkácsi főrabbinak, dr. Spirának sem kegyelmeztek. Gondolván, esztelenségükben: nem lesznek pásztorok, szétszéled a nyáj...” Ortutay atya szerint az egyházmegye szétszűzése után 28 ezer görög katolikus magyar, 16 ezer román, 4 ezer szlovák és kb. 400 ezer ruszin maradt pásztor nélkül. Mint írja: „Ezt az egyházat 1949. február 17-én az állami hatalom likvidálta, felszámolta, nyilvános működését betiltotta, templomait bezáratta vagy átadta az államvallás képviselőinek. A püspöki palotát elvette, az egyház papjait, mind a püspöki palotából, mind a parókiákból- és ez szó szerint értendő - az utcára tette.”¹⁶¹ Ortutay Elemért 1949-ben ítélték el 25 évi, lágerben letöltendő kényszermunkára. Büntetését Vorkután töltötte le, a szénbányában dolgozott. Sztálin halála után hazajött fizikailag megrokkant paptársaival, akik közül a lágerekben kb. 30-35-en meghaltak. Így pl. Ortutay Jenő édesapja is pap volt, Ábezben, a lágerben halt meg. A továbbiakban papi működésük szigorúan tiltva volt. Csak titokban miséztek odahaza, vagy temettek, kereszteltek, eskettek. Állandó rendőri megfigyelés alatt éltek. Rendszeresen beidézték az NKVD-re kihallgatásra, lakását is gyakran felforgatták. Katakombai munkát végeztek az 1988-1989 között bekövetkezett egyház rehabilitálásáig.

4. 4. ÚJABB ADALÉKOK BOLDOG ROMZSA TÓDOR PÜSPÖK MEGÖLETÉSÉHEZ

Huszedik század eleji történelmünk egyik legkiemelkedőbb alakja volt Romzsa Tódor¹⁶² (Nagybocskó, 1911. április 14. – Ungvár, 1947. november 1.) appipai püspök és munkácsi vértanú-püspök¹⁶³, akit 1944. szeptember 24-én püspökké szenteltek és 4 év elteltével a kommunista diktatúra áldozata lett. Tódor püspök személyében mindazt megtaláljuk, amit nagysága fogalmán értünk: a *helytállást és a tanúságtételt*, hű maradt hitéhez, egyházához és Kárpátalja népéhez. Életrajzírói egybehangzóan vallják: munkássága az etnikumok közti ellentétek kibékíthetőségének is szép példája - magyar volt, de természetesnek tartotta, hogy mindegyik papjával, híveivel azok nyelvén beszéljen. Főpapi tevékenységét (ifjúságát, felkészülését a missziós munkára, lelkipásztori és lelkivezetőtanári, illetve püspöki tevékenységét és üldözését stb.) eléggé bőven feldolgozták, közel félszáz dolgozat jelent meg magyar és ukrán szerzők tollából.¹⁶⁴ Eddig a leghitelesebb történelmi portrét Puskás László¹⁶⁵ atya rajzolta meg Romzsa Tódor püspök életéről, hitvallásáról és vértanúhaláláról.¹⁶⁶ Azonban a püspök presszionálásáról és az ellene elkövetett merényletről még mindig újabb levéltári anyagok és visszaemlékezések kerülnek napvilágra.¹⁶⁷

1.) Az első fontos „szellemi ellenállása” abban nyilvánult meg, hogy amikor 1944. november 26-án az ún. Kárpátontúli Ukrajna népbizottságának első munkácsi kongresszusán elfogadták a Manifesztumot, amely Kárpátalja Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésének kérelmét tartalmazta, Romzsa püspök és paptársai elutasították a Manifesztum aláírását.

Mire alapozta ezt a döntését? Már említettük, hogy a Vatikán ebben a zavaros politikai helyzetben a semlegesség betartására kérte. Fontos azt is tudni, hogy 1944 decemberében a csehszlovák kormány küldöttsége (Nemec kormány megbízott) felkereste Romzsa püspököt és biztosította arról, hogy az érvényes nemzetközi szerződések értelmében Kárpátalja a csehszlovák állam autonóm része lesz. A püspök szembesült azzal a valóssággal is, hogy a csehszlovákiai hatalmi törekvésekkel szemben a 4. Ukrán Front politikai tisztjei és a bevetett kárpátaljai kommunista ügynökök Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnához való csatolása érdekében aktív tevékenységet folytattak a lakosság körében. Erről végérvényesen akkor győződött meg, amikor 1944. november 6-ra az ungvári városi moziban¹⁶⁸ rendezett győzelmi ünnepen Petrov tábornok komisszárjai (politruk), köztük Tulpanov ezredes arra kérték, hogy mondjon alkalomhoz illő beszédet, kérésüket teljesítve, igen visszafogott, üdvözlő szavakkal köszönte meg Sztálin vezérnek és hadseregének, hogy különösebb pusztítások nélkül Kárpátaljára is elhozták a szabadságot, a békét. Másnap Chira Sándor Visszaemlékezése szerint a *Zakarpatszka Pravda* c. megyei újságban „*pár soros hírecske jelent meg Romzsa Tódor aláírásával (!), amelyben a püspök az egyházmegye nevében bejelentette Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnához való önkéntes csatlakozását!! Ilyesmire a püspök még álmában sem gondolt soha!! ...Ettől kezdve Tulpanov ezredes igen gyakori látogatója lett a püspöki palotának.*”¹⁶⁹ A püspök eredménytelenül tiltakozott a hamisítás ellen a szerkesztőségnél, akik az „*ezt kellett volna mondania*” alapon az ügyet lezártak tekintették. A püspöknek csak egy lehetősége volt: többé nem vett részt az ilyen szervezett népünnepeken és találkozókön, a sajtó képviselőit sem fogadta. A Kiáltvány aláírását megtagadó tettét a 4. Ukrán Front politikai tisztjei úgy értékelték, hogy ez szembeszegülést jelent a szovjethatalommal. A szemtanúk visszaemlékezése szerint a vádak azzal hárította el, hogy a „*Manifesztum politikai dokumentum, a püspök pedig nem foglalkozhat politikával.*”¹⁷⁰

2.) A második fontos döntése, hogy a katolikus egyházzal való egység megőrzése érdekében, a Vatikán iránti hűség szellemében elutasította a szovjethatalom felszólítását az orosz ortodox egyházhoz való csatlakozásra. Az aposztázia elutasítására szólította fel egyházának papjait is.

Egyháza pozíciójának megtartása érdekében 1945. január 18-20. körül Tulpanov ezredes felszólítására felkereste Chira kanonokkal¹⁷¹ Petrov tábornokot, a 4. Ukrán Front parancsnokának hivatalát a nagymihályi (Szlovákia, Mihajlovce) főhadiszálláson. A mindenható hadúr a tárgyalás befejeztével (jelen volt Mehlisz generális, Tulpanov ezredes) Chira Sándort idézve, így búcsúzott Petrov tábornok a püspöktől: „*Mi támogatni fogjuk Önöket!*” Azonban ebből az ígéretből nem lett semmi. Időközben a politikai tisztek ösztönzésére és támogatásával a településeken megalakult helyi közigazgatási szervek a pravoszláv egyház képviselőivel együttműködve megkezdték a görög katolikus templomok, a parochiák erőszakos elfoglalását.

A templomfoglalások ügyében és a letartóztatott papok kiszabadítása érdekében Tódor püspök kényszerű együttműködésből felvette a kapcsolatot Tyulpanov ezredessel, továbbá tárgyalásokat folytatott Turjanica Ivánnal, a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanács elnökével. Munkatársai újra találkoztak a KGB politikai tisztjeivel, a Néptanács vezetőségével. Csupán annyit tudott elérni, hogy néhány paptársát szabadon engedték. Az NKVD galíciai módszere Kárpátalján nem vált be. A fiatal, politikailag semleges Tódor püspökre nem tudták rásütni a faszizmussal való szoros együttműködést. A püspököt nem tudta „*megpuhítani*” ungvári tartózkodása alatt Vilhovij, a köztársasági vallásügyi megbízott sem, akinek nyíltan kijelentette, hiába bármilyen próbálkozása, nem tér át egyházával a pravoszláviára. A püspök az új hatalommal egy darabig még folytatta párviadalát, meggyőződéssel vette tudomásul, hogy egyházmegyéje a szovjet körülmények között nem maradhat fenn. 1947. április 11-én „*a kihelyezett sírlepelnél mondta el bátor beszédét a jogtalanságok, az árulás ellen.*” És arra szólította a híveket, hogy „*ne hagyják magukat megfélemlíteni*”, ha elveszik a templomokat és monastorokat, akkor ott marad még a teremtő „*Magasságos temploma*” és otthon imádkozzanak a hozzátartozókkal, és sohase hagyják el az igaz hitet. Üzenetét világosan és egyszerűen fogalmazta meg, hogy az egyház és a hívek illegalitásban is folytassák tevékenységüket.¹⁷² Ezzel az üzenetével „*halálos ítéletét vette tudomásul*”.

A Tódor püspök ellen kitervelt és végrehajtott merényletet sokáig homály fedte, különböző teóriák, mellébeszélések, legendák övezték. Különböző dolgozatokban egymásnak is ellentmondó adatok, téves feltevések jelentek meg. Milyen méreggel és hogyan ölték meg? Ki volt a felbujtó és végrehajtó? Hogy miként szabadultak meg Romzsától, erről a szomorú tényről írt Pavel Szudoplatov írásos jelentést a Szovjetunió Kommunista Pártja XIII. kongresszusának: „*Az SZKP KB politikai bi-*

zottsága tagjának, az Ukrajnai KP KB első titkárának, Nyikita Hruscsov-nak az utasítására, az USZSZK Állambiztonsági Hivatala által kidolgozott és Hruscsov által jóváhagyott terv szerint Munkács városában megtörtént Romzsának, a görög katolikus egyház vezetőjének megsemmisítése, aki erélyesen tiltakozott a görög katolikusok pravoszláv csatlakozása ellen”.¹⁷³ Pavel Szudoplatov, az SZSZKSZ állambiztonsági hivatala 4. felderítési-diverziós vezetősége parancsnokának 1998-ban oroszul megjelent emlékiratában a gyilkosság megszervezésével részletesebben foglalkozik.¹⁷⁴ Ebből idézünk: „Hruscsov Sztálinhoz fordult azzal a kérdéssel, hogy engedélyezze számára a teljes egyházi felsőbbség titkos likvidálását Ungváron”. Szudoplatov azt is megjegyzi, hogy ezt a levelet Hruscsovon kívül Szavcsenko az Ukrán SZSZK állambiztonsági minisztere is aláírta. A kijevi elvtársak a levél másolatát Abakumovnak, az SZSZKSZ állambiztonsági miniszterének is megküldték. A levélben megfogalmazott vádak között szerepelt az is, hogy Romzsa aktívan együttműködött a banderistákkal, titkos kapcsolatban állt a Vatikánnal, az utóbbi támogatásával szovjetellenes tevékenységet fejtett ki és segítséget nyújtott a bandita-mozgalomnak. Továbbá Romzsa és csapata komoly veszélyt jelentett a régió politikai stabilizációjára, amely nemrég a Szovjetunió kötelékébe került. Romzsát és környezetét, köztük az apácákat is kémkedéssel gyanúsították, akik kapcsolatukkal gyanúba keverték Iván Turjanica megyei pártfőnök és a végrehajtó bizottság elnökének feleségét is. Valamennyien fontos információkat birtokoltak, mindez szintén reális veszélyt jelenthetett Hruscsov számára. Ezért is kezdeményezte Romzsa fizikai megsemmisítését. Abakumov, az SZSZKSZ állambiztonsági minisztere - emlékezik vissza Szudoplatov - (Hruscsov és Szavcsenko közösen írt levelét neki is megmutatták), egyúttal arra figyelmeztette Szudoplatovot, hogy Sztálin egyenes utasítása nélkül semmilyen együttműködést ne kezdeményezzen az ukrán biztonsági szervekkel. Mint írja: „Sztálin egyetértett Hruscsov javaslatával, miszerint eljött az ideje a vatikáni terrorista fészek megsemmisítésének Ungváron.”

Szudoplatov elismeri, hogy a Romzsa elleni támadás szakszerűtlenül volt előkészítve, a Szavcsenko, az Ukrán SZSZK állambiztonsági minisztere és emberei által szervezett autóbalesetben Romzsa csupán súlyosan megsebesült, és Ungvár (megjegyzendő: a csekista tábornok rosszul emlékezik a városra, nem az ungváriba, hanem a munkácsi kórházba vitték a sebesült püspököt és társait) egyik kórházába szállították. Hruscsov a hír hallatán pánikba esett és másodszor is Sztálin segítségét kérte. Azt állította, hogy Romzsa hamarosan a Vatikán magas rangú összekötőivel fog találkozni.

Bizonyára Szudoplatov utasítást kapott, hogy kapcsolódjon be az akcióba. Az NKVD-KGB tábornok¹⁷⁵ különítményével először Ungvárra érkezett, hogy kiderítse Romzsza kapcsolatait az ukrán nacionalistákkal. Jól ismerte őket, hiszen mint írja, egykor az ukrán nemzeti felkelőhadcsapatok központi parancsokságába is sikerült beépülnie. Ungváron két hetet töltött el, ebben az időben felhívta őt Abakumov, az SZSZKSZ állambiztonsági minisztere, közölte vele, hogy egy hét múlva Ungvárra érkezik Szavcsenko és Majranovszkij, az NKVD-KGB moszkvai toxikológiai laboratórium vezetője, azzal a parancssal, hogy Romzsát likvidálják. Szavcsenko és Majranovszkij közölte Szudoplatovval, hogy Kijevben, a vasútállomáson Hruscsov a saját vasúti kocsiában fogadta őket, akitől konkrét utasításokat kaptak és sok szerencsét kívánt nekik. Két nap múltán Szavcsenko Hruscsovnak telefonos-jelentést tett, hogy a művelet elő van készítve, ezután Hruscsov kiadta a parancsot az akció végrehajtására. Majranovszkij a kurare mérget tartalmazó ampullát átadta a helyi állambiztonsági szervezet ügynökének, aki ápolónő volt a kórházban, ahol Romzsát kezelték. A halálos injekciót ő adta be. Ennek az akciónak az eredményességéért Szavcsenkót előmenetelben részesítették, egy év múlva Moszkvába rendelték, és Molotov helyetteseként az információs bizottságot irányította.

Puskás László leírása szerint, amelyet nem részletezünk, a munkácsi járási Lókán (Lavki) lévő filiális templom felszentelése után másnap Tódor püspök kíséretével hazafelé tartott, Zsukót (Zsukova) elhagyva következett be az első merénylet, amelyet 1947. október 27-én hétfőn reggel 8 után, az Iványi (Ivanivci) felé vezető úton hajtott végre. A merénylet végrehajtói - munkácsi rendőrök egy külön fizetett csoportja – egy nagy Studabaker teherautóval gázolták el a püspököt és társait szállító lovas kocsit, és hozzáfogtak agyonverésükhöz. Tettüket azonban nem fejezhették be, mert váratlanul egy postai teherautó érkezett a helyszínre. Beugráltak a teherautót kísérő Willis terepjáróba és elhajtottak. A súlyosan sérült sebesülteket az odasereglett ruszinok elsősegélyben részesítették, aztán a postások beszállították a munkácsi kórházba. Az áldozatok életének (Tódor püspök, Bacsinszky Dániel atya, Bereznay András (Bereznaj Andrij) atya, Bugir (Buhir) Mihály és Maszlej Mihály papnövendék, Choma (Homa) kocsis) megmentésével a híres sebészorvos, dr. Fedinec Sándor, a sebészeti osztály főorvosa és kollégái foglalkoztak.¹⁷⁶ Az itt történtek részleteit Manajló Mária Teofília, Szent Bazil rendi apáca későbbiekben megírt visszaemlékezésében¹⁷⁷ megerősíti, aki ebben az időben a munkácsi kórházban a sérültek ápolását is felügyelte.

A lábadozó Tódor püspököt Chira Sándor a negyedik napon meglátogatta, előkészületeket tett ungvári hazajövetelére. Mint tudjuk, nem így történt.

Az NKVD újabb merényletre készült, minderről Puskás László, a Főpásztor életrajzírója Szudoplatov fentebb említett Emlékiratából értesült. A takarító-nőnek (szanitárka) álcázott KGB ügynököt, és ezt Puskás is megerősíti, „*Odárkát*” a szovjet titkosszolgálat tisztjeinek kérésére Bergman¹⁷⁸ doktor, a munkácsi kórház főorvosa alkalmazta. A sikertelen merénylet utáni 5. napon, 1947. október 31-éről november 1-jére virradó éjszakán, szokatlan időben, szokatlan módon Bergman igazgató-főorvos tartott vizitet a sebészeti osztályon, aki cselesen más kórterembe vezényelte a bazilrendi apácákat. Ezalatt a röpké idő alatt a másik szobában lesben álló Odárka nevű ügynök adta be a szert a tiltakozó Tódor püspöknek. Kora hajnalban, november 1-jén 0 óra 45 perckor állt be a halál: a már lábadozó Tódor püspök meghalt a munkácsi kórházban. Puskás László is Szudoplatov Emlékiratára hagyatkozva, elfogadja az ott közölteket, hogy a Főpásztor halálát curare/kuráré¹⁷⁹ méreggel vegyített injekció okozta, tehát téves az az elsődleges feltételezés, hogy ciánkálival mérgezték meg.¹⁸⁰ Ez esetben Szudoplatov tábornok kijelentését kell elfogadnunk, mint már fentebb említettük, különítményének tagja volt a Kárpátaljára érkezett Majranovszkij, az NKVD-KGB moszkvai toxikológiai laboratórium vezetője, aki személyesen magával hozta a kuráré mérget tartalmazó ampullát a tervezett gyilkosság helyszínére.

A Tódor püspök ellen elkövetett gyilkos merénylet kitervelésében sokan vettek részt. A lista élén Sztálin, Hruscsov szovjet vezetők és Abakumov, Szavcsenko, Szudoplatov, Majranovszkij KGB-végrehajtók álltak. Őket a munkácsi járási milícia terrorista ellenes különítményének tagjai, a megye és a járási vezetőség illetékes szervei, a munkácsi kórház főorvosa, a beépített munkácsi sanitárka és mások követték.

A hatalom félt a tiltakozók tömegtüntetésétől, ezért Agafonov egyházi megbízott Chira kanonokot arra akarta rávenni, hogy a püspököt másnap az éjszaka folyamán temessék el. A kanonok ezt a javaslatot elvetette. A püspök temetésének napját 1947. november 4-ére 9-11 óra között tűzte ki. A temetés napja Kárpátalja számára emlékezetes volt. A hatalom az Ungvár felé vezető közúton és vasúton leállított minden forgalmat, így akarták megakadályozni, hogy a hívek a távoli településekből eljussanak a temetésre. Tódor püspököt az ungvári görögkatolikus székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra.

A püspök meggyilkolása után a tettesek bűnbakot keresve, igyekeztek minden nyomot eltüntetni. A bűnbakot Manajló Mária Teofilia¹⁸¹ (Ungvár, 1920. március 28. – Ungvár, 19???) O.S.B.M., a munkácsi kórház sebészeti osztályának a személyzetért felelős nővére személyében találták meg, aki szemtanúja volt Romzsa Tódor galád módon kitervelt meggyilkolásá-

nak. Mint a bűncselekmény koronatanúját, a tettesek igyekeztek őt izolálni. 1948. január 28-án letartóztatták szovjetellenes irodalom terjesztése vádjával. Kijevbe szállították, ahol 6 hónapon át próbálták – eredménytelenül – rábizonyítani, hogy részt vett Romzsa püspök meggyilkolásában. A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma Különbizottságának ítélete szerint, 1948. augusztus 21-én az USZSZK Büntetőtörvénykönyve 20-54-1 „a” és 54. paragrafus 10. cikkely első része alapján elítélték 10 év munkatáborra, 5 év jogfosztásra, vagyonekobzásra. Betegen került a Mordvin ASZSZK egyik lágerének kórházába. 1955-ben tért haza Ungvárra, mint nyugdíjas ápolónőt 1989 áprilisában rehabilitálták.

1995-től napirenden volt Tódor püspök boldoggá avatási eljárásának kezdeményezése az egyházmegyében. A dokumentációt 1997. október 7-én adták át az illetékes Kongregációnak Rómában. 2001. április 24-én a Vatikánban, a Szenttéavatási Kongregáció dekrétuma alapján Romzsa Tódort, a Munkácsi Egyházmegye görög katolikus mártírpüspökét II. János Pál pápa boldoggá nyilvánította.¹⁸² A boldoggá avatási szertartásra a pápa ukrainjai látogatása alkalmával került sor.

4. 5. A KÖTELEZŐ ATEIZMUS A VALLÁS MÁKONYA ELLEN

A hetvenes nyolcvanas években a kommunista hatalom Kárpátalján is belátta, hogy a történelmi egyházakat és a kis egyházakat ilyen durva sztálini módszerekkel nem tudja felszámolni. Új eszközöket alkalmaztak. A kemény diktatúrát puha diktatúra váltotta fel.

A hruscsovi enyhülés éveiben az állami intézményekben, különösen az iskolákban a „vallás mákonya” ellen bevezették a „kötelező ateizmust,” fenntartásához a rendszer összeomlásáig ragaszkodtak. Folyamatosan kiadott magyar nyelvű ateista propaganda kiadványokkal, a média pártfegyverével szellemi vonalon üldözték a vallásokat, a papokat és a vallás gyakorlóit.

A *Kárpáti Igaz Szóban* például kötelezően bevezették a „Szombati világnézeti fórumot”. Ebben a rovatban vallásellenes cikkeket közöltek. Megszólaltatták az ideológiai front harcos ateistáit. „Ez a vallásellenes harc azonban Kárpátalján összefonódott a magyarellenés propagandával is, hiszen talán egyetlen önszerveződési lehetőségét támadta és igyekezett kiirtani vallásos néphagyományait is.”¹⁸³ Ennek a harcnak Kárpátalján több „hírhedt bajnoka” is volt. Közülük Szikszai Aladár emelkedett ki, aki egykori kispap, később az ungvári egyetem ateizmus tanára, számos ideológiai poszt birtokosa volt. Magyar nyelven a *Kárpáti Igaz Szóban* rengeteg cikket és öt brosrút írt, amelyet azóta is „elrettentésként” idéz-

nek, emlegetnek, amelyek a *Kárpáti Kiadó* gondozásában jelentek meg.¹⁸⁴ Balla László író, a *Kárpáti Igaz Szó* főszerkesztője *A tanulók vallásellenes nevelése a magyar irodalom óráin* címmel segédkönyvet írt az Ukrán SZSZK magyar tannyelvű iskolák pedagógusai számára. Ezenkívül ateista tematikájú verseket, prózákat jelentetett meg. A magyar ateista agitátorok csapatába tartozott még Bihari Sándor, Veress Gábor, Rotman Miklós, Gajdos Béla, Gajdos Mihály és mások, akiknek brosrúrait¹⁸⁵ a *Kárpáti Kiadó* a társadalom-politikai könyvsorozatában adta ki. A *Kárpáti Kiadó* gondozásában megjelent *Kalendárium* is folyamatosan közölt magyar és ukrán szerzőktől ateista tematikájú cikkeket, illetve könyv alakban is kiadta az ukrán és orosz ateisták vallásellenes munkáit is.¹⁸⁶

A rendszerváltásig megmaradt a kommunista cenzúra, amely a párt és tanácsai fennhatóság alá eső lapok anyagait vizsgálta meg. A KGB egyházüldöző osztályai mindvégig besúgó- és ügynökhálózatot tartottak fenn. A vallásuk mellett elkötelezett személyeket, az egyház aktivistáit állandó és jogtalan megfigyelés alatt tartották. A vallásos családok, illetve papi családok gyermekeinek akadályozták a kárpátaljai felsőoktatásban való továbbtanulását. Ezért több szülő gyermekét az észtországi Tallinn, a belső ukrainai Lemberg, Kijev, Odessza, sőt Moszkva főiskoláira küldte felvételizni, akik bejutottak az egyetemekre, sokan az említett városokban telepedtek le, így gyarapították a helyben kialakult diaszpórát.

5. A KÉNYSZERMUNKÁRA HURCOLT KÁRPÁTALJAI FIATALOK KÁLVÁRIÁJA

*„Azt írták a donbászi vidékről,
Véresen ment le a nap az égről,
De sok vér folyt az idegen földre,
De sok bányász aludt el örökre.”*

A Punykó Mária által 1988-ban Tihor Júlia beregújfalusi adatközlőtől hangszalagra rögzített és 1992-ben megjelent lágerverses gyűjteményben¹⁸⁷ is megjelent balladából idéztem. A ballada szerzője ismeretlen, valószínűleg egyike azoknak a fiataloknak, akiket 1947–1952 közt kényszerítettek bányamunkára a Donyec-medencében. Kívülálló ugyanis aligha tudta volna hitelesen megjeleníteni az elhurcolt fiatalok sorsának sok esetben tragikus alakulását.

Gyermekkoromban apámtól és más felnőttektől gyakran hallottam Szolvával és Donbásszal kapcsolatos hátborzongató történeteket, és mindkét helyszín a „*pokol kapujaként*” vésődött emlékezetembe. Emlékszem Forgon Pál egykori református püspök lágerversének a lényegét borzongató pontossággal megfogalmazó sorára – „*Népünk temetője: Szolyva*”¹⁸⁸ –, a balladából vett idézet negyedik sora pedig – „...*de sok bányász aludt el örökre*” – a Donbáson bányamunkára kényszerített magyar „*fezeős*” fiúk sorsának emlékét ápolja bennem. A donbászi lágerballadát beregszászi, nagybégányi és más települések munkatáborból megjárt túlélői többször elénekelték különböző rendezvényeken. Apám több ezer társával együtt katonai behívóval huszonegy évesen került Donbászra, ahol szintén beregvidéki fiúktól hallotta énekelni. A rabszolgamunkát nem sokáig bírta (túrte), néhány cimborájával hazaszökött, de itthon elfogták és elítélték őket. Ezúttal a mурmanszki lágerbe vitték, ahol túlélte a 40-50 fokos pusztító hideget – hite a fagynál is erősebb volt.

A feltárt levéltári anyagok szerint 1947-1952 közt vidékünkön a legnagyobb munkabehívás, erőszakos toborzás zajlott le, amely tömeges ellenszegülést váltott ki a lakosság körében.¹⁸⁹ Akkoriban Kárpátalját kijevi utasításra a Sztálinói (Donyec) Munkaközponthoz sorolták, és meghatározott számú munkaerőt kellett biztosítani az újjáépítésre kerülő bányavidék részére. 1947 márciusában jelent meg az USZSZK minisztertanácsa és az Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának rendelete, amely Kárpátalja részére 8 000, 1949-ben 5500 fős kvótát állapított meg. A megyei vezetéshez kapcsolódó egyik ügyirat szerint Iván Turjanica, a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke levelében kérte az ukrán kormányt, hogy Kárpátalja számára ettől alacsonyabb kvótát állapítson meg, de ezt a kérést figyelmen kívül hagyták.

Turjanica elnök és végrehajtói körületekintően szervezték meg a rendelet végrehajtását: koordinálásukkal 1947-1949-ben mintegy 12 000 kárpátaljai fiatal kényszerítettek a Donyec-medencei munkatáborokba. „*Az 'önkéntes munkát' nem is élte túl mindenki*”.¹⁹⁰ Sztálin halála után már visszafogottabban foglalkoztak a munkaerő-toborzással, a feketelistára került német, magyar és más nemzetiségűek (köztük kuláknak minősített, valamint görög katolikus papi családok) kitelepítésével. Az 1947-1991 közötti időszakra vonatkozó adatok szerint a Szovjetunió különböző területeire a kényszerintézkedések során kitelepített és a szovjet propaganda hatására áttelepült személyek száma több mint 200 000 fő.¹⁹¹ A levéltári ügyiratok igazolják, hogy megyei szinten a „*munkabizottság*” és a hadki-egészítő parancsnokság a behívókat 1947. márciusa- áprilisa között először

a hegyvidéki falvakba kézbesítette ki. Sokan megtagadták a behívók átvételét, inkább a bujdosást választották. Rahón például a listán szereplő 171 katonaköteles személy közül március 17-én csak 66 fő jelent meg, az alkalmasnak talált 53 főből csak 23 főt küldtek Donbászba, a többiek megszöktek.¹⁹² Egy 1948-as feljegyzés szerint a románok lakta Középpapsán (Szerednye Vogyanje), Tiszafejeéregyháza (Bila Cerkva), Aknaszlatina községben mintegy 100 fő kapott behívót, a megadott időben és helyszínen azonban senki sem jelentkezett.

A „*munkabizottság*” utasítására a milícia rajtaütésszerű ellenőrzést hajtott végre Középpapsán, a 25 katonaköteles fiatalt a helyi községi tanács épületébe zárták be. Az éjszaka folyamán onnét 5-en a betört ablakon keresztül kimásztak. A reggeli órákban megérkező belügyiseket felháborodott tömeg fogadta, ezt a helyzetet kihasználva, a többiek is kiszabadultak. Ezeken a településeken megtorló intézkedéseket foganatosítottak. Korabeli információk vannak arról is, hogy a katonaköteles fiatalok központi gyűjtőhelyéről - amely Munkácson, a Duhnovics utcában a vasútállomás közelében volt - szintén százak szöktek meg. A szemtanúk mondják, hogy a Donbászra irányított szerelvényekről is leugráltak.

Üdvözlendő jelenség az is, hogy vidékünkön a „*Donbázi munkaszolgálat*” magyarokat érintő problémakörével egyre többen foglalkoznak: újságírók, helytörténészek, főiskolai kutató-tanárok, diákok. Az úttörők között kell megemlíteni Csanádi Györgyöt (Beregszászi György)¹⁹³ néven is publikált), aki a beregszászi járási lapban 1948-ban megjelent Donbással kapcsolatos sajtó-anyagot elemezte, szemtanúkat idézett fel, és erről az időszakról adott hiteles képet. A Donbász-kérdéskörrel eddig a legtöbbet a beregszászi főiskola fiatal kutatói foglalkoztak.¹⁹⁴ Ebben a tárgykörben figyelemre méltó elemző tanulmányokat közölt a 2002-ben itt lediplomázott, majd tudományos fokozatot elért Molnár D. Erzsébet (Svetkó Erzsébet néven is publikált), aki a főiskola történelem és társadalomtudományi tanszékének oktatója, tudományos kutatója. Tanítványa Tóth Zsuzsanna¹⁹⁵ is intenzíven foglalkozott a „*deportálás második hullámával*.” A Molnár D. Erzsébet-Tóth Zsuzsanna szerzőpáros¹⁹⁶ „*Az Utak a gyökerekhez – Időutazás. A polgári lakosság internálása „malenkij-robot”-ra a Szovjetunióba című – pécsi Német Kör által szervezett – projektre*” is beküldték dolgozatukat, amely elismerést váltott ki. Elmélyülten foglalkozott a problémával Molnár D. Erzsébet irányításával Baráth Viktória¹⁹⁷ diákkutató is, aki az említett oktatók nyomdokain haladva, mélyinterjúkat készített a benei, mezővári, kigyósi, makkosjánosi, balazséri, búcsúí, borzsovai túlélőkkel és elemezte azokat. Az adatközlőkkel, olyan kérdőíveket töltöttek ki, ame-

lyek segítségével összegyűjtöttek olyan adatokat, amelyek a donbászi munkaszolgálatról szólnak, és amelyeket szakirodalmi, valamint levéltári forrásokból nem tudhatunk meg. A Molnár D. Erzsébet-Tóth Zsuzsanna szerzőpáros találóan állapítja meg: *„Bár a kérdőívek magyar nemzetiségű emberekkel készültek, azonban ez az elhurcolás és a munkatábor körülményeinek a bemutatása szempontjából indifferens, s ezért jól tükrözik az eseményeket és a körülményeket.”*

A fentebb említett kutatók eddig leközlött dolgozataiból az olvasható ki, mintha ez a kényszerintézkedés kizárólag a magyar és német katonaköteles fiatalokra terjedt volna ki. Egyetértek azzal a következtetéssel, hogy ez az akció a *„háromnapos málenyikj robot”* után tulajdonképpen a második deportálási kísérlet”-nek is tekinthető. Részgazságnak tekintem azt a megállapítást, hogy a kényszerszermunka *„áldozatai túlnyomó részt tizenéves magyar fiatalok voltak,”* illetve azt is, hogy a munkaszolgálatosok által átélt meghurcoltatás és megaláztatás csakis rájuk vonatkoztatva a *„szovjet hatalom magyarellenés nemzetiségpolitikájának”* számlájára írható. Ez a kijelentés pontosításra szorul. A valóság az, hogy a sztálini kommunista diktatúra elitvezetősége a szovjet társadalom minden osztályával és nemzetiségeivel, különösen a meghódított területek lakosságával szemben és irányában fokozott óvatosságot tanúsított. Kárpátalja népeihez is gyanakodással viszonyult. Így az 1927-1930 között született magyar, német, román, ruszin/ukrán és más etnikai csoportokhoz tartozó fiatalokat azért nem vitték el katonának a szovjet hadseregbe, mert ideológiai szempontból megbízhatatlannak tartották őket sorkatonai szolgálatra, sokan a politikailag megbélyegzett családok sarjai voltak stb., viszont a *„munkahadseregbe”* alkalmasnak találták őket. Egy-egy keletre induló vasúti transzportba a 18-20-21 évesek közé 14-17 év közötti születésű fiatalokat is besoroztak a létszám emelés érdekében. Apám visszaemlékezése alapján van tudomásom arról is, hogy a Szovjetunió szinte valamennyi nemzetiségének *„feketelistára került”* képviselőit Donbászra kényszerítették.

Az igaz, hogy a helyhatósági *„munkabizottságok”,* a hadkiegészítő parancsnokságok a szovjet titkosszolgálat közreműködésével a ruszin/ukrán lakta helységekhez viszonyítva a magyar, német és román lakta településeken sokkalta erőszakosabban hajtották végre a toborzási akciót. Valójában a szocialista terv-gazdaság számára szükséges olcsó munkaerőt és *„önkéntes telepeseket”* toboroztak, ennek a szándékos migrációs, telepítési politikának a lényegét elhallgatták. Az érintett fiatalok mozgósítását a szovjet agitációs propagandagépezet úgy állította be, hogy *„önkéntes tömegmozgalomról van szó.”* Az ukrán, az orosz, a román és a helyi magyar sajtóban

is „*boldog munkáshétköznapokról*” szóló, a fiatalokat Donbászra csalogató olvasói leveleket közöltek, többek között a *Kárpáti Igaz Szó*-ban. Ebben a lapban a *Levelek a Donbászból* rovatban olvasható a bátyúi Hollender Ferenc levele, aki Ekonomicsecszk városba került, „*hogy gyors ütemben építhessük fel gyárainkat, falvainkat, kultúr- és egészségügyi intézményeinket, szükséges, hogy elsősorban szemet, minél több szemet termeljünk*”. Leírja azt is, hogy Preznánszky László társával jeles eredménnyel fejezték be a két hónapos tanfolyamot. Most a bányában dolgoznak, a brigádjuk 300%-ra teljesítette havi tervét, Szilágyi József barátja 1100 rubelt keresett, napi 8 órát dolgoznak, kiváló tisztálkodási lehetőségük van. A bányatelepen 5-en laknak egy szobában, de most Csanda Sándor elhozatta a feleségét, így ők külön lakást kaptak. Esténként szórakoznak, tanulnak, moziba és klubba járnak. Hatan 1 hektár földet is kaptak, hogy azon kertészkedjenek. Ezekkel a szavakkal fejezi be levelét: „*Beiratkoztam a sportklubba is, amely már az új ötéves terv egyik alkotása. Esténként sokáig szól nálunk a rádió, a gitár és a balalajka hangja összevegyül a mi énekeinkkel, és eltölt bennünket az itt megtalált életöröm.*”¹⁹⁸ A másik „*idillikus*” levél szerzője a bótrágyi Demeter Ferenc, aki alig néhány hónapja jött ki Bótrágyról társával együtt, kitűnően érzi magát, egészséges, jó eredménnyel elvégezte a bányásziskolát, amíg tanult 350 rubel fizetést kapott a teljes ellátáson kívül. Most már betanított szakmunkásként 2200-at keresett. Mint példamutató szovjet hazafi a következőket üzeni az otthonmaradottaknak: „*De vannak itt olyanok is, akik itt is az otthoni kulákfiú életét szeretnék élni – munka nélkül. Ezek írják haza a kétségbeesett hangú leveleket, ezek szítják az ellenséges propagandát. Mi, akik boldogan jöttünk ide, mert segíteni akarjuk Hazánk nagy újjáépítési munkáját, súlyt helyezünk arra, hogy ezeknek a kulákelemeknek a hazugságait megcáfoljuk és felvilágosítsuk az otthoniakat a valóságos helyzetről.*”¹⁹⁹ A beregszászi járási lap csoportos levelet is közölt: „*A FZO 14. számú iskolájának tanulói a Sztálinói terület horlovkai Komszomolec bányából, akik a Beregszászi, Munkácsi és Ungvári járásokból érkeztek, a legnagyobb igyekezettel tanulják mesterségüket, hogy minél több szemet adjanak a hazának. Jól érezzük itt magunkat, felhívunk benneteket, jöjjetek ide, tanuljatok, dolgozzatok velünk együtt.*”²⁰⁰ Ugyanabban a lapszámban az „*Újjáépítjük Donbászt!*” címmel megjelent vezércikk többek között leszögezte: „*A körzet ifjúsága örömmel fogadta az állami munkatartalékokba való behívásról szóló felhívást. Zsúfolásig megtöltve a beregszászi városi színház nagytermét, kifejezésre juttatták azt az elhatározásukat, hogy aktív építői lesznek a szocialista népgazdaság fellendítésének, boldogan mennek el dolgozni Donbászba, hogy valóra váltsák azt, amiért*

annyian áldozták életüket.”²⁰¹ Csanádi György²⁰² utánanézett az eseménynek, leírása szerint valóban tartottak ilyen fórumot Beregszászban, ahol arra akarták rávenni a tizenéves fiatalokat, hogy hazafias meggyőződésből válasszák a bányász szakmát, vegyenek részt Donbász újjáépítésében. Ilyen toborzó-gyűléseket tartottak a vidék minden adminisztratív egységében, amelynek szervezői a megyei, járási „*munkabizottságok*” voltak. Ezeken a fórumokon ismertették „*az állami munkatartalékokba való behívásról szóló felhívást.*” A helyhatóságtól bekérték a katonaköteles fiatalok személyes adatait, ezek alapján falvanként kimutatás készült. Csak azok mentesültek a munkaszolgálat alól, akik korán elvesztették szüleiket, sokgyermekes családok fenntartói voltak vagy orvosilag igazolt rokkantok, valamilyen súlyos betegségben szenvedők közé sorolták.

Ugocsa falvaiban a falubírók is kidoboltatták a munkaszolgálatra való jelentkezés kötelezettségét: „*Ha nem mentek Donbászra, mentek a börtönbe!*” A hozzátartozóiktól elbúcsúzott regruták 1948. március 10-én a nagyszülősi hadkiegészítő parancsnokságon jelentkeztek. A regisztrációt követően sor került a bevagonírozásukra, aztán vitték őket fegyveres kísérettel a Donyec-medencei szénbányákba. Először a FEZEO²⁰³-iskolába kerültek, ezen a tanfolyamon elsajátították a bányász-szakma fortélyait, a földalatti vágatokban végzendő szénfejtéssel kapcsolatos tudnivalókat stb. A tanfolyam elvégzése után szétszórták őket a következő bányavárosokba: Sztalino (Donyec), Makejevka, Gorlovka, Janakijevo, Zugresz, Vorosilovgrád (Luganszk), Krasznij Lucs, Novij Donbasz, ahol 3 éves szolgálati időt voltak kötelesek letölteni. Az „*önkénteseknek titulált*” ugocsaiaiak a hazakészülő német és magyar hadifoglyoktól vették át a szénbányákat. A tiszabökenyi id. Bocskor András, id. Illyés Antal, id. Gacs József, id. Dupka György, id. Demjén József, a tivadarfalvai Sárközi László, Balogh Lajos, Kardos Dániel, Váradi Gyula, a péterfalvai Sárközi Tivadar a 9. és a 8. sz. bányában napi 8 órát dolgozott. Voltak közöttük ácsok, vasmunkások, vájárok stb. Sokan 4 év és nyolc hónapot töltöttek el Donbászon. Aki megszökött és a milicisták elfogták, azokat a „*népbíróság*” egy-két évig tartó kényszermunkára ítélte. Ennek a generációnak az „*önkéntes bányász*” túlélői veszélyes körülmények között, olykor a vágatokban, hason csúszva, feltörő vízben, szénpor-sárban dolgoztak a nehéz munkától testileg-lelkileg összeroppanva, szénpor okozta tüdőbetegséggel, mellhártyagyulladásal, csonttöréseket elszenvedve jöttek haza.²⁰⁴ A fentebb elmondottakat a técsői Ajtay Sándor visszaemlékezése is alátámasztja: „*Sztálin nem hitt a kárpátaljaiaknak, mármint a magyaroknak, sváboknak, zsidóknak, de még a ruszinoknak sem, mert az 1927 és 1929 között születetteket nem hívták be a hadseregbe. Ehelyett amolyan munkatá-*

borokba szállítottatott bennünket. Közölték velünk, Donbászra megyünk dolgozni. Mi már előre sejtettük, hogy baj lesz ebből. Négy éve is csak három napra vitték el apáinkat, idősebb testvéreinket, és mi lett a vége... Marhaszállító vagonokba vagoníroztak be. Két hétig tartott az út, mire megérkeztünk Sztalinóba, egy bányavárosba. Barakkba tereltek bennünket, korábban német hadifogolytábor volt. Egyenruhát kaptunk, mondták, e naptól fezeósok vagyunk 5 évet fogunk dolgozni és tanulni, 8 órát dolgoztunk, este tanultunk. Mellettiünk Zugreszben 2 ezer fős női tábor volt. Magyarországról hozták ide ezeket a foglyokat. Bűnük, hogy arisztokrata családból származtak. 1950-ben vitték őket haza... Jómagam 1952 karácsonyán érkeztem haza. Előtte egy nap összereltek bennünket, s közölték, hogy kivettük részüinket az ötéves terv teljesítéséből. Kezüinkbe nyomtak egy dokumentum-, illetve egy okmányfélét, s kijelentették, hogy mehetünk haza.²⁰⁵

A Donyec-medencei bányatelepüléseken uralkodó túrhetetlen, börtönjellegű körülményeket, rablásokat, etnikai villongásokat, verekedéseket, elkövetett gyilkosságokat, a halálos kimenetelű munkabaleseteket, a kimerítő rabszolga munkát a gyenge idegzetűek nem tudták sokáig elviselni, többen az öncsonkítást, az öngyilkosságot választották. Az ellenszegülők, a bátrabbak innét is megszöktek. A táborban maradt fiatalokra számos veszély leselkedett, a falvanként kialakult csoportok igyekeztek egymásra vigyázni, így is sokan értelmetlenül pusztultak el: betegség, baleset következtében a donbászi temetők névtelen sírjaiban nyugszanak. A „fezeo-szőkevényekkel” kapcsolatban sok száz „népbíróági per” zajlott le. A nyomozati anyagokból tudhatjuk meg, hogy egyesek a munkatáborból hogyan hagyták el, kik vettek részt a dezertőrök felkutatásában, hol állították őket bíróság elé, kit mennyi évre ítélték. Tudunk arról is, sokan nem tértek haza, ezen a vidéken telepedtek le.

2009-ben Donyec-medencében egy kutatócsoport²⁰⁶ tagjaként járva, a felkeresett településeken sok Kárpátaljáról elszármazott magyar, német, ruszin/ukrán, román nemzetiségű férfival, sőt nőkkel is találkoztunk, akik egykori „fezeósok” voltak, különböző, nem firtatott személyi okok miatt nem tértek vissza szülőfalujukba. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a két bányavidéken elterülő Donyec megyében 421, Luganszk megyében 246, továbbá Dnyepropetrovszk megyében 593 magyart tartottak számon, akik már a családon belül is az orosz és ukrán nyelvet használják, valamennyien asszimilálódásra vannak ítélve.²⁰⁷ Az itt maradottak, megcsalódosodtak, bányászként mentek nyugdíjba. Találtunk olyan települést is, ahol a lakosság túlnyomó része kárpátaljai illetőségű volt, a polgármestert is földijeik köréből választották meg.

A 40-es évek végén, az 50-es évek elején a magyarokkal és a németekkel szemben fokozták az „*etnikai alapú megtorló intézkedéseket*”. Módszeresen telepítették ki a német családokat Ukrajnából Szibériába. Kitelepítési szándékkal lista készült a magyar családokról. Végrehajtását a pár év múlva bekövetkező Sztálin halála akadályozta meg. A jól értesültek ennek tudatában családjukat és saját életüket féltve ukránnak, szlováknak írtatták be magukat és családjukat. Hasonlóképpen cselekedtek a németek is.

6. A NEMZETISÉGEK ÉS A MAGYAR TELEPÜLÉSEK IRÁNYÍTOTT UKRÁNOSÍTÁSA

A egyház likvidálásával a magyar ajkú görög katolikusokat is a személyazonossági igazolványokban ukrán nemzetiségűnek tüntették fel. A szovjet anyakönyvi hivatal és a személyazonossági igazolványokat kiadó hivatal fontosabb intézkedései közé tartozott a ruszin nemzetiség megszüntetése, ukránokká nyilvánítása.

Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanács Elnökségének rendelete értelmében 1946. június 25-től több száz ruszin, magyar és német településnek megváltoztatták, átkeresztelték, hajmeresztően ukránosították a nevét, ezt a gyakorlatot folytatta a megyei végrehajtó bizottság 1960-1975 között is.²⁰⁸

A magyar etnikum elleni támadásnak, a magyar nyelvterület fellazításának könyvelhető el ukránok/ruszinok csoportos betelepítése a magyarlakta településekre, illetve a falvak köztes területeire, az ukránosítás elindítói csupán folytatták a csehek által megkezdett magyar települések elleni nemzeti arcukat felszámoló programot.

A Karpatszka Ukrajina Néptanácsa²⁰⁹ már 1945 júliusától 1472 hegyvidéki ruszin/ukrán családot (Nagybereznai, Perecsenyi, Volóci, Szolyvai, Ökörmezői, Técsői és Rahói járásokból) telepített a síkvidéki járások magyarlakta településeire (az Ungvári, Beregszászi, Nagyszőlősi, Munkácsi járásokba)²¹⁰. Ezzel jelentősen gyarapította a 20-as évektől a magyar falvak közé ékelte új ruszin/ukrán települések szláv lakosságát, amelyek azóta községgé formálódtak: Oroszgejőc, Demicső, Petrivka az Ungvári járásban; Újbótrágy, Nyárasgorond, Csikósgorond, Kastanovó, Kispapi, Szvoboda, Badó, Danyilovka, Hunyadi-tanya a Beregszászi járásban; Puskindo, Újakli a Nagyszőlősi járásban²¹¹.

A Csehszlovák Köztársasághoz tartozó Podkarpatszka Rusz területén 1921-ben elkezdett, majd 1945-ben a szovjethatalom által tovább folytatott erőteljes elszlávosítási politika következtében a 113 magyar többségű településből eddig több mint 40 település vesztette el kizárólagos magyar jellegét, többségét. Közéjük tartozik: a *Beregszászi járásban*: Felsőremete, Nagybakos, Nagybakta; az *Ilosvai járásban*: Füzesmező/Loza, Medence/Medjanica; a *Munkácsi járásban* Munkács, Beregrákos, Kajdanó; a *Huszi járásban*: Visk; a *Técsői járásban*: Handalbustyaháza, Kerekhegy, Técső, Aknaszlatina; a *Nagyszőlősi járásban*: Csepe, Csomafalva, Fancsika, Feteketardó, Királyháza, Nagyszőlős, Szőlősvégardó, Tekeháza, Tisasásvár, Gödényháza, Oroszvölgy/Ruszka Dolina, Mátyfalva, Tiszaújhely; az *Ungvári járásban*: Csap, Homok, Ketergény, Koncháza, Korláthelmec, Minaj, Tarnóc, Baranya, Kereknye, Órdarma, Radvánc, Ungdaróc, Unghosszúmező, Ungvár.²¹²

Az etnopolitikai és etnokulturális folyamatokra az erőszakos ukránosítás és oroszosítás volt a jellemző. Ezt a munkát a 4590 kárpátaljai kommunistára bízta a szovjet társadalmi modell erőteljesebb kialakítása érdekében, köztük is 1946-ban tisztogatást, tagrevíziót hajtottak végre, ennek következtében számuk felére csökkent, a kizártak helyébe belső Ukrajnából 2725 tapasztalt kommunista funkcionáriust küldtek, akik a párt és tanácsai, belügyi stb. hatóságok éléről menesztett kárpátaljai nomenklátúra zömét „*az idősebb testvér*” jogán váltották fel, akik könnyörtelenül hajtották végre Moszkva és Kijev utasításait.

Az 1946-1947-ben a „*párttag-revízió*” után az „*átvilágított*” kommunisták száma 5737, ebből 3551 ukrán, 1779 orosz, 296 magyar, 165 zsidó, 6 cseh, 43 szlovák, 8 román, 77 belorusz, 12 lengyel.²¹³ A további 3 évben a szovjet életmód kialakításával mintegy 10 000 párttag foglalkozott, döntő többségük a vidékre vezényelt vezető beosztású ejtőernyős volt. A kárpátaljai párvezetőség egyik kiemelt feladata volt a magyar többségű fontosabb települések etnikai arculatának a megváltoztatása.

Az oktatási szférában a humán és reálterületeket is ideérkezett ukrán, orosz szakemberek uralták. Például Ungvár²¹⁴, Munkács²¹⁵, Nagyszőlős – 1945 után a következő okok folytán vesztette el magyar többségét: 1945-ben a Kárpát-melléki katonai körzetben 39 ezer főt szereltettek le, akiknek döntő többségét több mint 12 000 főt Kárpátalján telepítettek le, különböző szinten vezetőségi tisztségekhez jutottak.

Az iparosítás jogcímén, mesterségesen szervezték a betelepítést, a hegyvidéki ruszin családokon kívül ukrán, orosz „*vosztocsnikokkal*” duzzasztották fel a településeket. Kezdetben az ipari negyedekben emelt munkásszállókban helyezkedtek el, majd a „*hruscsovka*”, „*bresznyecka*”

néven becézett lakástömbökben kaptak összkomfortos lakást, illetve 5-6 ár (szotek) földhöz jutva, családi házakat építettek. A kommunista internacionalista propaganda hatására a szubregionális jellegű városok, „városias típusú nagyközségek” szintén elvesztették magyar többségüket.

A magyar közösségek egyre sebezhetőbbekké váltak, asszimilációjukat egyebek mellett elősegítette a vegyes-házasságok²¹⁶ számának növekedése, a nyelvelhagyás, migráció, kivándorlás stb. Összességében a ki- és betelepítés mérlege: több mint 200 000 kárpátaljai kitelepült, mintegy 300 000-en érkeztek ide a Szovjetunió valamennyi tagköztársaságából.

7. A MAGÁNTULAJDON KOLHOZOSÍTÁSA, KULÁKPEREK

7.1. VAGYONELKOBZÁS, FÖLDOSZTÁS, BETELEPÍTÉSEK

1944 decemberében a Néptanács végrehajtotta a magyar tulajdonban lévő termőföldek, erdők, vasutak, villanytelepek, gyárak, üzemek, bányák, bankok, kereskedelmi vállalatok és tanintézetek úgynevezett prevenciós államosítását.²¹⁷ Ezzel kezdetét vette Kárpátalján is a viszonylag jól működő paraszti társadalom kommunista diktatúra általi felszámolása, vagyonelkobzása és az erőszakkal véghez vitt kollektivizálása.

Az áldozatoktól sem mentes, hatalmas lelki traumát okozó bolsevik akciót ezen a téren is teljesen tabusították. A kulák-tragédiák feltárása, az erőszakos kolhozosítás tematikája csak a rendszerváltás után vált kutathatóvá. A szovjethatalom részéről megnyilvánult nyers erőszak és könyörtelen zsarnokság máig kitörölhetetlen félelmet okozott a dolgos, vállalkozó kedvű magyar földműves családoknak, akiket vagyonukból teljesen kiforgattak, a rendszer üldözöttjeivé váltak.

A legnagyobb csapást az első világháború előtt, illetve után az Amerikai Egyesült Államokba, Kanadába főleg Viskről²¹⁸, tiszahát falvaiból stb. kivándorolt²¹⁹ „amerikás magyarok, ruszinok” szenvedték el, különösen azok, akik hazatértek. Az ott „keresett pénzből sikerült egy kevés földet venni, kifizetni az adósságot, felépíteni a házat...”²²⁰ Gondolok a belga bányákban (Vallónia területén) dolgozó kárpátaljai magyarokra, köztük nagyapámra is. Ez a nemzedék az ott nehezen megkeresett pénzből családjának egzisztenciát tudott teremteni: földet vettek, házat építettek, mezőgazdasági gépeket vásároltak, jól felszerelt gazdasággal rendelkeztek stb. 1945-ben a szovjethatalom kuláknak nyilvánította őket is.

Kiket érintett a földreform Kárpátalján? 1945 elején a Néptanács napirend-re vette a földreformot, melynek következtében 54 500 ember 52 700 hektár földterületet kapott²²¹. Vagyis egy család közel 1 ha parcellához jutott. Elsőbb-séget élveztek a szovjet hadsereg önkéntesei és a partizánok, valamint azok, akiket a hegyi falvakból áttelepítettek a „*mukacsevoi, berehovói és uzshorodi síkvidéki körzetbe*.”²²² Fentebb már elemeztük, hogy a Turjanicáék bábállama alatt a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja (KUKP) első konferenciájá-nak határozata szellemében és az azt követő szovjethatalom képviselői által a felülről szervezett földosztási akcióval, áttelepítéssel a magyarlakta települé-sek „*erőteljes elszlávosítását*” valósították meg. A 4. Ukrán Front hadvezető-sége propagandacélzattal a szovjethatalom befolyását kívánta azzal is növelni, hogy a magyarlakta településeken letelepített szláv földműveseknek, önkén-teseknek, veterán katonáknak vetőmagot, lovat utalt ki saját alapjából²²³, amely-nek jelentős részét hadizsákmányként gyűjtötte be a magyar, zsidó és sváb-német gazdáktól, az ún. „*magyar fasiszta megszállók*” birtokairól, a nagyobb uradalmakból. Ezekről a bolsevista sajtó folyamatosan beszámolt, a megsegí-tett családok nevében köszönő leveleket közölt²²⁴. A szegényebb magyar csalá-dokat nem, csak a helyi népbizottság holdudvarához tartozó híveiket, a magyar hatalom üldözöttjeit támogatták a földosztásnál. Hasonló, diszkriminatórikus akciót bonyolítottak le a beregszászi járási Felsőremetén²²⁵ és más falvakban.

1945 márciusában a falusi bizottságok a földet a földnélküliek, a ke-vés földdel rendelkezőknek és a dolgozó értelmiség számára utalták ki.

Kiosztották a náci koncentrációs táborokban elpusztult zsidók földjeit is. Mintegy ezer zsidócsalád otthonát a frontharcosok családjai kapták meg, vagy pedig iskolává, közintézménnyé alakították át azokat.²²⁶

1945. december 15-én a Néptanács dekrétumával bevezették „*a föld ál-lamosítására vonatkozó szovjet törvényeket*.” A termőtalaj, a vizek, az erdők állami tulajdonba kerültek, korabeli kifejezéssel „*össznépi vagyonná*” let-tek. Ezzel a lépéssel megnyílt az út a mezőgazdaság kollektivizálása előtt.²²⁷ 1945-1947 folyamán családi és közösségi használatba átadott 68 500 hektár földből 15 800 hektárt főleg a görög katolikus, a római katolikus és a refor-mátus egyháztól, valamint a katolikus kolostoroktól koboztak el.

*Kolhozosítás előtti földterület tulajdonjogi megoszlása*²²⁸

Reform előtti földterület tulajdonosai	%	Reform utáni földterület tulajdonosai	%
Nagybirtokosok, egyházak	59,5	Egyházak	5
Kisbirtokosok	19,8	Kevésföldű parasztok	21,3
Középparasztok	16,9	Középparasztok	63,5
Kevésföldű parasztok	3,8	Kulákok	10,2
Összesen	100	Összesen	100

Államosítás előtt a kisajátított föld 59,5 százaléka nagybirtokosoké és az egyházaké, 19,8 százaléka a kisbirtokosoké, 16,9 százaléka a középparasztoké, 3,8 százaléka a kevésföldű parasztoké volt. A Turjanica nevével fémjelzett földreform után a kevésföldű gazdaságok a földnek már 21,3 százalékát, a középparasztok 63,5 százalékát, a kulákok pedig csak 10,2 százalékát használták.

Az adatokból ítélve teljesen szemfényvesztés volt a földosztás, sokan a kapott és megművelt földről alig két termést tudtak betakarítani, mert az erőteljes kollektivizálás alatt be kellett vinni a közösbe.

7. 2. KULÁKTALANÍTÁS, KULÁKLISTÁK, KULÁKPEREK

Az erőszakos intézkedés az 1944-1945-ös agrárreform révén földhöz jutott lakosságot sújtotta. A gazdag földműveseket osztályellenségnek nyilvánították. Ivan Turjanica, a megyei végrehajtó-bizottság elnöke az 1946. július 27-én az ukrán minisztertanácsnak küldött számolójában, többek közt megerősíti, hogy 2134 embert vettek fel a „kuláklistára”, akik valamennyien 10 hektártól több földterülettel rendelkeznek.²²⁹ Még ez év végén a normatívákat csökkentették, egy család a hegyvidéken 8 hektár, síkvidéken 6 hektár földdel rendelkezhetett. A megyei pártvezetőség újabb felmérése szerint kiderült, hogy egyes hegyvidéki körzetekben kulákok nincsenek, ezért a megyei párbizottság mezőgazdasági osztálya kreált ezekben a régiókban újabb kulákokat.²³⁰

1947-től az ukrán minisztertanács újabb rendelete értelmében a kulákgazdaságokat adópréssal sújtotta, 30%-ra emelték a gabonából, burgonyából, szénából és más termékekből a kötelező beszolgáltatásokat. Aki az elviselhetetlen adóteher alól kibújt, azokat mint „államellenes személyeket” többéves kényszermunkára ítélték, kitelepítették őket Szibériába, Kazahsztánba.²³¹

A megyei pártvezetőség a kijeji vezetőséget arra kérte, hogy a 10 hektáron felül rendelkezőkre még nagyobb adókat vessenek ki, ennek következtében még több kulákperre, vagyon- és föld elkobzásra, kitelepítésre került sor.²³²

A Nagyszőlősi járásban is volt áldozata az erőszakos kolhozosítással kapcsolatos koncepciók pereknek. Özv. Aranyos Andrásné címünkre küldött leveléből tudjuk, hogy férjét, Aranyos Andrást (1898) Mátyfalván kuláknak minősítették, vagyonától megfosztották, majd: „*valamiféle ítélet alapján elvitték 1949. május 6-án Donbászra, táborból járt a munkára, majd 1951 májusában érkezett haza leromlott állapotban, és 3 hónap elteltével meghalt. A földjeinket elvették és Tiszaújlakon a fafeldolgozó gyárban kaptam munkát. (...) Családunk nem volt és így én nyugdíjazásom után hazamentem testvéreimhez Visk községbe...*”²³³

Számos földművest ítéltek el a kolhozellenesség vádjával, ahogy K. I. feketeadói gazda leveléből is kitűnik: „1946-ban, 1947-ben már kuláklisztán szerepeltem. Pár év múlva pedig, noha mindenemet, amim volt, beadtam a közösbe, még egy kecském sem maradt, kuláklágerbe vittek. Sztálin halála után szabadultam csak ki onnét...”²³⁴ A tiszabökényi Dupka István (1915) kolhoztagot 1949. június 28-án a Kárpátaljai Területi Bíróság 25 évre elítélte, a kijevei Legfelsőbb Bíróság 1954. december 11-én 10 évre módosította a korábbi ítéletet.²³⁵ A tiszabökényi Szverenyák Péter (1915) járási készletező 1949. október 22-én 10 évet kapott, amit le is ült.

Az 1950-ben 1978 kulák-gazdaságról készült kimutatás megdöbbentő adatokat tartalmazott: 51,5 %-a a magyar etnikumé. Ezek szerint az 1978 kulák gazdaságból (6897 család tag) 1029 magyar, 815 ukrán/ruszin, 85 román, 20 német, 18 zsidó, 9 szlovák, 1-1 lengyel és cseh család tulajdonában volt. Az 1029 magyar kulák gazdaságból 446 beregszászi, 235 nagyszőlősi, 227 ungvári, 53 munkácsi, 37 técsői, 20 huszti, 5 rahói, 3 ilosvai, 2 szolyvai, 1 perecsenyi illetőségű volt.²³⁶ A kulák kézen lévő szántóföldek több mint felével a magyar módos parasztok rendelkeztek. Emiatt „gazdasági diszkriminációval” sújtották a magyarokat. Az osztályellenségnek számító magyar kulák gazdaságokat 1950 végére felszámolták. Több száz kisemmizett magyar gazda és családja került Szibériába.²³⁷

1946-1950 között az NKVD más szervezetek közreműködésével több, mint 10 000 magyart részesített megtorlásban, ezek főleg falusi földművesek voltak, akik nem akartak a kolhozba belépni, illetve a kolhozrendszer áldozatai lettek.²³⁸

Az emlékeit a „malenkij robot”-ról megíró benei Horváth Lászlót (1926) édesapjával, Horváth Simonnal (1899) együtt hurcolták el a szolyvai gyűjtőlágerbe. Édesapját 1945 januárjában a negyvenöt éves felüliekkel hazaengedték. Mint emlékiratában írja: „... itthon tovább gazdálkodott a saját birtokán. Amikor egyre erőszakosabban kezdték szervezni a kolhozot, sokan édesapámat nézték, mondván: ha ő belép, akkor ők is. Édesapám konokul kivárt évekig. A hatalom azonban nem tűrt ellenállást: 1949 áprilisában letartóztatták, 25 év száműzésre, 10 év jogvesztésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték. A kiszabott büntetés egy részét Herszonban és Krivoj Rog környékén töltötte le. Sztálin halála után szabadult, 6 évi és 4 hónapi szenvedés után, betegen került haza. Hazatérése után továbbra is a nép ellenségének tekintették, s eszerint bántak vele: a kolhozban kapott munkát, de a legrosszabb gebéket, fogatot bízta rá, a legnehezebb munkára irányították. Munkáját mindenütt már-már emberfelettien óriási türelemmel végezte, miközben bátran – szinte kihívóan – nézett egykori júdásai, a megszálló hatalom túlbuzgó

kiszolgálóinak szemébe. Rendületlenül hitte és fennhangon vallotta: az embertelen rendszer előbb-utóbb magától összedől. A jövőbe látott volna?: neki lett igaza. Sajnos, a szovjethatalom összeomlását nem érthette meg, 73 éves korában belehalt a lágerben szerzett betegségeibe.”²³⁹ Fia, László emlékirata kíséretében közreadta azokat a lágerverseket, verses leveleket²⁴⁰ is, amit édesapja a lágerben, gyűrt írólapokba írt, ceruzával, amelyek szintén kordokumentumok. Bárki beleélheti magát az írók szerzőjének kilátástalanul sötét helyzetébe, megkeseredett lelki világába, istenben hívő magyar paraszti lelkületébe: a reményt soha el nem veszítő, a kegyetlen rabságban is naponta szeretteiért aggódó családfő alakja bontakozik ki belőle. Krivoj Rogban 1951. január 2-án írta a következő sorokat: „Tündöklő szent fény, arany szabadság, / Tőled szépülne a zordon világ. / Rabságomban téged áhítalak, / Fényedre vágyva sötét ég alatt.”

7. 3. A MAGÁNTULAJDON FELSZÁMOLÁSA, KOLHOZOSÍTÁS

Kárpátalján kijeji utasításra 1946-ban²⁴¹ indították el a magántulajdon felszámolását és kollektivizálást, amely gyökeresen megváltoztatta a hagyományosan gazdálkodó falvak és földbirtok viszonyának szerkezetét.

A központi pártvezetőség rendelkezése értelmében a kárpátaljai pártvezetőség is kénytelen volt azonosulni azzal a lenini megállapítással, hogy a felaprózott, egyéni parasztgazdálkodás, illetve a „*paraszti kisgazdaság képtelen biztosítani a mezőgazdaság fellendítését...*”²⁴² Turjanicák is a nagy bolsevista vezér tanításához igazodtak és agitátorok százaival széles körű felvilágosító munkát folytattak a földművesek körében, ahol a kollektív gazdálkodásnak az egyéni gazdálkodással szembeni fölényét propagálták. Arra szólították fel őket, hogy „*egyesüljenek kolhozokba, haladjanak a nagy Lenin mutatta úton.*”²⁴³ A baloldali gondolkodású gazdálkodók több csoportjának tanulmányutat szerveztek belső Ukrajna keleti területeinek kolhozaiba, hogy helyben ismerkedjenek meg a közösségi gazdálkodás előnyeivel, a kolhozépítés tapasztalataival.²⁴⁴

Még ebben az évben két gazdaságot hoztak létre. Így szovjet típusú mezőgazdasági szövetkezet alakult 17 gazdálkodó kezdeményezésére az ungvári járási Eszenyben Hruscsov Kolhoz, a Munkács környéki Oroszvégen Dimitrov Kolhoz néven, az utóbbinak 28 kertészkedő bulgár gazda volt az alapítója.²⁴⁵ 1947 januárjában Viskén indult be a Határőr Kolhoz. Még ez év tavaszán a Munkácsi, Ungvári, Beregszászi és Nagyszőlősi járási magyar lakta településeken további 10 kollektív gazdaság alakult. 1948-ban már 28-ra emelkedett a gazdaságok száma. A kollektivizálás

1949-ben és 1950-ben is folytatódott. 1949 végére a megyében 532 kolhoz volt, amelyek 83 587 udvart (316 910 főt) egyesítettek. 1950-ben Kárpátalján befejeződött a szegény- és középparaszti gazdaságok teljes kollektivizálása: a parasztgazdaságok 92, 2 százaléka 546 kolhozban egyesült. A szántóföld 94, 4 százaléka közös tulajdont képezett.

Az átszervezés előtt az 557 közös gazdaságból 148 gazdaság 100 hektárig, 117 gazdaság 200 hektárig és 64 gazdaság 300 hektárig terjedő szántófölddel rendelkezett. Sok településen egy községben több kis kolhoz volt.²⁴⁶

A bátyúi Nyeste Bélát (1911) 1944 november végén vitték el, sokféle lágerben raboskodott, 1946. november 9-én szabadult. Három és fél éves elárvult kislánya várta, mert felesége időközben meghalt. Az oroszok két lovát rekviráltak, egy tehénnel, disznóval és terménnyel együtt. Hazaérkezése után még két évig gazdálkodhatott saját földjén, de azt inkább – elmondása szerint – nyomorúságnak lehet nevezni. Rásózták a beadásokat, államkölcsönöket. Tovább nem bírta, 1948-ban kolhozista lett. Visszaemlékezése szerint. *„Házról házra jártak, agitáltak, fenyegettek. Sokan mégis inkább másfelé kerestek munkát. Én a feleségemmel – mert hogy 1947-ben újra nőültem – maradtunk. A kolhozban kocsis lettem, lóval dolgoztam. Éltünk, mint mások...”*²⁴⁷

Nyeste Kálmán (1909) földművest 1944. november 11-én tartóztatták le öt társával együtt, az eredménytelen vallatások után a szolvyai lágerbe került, onnét a fehéroroszországi boriszovi munkatáborba vitték, a fogságból 1946. október 15-én érkezett haza. A családjával – feleségével, fiával, lányával, szüleivel – még két évig a *„magukén gazdálkodtak.”* Nem volt könnyű, zaklatták a beadással, mindenfélével, de mégiscsak a maguk gazdái voltak. Aztán megalakult a kolhoz: *„Erőszakkal szervezték. Hivogatták, ijesztgették az embereket. Engem Beregszászban a milícián agitáltak, hogy szervezzem a kolhozot. Ruszin Vaszil hívott be, aki később kolhozelnök lett nálunk. Reggel behívtak, este kiengedtek a hátsó kapun... A bátyúi kolhozot Szacsarovszky János szervezte, én inkább a vasútra szegődtem el...”*²⁴⁸

Kelemen Árpád (1893) 1945. szeptember 21-én szabadult a hadifogságból, akkor kezdődött a kolhozosítás: *„...1948 nyarán csépeltem utoljára a magam földjéről. Három hold búzám volt. Jól emlékszem, lámpavilágnál fejeztük be a cséplést, és máris megjelentek a fegyveres ellenőrök, mindenféle megbízottak, kényszerítettek a termény beadására. Ilyen életünk volt akkor... nem volt kibúvó, a kolhozba be kellett lépnem, de csak egy évig dolgoztam ott..., otthagytam, a Terményszerkező Vállalatnál kerestem munkát Bátyúiban. Itt nagyon kevés fizetés volt, ezért elmentem a csapi átrakodó állomásra, ahol elég nehéz fizikai munkát végeztem, de legalább jobban megfizették...”*²⁴⁹

A bátyúi Bagu József (Bátyú, 1910) magyar katonaként esett fogságba, átélte a tifusz-betegséget, a foksányi lágerből szabadult: „*Hazakerültem, de itthon is nehéz volt az élet. Három évig gazdálkodhattam még a saját földemen, aztán elvették a földet. Ekkor mentem a vasútra dolgozni, átrakodó munkásnak. Mint egykori nagygazda-fiúnak – nem sok választásom volt. Már annak is örültem, hogy úgy-ahogy tengődhattunk...*”²⁵⁰

Az eszenyi Nagy Józsefnek (Eszeny, 1922) a Kárpátokban végetért a háború, nem ment tovább a menekülő katonákkal, hazajött: „*A kolhoz megalakulása után béresként, majd kocsisként dolgoztam. 1961-ben brigádéros, majd farmvezető lettem. 1982-től nyugdíjas... Sajnos a feleségem 1991-ben meghalt... nehezen élünk, de nem akarok panaszkodni...*”²⁵¹

Bányász Árpád (Hajdúböszörmény, 1910) Técsőn nevelkedett fel, tanári pályát választott, a Beregszászi járásban jutott feleségével együtt tanítói álláshoz, először Benében. 1945 után, mint mondja a „*pedagógus munkája nem volt leányálom. A politikai vezetés ránk hárította a pártideológia megvalósítását: államkölcson beszédese, kolhozszervezés, a serdülő korú fiatalok szénbányába való toborzása, vallásellenes propaganda kifejtése stb. Mindez nagyon rontotta a pedagógusok népszerűségét. Kettős szorításban éltünk: felülről a hatalom kényszerített népszerűség-feladatokra, alulról a nép ellen-szenvét, sőt gyűlöletét kellett tapasztalnunk... Bármi történt a faluban, az iskola igazgatóján és a tantestületén kérték – követelték! – számon...*”²⁵²

A tegnapi gazdálkodókból uniformizált kolhozista, kolhoztag/téesztag (kolhoz, szovhoz, termelőszövetkezet, állami gazdaság) néven új szociális réteg jött létre. A településeket és a hozzátartozó földeket a szovjet mintára megszervezett, kizárólagosan állami tulajdonú kolhoz-szovhoz rendszer és mezőgazdasági termelés uralta, amely hosszú távon bukásra volt ítélve.

7. 4. KOLHOZELLENES LÁZADÁSOK

Fentebb már jeleztem, hogy a kollektivizálás sztálini verziója a földművesek magántulajdonának felszámolása volt. A kárpátaljai magyar, román, ruszin földtulajdonosok számára is a „világ végé” jelentette. Nem csoda, hogy egyes településeken felkeléseket, lincseléseket és az ellenállás számtalan formáját váltotta ki. Miscsenko Sz. O. ungvári szovjet történész „*A dolgozó parasztság ellenségeinek*”, kuláknak, az ukrán burzsoá-nacionalistáknak nyilvánítja a vagyonukért foggal-körömmel harcoló gazdálkodókat, akik szerint „*minden módon akadályozni igyekeztek a kollektivizálást: felforgató munkát, ellenséges rágalom-agitációt folytattak, közösségi épületeket és kolhozista gazdaságokat gyújtottak fel, terror-cselekményeket követtek el a párt- és a tanácsi funkcioná-*

*riusok, a kolhozi aktivisták ellen (...) A nép ellenségeinek ezek az akciói azonban nem tudták megállítani a növekvő kolhozmozgalmat...*²⁵³

Levéltári anyagokkal igazolható, hogy a kárpátaljai megyei pártbizottság utasítására az NKVD kárpátaljai vezetői a belügyi szervekkel közreműködve könyörtelenül és brutálisan elnyomták a helyi megmozdulásokat. Ilyen kolhozellenes lázadás tört ki például a técsői járási románlakta Alsóapsán (Gyibrova)²⁵⁴, ahol a felbőszített gazdák 1947 augusztusában a más vidékről „nyakukra ültetett” I. I. Cserniczko kolhozelnököt meggyilkolták. A kollektivizálástól elzárkózó 85 gazdát kuláklistára tettek, a hangadókat elítélték, Szibériába küldték.

Keményen bántak el a lázadókkal 1948. október 9-15. között a técsői járási ruszinlakta Uglyán (Uhlja), ahol 13 lakost (főleg nőket) 2-től 25 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték. 1949. április 1-jén a munkácsi járási ruszin lakta Nagylucskán közel ezren tagadták meg a tavaszi vetési munkálatok elvégzését.²⁵⁵ Az ungvári járási Alsószlatina (Nyizsnya Szolotvina) és Árok (Járok), a Perecsenyi Bercsényifalva (Dubrinics) és más településeken a lázadók mezőgazdasági felszereléseket, gépeket rongáltak, felgyújtották a termést, a kolhozi épületeket.²⁵⁶

A magyarlakta települések közül Nagydobronyhoz kötődött a legnagyobb zavargás, a több mint félezer kolhozrongáló megfékezésére határőregységeket is kivezényeltek. Más falvak földműveseinek ellenállását szintén adminisztratív kényszerítő eszközökkel törték le. A kolhozellenes falusi lakosok közül több százan kerültek börtönbe, kényszermunkatáborba, így szabadultak meg a kollektivizálás ellenzőitől.

Móricz Kálmán helytörténész, aki egyben a falu szülötte, *Nagydobrony* című monográfiájában hitelesen leírja a nagydobronyi kolhoz 1948 tavaszán végbement erőszakos megszervezését. Ekkor a nagydobronyiak többsége már az az évi termést várta, amit a korábbi ígéretnek szerint maguk arathattak volna le. Időközben azonban párthatározat született arról, hogy a termés a kolhozot illeti. Az aratókat katonák vették körül, és az ellenszegülőket a Kistemető utcában gyűjtötték össze. A hírre a falu lakossága összefogott, a központba vonult, de az ott összegyűlt fegyveres túlerő láttán meghátrált. A megmozdulásnak nem volt sem áldozata, sem sebesülte, azonban a hangadókat, köztük négy gazdát 10-től 25 évre elítélték, az ellenszegülőktől elvették mindenüket, a földparcellákat pedig kollektivizálták.

Különben a kolhozosításnak ellenálló Nagydobrony neve a szovjet bosszúállás elrettentő példájaként szerepelt a nyugati magyar, angol, német szovjetellenes propaganda-kiadványokban,²⁵⁷ és a kutatók számára is elérhető irodalma van. Ugyanis a hidegháború idején Nyugat-Európa országaiban,

a magyar emigrációs körök sajtókiadványaiban vaskos kötetet kitevő legendák, döbbenetes propagandaanyagok születtek és terjedtek el arról, hogy a parasztok nem akartak a kolhozba vonulni, fellázadtak, és ezért a szovjet hadsereg 1946. július 18-19-én különös gaztettet vitt véghez: a lakosságot lemészárolta, a magyar települést lebombázták (egyesek szerint foszforbomba, illetve napalmbomba támadással), földig rombolták Nagydobrony stb. A nyugati világban az 1955 januárjától²⁵⁸ lábra kelt legendát, kiszínezett rémtörténetet a létező Nagydobronyról és a település életével kapcsolatos kiadványokkal cáfolták. Kárpátalján a Kárpáti Kiadónál 1961-ben megjelent Balla László²⁵⁹ riportkötetében többek között 1985-ben bekövetkezett haláláig Nagydobronyban magyar nyelvet és irodalmat tanító Csengeri Dezső íróról, műfordítóról, az innét származó Schober Ottóról, a Beregszászi Népszínház rendezőjéről, továbbá Papp Ilona kémia tanárról, az iskola akkori igazgatójáról rajzolt szociográfiai portrét. A Kovács Vilmos szerkesztésében 1967-ben megjelent *Nagydobrony emberközében*²⁶⁰ című riportkötet cikkírói is igazolták a legnagyobb magyar falu létezését. Balla Gyula tanulmányából tudjuk, Kovács Vilmos néhány éve a halála előtt találkozott Várdy Béla történésszel, amerikai egyetemi tanárral (Pittsburg) és kitértek Nagydobrony ügyére is. Később Várdy Béla egyik Kárpátaljáról írt tanulmányának jegyzetében említést tesz a találkozóról és a következőket írja Nagydobronyról: „... a községben állítólag a lakosságot 1946. július 17-én megtizedelték, sőt egyesek túlzása szerint teljesen felszámolták. Kétségtelen, hogy visszaélések és megtorlások történtek” – írja Várdy, s hivatkozik az Árkay László és Stirling György által írottakra.²⁶¹ A falu állítólagos „megtizedelésével” kapcsolatosan Balla Gyula állítását számokkal tudom megerősíteni, hogy a település vesztesége nem volt nagyobb, sem kisebb, mint a vele azonos sorsú magyarlakta településeké. Adataink szerint 1944. november 18. - 1944. december 18. között a sztálinisták „háromnapos munkára” a faluból 397 embert hurcoltak el, ebből három év múltán 251-en hazatértek, 147-en orosz földben, lágertemetőben nyugszanak.²⁶² A „malenkij robotra” történő elhurcolás után Nagydobrony több lakosát koncepciók perbe fogták, köztük Gönczy Pál lelkészt, akit 1946-ban 8 évre, 5 évi száműzésre ítélték.

Később Kárpátalja történetét tárgyaló orosz és ukrán nyelven kiadott szovjet nagymonográfia is foglalkozott a faluval.²⁶³ Váradi-Sternberg János elismert történész is egyik helytörténeti írásában²⁶⁴ Nagydobronyról is írt, 1977-ben ott járt és a településsel kapcsolatos meglátásait foglalta össze. Dupka György és Horváth Sándor *Múltunk és jelenünk* című riportkötetükben²⁶⁵ örökítették meg Nagydobrony 70-es évekbeli „változó valóságát”. A hely-

séget mutatta be az 1990-ben kiadott *Sorsközösség*²⁶⁶ című szociográfiai riportkötet. A település eddig legteljesebb, legrészletesebb megismertetését a világgal Móricz Kálmán *Nagydobrony* című 1993-ban napvilágot látott falumonográfiájának²⁶⁷ köszönheti.

Magyarországon is több olyan mű jelent meg, amely Nagydobrony létezését igazolja. Például utalásokat tartalmazott Nagydobronyra Balassa Iván *A határainkon túli magyarok néprajza*²⁶⁸ című munkája is. Az elsők között Nagydobrony apokaliptikus legendáját 23 év múltán az eszenyi származású Balla Gyula irodalomtörténész, 1988-ban megjelent tanulmányában cáfolta meg. A legendákkal való leszámolása kapcsán írja, hogy „*Idézetek hosszú sorával bizonyíthatnánk, hogy a nagydobronyi emberek sorsa párhuzamosan futott a kárpátaljai magyarság többségének sorsával, s ami a társadalmi változásokat illeti, megvoltak az érintkezési pontok a többségi nép sorsfordulóival is.*”²⁶⁹

A nyugati világban pedig Skultéty Csaba publicista, történész, a Szabad Európa munkatársa végzett Nagydobronnyal kapcsolatos oknyomozást. Közléseiből többek között azt is megtudjuk, hogy „*Ezt az ügyet Visinszkynek*²⁷⁰ *egy tengerentúli útja során az orra alá dörgölték, és Berija*²⁷¹ *odaszólt Rákosinak, hogy utaztassanak Magyarországról fiatalokat Nagydobronyba, s ilyenképp verjék vissza annak hírét, hogy ott parasztok nem akartak a kolhozba vonulni, fellázadtak, és bombázták Nagydobronyt.*” – idéz Andreánszky Istvánnak, az 1891-ben alapított Amerikai Népszava (New York) egykori munkatársának leveléből Skultéty.

A 2002-es *Magyar Szemlében*²⁷² közölt vallomásaiban beismerte: 1980-ban készült a kárpátaljai magyarság helyzetét feldolgozó tanulmányában maga is felült a szóbeszédnek. „*'A törzsében színmagyar – nyilván újjáépített – Nagydobronyban'* – írom a 130. oldalon. Pontosan emlékszem, mennyire haboztam a '*nyilván újjáépített*' szavak közbeiktatásánál. Valaminél, amiről nem volt semmilyen bizonyítékom, de amit akkor lehetetlennek éreztem, legalább így, meg nem említeni. A nyugati magyar politikai irodalomba annyira tényként ivódott be Nagydobrony 1946. évi szétbombázásának a híre, hogy a nagyközség nevét csak úgy, minden megjegyzés nélkül, érzésem szerint nem írhattam le. Ugyanúgy ténynek számított, mint Recsk, amelyről az egyetlen Nyugatra sikeresen kimenekült szókevénynek is alig-alig hittek, de Magyarországon belül is csak kevesen tudtak arról, hogy az ország szívében szibériai mintájú, titoktartással és félelemmel körülvett kényszermunkatábor működik” – írja Skultéty, hozzátéve, hogy csupán a Kádár-korszak végéfelé érkezett meg Nyugatra a cáfolat, amely mások mellett Balla Gyula feltáró tanulmányának is köszönhető. Később erről a problémakörrel közölt összefoglalót a Balla Gyula által

készített interjúkötetben: „... Ez a nagydobronyi álhír Nyugaton azáltal kapott hitelességet, hogy Sulyok Dezső - előbb neves kisgazdapárti képviselő, majd az ebből a pártból kivált Szabadság Párt vezére - Nyugatra jövet politikai emlékiratát a nagydobronyi vérengzés áldozatai emlékének ajánlotta. Hivatkozik egy újságíróra, aki rendelkezésére bocsátotta bizonyítékait. A nyugati magyar újságírás - tegyük hozzá, nemcsak a magyar - akkoriban hozzászózott ahhoz, hogy a szovjet hadseregről ritkán hallott jót. A hír tehát beleillett az általános képbe, nem láttak okot a kételkedésre. A felelősségtudatos publicisztika feladata, hogy az igazságot kiderítse és a hibát helyreigazítsa. Nagydobrony esetében ezt kell tenni. Nemrégiben a Dátum című budapesti napilap is vezető helyen tért vissza az esetre, valóságként állítva be az állítólagos vérengzést. A lap becsületére válik, hogy néhány nappal később megszólaltatott mindkettőnket. Te meg én elsőoldalas interjúban megcáfolhattuk a cikket, a Dátum így helyrehozta a ballépését. Jellemző, hogy valahányszor valahol előadást tartok Kárpátjáról, a hallgatóságból valaki ma is mindig felveti: mi igaz a nagydobronyi pusztításból?”²⁷³

A nagydobronyi legendáról, a „20. századi Karthágóról” az ezredforduló után sem feledkeztek meg. Balla D. Károly blogíró szintén fontosnak tartotta a legenda keletkezésének újbóli leírását, cáfolat-történet közreadását, az ezzel kapcsolatos írások felemlítését.²⁷⁴

7. 5. A KIS KOLHOZOK ÖSSZEVONÁSA

A majdnem minden faluban erőszakosan megalapított tsz-ek fenntartása, kezelése nem váltotta be a kívánt eredményeket. Hosszú távú fenntarthatóságát az élet is megkérdőjelezte. A csődközeli helyzet megelőzése érdekében született meg 1950. május 30-án Moszkvában „a kis kolhozok összevonásáról és a pártszervezetek ezzel kapcsolatos feladatairól” című határozat. Kárpátalján levevényelt összevonások következtében az 557 kolhozból 294 lett, amelyeknek átlag 773 ha szántóföldjük volt. A magyarlakta beregszászi, ungvári, munkácsi, nagyszőlősi körzetek kolhozaihoz átlag 1200-2000 hektár föld tartozott.

1952-1954 között a 294 gazdaságból csupán 140 tudta teljesíteni a kötelező állami hús-, tej-, gabonafélék stb. beszolgáltatási normáit. A kötelezettség alól 154 gazdaság esetében 50 százalékkal csökkentették a megállapított termék-beszolgáltatást. Ezenkívül a mezőgazdaság fellendítése céljából a terület kolhozai minden évben jelentős pénzüsszegeket is kaptak az államtól.

A 80-as évek végére a 294 kolhoz száma 106-ra csökkent, ezenkívül volt még 47 szovhoz és 13 gazdaságközi mezőgazdasági termelési egyesülés.²⁷⁵

A kolhozélet kampánypropagandája egyre inkább fokozódott. Ekkor indult be a statisztikai jelentések meghamisítása, az ún. „*pripiszkák*”, azaz hozzáírások. A helyi vezetők félve a politikai megtorlástól, a felső vezetőség részére megküldött jelentéseikben valótlan adatokat közöltek. A feltupírozott gazdasági mutatóknak tudható be, hogy a valóságban dotációra szoruló vidék mezőgazdaságát felülértékelték, így Kárpátalját 1958. február 26-án Lenin-rendjellel tüntették ki.

7. 6. KOLHOZLAPOK (1945-1965)

A sztálinizmus propagandagépezete egyik legfontosabb feladatának tartotta a kolhozsajtó kiépítését, amelynek elsősorban a kollektivizálás eszméjét kellett hirdetnie, terjesztenie. Ezek tulajdonképpen a mezőgazdaság nagyüzemi termelésre való átszervezésének és fejlesztésének időszakában a kolhozok, valamint a gép- és traktor állomások (GTA) kiadásában megjelenő – az 1950-1953, illetve az 1957-1961 közötti években –, s zömmel irányelveket tartalmazó, kis terjedelmű lapok voltak.

A Gép- és Traktorállomások munkájának előmozdítása céljából 1950-1953 között a következő lapok jelentek meg: *Kolhoz Zászló* (Sűrte, Ungvári járás), *Szovjet Falu* (Beregszász), *Sztálini Győzelem* (Bótrágy, Beregszászi járás), *Kolhozfalu* (Csepe, Nagyszőlősi járás).

Ebben az időszakban az Ungvári járásban három kolhozlap jelent meg: *Győzelem* (Nagydobrony, 1956-1960), *Előre* (Kisdobrony, 1957-1960), *Lenini Út* (Eszeny, 1957-1960).

A Beregszászi járásban 15: *Barátság* (Makkosjánosi, 1959), *Előre* (Nagymuzsaly, 1958), *Győzelem* (Mezőkaszony, 1959-1961), *Kolhozélet* (Beregdeda, 1957-1959), *Kolhozfalu* (Sárosoroszi, 1957-1961), *Kolhozújság* (Nagybereg, 1957-1961), *A kommunizmushoz* (Macsola, 1957-1961), *A Kommunizmus Zászlaja* (Badaló, 1954), *Lenini Győzelem* (Csonkapapi, 1958), *A Lenini Úton* (Vári, 1957-1961), *Lenini Zászló* (Bátyú, 1958-1961), *Október Útján* (Beregszász, 1957-1961), *Szovjet Falu* (Nagybégány, 1957-1961), *Új Élet* (Beregsom, 1957-1958); a Nagyszőlősi járásban három: *Előre* (Tiszabökény, 1958-1959), *Új Élet* (Nagypalágy, 1958-1959), *A Bő Termésért* (Salánk, 1957-1959), a Huszti járásban egy: *Kolhozélet* (Visk, 1958-1959).

A kolhozlapok megszűnése után jelentek meg a helyi gazdaságban és intézetekben a kézzel vagy géppel írott faliújságok, rölapok és szocialista versenyhíradók. Valamennyit az agitátorok polit-informátorok és propagandisták, TIT-előadók s az úgynevezett „*ideológiai front harcosai*” írták, szerkesztették.

7.7. A KOLHOZRENDSZER ÖSSZEOMLÁSA A RENDSZERVÁLTÁS IDŐSZAKÁBAN

A kolhozrendszernek több mint a fele (az összeomlásig) állami dotációra szorult. A későbbiekben a férfilakosság egy része „*papíron*” kolhoztag volt ugyan, nyáridőben mégis elkerülték a kollektív gazdaságokat, belső Ukrajna, Oroszország építkezéseit keresték fel, idénymunkát vállaltak. A helyi pártszervezetek, ahol csak tudták, gátolták a munkaképes férfilakosság „*oroszba-járását*”, a brigádok tagjait a KGB, a szovjet titkosszolgálat operatív tisztjei is beidéztek kihallgatásra. Az anyaországgal való kapcsolattartást is szigorú pártőrizetnek vetették alá.

Kárpátalján és talán az egész Ukrajnában kivételt képezett a milliomosnak tartott péterfalvi Határőr Kolhoz, amely nem szorult állami dotációra, minden tagjának megélhetést biztosított. Ezt a gazdaságot Bíró Andor²⁷⁶ (Tivadarfalva, 1929. február 1.) vezette. Neve elválaszthatatlan Péterfalvától és a Határőr Agrárcég-Kolhoztól²⁷⁷. Három hónap híján 33 éven át (1961-től 1993-ig) irányította a tiszaháti gazdaságot, amely Kárpátalja legerősebb, leghetesebb mezőgazdasági nagyüzemévé fejlődött, országos és nemzetközi elismerésre tett szert.²⁷⁸ 1989-ben pénzforgalmuk 19 millió 487 ezer rubelt tett ki, ezen belül a tiszta jövedelem 3 millió 636 ezer rubel volt, a jövedelmzőségi mutató elérte a 22,8 százalékot. Az egész pénzforgalomból 1989-ben 10 millió 149 ezer rubelt a gazdaság további fejlesztésére, valamint a falvak szociális-kulturális építésére fordítottak. 6 millió 844 ezer rubelt pedig a kolhoztagoknak fizettek ki díjazásként.

Az egykoron szegénysorban élő Ugocsa megyei és Szatmár megyei települések (Tiszapéterfalva, Tivadarfalva, Forgolány, Farkasfalva, Tiszabökény, Nagypalád és Fertősalmás) mintegy nyolcezer magyar nemzetiségű lakosa jóval az országra és korra jellemző életszínvonal fölött élt. Ukrajna egyetlen faluban létesített képtárával és falumúzeumával, önerőből, újonnan épített öt iskolával és négy óvodával, ugyanennyi művelődési házzal, 115 tagú Tisza Dal- és Táncegyüttessel, hét ipari üzemmel, sportkomplexummal, óriáskerékkel, hullámvasúttal, dodzsemmel és egyéb attrakciókban bővelkedő vidámparkkal, zene- és művészeti iskolákkal, valamint sok egyébvel lett gazdagabb.²⁷⁹

A legújabb technológiák alkalmazásával párhuzamosan, az általa irányított gazdaságban sikeresen megőrizték a hagyományokat, munkahe-lyek teremtésével megelőzték az emberek elvándorlását, megőrizték az anyanyelvet, a nemzeti jellemet és szellemet, a nemzeti gyökereket és nemzeti identitástudatot.

Sokat tett a kárpátaljai magyarság múltjának megőrzéséért. Kezdeményezésének és a mintegy két évig húzódó kitartó munkájának köszönhetően került visszaállításra a kuruc szabadságharc jelképe a Tiszaháton, a Tiszabökény és Tiszaújlak határában 1989. július 16-án felavatott Turulmadaras emlékmű, melynek költségeit teljes egészében magára vállalta az általa vezetett mezőgazdasági nagyüzem.

A kuruc szabadságharc első győztes csatája és az 1703. július 14-16-ai tiszai átkelés emlékére épített impozáns emlékmű központi felirata a kurucok elhíresült jelmondata: „*CUM DEO PRO PATRIA ET LIBERTATE*”, és építői csupán a hátoldalán, a történelmi hűség kedvéért tüntették fel, hogy „*Helyreállította 1989-ben a Határőr Kolhoz*”.²⁸⁰

Az egyedi gazdaságok közé tartozott abban a tekintetben is, hogy saját médiája volt: *Kolhoz a Tiszaháton*. A Péterfalván napvilágot látó újság a járási fordításos lapokat is felülmúlja mind tartalmi, mind nyelvi s formai szempontból. 1987. június 19-én jelent meg I. évfolyamának I. száma. A kiadvány a nagyszőlősi járási péterfalvi Határőr-Agrárcég lapja, amely kéthetenként, olykor hetenként megjelenő üzemi lap. A milliomos gazdaság pénzügyi helyzete teszi lehetővé a *Kolhoz a Tiszaháton* sajtó alá rendezését, nyomdai előállítását. A kiadványt a *Kárpáti Igaz Szó* munkatársai gondozták, írták, szerkesztették. Folyamatosan mutatták be a hét tiszaháti magyar község (Tiszabökény, Tiszafarkasfalva, Péterfalva, Tivadarfalva, Forgolány, Nagypalád, Fertőszalmás) lakóinak hétköznapijait, gondjait. Elsősorban információs, de helytörténeti írásokat is bőven találunk hasábjain. Szépirodalmi írásokat is közölnek a tájhoz kötődő íróktól, költőktől.²⁸¹

A Határőr Agrárcég egyedi példája ma is feldolgozásra váró sikertörténet. Bíró Andor²⁸² a magyarországi agrárreform tapasztalatait figyelembe véve dolgozta ki saját gazdaság szervezési stratégiáját. Úttörőként értékelhető, hogy egyértelműen a nagyüzemi, szövetkezeti modell mellett foglalt állást. A három évtized alatt a helyi dolgos földművesekkel virágzó agrár-nagyüzemmé fejlesztette a gazdaságot. Kulcsszerepet játszott a 80-as évek eleji „*agrárlobbiban*”. Tervei az idők folyamán életképeseknek bizonyultak. És ebben rejlett Bíró munkájának jelentős közösségformáló ereje, sikere.

Az ukrainai kolhozrendszer összeomlása maga alá temette a hatékonyan működő Határőr Kolhozot is. Ma is hibás döntésnek tartják a jól működött agrárcég feloszlását; százak váltak munkanélkülivé. A gépállomás mezőgazdasági gépeit, a gazdasági épületeket pedig téglánként széthordták, az állattenyésztést felszámolták. A több ezer hektárral rendelkező gazdaság földterületét a 90-es évek közepén a tagok között felosztották. Átlagban másfél, illetve három hektáros nadrágszij-parcellákhoz jutottak.

A 15 év tapasztalatából kiindulva, elmondhatjuk, hogy Kárpátalja szintjén a mezőgazdasági szövetkezeteken kívüli törpebirtokosok legalább nyolcvan százaléka saját földrészlegét egyedül nem tudja megművelni. Nem rendelkezik mezőgazdasági eszközökkel, felszereléssel. Korszerű magángépek, vetőmagok, műtrágyafélék megvásárlásához nincs pénze, tőkéje. Ez a helyzet a II. világháborút követő földosztás utáni viszonyokra vészesen hasonlít. A parcellák nagy része parlagon hever. A kilátástalan helyzetű, elszegényedett földtulajdonosok közül sokan megválnak földjüktől. Vagy bérleményként, vagy zsebszerződéssel véglegesen a vállalkozó kedvű farmerekhez kerül, akik a jövő földbirtokosainak rétegét fogják képezni. A magyarlakta falvak közössége is nagy átalakuláson megy keresztül. Újra kialakul a szegény és gazdag réteg. A jelenlegi társadalmi megosztottság képe egyre riasztóbb. Mert a földnélküli napszámosok, kevés földdel gazdálkodók és egyre nagyobbodó földbirtokkal rendelkező újjgazdagok közötti társadalmi megosztottság és feszültség áthidalhatatlanul növekszik. A magyarlakta falvak, közösségek hosszú távú fenntarthatóságához új gazdasági, szociális, kulturális stratégiákra van szükség, amely egy megnyugtatóbb fejlődési jövőképet biztosítana a felnövekvő generációknak a szülőföldön való maradáshoz.

JEGYZETEK:

¹ Az NKVD, lásd a fogalomtárban

² SZMERS, lásd a fogalomtárban

³ SZEpb archívuma. K.L. túlélő levele, 2 lap, 1992. február 30.

⁴ GULAG/Gulág névhez kapcsolódó lágerrendszer több mint 40 000 munkatáborból állt, ahol egyidőben 10-12 millióan raboskodtak - 1934 júliusától nevezték el GULAG-nak, magyarul: Lágerek Állami Főhatóságának, amely Moszkvában székel, az ottani állambiztonsági szervek központi épületéből irányították, a hírhedt Lubjanka-téri palotából.

⁵ 23. sz. Dekrétum. - *Visznik Narodnoji Radi Zakarpatszkoji Ukrajini*. 1944. december 30-ai szám.

⁶ *Visznik Narodnoji Radi Zakarpatszkoji Ukrajini*. 1944. december 30-ai szám. (Lásd a függelékben: 22. sz. Dekrétum - A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának a Rendkívüli Bíróság létrehozásáról)

⁷ „*Sötét napok jöttek...*” *Koncepciók perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944-1955*. DUPKA GYÖRGY közreadásában. Intermix Kiadó, Budapest-Ungvár, 1993., 121-123. p. Lásd a Közlöny ukrán eredetijének másolatát is: u.o. 144-145.

⁸ BENDÁSZ ISTVÁN-BENDÁSZ DÁNIEL: *Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai*. Galéria-Écriture, Ungvár-Budapest, 1994., 29. p. Megjegyzendő, hogy a szerzőpáros a bírósági ítélet és a kivégzés dátumát tévesen közölte, mivel a Rendkívüli Bíróság 1946. június 3-14 között dr. Fenczik Istvánt ítélte halálra. Csak ezt követően végezték ki. Lásd: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. БАТ «Видавництво» Закарпаття». Ужгород, 2003., 701-702. p.

⁹ BENDÁSZ ISTVÁN-BENDÁSZ DÁNIEL: 1994., 29. p. Megjegyzendő: Demjanovics atyát nem április 21-én, hanem április 23-án végezték ki. Lásd: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. БАТ «Видавництво» Закарпаття». Ужгород, 2003., 308. p.

¹⁰ *Zakarpatszka Ukrajina*, 66. sz., 1945. június 7.

¹¹ BENDÁSZ ISTVÁN-BENDÁSZ DÁNIEL: 1994., 50. p.

¹² ПОП ІВАН: *Снциклопедия Подкарпатської Русі*, 2001., 381. p.

¹³ Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга друга. БАТ «Видавництво» Закарпаття». Ужгород, 2004., 589-594. p. Lásd még: a Kárpátaljai Megyei Rehabilitációs Bizottság tagjaként a névsort magyarul is nyilvánosságra hoztuk, lásd: „*Sötét napok jöttek...*” *Koncepciók perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944-1955*. DUPKA GYÖRGY közreadásában. Intermix Kiadó, Budapest-Ungvár, 1993., 125-130. p.

¹⁴ *Радянська Україна*. 1946. 26 січ. N-19.

¹⁵ *Радянська Україна*. 1946. 26 січ. N-19.

¹⁶ Lásd az idevonatkozó az 1938. évi XXXIV. Törvénycikket a Magyar Szentkoronához visszacsatolt felvidéki területnek az országgal egyesítéséről címmel 1938. november 13-án hirdették ki. Ennek 2-3. paragrafusa intézkedett a Felvidék országgyűlési képviselétéről. Ezt a törvénycikket a „visszacsatolt Kárpátaljára” is vonatkoztatták. Az ezzel kapcsolatos módosításokat 1939-ben fogadták el.

¹⁷ Lásd: BOTLIK JÓZSEF: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918-1945*. Nyíregyháza, 2005., *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939-1945*. Nyíregyháza, 2005., *Eccestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000., *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári unióról napjainkig (1946-1997)*, Hatodik Síp Alapítvány Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1977. stb.

¹⁸ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 165. p.; http://www.ogzk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/a1939_44/130.htm (2013)

¹⁹ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 186. p.

²⁰ Hokky Károly 1944 őszén az Egyesült Államokba menekült, ott telepedett le.

²¹ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 189-190. p.

²² Országgyűlési Alm. 1939-1944., 225-226. p.

- ²³ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 272-273. p.
- ²⁴ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 367-368. p.;
- ²⁵ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 155. p.
- ²⁶ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 186. p.
- ²⁷ Horváth Lajos, i. m. 2002., 170. p.
- ²⁸ Lásd: FEDINEC CSILLA: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta-Dunaszerdahely, 2002., 344. p.
- ²⁹ Lásd: *Kárpátalja 1919–2009 kultúra, politika, történelem.* Főszerkesztő: FEDINEC CSILLA, VEHEŠ MIKOLA. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest, 2010., 163. p., és a 195. p. A monográfia ukrán nyelvű változata is megjelent Ungváron (Uzshorod, Poligrafcentr „Líra”, 2010., 716. p.).
- ³⁰ *Kárpátalja 1919–2009 kultúra, politika, történelem.* 2010., 174. p.
- ³¹ *Kárpátalja évszámokban 1867-2010.* Ukrán-magyar kétnyelvű kiadvány. (Szerzői közösség: VEHEŠ MIKOLA, MOLNÁR D. ISTVÁN, MOLNÁR JÓZSEF, OSZTAPEC JURIJ, OFICINSZKIJ ROMAN, TOKAR MARIAN, FEDINEC CSILLA, CSERNICKÓ ISTVÁN). Studia Regionalistica sorozat. Uzsgorod, Vidavnictvo UzsNU „Hoverla”-Kiadó, 2011., 85-86. p.
- ³² Országgyűlési Alm. 1939-1944., 99. p.
- ³³ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 130. p.
- ³⁴ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 99. p.
- ³⁵ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 141-143 p. Az itt közölt Bródy-életrajzban tévesen szerepel a születési helyként megjelölt Ungvár. A téves adatot átvették más forráskiadványok, publikációk is, pl.: Magyar politikai és közigazgatási compass (1919-1939). Szerkesztette: MADARÁSZ ELEMÉR. Kiadja: a Magyar Politikai és Közigazgatási Compass (1919-1939) Kiadóvállalat, Budapest, 1939., 362-363. p., HORVÁTH LAJOS: *Kárpátalja képviselete a magyar országgyűlésben 1938-1945.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002., 165. p.
- ³⁶ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 160. p.
- ³⁷ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 169-171. p.
- ³⁸ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 173-174. p.
- ³⁹ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 185. p.
- ⁴⁰ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 191. p.
- ⁴¹ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 307. p.
- ⁴² Országgyűlési Alm. 1939-1944., 375-376. p.
- ⁴³ Lásd: FEDINEC CSILLA: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta-Dunaszerdahely, 2002., 387. p.
- ⁴⁴ *Magyarország Közhivatalainak Cím- és Adattára.* 1942: i. m. 18-25. p.
- ⁴⁵ HORVÁTH LAJOS: *Kárpátalja képviselete a magyar országgyűlésben 1938-1945.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002., 38. p.
- ⁴⁶ HORVÁTH LAJOS, 2002., 130. p.
- ⁴⁷ HORVÁTH LAJOS, 2002., 336. p.
- ⁴⁸ Lásd: az 1926: XXII.tc 23. paragrafusát. A visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai területek esetében ezt megerősítette az 1938. évi XXXIV. törvénycikk is.
- ⁴⁹ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 566-567. p.
- ⁵⁰ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 568. p.
- ⁵¹ Országgyűlési Alm. 1939-1944., 412. p.
- ⁵² HORVÁTH LAJOS: *Kárpátalja képviselete a magyar országgyűlésben 1938-1945.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002., 166. p.
- ⁵³ HORVÁTH LAJOS: 2002., 176. p.
- ⁵⁴ HORVÁTH LAJOS: 2002., 38. p.
- ⁵⁵ *Magyar politikai és közigazgatási compass (1919-1939).* Szerkesztette: MADARÁSZ ELEMÉR. Kiadja: A Magyar Politikai és Közigazgatási Compass (1919-1939) Kiadóvállalat, Budapest, 1939., 489-490. p.
- ⁵⁶ Lásd: FEDINEC CSILLA: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta-Dunaszerdahely, 2002., 381. p.

⁵⁷ BOTLIK JÓZSEF: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939-1945.* Nyíregyháza, 2005., 126-127. p.

⁵⁸ HORVÁTH LAJOS: 2002., 97. p.

⁵⁹ HORVÁTH LAJOS: 2002., 149. p.

⁶⁰ MARINA GYULA: *Ruténsors – Kárpátalja végzete.* Patria Publishing Co.Ltd., 1977., 216. p.

⁶¹ MARINYENKO JEVGEN: *Operacija „Turja Paszika”* (55 évig titkosítva volt). – Uzsgorod, 1999. június 26. N-21. 11. p.,

⁶² *Карпатська Україна.* Документи і матеріали, хроніка подій, персоналії. Упорядники: ДОВГАНІЧ О.Д., КОРСУН О.М., ПАГІРЯ О.М. Ужгород 2009., 35. p.

⁶³ Ezt a dokumentumot, más okmányokat és a Bródy-per jegyzőkönyvét először a két nyelven Beregszászban megjelenő *Kárpáti Panoráma* című független lap közölte 1995-1996 közötti számaiban, amelyet RAZGULOV VALERIJ főszerkesztő rendezett sajtó alá, egyes részletekhez saját kommentárokat fűzött, amelyet magyarra ZUBÁNICS LÁSZLÓ fordított. A közölt dokumentumok elsődleges forrása: Kárpátontúli Állami Levéltár, Ungvár, a peranyag a 148-423-as számon, a vádirat F. 2558., op. 1., 359. számon van archivizálva. HORVÁTH LAJOS: *Kárpátalja képviselte a magyar országgyűlésben 1938-1945.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002-ben megjelent könyvében utal arra, hogy a Bródy András és társainak pere Ungváron című fejezet (97-141. p.) Razgulov Valerijtől kapott dokumentumokon alapszik (lásd: 149. p.)

⁶⁴ HORVÁTH LAJOS: *Kárpátalja képviselte a magyar országgyűlésben 1938-1945.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002., 97. p.

⁶⁵ HORVÁTH LAJOS: 2002., 97. p.

⁶⁶ HORVÁTH LAJOS: 2002., 105. p.

⁶⁷ ФЕДАКА СЕРГІЙ: *Андрій Бродий. Між Росією и Угорщиною/Szergij Fedáka: Andrij Brodij: mizs Roszjeju i Ugorscsinoju.* In: Ужгород/Uzsgorod, 2001. грудня / december 22. N-50 (150).

⁶⁸ HORVÁTH LAJOS: 2002., 106 p.

⁶⁹ HORVÁTH LAJOS: 2002., 108 p.

⁷⁰ HORVÁTH LAJOS: 2002., 110. p.

⁷¹ HORVÁTH LAJOS: i. m., 2002., 110-111. p.

⁷² *A területi ügyészségen.* In: *Kárpáti Igaz Szó.* 1946. IV. 23.

⁷³ *A területi bíróságtól.* In: *Kárpáti Igaz Szó.* 1946. IV. 23.

⁷⁴ *A Kárpáti terület árulói a vádlottak padján.* In: *Kárpáti Igaz Szó.* 1946. V. 5.

⁷⁵ HLANTA I. V.: *Literáturne Zakarpattyja u XX. sztolitti.* Bibliograficsnij pokazcsik., Uzsgorod, Zakarpatty Kiadó, 1995., 539-540. p.

⁷⁶ *A területi rendkívüli bizottság munkája.* In: *Kárpáti Igaz Szó.* 1946. V. 7.

⁷⁷ *A nép ellenségei a bíróság előtt.* In: *Kárpáti Igaz Szó.* 1946. V. 23.

⁷⁸ *Kárpáti Igaz Szó,* 1946. V. 23.

⁷⁹ *Kárpáti Igaz Szó,* 1946. V. 23.

⁸⁰ HORVÁTH LAJOS: 2002., 141. p.

⁸¹ *Kárpáti Igaz Szó,* 1946. V. 23.

⁸² DUPKA GYÖRGY: *Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon. Lefejezett értelmiség 1944-1959.,* Intermix Kiadó, Budapest-Ungvár, 1999., 17. old.

⁸³ HORVÁTH LAJOS: 2002., 104. p.

⁸⁴ MARINYENKO JEVGEN: *Operacija „Turja Paszika”* (55 évig titkosítva volt). – Uzsgorod, 1999. június 26. N-21., 11. p., *Карпатська Україна. Документи і матеріали, хроніка подій, персоналії.* Упорядники: ДОВГАНІЧ О.Д., КОРСУН О.М., ПАГІРЯ О.М. Ужгород, 2009., 702. p.

⁸⁵ MÉSZÁROS SÁNDORNÉ: *Elrabolt éveim a Gulágon.* Emlékirat. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2000., 16-18. p.

⁸⁶ Amikor e sorok írója egyetemista volt, az 1970-es évek elején katonaruhában, teljesen megbomlott elmével naponta, többször látta az ungvári korszón. Az egykori KGB-pribékre a 25 évre elítélt, a kolimai tábort is megjárt Fedák László hívta fel a figyelmet, aki szintén az ungvári raboskodása idején szenvedte el tőle kegyetlenkedése-

it. A hozzátartozóikat elvesztő ungváriaknak az volt a mély meggyőződése, hogy a sok ártatlanul meggyilkolt vértanú kísértő árnya vitte a teljes örületbe.

⁸⁷A Bródy-családtól eredeztető a téves közlés, hogy „*Kivégezték 1946. nov. 7-én...*” Ez a pontatlan adat a további fontosabb forrás-munkákban is szerepel: BOTLIK-DUPKA: *Ez hát a hon...*,1991., 57 p., „*Sötét napok jöttek...*” *Koncepciók perek magyar elítéltei...*,1993., 131. p., DUPKA GYÖRGY: *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon*, 1999., 22. p., Horváth Lajos a kivégzés időpontjáról, az eltemetés helyéről szintén eltérő adatokat közölt.

⁸⁸ ПОП ІВАН: *Енциклопедія Подкарпатської Русі*, 2001.,106. p.

⁸⁹ HORVÁTH LAJOS: 2002., 166. p., 141. p.

⁹⁰ РОЗГУЛОВ В.: *Белая книга*. Ужгород, 1999.

⁹¹ KULIN ZOLTÁN: *Hírlapi kacska: megtalálták Bródy András sírját!* In: *Kárpátaljai Szemle*. 1997., 8. sz. 23. p.

⁹² *Kárpátaljai Szemle*. 1997., 8. sz. 23. p.

⁹³ „*Sötét napok jöttek...*” *Koncepciók perek magyar elítéltei...*,1993., 143. p., Lásd még: *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Книга друга. БАТ «Видавництво Закарпаття». Ужгород, 2004., 589-594. p.

⁹⁴ BOTLIK JÓZSEF: *Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése*. In. „*A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”*”. Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.). Ungvár-Budapest, KMMI-Intermix Kiadó, 2011.

⁹⁵ Lásd a kivégzés dátumát: *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Книга друга. БАТ «Видавництво Закарпаття». Ужгород, 2004., 589. p.

⁹⁶ CSÁNÁDI GYÖRGY: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek beregvidék történelmi múltjából*. PoliPrint, Ungvár, 2004., 165. p.

⁹⁷ BENDÁSZ ISTVÁN- BENDÁSZ DÁNIEL: 1994., 82. p.

⁹⁸ BENDÁSZ ISTVÁN – BENDÁSZ DÁNIEL: 1994., 50. p.

⁹⁹ Az országgyűlési képviselőket 1991-ben rehabilitálták, erről közöl adatokat az alábbi forráskiadvány: *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Книга перша. БАТ «Видавництво Закарпаття». Ужгород, 2003., 181., 332., 602.,762. p.

¹⁰⁰ *Magyar politikai és közigazgatási compass (1919-1939)*, Szerkesztette: MADA-RÁSZ ELEMÉR, Budapest, é. n., 413. p.

¹⁰¹ CSANÁDI GYÖRGY: *Régi beregszásziak*. Beregszász, 2001., 15. p.

¹⁰² Lásd: *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Книга перша. БАТ «Видавництво Закарпаття». Ужгород, 2003., 700. p.

¹⁰³ Az *Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Összeállította LIZANEC PÉTER és HORVÁTH KATALIN, Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993., 22. p.

¹⁰⁴ Részlet FAZEKAS ELEMÉR: *Ki volt Bródy András?* c. cikkéből. In. *Kárpáti Igaz Szó*, 1990. szeptember 27.

¹⁰⁵ TÓTH ISTVÁN: *A realpolitikus halála*. In: *Rubicon*, 1990/5.

¹⁰⁶ SKULTÉTI CSABA: *Akinek a ruszin autonómia volt az álma*. Beszélgetés ifj. Bródy Andrással apjáról. –In: *Hitel*, 1990., 13. sz.

¹⁰⁷ ILKO V. I.: *A fasiszta leigázás éve (1939-1944)*. In: *A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története*. (Szerzői munkaközösség). Kárpáti Könyvkiadó. Uzshorod, 1975., 128-146. p.

¹⁰⁸ *Eseménykrónika*. Dokumentumok, tények, események az 1944. évi internálásra vonatkozóan – 1965-1992. In. *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944-1946)*. DUPKA GYÖRGY közreadásában. Ungvár-Budapest, Patent-Intermix, 1993., 247. p.

¹⁰⁹ BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY, 1991., 57. p.

¹¹⁰ KORSZUN ALEKSZEJ: *Bródy András és Avgusztin Volosin politikai rehabilitálásának folyamatáról*. In. „*A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”*”. Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.). Ungvár-Budapest, KMMI-Intermix Kiadó, 2011.

¹¹¹ BOTLIK JÓZSEF: *Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése*. In. „*A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és*

elválasztó „fehér foltok”. Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.). Ungvár-Budapest, KMMI-Intermix Kiadó, 2011.

¹¹² DUPKA GYÖRGY: „Keressétek fel a sírom...” Szolvyvai emlékkönyv 1944-1959. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2004., 98. p.

¹¹³ BOTLIK JÓZSEF: A miniszterelnöki bársonyszéktől a börtönig. Bródy András politikai pályája 1938. október – 1939. február közt. In: Együtt (Ungvár), 2006. 1. sz. 88-89. p.

¹¹⁴ Ruszin Világ, 1910.1-3., április. www.ruszinvilag.hu/pdf/2010aprilis_melleklet.pdf (2013)

¹¹⁵ Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet Hírlevele, 2010. II. évf. 6. (24.) szám. www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9...id ... (2013)

¹¹⁶ Lásd: Kárpátalja. Kárpát-medence Régiói 11. Szerkesztette: BARANYI BÉLA. A monográfia az MTA Regionális Kutatások Központja és a Dialóg Campus Kiadó sorozata. Pécs-Budapest, 2009., 541. p., Kárpátalja 1919–2009 kultúra, politika, történelem. Főszerkesztő: FEDINEC CSILLA, VEHESE MIKOLA. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest, 2010., 640. p. A monográfia ukrán nyelvű változata is megjelent Ungváron (Uzshorod, Poligrafcentr „Líra”, 2010., 716. p).

¹¹⁷ BRENZOVIČ LÁSZLÓ: Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete, 2. 5. Kárpátontúli Ukrajna, 1944 október-1945 június, 2. 6. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945 június-1991 augusztus. In: Kárpátalja. Kárpát-medence Régiói 11. Szerkesztette: BARANYI BÉLA. A monográfia az MTA Regionális Kutatások Központja és a Dialóg Campus Kiadó sorozata. Pécs Budapest, 2009., 75-95. p.

¹¹⁸ OFICINSZKIJ ROMÁN: Alternatíva. Ellenzéki mozgalom. –In: Kárpátalja 1919–2009 kultúra, politika, történelem. Főszerkesztő: FEDINEC CSILLA, VEHESE MIKOLA. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest, 2010., 225-226. p.

¹¹⁹ HORVÁTH LAJOS: i. m. 2002, 166 p., 141. p.

¹²⁰ BOTLIK JÓZSEF-DUPKA GYÖRGY: Ez hát a hon..., 1991., 45 p.

¹²¹ A KGB Kárpátaljai Területi Főosztály archivuma, fond 5., 138 sz. ügyirat.

¹²² КТБЛ/ДАЗО ф./fond 2558, оп./leírás 1.сnp./ügyirat 5386., арк./lap 287-288.

¹²³ Alekszej Korszun, a KGB kényszernyugdíjazott ezredese, a Kárpátaljai Területi Rehabilitációs Bizottság tagja: Bevezető sorok a kárpátaljai magyarok emlékkönyvéhez. In: „Keressétek fel a sírom...” Szolvyvai emlékkönyv 1944-1959. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2004., 36. p.

¹²⁴ КТБЛ/ДАЗО ф./fond 2558, оп./leírás 1.сnp./ügyirat 1678., арк./lap 29-32.

¹²⁵ Карпатська Україна. Документи і матеріали, хроніка подій, персоналії. Том 1. Упорядники: ДОВГАНІЧ О.Д., КОРСУН О.М., ПАГІРЯ О.М. Ужгород, 2009., 39. p.

¹²⁶ VEGES M. M., TURJANICA V. V., CSAVARGA I. M.: Személyi prezidenta. – Uzsgorod, 1995. 28. p., Volosin Avgusztin. Tvorі. – Uzsgorod, Grandzsa, 1995., 17. p.

¹²⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Сnp. 75837 фп. – Арк. 39.

¹²⁸ КТБЛ/ЗОДА ф./fond 2558. – Оп./leírás 1. – Сnp./ügyirat 5369. Арк./lap 12.

¹²⁹ OFICINSZKIJ ROMÁN: Alternatíva. Ellenzéki mozgalom. In: Kárpátalja 1919–2009 kultúra, politika, történelem. Főszerkesztő: FEDINEC CSILLA, VEHESE MIKOLA. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest, 2010., 226. p.

¹³⁰ КТБЛ/ЗОДА ф./fond 2558. – Оп./leírás 1. – Сnp./ügyirat 3742. Арк./lap 94.

¹³¹ КТБЛ/ЗОДА ф./fond 2558. – Оп./leírás 1. – Сnp./ügyirat 3740. Арк./lap 344.

¹³² КТБЛ/ЗОДА ф./fond 2558. – Оп./leírás 1. – Сnp./ügyirat 3740. Арк./lap 7-8.

¹³³ КТБЛ/ЗОДА ф./fond 2558. – Оп./leírás 1. – Сnp./ügyirat 5386. Арк./lap 48-49.

¹³⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Сnp. 372. Т. 5. – Арк. 455.

¹³⁵ GULÁCSY LAJOS önéletrajza. Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről. Második, bővített kiadás. Megjelent magánkiadásban. 2009.

¹³⁶ ORBÁN MARIANNA: Templombezárás – mint a szovjet egyházellenes politika egyik lépéscsofoka. In: Közkutatás, 2006/2-3.

¹³⁷ PEYER-MÜLLER, F.: A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre. Református Zsinati Iroda Tanulmányi osztálya, Budapest, 1994., 344. p.

¹³⁸ HARGITA ÁRPÁD: *Tűzszlopoddal a jéghegyek között. Zimányi József életútja.* Fundamentum Alapítvány, Budapest, Éjféli Kiáltás Misszió, Budapest, 1995., 77. p.

¹³⁹ A Baráti Kör tevékenységét feldolgozó Orbán Marianna lentebb idézett munkájában a levélben szereplő „traktor” szóhoz lábjegyzetet írt.

¹⁴⁰ Lásd: ORBÁN MARIANNA, a Verbőci Közpiskola történelem szakos tanára, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója dolgozatát: *Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban (1936–1947).* In: http://epa.oszk.hu/01600/01626/00002/pdf/acta_beregsasiensis_EPA01626_2009_02_239-244.pdf (Letöltés: 2013-03-24.)

¹⁴¹ Lásd: HARGITA ÁRPÁD: *Tűzszlopoddal jéghegyek között. Zimányi József életútja.* Fundamentum Alapítvány, Budapest, 1995., 82-83. p.

¹⁴² Huszti Béla beregszászi lelkész egyik lágerben írt verse itt jelent meg: *Istenhez fohászkodva... Verses levelek, imák a sztálini lágerekben 1944-1957.* Ungvár-Budapest, Intermix Kft. 1992., 53-54. p.

¹⁴³ HARGITA ÁRPÁD: *Tűzszlopoddal jéghegyek között...* 1995., 82. p

¹⁴⁴ Lásd: HORKAY BARNA: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből.* Kom Over En Help Alapítvány. 1998., KOVÁCS ZOLTÁN: *Bilincsen is békességben Istennel.* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990.

¹⁴⁵ GULÁCSY LAJOS: *A Kárpátaljai Református Egyház külön története.* Munkács, 1990.

¹⁴⁶ FORGON PÁL később a Kárpátaljai Református Egyház püspöke. Száműzetéséről könyvet írt: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak...* Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1992., Lágerverseket is közölt az *Ábelről Antipásig. Verses Biblia-értelmezések. Koporsók, temetések, stírok a Biblia világában.* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1994.

¹⁴⁷ Id. Balogh Sándor szernyei református kántortanító, aki jelentős értékű népköltészeti gyűjtőmunkát fejtett ki. Gyűjtését rendszerezte, színpadra írta és vitte a szernyei fiatalokkal az 1930-as években elismerten híressé vált Gyöngy Kalárist, azaz a gyöngybokrétá kárpátaljai változatát (id. BALOGH SÁNDOR: *Gyöngykaláris. Tiszaháti társas mulatságok.* Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.) 1947-ben perbe fogták, szovjetellenesség vádjával 25 évre elítélték. Lágerverseit fejben fogalmazta és hozta haza, majd kiadásra került (id. BALOGH SÁNDOR: *Lágerből lágerbe* (Lágerversek), Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.) Szernye hálás népe 1991. június 17-én emlékművet állított a helyi magyar iskola kertjében.

¹⁴⁸ F. ZS. Emlékmű a lelkészeknek. In: *Kárpátalja*, N-48., 2008. november 28.

¹⁴⁹ 2008. november 23-án Beregszászban, a Kárpátaljai Református Egyházkerület (KRE) Püspöki Hivatalának kertjében Zán Fábán Sándor püspök kezdeményezésére emlékművet állítottak a szovjet diktatúra idején mártírhalt, börtönt szenvedett és egy időre lelkipásztori szolgálatuktól megfosztott kárpátaljai református lelkészeknek. Alkotója Matl Péter szobrászművész. A gránitszobor szimbolikája nem más, mint egy, az időspirálhoz hasonlóan fölfelé csavarodó életfa. Az életfán három gömb van, melyek a lélek fejlődésének három stádiumát – a születést, a megpróbáltatást és az Istennel való egyesülést – ábrázolják.

¹⁵⁰ Lásd bővebben: Kárpátaljai Római Katolikus Egyház. – In: Magyar Katolikus Lexikon: http://lexikon.katolikus.hu/K/kárpátaljai_római_katolikus_egyház.html (2013)

¹⁵¹ Lásd bővebben: S. BENEDEK ANDRÁS: *A tettenérhető történelem. Kárpátaljai nemzeti- és kultúrtörténeti vázlat.* (Vallás). Ungvár-Budapest, 1993., 109. p., MAJNEK ANTAL: *A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház története.* In: *Útközben.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998., 53. p.

¹⁵² CSÁTI JÓZSEF-DIÓSSI GÉZA KORNÉL: *A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház.* In: Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája. Hatodik Síp, Budapest-Ungvár, 1992., 176. p.

¹⁵³ WYSZKOWSKI PAWEŁ: *Katolikus üldözés Ukrajnában és Kárpátalján. Katolikusok Ukrajnában a kommunista rezsim alatt (1917-1944-1991).* Temesvári Pelbárt Ferenc Gimnázium és Kollégium, Esztergom, 2013., 241., 246-248. p. Lásd még: Szendrey Anita írásban állított Pásztor Ferencnek emléket. [http://www.szabarchiv.hu/drupal/userfiles/file/Szendrey_Anita_Adalékok_a_beregszászi_római_katolikus_egyház_történetéhez_\(1938-1963\).pdf](http://www.szabarchiv.hu/drupal/userfiles/file/Szendrey_Anita_Adalékok_a_beregszászi_római_katolikus_egyház_történetéhez_(1938-1963).pdf)

¹⁵⁴ HORVÁTH ÁGOSTON: *A légerekben is szentmisét tartottunk.* – In: DUPKA GYÖRGY: *Koncepciók perek magyar elítéltjeinek emlékkönyve, 1944-1955.* Intermix Kiadó, Budapest-Ungvár, 1993., 43-45. p.

¹⁵⁵ BÉRES ATTILA: *A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház története a rendszerváltástól napjainkig.* In: Kárpátaljai Szemle (digitalizált változata): <http://karpatszemle.uz.ua/tarstud/ta060101.htm> (2013)

¹⁵⁶ Romzsa Tódor (1911-1947) püspököt 2001. június 27-én az Ukrajnába látogató II. János Pál pápa boldoggá avatta.

¹⁵⁷ BENDÁSZ ISTVÁN- BENDÁSZ DÁNIEL: *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai.* Galéria-Écriture, Ungvár-Budapest, 1994.

¹⁵⁸ *Vértanúink- hitvallóink.* Kárpátaljai római- és görög katolikus vértanúk életrajza 73 személy (újdonság!): <http://www.mindszenty.katolikus.hu/koszoru/boldava.html> (2013)

¹⁵⁹ BOTLIK JÓZSEF: *Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914-1976.* Az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat és a Kárpátok Régió Kultúráért Közhazsnú Egyesület közös kiadványa, Budapest, 2010.

¹⁶⁰ ORTUTAY ELEMÉR: *A kárpátaljai görög katolikus egyház helyzete, a vallás és a kisebbségi magyar sors.* In: „Sötét napok jöttek...” (Koncepciók perek magyar elítéltjeinek emlékkönyve 1944-1955) DUPKA GYÖRGY közreadásában, Intermix Kiadó, Budapest-Ungvár, 1993.70. - 78 p.

¹⁶¹ DR. ORTUTAY ELEMÉR: „... holnap is felkel a nap.” Emlékeim. Intermix kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.48. p.

¹⁶² A Tódor (Teodor) név jelentése: „Isten ajándéka”, azaz Isten szeretetének jele az emberek iránt.

¹⁶³ BENDÁSZ ISTVÁN – BENDÁSZ DÁNIEL: *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai.* Galéria-Écriture, Ungvár-Budapest 1994., 94-96. p.

¹⁶⁴ HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában.* Abaliget, 1992., BOTLIK JÓZSEF: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. 1646-1997.* Budapest, 1997., BOLDIZSÁR M.: *Uzsgorodszka Unija.* Uzsgorod, 1997., MASZLIJ M.: *Pamjatyj episkopamucsenyika.* – Blagovisznyik, 1994., N-11., PRIJMICS M.: *Teodor Romzsa.* –In: Kalendar krajeznavcsih pamjatnih dat na 2011. rik, Uzsgorod, 2010., 156. p. stb.

¹⁶⁵ Puskás László (1941) a leMBERGI (Lviv) Művészeti Akadémián szerzett festőművészi diplomát 1965-ben. 1993-ban pappá szentelték, majd a munkácsi görög katolikus egyházmegye papja, a *Communio* folyóirat ukrán szekciójának főszerkesztője.

¹⁶⁶ *Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála.* Készült PUSKÁS LÁSZLÓ atya boldoggá avatási életrajzi anyagai nyomán. Ukránról magyarra fordította és szerkesztette R. BULECZA ROZÁLIA. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2000.

¹⁶⁷ ІІАМО Р.Ф. Ф. 244. оп. 2980. д. 97. л. 291. 363. (Pronyin tábornok, a 4. Ukrán Front „főkomiszáriátus” parancsnokának jelentése, egyebek mellett javasolja a Vatikánhoz és Budapesthez hű kárpátaljai görög katolikus egyház és vezetőinek likvidálását.

¹⁶⁸ Az ungvári római katolikus templommal szemben van, ma is mozi-színház.

¹⁶⁹ CHIRA SÁNDOR: *Visszaemlékezés.* – In: BENDÁSZ ISTVÁN – BENDÁSZ DÁNIEL, 1994., 132. p.

¹⁷⁰ *Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála.* Készült PUSKÁS LÁSZLÓ atya boldoggá avatási életrajzi anyagai nyomán. Ukránról magyarra fordította és szerkesztette R. BULECZA ROZÁLIA. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2000., 27. p.

¹⁷¹ Chira Sándor *Visszaemlékezésében* részletes beszámol erről a találkozóról is. Lásd: 132-133. p.

¹⁷² *Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála.* i. m. 2000., 36-37. p.

¹⁷³ *Moszkovszkije Novosztij,* 1992., VIII. 02., 31. sz., 10. p.

¹⁷⁴ SZUDOPLATOV PAVEL: *Szpecoperaciji. Ljubjanka i Kreml. 1930-1950 roki.* Moskva, Olm-Pres, 1998., 412-414. p.

- ¹⁷⁵ Szudoplatov korábban személyesen robbantotta fel Rotterdamban Konovalec ukrán emigráns politikus, és többek között ő szervezte Trockij mexikói meggyilkolását is.
- ¹⁷⁶ A bezúzott koponyájú Choma kocsis három hetes kezelés után meghalt. Pár nap múlva, Breznay atya és a két papnövendék elhagyta a kórházat. A súlyosan megsebesített Bacsinszky Dániel atya három hét múlva épült fel, és hagyta ott a kórházat.
- ¹⁷⁷ *Hogyan halt meg Romzsza püspök? Teofila bazilita-rendi nővér tanúvallomása.* In: *Kárpáton túli Ifjúság*, 45. sz. 1990. november 10.
- ¹⁷⁸ Botlik József: *Hármas kereszt* alatt. i. m., Budapest, 1997. A könyv szerzője úgy tudja, hogy az igazgató-főorvos Berman, 1944 végén a szovjet megszálló csapatokkal érkezett Munkácsra. 281. p.
- ¹⁷⁹ Dél-amerikai növénykivonat, műtéteknél ma is használatos az izomműködés időszakos leállítására.
- ¹⁸⁰ BOTLIK JÓZSEF a *Hármas kereszt* alatt című könyvében a Manajló Mária Teofília, Szent Bazil rendi apáca visszaemlékezésére, az ügyeletet tartó Fedinec és Miskolci doktor szakértelmére hivatkozva, közli, hogy „*sérüléseiből jól gyógyuló püspököknek az orrán (a nyálkahártyán) keresztül mérget juthatott a szervezetébe, mert a halott orra kéült meg a leghamarabb. Azt is megállapították, hogy a mérget ciánkáli lehetett, amely előbb légzőszervi bénulást idézett elő, majd bedült a halál.*”
- ¹⁸¹ BENDÁSZ ISTVÁN – BENDÁSZ DÁNIEL, 1994., 113-114. p.
- ¹⁸² Az ungvári székesegyház falán emléktábla őrzi a mártírpüspök emlékét. Az ungvári papi szeminárium Romzsza Tódor püspök nevét viseli. Az egykori tragédia színhegyén 1993-ban felállított emlékmű hirdeti az elmúlt rendszer kegyetlenségét. 2001. március 24-én Lakiteleken avatták fel Romzsza Tódor szobrát.
- ¹⁸³ S. BENEDEK ANDRÁS: *A tettenérhető történelem.* i. m., 1993., 109. p.
- ¹⁸⁴ Lásd: SZIKSZAI ALADÁR ateista könyveit: *Igazság a református egyházzól.* Kárpáton túli Területi Könyv- és Lapkiadó, Uzshorod, 1962., *A haladás leple alatt.* Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod 1972., *A reverenda mögött.* Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1976., *A kálvinizmus szépítés nélkül.* Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó, 1978., *Sorsunk a kezünkben van.* (Egyházak és szekták téves tanairól). Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1986.
- ¹⁸⁵ ROTMAN MIKLÓS: *Új ember születik.* 1961., BIHARI SÁNDOR: *Armagedon zsoldoskatonái.* 1962., KACSÓ BÉLA: *A megtalált út.* 1964., BUKOVICS DMITRO, GAJDOS BÉLA, GAJDOS MIHÁLY: *A haladás útjában. Az igazság a görög katolikus egyházzól.* 1980.
- ¹⁸⁶ KASIRIN P.: *A vallási ideológia reakciós lényege.* 1952., KARMANSZKIJ A.: *Vatikán.* 1954., PROKOFJEV V.: *A vallás – a tudomány és a haladás ellensége.* 1955., V. I. LENIN: *Szocializmus és a vallás. A munkáspártnak a valláshoz való viszonya.* 1955., *Menekülés a sötétségből.* Összeállította: VLASZOV K. 1961., *A világhossz felé.* Összeállította: VLASZOV K. 1961. SZEMENYUK IGOR: *Elég volt!* 1963. stb.
- ¹⁸⁷ *Istenhez fohászkodva... Verses levelek, imák a sztálini légerekből 1944-1947.* Összeállította, a jegyzeteket és az utószót, a kronológiát írta DUPKA GYÖRGY. Ungvár-Budapest, Intermix Kft., 1992., 27. p.
- ¹⁸⁸ FORGON PÁL: *Ábeltől Antipásig. Verses Biblia-értelmezések. Koporsók, temetések, sírok a Biblia világában.* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1994., 9. p.
- ¹⁸⁹ МАЛЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ОМЕЛЯНОВИЧ: *Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр.. XX ст. Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, Ужгород, 2004., 100. p.*
- ¹⁹⁰ OFICINSZKIJ ROMÁN: *Munkaerő-toborzás a Donbászra.* –In: *Kárpátalja 1919-2009. Történelem, politika, kultúra.* i. m. 2010., 251. p.
- ¹⁹¹ МАЛЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ОМЕЛЯНОВИЧ. i. m. 2004., 48. p.
- ¹⁹² Ugyanott, lásd 251-252. p.¹⁹³ BEREKSZÁSZI GYÖRGY: *Újjáépítjük Donbászt!* In: *Bereginfo.* 5. évf. 41. sz. Beregszász, 2001. 10. 15-21. 4. p.
- ¹⁹⁴ SVETKÓ ERZSÉBET: *A donbászi munkaszolgálat. Adalékok a szovjet rendszer Kárpátalján érvényesülő nemzetiségpolitikájához.* Közpolitika, Századvég, 2003. február. Ugyanő: *Adalékok a nemzetiségpolitika alakulásához Kárpátalján (1947-1952). A donbászi munkatáborok résztvevőinek visszaemlékezéseiből.* In.: *Acta Beregsasiensis.* A II. Rákóczi Ferenc KMF tudományos közlemé-

neyei. 3. szám, III. évfolyam. Beregszász, 2003/3. 82-96. p. Ugyanő: *Nemzetiségpolitika Kárpátalján a szovjet rendszer kiépülésének idején. Diákok és fiatal kutatók tudományos konferenciájának anyagai*, I. füzet. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, 2005.

¹⁹⁵ TÓTH ZSUZSANNA: *Donbász. A deportálás második hulláma.* – In: BAKURA SÁNDOR, DUPKA GYÖRGY, KOVÁCS ELEMÉR, KOVÁCS ERZSÉBET, MOLNÁR D. ERZSÉBET, TÓTH ZSUZSANNA: „*Otthon a könny is édes*”. 1944-1945. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallomások tükrében. 2009., 68-73. p. Ugyanő: *A donbászi munkatáborok résztvevőinek visszaemlékezése.* (Papp Endrével készült riport) Interneten: <http://www.karpatszemle.uz.ua/tarstud/ta050802.htm> (2009. 02.16.)

¹⁹⁶ MOLNÁR D. ERZSÉBET-TÓTH ZSUZSANNA: *A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról Donbászi kényszermunkára.* –In: *Malenkij robot. Egyetlen bűnünk a származásunk volt...* „Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerbe 1944/45-1955. Szerkesztő: dr. Bognár Zsolt, Pécs, 2009., 218-232. p.

¹⁹⁷ BARÁTH VIKTÓRIA: *A donbászi munkaszolgálat a kigyósi túlélők emlékezetében.* – In: *Acta Beregsasiensis* 2009/1., 55-68.p., *A donbászi munkaszolgálat a vári és benei túlélők emlékezetében.* –In: *Acta Beregsasiensis* 2010/3., 151-161 p., *A donbászi munkaszolgálat a beregszászi járás elhurcoltjainak emlékezetében.* –In: *Acta Beregsasiensis* 2011/1., 73-86. p.,

¹⁹⁸ *Kárpáti Igaz Szó*, 1948. március 2.

¹⁹⁹ *Kárpáti Igaz Szó*, 1948. március 2.

²⁰⁰ *Vörös Zászló*, 1948. április 15.

²⁰¹ *Vörös Zászló*, 1948. április 15.

²⁰² CSANÁDI GYÖRGY: *Sorforduló évek sodrásában. Fejezetek beregvidék történelmi múltjából.* PoliPrint, Ungvár, 2004., 200-203. p.

²⁰³ Lásd: FEZEO (FZO)-iskola, Skola-Fabricsno-Zavodszkogo Obucsenzije (Gyári-Üzemi Oktatás Iskolája). Az intézmény 1940. október 2-án indult be „Az állami munkástartalékról” című kormányrendelet alapján, az 1953-ban bekövetkezett Sztálin haláláig működött.

²⁰⁴ Lásd: BAKURA SÁNDOR, DUPKA GYÖRGY, KOVÁCS ELEMÉR, KOVÁCS ERZSÉBET, MOLNÁR D. ERZSÉBET, TÓTH ZSUZSANNA: „*Otthon a könny is édes*”. 1944-1945. i. m. 2009., 24-26. p.

²⁰⁵ *Élő történelem. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből. 1944-1992.* DUPKA GYÖRGY közreadásában Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993., 107. p.

²⁰⁶ Lásd: BAKURA SÁNDOR, DUPKA GYÖRGY, KOVÁCS ELEMÉR, KOVÁCS ERZSÉBET, MOLNÁR D. ERZSÉBET, TÓTH ZSUZSANNA: „*Otthon a könny is édes*”. 1944-1945. i. m. 2009.

²⁰⁷ Dupka György: *Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseltek Kárpátalján. Hatásvizsgálatok...* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2011., 148. p.

²⁰⁸ Lásd: Zakarpatszka oblasti. *Adminisztratívno-teritorialnij pogyil.* Második kiadás. Uzsgorod, Ragyanszke Zakapatyja, 1983., 74-82. p.

²⁰⁹ *Zakarpatszka pravda*, 1945. április 13.

²¹⁰ Lásd az adatok eredeti forráshelye: Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár: ДАЗО. Ф. P.64 (nagybereznei komszomolszervezet, 1287 спп.) - Оп. 1. Од. 36. 28. апк. 47-40., *Nariszi isztoriji Zakarpatszkoji oblasztinoji partijnoji organizáciji.* Uzsgorod, 1980., 144. p.

²¹¹ BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: *Ez hát a hon...* i. m. 69-70. p.

²¹² BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993., 278-280. p.

²¹³ Мальчик Олександр Омелянович: i. m. 2004., 93-94. p.

²¹⁴ Lásd: Ungvárt 1941-1945- között 70%-ban magyarok lakták, a 35251 lakosból 27 397 magyar, 4072 ruszin/ukrán/orosz. 1113 szlovák, 268 német, 1833 zsidó, 568 egyéb (SZOVA-GMITROV PÉTER: *Ungvár múltja*, Ungvár, 1944., 78. p.) Továbbá lásd a betelepítéssel növekvő lakosság számának dinamikáját: 1945-ben 19061, 1959-ben 47 400, 1969-ben 64 200, 1979-ben 91 000, 1980-ban 93 400, 1989-ben 117 000, 1990-ben 120 000.

²¹⁵ Lásd: 1945. szeptember 1-jei állapot szerint Munkács 25603 lakosából 508 ukrán, 1519 orosz, 2541 zsidó, 283 cseh., 1211 szlovák, 4875 magyar, 670 cigány, 43 bolgár volt. Lásd az adatok eredeti forráshelye: Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár: ДАЗО. Ф.-10. Он. 1. спп. 4. апк. 162. Továbbá lásd

a betelepítéssel növekvő lakosság számának dinamikáját: 1945-ben 25 603, 1959-ben 46 400, 1969-ben 60 900, 1979-ben 72 000, 1980-ban 73 500, 1989-ben 85 000, 1990-ben 80 000.

²¹⁶ A fontosabb hatósági intézményekben az számított megbízhatónak, akinek orosz/ukrán felesége, vagy férje volt.

²¹⁷ *Kárpátalja évszámokban 1867-2010.* (ukrán-magyar kétnyelvű kiadvány. A kiadásért felel TOKÁR MARIAN. Kiadásra javasolta a Politikai Regionalizmus Kutatóintézet Tudományos Tanácsa (2011. február 2-án kelt 2. sz. jegyzőkönyv.) Ungvár, Hoverla Kiadó, 2011., 122. p. a továbbiakban: Kárpátalja évszámokban...

²¹⁸ Lásd: FEJŐS ZOLTÁN: A chicagói magyarok két nemzedéke 1890-1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása. (Hungari extra Hungariam 1.) Közép-Európai Intézet, Budapest, 1993., 299.

²¹⁹ A hivatalos magyar statisztikai adatokra támaszkodva Ilko V. kutató számításai szerint (Lásd két tanulmányát is: *Z isztorijji szeljanszkij ruhiv na Zakarpattji v druhij polovinyi XIX. szt. In: Naukovi zapiski.* 36. k. Uzshorod, 1958. *Zakarpatszke szelo na pocatku XX. szt.* Lviv, 1973) az 1899-től 1913-ig terjedő időszak alatt Kárpátaljáról 92 421 (120 ezer fő) fő vándorolt ki. A lakosság egy része hazatért, időnként másodsor, harmadszor is kivándorolt.

²²⁰ MANDRIK IVAN: *Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén és a XX. század elején.* –In: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/49-59.pdf> (letöltés: 2013-03-21.)

²²¹ Eredeti forráshelye Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár (KTAL): Державний Архів Закарпатської Облaсті, ДАЗО, -Ф. Р. 179., Оп. 10. сnp. 10. apk., 50.

²²² *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története.* Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1975. 179. p.

²²³ *Zakarpatszka Ukrajina*, 1945. március 10.

²²⁴ *Zakarpatszka Ukrajina*, 1945. április 3.

²²⁵ Lásd: *Zakarpatszka Ukrajina*, 1945. március 10.

²²⁶ *Kárpátalja évszámokban.* i. m. 126. p.

²²⁷ *Kárpátalja évszámokban.* i. m. 133. p.

²²⁸ Lásd az adatok eredeti forráshelye: „*Закарпатська Україна*” 1948., 23 січня.

²²⁹ Lásd az adatok eredeti forráshelye: Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár: ДАЗО. Ф. П. 1. сnp. 143. apk. 27.

²³⁰ Lásd az adatok eredeti forráshelye: Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár: ДАЗО.

Ф. П. 1. сnp. 243. apk. 43.

²³¹ HIMINEC J.: *Ternisztiy sljah do Ukrajini.* Uzsgorod, 1996.

²³² MISCSANYININ V. V.: *Agrarna polityika na Zakarpattji (1944-1950).* Uzsgorod, 2000. 82-83.

²³³ SZEПB-archívum, özв. Aranyos Andrásné adatközlő levele, Visk, 1991. február 20.

²³⁴ SZEПB-archívum, K. L. túlélő levele, 1992. február 30.

²³⁵ Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. БАТ «Видавництво» Закарпаття». Ужгород, 2003., 325. p.

²³⁶ Lásd az adatok eredeti forráshelye: Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár: ДАЗО. Ф. Р. 195. Оп. 5. сnp. 31. apk. 32.

²³⁷ LEMÁK B.: *Kollektivizacija na Zákarpatyji, ábo jak komunizisti zniscsuvali goszpodarja.* In: Kalendar ukrajinciv Ugorscsini. Uzsgorod. 2000., 102-104. p.

²³⁸ МАЛЕЦЬ ОЛЕКАНДР ОМЕЛЯНОВИЧ. i. m. 2004., 122. p.

²³⁹ HORVÁTH LÁSZLÓ: *Élet a halál árnyékában és Horváth Simon: Sötét ég alatt.* Intermix Kiadó, 2004., 105-106. p.

²⁴⁰ HORVÁTH SIMON: *Sötét ég alatt.* Lágerversek, verses levelek. Közreadja a szerző fia, Horváth László. Intermix Kiadó, 2004., 103-148. p.

²⁴¹ Lásd: 1946 júliusában az UK (b) P KB és az Ukrán SZSZK Minisztertanácsa határozatot fogadott el „*Intézkedések a Kárpátontúli terület 1946. évi népgazdaságfejlesztésére*” címmel, amelyben pontosan megszabták a földművelő közösségek feladatait.

²⁴² LENIN V. I. Művei, 24. köt., 527-528. p.

²⁴³ MISCSENKO O. SZ.: *A mezőgazdaság fellendülése.* In: *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története.* Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1975., 223. p.

²⁴⁴ KUCENKO K. O.: *Bratnya dopomoga narogyiv Ragyanszkogo szozuju...* i. m. 320. p.

- ²⁴⁵ *Kárpátalja évszámokban...*, i. m. 136. p.
- ²⁴⁶ MISCSSENKO O. SZ.: *A mezőgazdaság fellendülése*. In: A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1975., 226. p.
- ²⁴⁷ BAGU BALÁZS: *Életutak*. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Intermix Kiadó, 2004., 28. p.
- ²⁴⁸ BAGU BALÁZS: *Életutak*. i. m. 2004., 33-34. p.
- ²⁴⁹ BAGU BALÁZS: *Életutak*. i. m. 2004., 51-52. p.
- ²⁵⁰ BAGU BALÁZS: *Életutak*. i. m. 2004., 57. p.
- ²⁵¹ BAGU BALÁZS: *Életutak*. i. m. 2004., 63. p.
- ²⁵² BAGU BALÁZS: *Életutak*. i. m. 2004., 128. p.
- ²⁵³ MISCSSENKO O. SZ.: *A mezőgazdaság fellendülése*. In: A boldogság felé. i. m. 1975., 225. p.
- ²⁵⁴ *Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область*. К., 1969., 834 p.
- ²⁵⁵ Lásd az adatok eredeti forráshelye: Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár: ДАЗО. ф. Р-179. оп. 10. спр. 150. арк. 8.
- ²⁵⁶ Partarhiv Zakarpatszkago obkomu KPU, ф. 1. оп. 1-2, спр. 120. арк. 225, 226.
- ²⁵⁷ Lásd: ÁRKAY LÁSZLÓ: Helye a térképen üres. Rekviem Nagydobronyért. Cleveland, 1978. In: A XVII. Magyar Találkozó krónikája. 676-670. p., STIRLING GYÖRGY: Nagydobrony, a magyar szuper-Lidice. In: Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1978. október 1. 3. p., KOCSIS ISTVÁN: A nagydobronyi emberirtás. – Genocide at Nagydobrony. In: *Chicago és környéke*, 1987. február 28. 2. p., stb.
- ²⁵⁸ BALLA GYULA: *Nagydobrony – egy falu, amely a térképen is megtalálható*. (Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport Évkönyve 1988. Bp., 1988., 299-313. p.) című tanulmányában elvezeti az olvasót a Nagydobronnyal kapcsolatos legenda forrásvidékére is. A település tragédiáját legelőször a Sisa István által szerkesztett *Exiled Europe* nevű angol nyelvű magazin 1955 januárjában megjelent első száma tárgyalta „Mass Murders in Word History” című cikkében, amelyben a világtörténelem leggyalázatosabb tömeggyilkosságait, közte Lidice likvidálását (ahol 24 cseh vesztette életét) a 3944 lakosú Nagydobrony eltörlésével hasonlította össze, a szovjet hadsereg gyalázatos tettét „Hungarian super Lidice”-nek jellemezte. Sisa István később bevallotta: „az eredeti tájékoztatást” Hokky Károly volt nagyszőlősi parlamenti képviselőtől kapta, aki 1944 őszén menekült el az országból, és e hír továbbításakor már az Egyesült Államokban élt.”
- ²⁵⁹ BALLA LÁSZLÓ: *És felgördül a függöny*. Kárpátontúli Területi Könyv- és Lapkiadó, 1961., 58 p.
- ²⁶⁰ *Nagydobrony emberközelből*. Cikkgyűjtemény. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1967., 47. p.
- ²⁶¹ VÁRDY BÉLA: *A kárpátaljai magyarság a csehszlovák és a szovjet uralom alatt*. Cleveland, 1984. – In: A XXII. Magyar Találkozó Krónikája. 78-84. p.
- ²⁶² DUPKA GYÖRGY: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946.)* Ungvár-Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság- Intermix Kiadó, 2012., 278. p. Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/10900/10996/10996.pdf> (A letöltés ideje: 2013-03-22.)
- ²⁶³ *Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область*. К., 1969., История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. К., 1982., 518. p.
- ²⁶⁴ VÁRADI-STERMBERG JÁNOS: *Szembesítés*. In: Századunk öröksége, Budapest - Uzshorod, Gondolat – Kárpáti Kiadó, 1981., 358. p.
- ²⁶⁵ DUPKA GYÖRGY, HORVÁTH SÁNDOR: *Múltunk s jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon*. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1987., 20-27. p.
- ²⁶⁶ DUPKA GYÖRGY – HORVÁTH SÁNDOR – MÓRICZ KÁLMÁN: *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén*. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1990.
- ²⁶⁷ MÓRICZ KÁLMÁN: *Nagydobrony*. Beregszász-Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1993., 32-35. p.
- ²⁶⁸ BALASSA IVÁN: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Gondolat Kiadó, 1989.

²⁶⁹ BALLA GYULA: *Nagydobrony – egy falu, amely a térképen is megtalálható*. In: *Magyarságkutatás*. A Magyarságkutató Csoport Évkönyve 1988. Bp., 1988., 299-313. p. Elektronikus változata: http://www.adatbank.transindex.ro/regio/html/alcim_pdf40.pdf (2013)

²⁷⁰ Andrej Januárijevics Visinszkij (Андрей Януарьевич Вышинский, Andriej Januárijewicz Wyszynski) (Ogyessza, 1883. december 10. – New York, 1954. november 22.) lengyel nemzetiségű szovjet jogász, politikus. 1949-1953 között külügyminiszter volt.

²⁷¹ Lavrentij Pavlovics Berija (orosz nyelven: Лаврентий Павлович Берия, grúz; Merheuli, 1899. március 29. Moszkva, 1953. december 23.) szovjet politikus, 1938 és 1953 között a szovjet titkosszolgálat vezetője volt.

²⁷² SKULTÉTY CSABA: *Nagydobrony – Egy legenda kérdőjelekkel*. In: *Magyar Szemle*, 2002. október

²⁷³ BALLA GYULA: *Az Ung partjától a Szabad Európa Rádióig*. Beszélgetés Skultéty Csabával (Ambrus Mártonnal). Történelmi Interjúk Tára 1. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1992., 98-99. p.

²⁷⁴ BALLA D. KÁROLY: *A kárpátaljai Nagydobrony legendája*. *Nagydobrony, a 20. századi Karthágó*. In: http://karpatalja.blog.hu/2012/03/30/karpataljai_nagydobrony_legendaja (letöltés: 2013. március 22.)

²⁷⁵ Lásd: *Zakarpatszka oblaszty. Admynisztratyivno-teritorialnij pogyl*. Második kiadás. Uzgorod, Ragyanszke Zakapatyja, 1983. 100-110. p.

²⁷⁶ Bíró Andor (kolhozelnök), [http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%ADr%C3%B3_Andor_\(kolhozeln%C3%B6k\)#hely:Baksa_1999](http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%ADr%C3%B3_Andor_(kolhozeln%C3%B6k)#hely:Baksa_1999) (2013)

²⁷⁷ BÍRÓ ANDOR: *Visszatekintve a megtett útra: A Határőr Agrárcég-Kolhoz tapasztalataiból*. Lejegyezte LUSZTIG KÁROLY. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1991. 65 p.

²⁷⁸ LÁSZLÓ ÁGNES: *A milliomos elnök*. In: *Képes* 7, 1986/32. 20-21. p., BÍRÓ ANDOR: *Körültekintően, felelősségtudattal*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1990. február 11., BAKSA LUJZA: *Aki beírta nevét Kárpátalja történelmébe*. Beszélgetés a 70 éves Bíró Andorral. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1999. január 30. 14-15. szám., МИХАЙЛО ПАПИШ: *Йому могли спорудити бюст*. In: *Срібна Земля, лютий 25 – березень 1999. № 8 (146)*, MOLDOVA GYÖRGY: *Európa hátsó udvara. Riport Keletről*. II. kötet. Budapest, Urbis. 2000., 165-166., 170-185. p.

²⁷⁹ GERINÁSZ A. M.: *A kanyargó Tisza partján...* Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1968., GÖNCZY TIVADAR: *A kristályserleg Péterfalván maradt*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. augusztus 27., FAZEKAS ELEMÉR: *Mesél a csend*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1990. december 11., TÓTH ILDIKÓ: *Hármas határ*. In: *Kurír*. 1992. augusztus 8., IVAN VASKEBA: *Andor bácsi*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1999. február 11. 21. szám., ВАСИЛЬ КИШ: *Єдина в Україні колгоспна картина галерея у Петрові: часи розквіту та занепаду*. - *Старий Замок*, 10 березня 2000 року. № 19-20., *Valóságos kincsek tárháza a Tiszaháton*. - *Ukrainai Magyar Krónika*.

²⁸⁰ Lásd az eseménnyel kapcsolatos publikációkat: MÓRICZ KÁLMÁN: *Szárnnyt bont a Turulmadár*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. július 12., DUPKA GYÖRGY: *Rákóczi levéltöredéke után*. A Turulmadaras Rákóczi-emlékoszlop avatása alkalmából ajánlom Bíró Andornak. In: *Kolhoz a Tiszaháton*. 1989. július 16. 23-24. szám., *Obeliszkavatás Rákóczi talpasainak emlékére*. In: *Magyar Hírlap*, 1989. július 17., F(ejér) Gy.(ula): *Emlékműavatás Kárpátalján*. *Magyarok, románok, ukránok és oroszok közös ünnepe*. In: *Népszabadság*, 1989. július 17. 166. szám., В. ПЛОСКИНА: *Перед пам'яттю в одвіми*. In: *Закарпатська Правда*, 18 липня 1989 року., RÓZSA ANDRÁS: *Visszaszállt a Turulmadár*. In: *Képes* 7, 1989/36. 14-19. p., *Főhajtás a kuruc hősök emléke előtt*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. július 18., BAKSA LUJZA: *És a turulmadár visszaszállt*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1994. július 16., 64. szám.

²⁸¹ MÁRKUS CSABA: *Maradandó élményt jelentett*. In: *Kolhoz a Tiszaháton*. 1989. július 31. 25-26. szám., *Mint hamu alatt a parázs*. In: *Kolhoz a Tiszaháton*. 1989. július 16. 23-24. szám.

²⁸² A legmagasabb szovjet állami kitüntetések birtokosa, 1963-tól – 1990-ig, 27 éven (6 cikluson) át az Ukrán Legfelsőbb Tanács képviselője, Texas Állam Dallas városának díszpolgára 1974. október 3. Életművéért a Magyarok Kijevi Egyesülete a kárpátaljai magyarság identitástudatának megőrzéséért legtöbbet tevő személyek számára alapított Etelköz Díjat elsőként Bíró Andornak adományozta.

II. FEJEZET

1. A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG A DISSZIDENS KORSZAKBAN (1953-1964)

1. 1. „AZ EGYÉNI TERROR” INTÉZMÉNYESÜLÉSE

Sztálin halála, illetve Berija kivégzése után véget ért a kommunista önkényuralom és a tömegterror. Helyette „a totális oligarchia időszaka következett”, és az „elszemélytelenedett legfelső hatalom” szürke emi-nenciásai „az egyéni terror” intézményét vezették be, ezúttal a szovjet titkosszolgálatok a „gondolat-rendőrség” szerepében tűntek fel, célpont-jaik a „disszidenseknek nevezett másként gondolkodók voltak.”¹

A bekövetkezett politikai „enyhülés” és a hruscsovi reformokkal fém-jelzett „desztalinizáció” és „liberalizáció” évtizedének küszöbén először részesítik amnesztiában mindazokat, akiket öt évnél rövidebb időre ítélték el. A második amnesztia meghirdetése 1955. szeptember 17-én következik be. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége rendeletet hozott az 1941–1945. évi nagy honvédő háború idején „az ellenséggel való kollaborálá-sért”, a megszállókkal közreműködött szovjet állampolgárok közkegyel-méről. Az amnesztiarendelet nyomán az év végéig sok száz, koholt vádak alapján elítélt kárpátaljai jogfosztott magyar is hazatérhetett a szibériai lá-gerekből, akik sokáig érezhették saját bőrükön a helyhatóság bizalmatlan-ságát. Megbélyegzetten, de a lelki szabadság tudatával éltek életüket.

1 .2. ELLENÁLLÓ CSOPORTOK SZERVEZŐDÉSE

Az 1956-os magyarországi forradalom idején Kárpátalján a hatóságok nagyon féltek a helyi magyarság zendülésétől. Ez a feltevésük megalapozat-lan volt, mert a megfélemlített és megtizedelt helyi magyarság már lélegezni is alig mert, hiszen épp azelőtt nem sokkal részesítették általános amnesztiá-ban az 1945-től koncepciós perbe fogott és elítélt magyarokat. „A XX. kong-resszussal elkezdődött tisztulási folyamat - írta Kovács Vilmos és S. Benedek András - Kárpátalját is érintette, ahol az '56-os események egyébként is a magyar lakosság problémáira irányították a figyelmet.”

A KGB és a kommunista párt helyi vezeterei a budapesti forradalom leverését illetően Kárpátalján is igyekeztek példát statuálni, feketelistákat készítettek azokról a magyarokról, akik nyíltan vagy burkoltan nyilvánították rokonszenvüket a magyarországi felkelés iránt. Perbe fogták a röplap-terjesztőket is, akikkel szemben koncepciós pereket konstruáltak. Mint ismeretes, ebben az időben, 1956 végétől 1959-ig zajlott a tömeges megtorlás, s legalább 35 ezer ember ellen indult rendőrségi-ügyészégi vizsgálat politikai „bűncselekmények” alapos gyanújával. A kárpátaljai bírósági tárgyalásokat Magyarországon a KGB által kidolgozott forgatókönyvek alapján bonyolították le. Eme megfélemlítésnek legfontosabb célkitűzése az volt, hogy széthúzza és megnyomorítsa azt a politikai-társadalmi réteget, amely szembe mert fordulni a proletárdiktatúrával: a szovjethatalommal. A megtorlás Kárpátalján sem terjedt ki mindenre, és nem vált a mindennapi életet behálózó kampánnyá. A sajtó csak rövid időszakban tudósított illetve egyáltalán nem számolt be az ítéletekről. A „kirakatperek” zárt ajtók mögött zajlottak.

Aki tevőlegesen bármit tett 1956-ban, számíthatott arra, hogy nem ússza meg. Hiszen a besúgók hálózata kiválóan működött, úgyszólván minden harmadik ember megfigyelés alatt állott. A fiatalokat könnyen kihalászták a magyarság soraiból. Aki csendben maradt, azt békén hagyták. Kiemelt áldozataikat erőt és ideget felmorzsoló kihallgatások folyamán hallgatásra kényszerítették. De kik is voltak ezek a fiatalok? Magányos farkasként, vagy csoportokban fejtettek ki tevékenységet?

1. 3. Az „ÖTVENHATOS” POLITIZÁLÓ FIATALOK CSOPORTOSULÁSAI

A budapesti népfelkeléssel kapcsolatos események lelki megrázkódtatást okoztak a kárpátaljai magyarság körében is. A Kárpátalján történetekről egyre több hiteles információ kerül nyilvánosságra.

Így 2008-ban Várady Natália doktori (Phd) értekezést szentelt a problémakörnek.² Tényfeltáró kutatásaink első eredményeit 1993-ban először adtuk közre könyvalakban.³ 2006-ban először végeztünk hatásvizsgálatot a hivatalos iratok, vallomások tükrében, eddig nem ismert forrásanyagokat is közzeltünk.⁴ Ezekben a könyvekben dokumentumokkal, visszaemlékezésekkel igazoltuk, hogy az 50-es évek közepén több tanintézetben belül politizáló fiatalok csoportja jött létre, többek között Nagyszőlősen, Mezőkaszonban, Gálocson, Ungváron. Titkos összejöveleteket szerveztek, szovjetellenes röplapokat terjesztettek. Fegyveres felkelésre bíztatták a lakosságot. A gálocsiak második világháborúból visszamaradt fegy-

vereket rejtegettek. Viszont a magyar '56-os forradalmat vérbe fojtották, szimpatizánsait börtönbe vetették.⁵

Arról is először írtunk, hogy az általános szovjet hadművelet folyamán a Magyarországon letartóztatottak közül a KGB 767 főt marhavagonokba zárva Csap állomásra irányított. Az ungvári börtönben a szovjet belügyminisztérium jelentése (1956. november 15.) szerint 846 magyarországi fogoly volt összezsúfolva, közöttük 23 nő. A letartóztatottak közül 463 főt további fogva tartás céljából a sztriji és a drohobicsi börtönökbe szállítottak. 1956. december közepén a Nemzetközi Vöröskereszt és más nemzetközi szervezetek erőteljesen tiltakoztak amiatt, hogy a magyar letartóztatottakat a KGB parancsnoksága Szibériába akarta szállítani. A szovjet hatóság az ezzel kapcsolatos előkészületeket a nemzetközi nyomás hatására leállította.

1.3. 1. AZ UNGVÁRI SZOVJETELLENES IFJÚSÁGI SZERVEZET

1955 tavaszán Ungváron egy kis csoport alakult. Tagjai voltak: Benyák Nándor, Orlovsky Vince és Kulcsár János Tibor. A csoport szervezője, irányítója Benyák Nándor volt. Mint az Ungvári 10. Sz. Zalka Máté középiskola (Ma: Dayka Gábor Középiskola) diákjai röplapokat terjesztettek. Céljuk az volt, hogy tiltakozzanak a szovjet ideológia ellen. A csoport több mint félévig tevékenykedett. A KGB szívós nyomozása következtében rövidesen lebuktak.

BENYÁK NÁNDOR elsőrendű vádlott volt. Az Ungvári Dayka Gábor Középiskola 9. osztályos tanulójaként, tizenhat évesen szervezte meg barátaival Orlovsky Viktorral és Kulcsár Tibor Jánossal az ungvári szovjetellenes szervezetet szovjetellenes röpiratok, falragaszok írása és terjesztése céljából. A csoport lebukását követően a KGB ungvári börtönének magánzárkájában ült 1955 decembere és 1956 júniusa között. Visszaemlékezése szerint „*Megkezdődtek a kihallgatások. Hol éjjel, hol nappal vittek a vizsgálóbíróhoz. A vizsgálóbíró egy Golovanov nevű, a KGB őrnagya volt. Az ajtó előtt és bent a szobában örök álltak. Gyakran KGB tisztek jöttek be, akik mint csodabogárra néztek rám. Később megtudtam, hogy csaknem fél évig nyomoztak utánunk, míg ránk találtak. 1956. március 20-án volt a tárgyalás.*”⁶

A Kárpátaljai Területi Bíróság hat év munkatáborban (GULAG) le-töltendő szabadságvesztésre ítélte. 1956 júniusa és 1957 júniusa között a nyugat-ukrajnai Drohobics valamint Sztarij Szambor börtöneiben raboskodott, összezárták a bűnözőkkel, gyilkosokkal és tolvajokkal, majd a Mordvin ASZSZK 7. sz. politikai lágerébe került, ahonnan 1958. december 13-án amnesztiával szabadult. Kemény fakitermelő munkát végeztet-

tek vele Mordvinföldön. Ott raboskodott a kaszonyi csoportból Szécsy Sándor, a nagyszőlősi csoportból pedig Dudás István, Kovács Zoltán, valamint a munkácsi Dóri János. Szabadulása után állandó megfigyelés alatt állt, egészen 1987. július 14-ig. Bárhová is jelentkezett Ungváron - munkára vagy tanulásra mindig fel kellett tüntetnie, hogy szovjetellenes tevékenységért el volt ítélve. Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett magyar szakos diplomát. A Kárpáti Kiadó szerkesztőjeként kezdte el pályafutását, majd magyarországi rokonainak közbejárására végül sikerült családotul áttelepülnie Magyarországra, Debrecenbe. 1992. április 4-én kapta kézhez a 13/147. számú rehabilitációs igazolást.

ORLOVSZKY VINCE másodrendű vádlott volt, akit a Kárpátaljai Megyei Bíróság hat évre ítélte a Mordvin ASZSZK-ban a 7. sz. politikai lágerből 1958-ban szabadult. Lakhelye ismeretlen.

KULCSÁR JÁNOS TIBOR harmadrendű vádlott volt, négy évre ítélték, a Mordvin ASZSZK 7. sz. politikai lágerből 1958-ban szabadult. Tartózkodási helye ismeretlen. Valamennyiüket 1992 áprilisában rehabilitálták.

1. 3. 2. A NAGYSZŐLŐSI SZOVJETELLENES IFJÚSÁGI SZERVEZET

Ügyszólván 1992-ig homály övezte a nagyszőlősi politizáló csoport tevékenységét. Nagyszőlősen a középiskolás fiatalok 1955 őszétől 1957 júliusáig röplapokat terjesztettek, titkos összejöveleteket szerveztek. A csoport hat tagját letartóztatták, s ügyükkel hónapokig foglalkoztak a KGB nyomozótisztjei.

Valamennyiüket a közvélemény kizárásával ítélték el. Ez érthető is, hiszen az 1944-58 közötti megtorlások áldozatairól hallgatni illett, s a téma a sajtóban is tabunak számított. Ezért is lehattunk felemelő pillanatoknak tanú a KMKSZ III. Közgyűlésén, amikor is Milován Sándornak, a KMKSZ megválasztott alelnökének Povázsai Sándor, a Magyar Köztársaság megbízott ungvári főkonzulja Göncz Árpádnak, a Magyar Köztársaság elnökének nevében átnyújtotta az 1956-os emlékérmét. A Kárpáti Igaz Szó így értékelte a gesztust: *„Kárpátaljai lakos első ízben részeseül ilyen megtiszteltetésben. Milován Sándor a Kárpáti Igaz Szónak adott interjúbán (1992. március 12-én) szerényen bevallja, hogy a röplapokat nem egyedül, hanem társaival együtt készítette. A Nagyszőlősen kiragasztott röplapokon ez állt: „Oroszok, azonnal vonuljatok ki Magyarországról!” Megemlíti társai nevét: „Kovács Zoltán Nagyszőlősről, Illés József Fertősalmásról, valamint Varga János Feketeardóról. És itt szeretném elmondani azt is – folytatja Milován Sándor – : remélem, hamarosan ők*

is hasonló kitüntetésben részesülnek, hiszen mindent együtt vittünk véghez. Ha mégsem így történne, megfogadtam: egy vésővel négyfelé osztom az emlékérmet, hogy valamennyiüknek jusson belőle.”⁷

Az említett interjú megjelenése után a nagyszülősi csoport tagjai közül Varga János feketeardói lakos, a helyi középiskola tanára, volt politikai fogoly, a koncepciók per másodrendű vádlottja személyesen fordult társai nevében is hozzám (Dupka Györgyhöz), mint a kárpátaljai területi tanács képviselőjéhez, a területi rehabilitációs bizottság tagjához azzal a szándékkal, hogy valóságos képet nyújtson a csoport tevékenységéről és annak aktív tagjairól, akiket „szovjetellenes propaganda, nemzeti érzések felhasználása” címen ítélték el.

ILLÉS JÓZSEF elsőrendű vádlott volt. 1940. szeptember 13-án született Fertőszalmáson, földműves családban. Elhunyt 1996-ban. Anyja neve: Csele Julianna, 1989-ben meghalt. 1947-1954 között a fertőszalmási általános iskolába járt, majd a Nagyszülősi 3. Sz. Középiskolában folytatta tanulmányait. Vallomása szerint: *„Több diáktársammal ujjongva fogadtuk az 1956-os forradalmat, mélyszélesen felháborodtunk a szovjet intervención, amely ellen röpiratok terjesztésével is tiltakoztunk. Varga János cimborámmal döntöttük el először, hogy tennünk kell valamit. Az első rörlapok persze kezdetlegesek voltak, kézzel írottak. Hallgattuk a Szabad Európa Rádiót, akkor ezt még tilos volt hallgatni, s rörlapokon terjesztettük tovább a híreket... 1957 márciusában újrakezdtük. De akkor már a rörlapokat gumiklisével készítettük. Az is kezdetleges volt, mert először a betűket ki kellett vágni szillettal, minden betűt külön felragasztottunk, így csináltuk a lapokat, s ezeket a piactéren – csütörtöki napokon mert akkor volt a vásárnap, akkor gyűlt össze a legtöbb ember – kiragasztottuk és szétszórtuk. A hatóság nem tudta elképzelni, honnan erednek ezek, de azért sokáig nem kellett gondolkodniuk, mert egyetlen egy magyar középiskola volt, ott kezdték el a puhatólózást. Június 24-e volt, erre jól emlékszem, mert akkor volt az utolsó vizsgám... Bementem hamarabb, le is vizsgáztam. Csak utólag tűnt fel nekem, hogy a tanárok nem kérdészködtek sokat, ötöst kaptam fizikából. Amikor kijöttem a vizsgáról, két fiatalember várt... Beültetek egy kocsiba, bevittek a KGB épületébe, akkoriban úgy neveztük - a beszepeka. Elkezdődött a kihallgatás. Természetesen tagadtam, mert akkor nem tudtam, hogy már a többi is kézre került. Csak később tudtam meg, hogy mindenkit letartóztattak. Nagyszülősről Ungvárra, a KGB börtönébe vittek. Ott voltunk 1958 januárjáig. Vagy két hónapig magánzárkában voltam. Ez idő alatt nem érintkezhettem másokkal. 1957 augusztusában volt a tárgyalás. Az ügyész 15 évet kért. Én voltam az elsőrendű vádlott, mert a nyomozás során bebizonyosodott, hogy sok mindent én kezdeményez-*

tem. Átszállítottak a mordviniai 7-es számú lágerbe, a Zubovo-Poljanszki járásba, egy Potyma nevű elosztó táborba. Később tudtam meg, hogy Varga cimborám is ott volt. Különbözik nem tudtunk egymásról. Akkor már oda került Kovács Zoltán és Dudás István is. Ők segítettek beilleszkednem. Voltak itt más kárpátaljaiak is. Egy nagyszülősi tiszteletes, Bocskai volt a neve, Mendel Sándor ő már meghalt. Bocskai tiszteletes tartotta bennünk a lelket. Voltak lettek, litvánok, észtek, oroszok, ukránok, sőt találkoztam doni kozákokkal is. Valamennyien politikai elítéltek voltak.

Szabadulásom után mezei munkásként a kolhozban dolgoztam Fertőszalmáson, közben tanultam, felvételizni szerettem volna. Ez csak 1964-ben sikerült. 1970-ben levelező tagozaton befejeztem az Ungvári Állami Egyetem orosz nyelv- és irodalom szakát. Majd a nevetleni iskola tanára lettem.”⁸

VARGA JÁNOS másodrendű vádlott volt. Feketeardóban született 1940. május 22-én, nyolc tagú értelmiségi családban. 1947 szeptemberétől 1954 májusáig a feketeardói hétosztályos magyar tannyelvű iskolában tanult. „... Majd mikor Magyarországon kitört a forradalom, akkor olyan tartalmú rölapok is voltak, hogy az orosz hadsereg vonuljon ki Magyarországról. Elköveztünk egy végzetes hibát. 1956 novemberében az egyik rölap egy példányát az iskola hirdetőtáblájára tettük ki. Észrevettük, hogy ezután a KGB-sek gyakran látogatták az iskolát, s bizonyára igyekeztek felderíteni, kik is lehetnek a terjesztők. Engem 1957. június 24-én tartóztattak le. ... Beültettek a Volgába és hazahoztak Feketeardóba. Házkeresést tartottak, elvittek egyes könyveket, egy piros-fehér-zöld zászlót. Anyám megkérdezte, hogy mikor engednek haza. Azt felelték, majd este. Mindenkit külön-külön hallgattak ki. Tőlem kérték, mondjam el, hogy volt, mint volt. Én húzogattam egy pár napig a vállamat, aztán olyan tényeket mondtak, ami tényleg igaz volt, akkor észrevettük, hogy egy társunknak a jegyzőkönyve jóval azelőtt, egy hónappal előbb volt felvéve. Egy éjszakát Illéssel és Dudással a szülői kis börtönben töltöttünk. Másnap letartóztatták Milovánt és Kovácsot. Délben elvittek Ungvárra a KGB börtönébe. Sokat vallattak arról, hogy ki volt az idősebb vezetőnk, nem akarták elhinni, hogy ezt mi, gyerekek találtuk ki. Hét hónapon keresztül Ungváron voltunk. Ha a cellában eltöltött időt vesszük, akkor én ültem a legtöbbet, 11 hónapot. Ukrajna több városának börtönét jártam be: a lebergit, a harkovit, a donyeckit, a dnyepropetrovszkit, onnan vittek Mordvinföldre, 1958. május 19-én kerültem ki a lágerbe. Abban az időben Mordvinföldön 24 politikai láger volt. Én a 11-es számúban voltam, Dudás, Kovács és Illés a 7-es számúban. Én voltam a

lágerben a legfiatalabb. Dolgozni kellett. Igen szigorúan bántak velünk. Huszonhárom hónap letöltése után 1959. május 22-én szabadultam.”⁹

KOVÁCS ZOLTÁN harmadrendű vádlott volt. 1940. augusztus 1-jén született Nagyszőlősen. Anyja neve: Huszti Erzsébet. Négy évre ítélték (ebből 21 hónapot ült le szintén a Mordvin ASZSZK-beli GULAG 7.sz. politikai lágerben).

MILOVÁN SÁNDOR negyedrendű vádlott volt. Ma kisebbségi politikus. 1941-ben született Nagyszőlősen. Jelenleg is itt él. 1957-ig a helyi magyar iskola tanulója volt. A 9. osztály elvégzése után 4 év szabadságvesztésre ítélték szovjetellenes tevékenység vádjával. Ebből 18 hónapot ült le a nyugat-ukrajnai Rovno területén a fiatal köztörvényesek nevelő-javító intézetében. 1959-ben szabadult. Az 1956-os Emlékérem kitüntetésre.

DUDÁS ISTVÁN ötödrendű vádlott volt. 1938. szeptember 22-én született Nagyszőlősen. Anyja Dudás Lászlóné, született Nagy Margit, apja Dudás László bodnärmester, tíz gyermek apja, aki magyar katonaként megjárta a frontot, hazatérése után „malenkij robotra” hurcolták el, túlélte a szolvyvai gyűjtőtábor, 1946 februárjában tért haza családjához. Fia, Dudás István, mindezek tudatában tért a szovjetellenes tevékenység útjára. A Nagyszőlősi 3. Sz. Magyar Tannyelvű Középiskolát 1957. június 24-én fejezte be, amikor is letartóztatták a KGB munkatársai. Kéthónapi nyomozás után a Kárpátaljai Megyei Bíróság zárt tárgyalásán 3 évi szabadságvesztésre ítélte szovjetellenes tevékenység címén. Ebből 26 hónapot töltött le a Mordvin ASZSZK-beli GULAG 7. sz. politikai lágerében, ahonnan 1959 augusztusában szabadult.

A volt politikai foglyok közül Varga János vallomásaiban kitér arra: *„Két diáklány társukat nem ítélték el, csupán tanúként hallgatták ki őket. A csoport fentebb említett más tagját nem vonták felelősségre, mert a KGB nyomozói nem szereztek tudomást róluk, mi pedig nem árultuk el őket. De az igazság az, hogy ők nem is vettek részt közvetlenül a röplapok készítésében és terjesztésében...”¹⁰*

Az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1954. április 24-én keltezett rendelete alapján a Mordvin ASZSZK Legfelsőbb Bírósága 1959-ben perújrafelvételt kezdeményezett, melynek alapján feltételesen szabadlábra helyezték mindnyájukat. Ukrajnában is megtették mindezt, így Milován Sándort már fél évvel hamarabb szabadlábra helyezték.

A csoport tagjai egybehangzóan állították, hogy szabadulásuk után mindenütt éreztették velük, hogy börtöntöltelékek voltak. Varga Jánost még 1986. január 7-én is zaklatták munkahelyén, a feketeardói iskolában. A terület akkori ügyész-helyettese nyomást gyakorolt a járási és a községi tanács vezetőire. Miként engedhetik meg azt, hogy egy volt politikai fo-

goly oktatja „*a fejlett szocialista társadalom ifjú nemzedékét.*” A Feketeardói Középiskola tantestülete kiállt Varga János mellett, a nagyszülői járási pártapparátus „*ráállított*” tagjai viszont körlevélben tiltották meg, hogy a sajtóban megjelenhessen az élsportoló és sportszervező neve.

Felléptek a csoport többi tagjával szemben is, akik továbbra is töretlen hittel kitartottak eszméik mellett, illetve szót emeltek a magyarsággal szemben elkövetett jogsértések ellen. A csoport elítélt tagjai saját rehabilitálásukat nem kérelmezték. Azonban 1991. november 6-i keltezéssel rehabilitálták őket az Ukrán SZSZK 1991. április 17-én kiadott rehabilitációs törvénye alapján. Az erről szóló igazolványt mindegyikük kézhez kapta. Később, 1992-93-ban mindegyik élő elítéltet kitüntették az 1956-os Emlékéremmel.

1.3. 3. A MEZŐKASZONYI SZOVJETELLENES IFJÚSÁGI SZERVEZET

A nagyszülői csoport tevékenységének tanulmányozása során fény derült arra is, hogy hasonló csoport működött Mezőkaszonyban. Ennek tagjait szintén izgatásért, röplapterjesztésért vonták felelősségre.

Mezőkaszonyban az Ormos családot a 40-es évek végén, az '50-es évek elején embertelenül meghurcolták. A családfőt, Ormos Józsefet kulákként fogták koncepciós perbe. Nem számított az, hogy becsületes ember hírében állt, iparendéellyel bíró asztalosként tartotta el családját. A sztálinisták tágas családi házukat kiszemelték és „*közösségi célra*” elkobozták.

Folyamatosan örölték fel Ormos József idegeit. Állandóan zaklatták, végül 1948. november 14-én letartóztatták. Rövid vizsgálati fogság után koncepciós perbe fogták és 25 évre elítélték. A távoli Szibériába, munkatáborba került. Fia, Ormos István, annak húga, Ormos Mária és egyedül maradt felesége szintén ki volt téve az emberi meggyaláztatásnak. A családot minden vagyonából kiforgatták. Az elítélt családfő helyébe az ifjú Ormos István lépett, aki magára vállalta a család eltartását. A mezőkaszonyi állami gazdaságban szőlőműveléssel foglalkozott, este pedig a falu klubjában ügyelettel, filmvetítéssel kereste meg a betevő falatot. Közben a helyi iskolába járt.

Amikor Budapest utcáin kitört a forradalom, a rádióban hallottak után ő is cselekvésre szánta el magát fiatal barátaival együtt. Felkeltette figyelmüket az, hogy a faluhoz közel eső magyarországi Barabás község lakói a kaszonyiaktól segítséget kértek. Átkiabáltak a határon, fegyveres felkelésre biztatták a környékelieket.

Ennek hallatán a két testvér, valamint unokatestvérük, Szécsi Sándor elhatározta, hogy plakátokat, röplapokat bocsátanak ki, politikai harcra, a magyarországiak megsegítésére buzdítják a helyi magyarságot. Az első

kézírással kibocsátott plakátjukon Petőfi Sándor Nemzeti dalának közismert sorát idézték: „*Talpra magyar!... „, „Segítsünk magyar testvéreinknek!*” A sorokat mindenki meghatottan olvasta, ám a helyhatóság képviselői hamar eltávolították a plakátokat és jelentést írtak a KGB beregszászi járási hivatalának. Csakhamar akadt besúgó is, N. J. személyében. A politikai titkosrendőrök megfigyelés alá vonták a fiatalokat, s kellő bizonyítékok összegyűjtése után 1957. november 2-án mindhármukat letartóztatták.

A beregszászi levéltár egyik irata is igazolja, hogy a mezőkaszonyi iskolát a KGB munkatársai alaposan átvilágították. Minderről Jakimov ezredes, az USZSZK Minisztertanácsa mellett működő UKGB beregszászi járási meghatalmazottja jelentést írt Bubrjak elvtársnak, az UKP Beregovó járási bizottsága titkáranak: „*Az iskolákban végzett kellő nevelési munka hiányára utalnak a szovjetellenes tevékenységek esetei 1956-ban a koszinói középiskola volt tanulói részéről, valamint ugyanazon iskola felső osztályos tanulóinak próbálkozása idősebb társaik útjára lépni, akik 1958 májusában lettek profilaktizálva.*

Az elmondottak kapcsán nem lehet nem szólni róla, hogy járásunk tanári karában jelentős számban találhatók olyan tanítók, akik papi, kulák vagy kereskedői családból származnak, valamint az ellenforradalmi kicsapongások miatt korábban elítélt egyének családjából, akik a magyar megszállók tetteitársai voltak. Jelen közleményt szükségszerűsége elmúltával kérem visszaküldeni.”¹¹

Ebben az időben Ormos Mária és Szécsi Sándor már az Ungvári Állami Egyetemen tanult. Iskolai gyakorlatuk közben gyűjtötték be őket. Házkutatást tartottak mindegyikük lakásán, másnap az ungvári KGB pincéjében kötöttek ki. A sorozatos kihallgatások után 1958. január 2-án ítéletet hirdettek ügyükben:

SZÉCSI SÁNDOR elsőrendű vádlott volt. Az Ukrajnai Büntető Törvénykönyv 54/10. és 54/11. paragrafusai alapján ítélték el, hat évet kapott. Ebből a Mordvin ASZSZK 7. sz. politikai lágerében leült másfél évet. A 90-es években áttelepült Magyarországra.

ORMOS ISTVÁN másodrendű vádlott volt. Az 54/10. és 54/11. számú paragrafus alapján négy évet kapott. Ebből az 1936-os születésű ifjú a Mordvin ASZSZK 11. sz. politikai lágerében letöltött három évet.

ORMOS MÁRIA harmadrendű vádlott volt. Az 54/10. és 54/11. számú paragrafus alapján az egyetemista hajadon leült egy évet és 11 hónapot. Őt a Moszkván túli kemerovói női politikai lágerbe hurcolták.

Saját rehabilitálásukat ők sem kérelmezték. 1991. november 11-i keltezéssel a területi ügyészség igazolást küldött rehabilitálásukról. Az erről szóló igazolást mindegyikük kézhez kapta.

Ormos István 1960. július 6-án szabadult. Egy ideig mellőzték, nehezen tudott munkához jutni. Beregszászba költözött, megnősült. 1991-ben

tűzrendész a Beregszászi Finommechanikai Üzemben, majd megvált munkahelyétől, és azóta folytatja édesapja mesterségét asztalosként.

Húga, Ormos Mária (férje után Hornyák Mária) 1959. szeptember 29-én szabadult a női politikai lágerből. A megrázkódtatásokat, az ott tapasztaltakat nehezen heverte ki. Hősiesen tűrte környezetének gúnyos megjegyzéseit. Az egyetem befejezése után fizika-matematika tanárként a Beregdédei Általános Iskolában helyezkedett el. A 90-es években áttelepült Magyarországra.

Szécsi Sándor szabadulása után szintén befejezte az Ungvári Állami Egyetemet, fizika-matematika tanárként helyezkedett el Beregszász egyik intézményében.

1. 3. 4. A GÁLOCSI SZOVJETELLENES IFJÚSÁGI SZERVEZET

A levéltári anyagok tanulmányozása során rábukkantunk egy negyedik csoport tevékenységére is, amely szintén röplapterjesztéssel foglalkozott. A gálocsi politizáló fiatalok csoportja szintén az '56-os események hatására szerveződött.

A vádirat szerint vezetőjük a gálocsi születésű, közben Husztra áthelyezett Gecse Endre református lelkész, aki „*magyar burzsoá nacionalista szellemben szovjetellenes propagandát fejtett ki és fegyveres felkelésre szólította a fiatalokat*”. A nyomozati anyagban rajta kívül még négy olyan személy is szerepelt, akiket vizsgálati fogságra ítélték. Az eddigi adatok szerint a legnagyobb kirakatper Gecse Endre református lelkész nevéhez fűződik. Rá akarták bizonyítani, hogy kapcsolatban állt a magyarországi felkelőkkel, s itt Kárpátalján, szülőfalujában amerikai ügynöki tevékenységet fejtett ki.

Valóban, Gálocson néhány fiatal röplapokat terjesztett, s a második világháborúból visszamaradt fegyvereket rejtegetett. Erről tett tanúvallomást a gálocsi születésű Molnár László, a KMKSZ helyi alapszervezetének jelenlegi elnöke. Mint elmondta, ő akkor 13 éves volt, s társai, akik két-három évvel idősebbek voltak, megbízták a fegyverek őrzésével. Abban reménykedtek, hogy a kiskorúakat nem fogják perbe. Mielőtt a csoport tagjait letartóztatták volna, a házuk udvarán levő kútba dobták a fegyvereket. Két napig fogva tartották őt az ungvári börtönben, aztán hazaengedték. Viszont idősebb társait, Pasztellák Istvánt¹² és Perduk Tibort szigorúan felelősségre vonták. A nyomozók párhuzamot akartak vonni Gecse Endre lelkész és a gálocsi fiatalok tevékenysége között.

A volt politikai foglyok elmondása szerint politikai kapcsolatban nem álltak Gecse Endre tiszteletessel abban az időben, habár szerették és tisztelték őt. Utasítást nem kaptak tőle a szovjet rendszer elleni fegyveres felkelés szervezésére.

Özvegy Csírpák Emilné, Gecse Anna, Gecse Endre tiszteletes húga, a következőképpen számol be az akkori eseményekről: 1958. december 2-án öcsémet elvitték. Az ügyészségen egyetlen terhelő bizonyíték Hitler *Harcom*-jának kötete volt, amelybe beleírták Bandi nevét. Pedig ő ki nem állhatta, ha valaki beleírta a nevét a könyveibe.

Miután így „igazolták” az ellenforradalmi izgatás vádját, „amerikai kapcsolatait” is felrótták. „Az „amerikai kapcsolat” úgy jött létre, hogy Bandi huszti gyülekezetétől kapott egy palástot, amelyet egy Amerikából küldött anyagból készítettek el.

1959. január 7-én láthattam viszont holtan. Hárman mentünk be Ungvárra: a felesége, Leona, a kurátor felesége és én. Nem nyúlhattunk hozzá, csupán jó pár méter távolságból nézhettük meg. A kezét eltakarták a palástjával, csak az arca látszott. Az egyik halántéka kék volt.

A hatóságok nagyon meg voltak ijedve, Bandi halálát mégis sikerült eltussolni. Pedig írtunk még Hruscsovnak is a rehabilitáció végett.”¹³

A KMKSZ gálócsi alapszervezete 1992. október 25-én a református templom belső falán emléktáblát avatott Gecse Endre lelkésznek, akit az 1956-os magyarországi események kapcsán a KGB tisztjei letartóztattak, s kihallgatás közben az ungvári börtönben halálra kínoztak. Tetemét 1992. október 24-én az ungvári Kapos utcai temetőből átvitték a gálóciba, és ott helyezték örök nyugalomra.

A fenti adatokból is kitűnik, hogy a nyomozó tiszteknek az az elképzelése, hogy központi kirakatpert konstruáljanak Gecse Endre és a gálócsi fiatalok ügyéből, nem sikerült, mivel a fő vádlott belehalt a vallatások során alkalmazott kínzásokba. Így a rölapokat terjesztő fiatalok ügye nem bírt olyan nagy politikai jelentőséggel, ezért szokványos bírósági perben csupán két személyt ítélték el.

PASZTELLAK ISTVÁN elsőrendű vádlott volt. Az ungvári bíróság hat év szabadságvesztésre ítélte. Ebből az ungvári börtönben közel egy évet töltött le, amnesztiával szabadult.

PERDUK TIBOR másodrendű vádlott volt. Két év szabadságvesztésre ítélték. Ebből leült 10 hónapot a köztörvényesek rovní területi dubnói nevelőintézetben, amnesztiával szabadult.

MOLNÁR LÁSZLÓ esetében a vádat elejtették, mivel alig töltötte be a 13. életévét, így is egyéves megfigyelés alá helyezték, minden héten a községi tanács irodájában beszélgetésre kellett jelentkeznie a KGB ügyeletes tisztje felügyelete alatt: „Az 1956-os eseményeket követően alakult meg csoportunk, rajtam kívül tagja volt Pasztellák István és Perduk Tibor.

Emlékszem, hogy kézzel írt rölapokat terjesztettünk a faluban. Elítéltük a bevonuló szovjet hadsereget, mely vérbe fojtotta a budapesti fiatalok forradalmát. Az egyik rölap szövege így kezdődött: „A véres kezű szovjet diktátorok vérbe fojtották a magyar forradalmat”. Kiragasztottuk a falu középületeire. Ezen kívül összegyűjtöttük a második világháborúból visszamaradt és le nem adott lőfegyvereket és robbanóanyagokat.

Csoportunkat 1958 őszén tartóztatták le és szovjetellenes váddal vontak bennünket felelősségre. Mivel én kiskorú voltam, illetve 13. életéveimet akkor töltöttem be, így bíróságilag nem ítélték el, csupán a KGB kihallgatásaira idézte be. 2 napot töltöttem vizsgálati fogságban...”¹⁴

Ügyükben a Kárpátaljai megyei bíróság 1959. január 30-31. között ítélezett.

1. 3. 5. A KÍNVALLATÁSOKBA BELEHALT GECSE ENDRE REFORMÁTUS LELKÉSZ

Miután a szovjet csapatok lerohanták Magyarországot, a szovjet titkoszolgálat is általános büntető hadjáratot indított a felkelők ellen. Kárpátalján is félelmet keltő akcióba kezdett a KGB. Az 56-os forradalmi eszmékkel szimpatizáló fiatalok csoportjait tartóztatták le Nagyszőlősen, Mezőkaszonyban, Ungváron és Gálocson is. Az elkészült forgatókönyv szerint Gecse Endre¹⁵ református tiszteletest szemelték ki a KGB által megtervezett koncepció per központi vádlottjává, aki úgymond a fiatalokat Gálocson is fegyveres felelésre és a szovjet hatalom megdöntésére buzdította.

1958. december 2-án Gecse Endre református lelkészt, aki korábban Gálocson szolgált, a huszti református templomból koholt vádak alapján elhurcolták. 1959. január 7-én Gecse tiszteletes a KGB ungvári pincéjében a kínvallatásokba belehalt, a nyilvánosság kizárásával titokban hantolták el az ungvári Kapos utcai temetőben.

Tisztelői a huszti és a gálóczi református templomban márványtáblát avattak a mártír tiszteletes emlékére. 1992. október 24-én az ungvári Kapos utcai temetőből földi maradványait átvitték Gálocsba, és ott örök nyugalomra helyezték. 1993. március 13-án Göncz Árpád köztársasági elnök 56-os emlékéremmel tüntette ki a meghurcolt fiatalok mellett posztumusz Gecse Endre református tiszteletest is.

Pasztellák István kapcsolatban állt a lelkésszel, tőle tudjuk, hogy „A tisztelendő úrral sokat beszélgettünk a könyvekről, az iskolai dolgokról, de a politikáról sohasem. Ma már megértem az ő helyzetét, hogy egy fiatal, serdülőkorú, tapasztalatokban szegény gyerekkel nem beszélhettem meg az akkori helyzet fonákosságait, sem a nemrég lezajlott 1956-os forradalomról

sem magyarázhatta el a véleményét, mert ez nagyon veszélyes lett volna számára. Barátságban maradtunk a könyvek elolvasása után is, sőt amikor 1958 májusában kinevezték Husztra lelkésznek, több napon keresztül segítettem a holmiját bepakolni és autóra rakni az elszállításához. Ha ő nem beszélhetett nyíltan, ugyanúgy voltam én is. Ugyanis tagja voltam az 1956-os forradalom hatása alatt szerveződött gálocsi szovjetellenes ifjúsági szervezetnek, amiről neki halvány fogalma se volt. Fegyverek gyűjtésével, röplapok készítésével és terjesztésével foglalkoztunk egészen 1958 őszéig, amikor is az állambiztonsági szervek a nyomunkra jutottak. A vallatások alatt a nyomozók mindig azt akarták megtudni, hogy ki volt az a felnőtt ember, aki bennünket, fiatalokat irányított. A szervezet tagjai mind tagadták, hogy ilyen volt, ami fedte a valóságot. Uvin százados, egy baskír-tatár kinézetű, középtermetű alak, aki a nyomozást vezette, engem mindig arról faggatott, hogy áruljam el, ki diktálta nekem a röplapok szövegének tartalmát. Különösen nem tetszett neki a szövegből egy mondat: „Minél sötétebb az éjszaka, annál közelebb a hajnal. Minél erősebb az elnyomás, annál közelebb a szabadulás”. Állandóan azt hajtogatta nekem, hogy ezt te nem találhattad ki, ez csak egy okos, felnőtt embertől származhatott. Valóban igaza volt, ezt az idézetet egy nagy embertől, Kossuth Lajostól kölcsönöztem, amit meg is mondtam neki. Öröme leírhatatlan volt, hogy végre igazat mondtam neki. Szigorúan követelte, hogy mondjam meg neki, hol található ez az ember. Töredelmesen bevallottam neki, hogy Budapesten található, de már több mint hatvan éve el van temetve. Amúgy a könyveiben megtalálhatják a fent említett idézetet. Ezzel egy darabig a felnőtt keresése be lett fejezve.

1958. december 8-án ismét felvittek kihallgatásra a börtöncellából. A nyomozó százados igen elégedetten megkérdezte, hogy ismerem-e Gecse Endre református papot. Természetesen ismertem, feleltem én, egészen a Husztra való áthelyezésig. Tudom-e, hogy ő amerikai kém volt. Honnan tudhatnám, feleltem, abban biztos lehet, hogy nekem mint serdülőkorúnak, ilyesmit nemigen mondhatott el. És azt elismerem-e, folytatta a vallatást, hogy ő könyveket adott nekem olvasni. Igen, elismerem, feleltem én, hogy Jókai, Mikszáth, Gárdonyi magyar írók szépirodalmi könyveit adta nekem elolvasni, de erről mindenki tudott a faluban. És azt elismerem-e, hogy ideadta nekem elolvasni Hitler „Mein Kampf”-ját. Ezt nem ismerem el, merthogy Hitler ki volt, azt tudom, de hogy a „Mein Kampf” micsoda, arról fogalmam sincs. Akkor mondjam el, hogy Gecse Endre református pap volt az eszmei vezetőnk. Erre azt feleltem, de a többiek is ezt felelték, hogy ő neki fogalma se volt a szervezetünkről, de ha annyira akarják ezt bizonyítani, akkor szembesítsenek vele, majd bebizonyítjuk az ellenkezőjét.

Szembesítésre soha nem került sor, csak 1959. január 9-én a kihallgatás közben mutattak egy jegyzőkönyvet, benne egy orvosi igazolás is volt, hogy Gecse Endre szívelégtelenségben meghalt. Nagyon megrázott az eset, sokáig nem tudtam napirendre térni a tény felett, hogy a mai modern korban egy ártatlan embernek a börtönben kell meghalnia szívelégtelenségben, amit nehezen hittem el. Később értettem meg, hogy nem őt, hanem személyében az Istenben való hitet akarták elpusztítani, ami sem akkor, sem más időben, sehol ebben a világban nem lehetséges.”¹⁶

1.3. 6. AZ EGYÉNI AKCIÓK HŐSEI

Az alábbiakban azoknak a neveit adjuk közre, akik nem szerveztek csoportot, sem szovjetellenes szervezetet, hanem saját belátásuk szerint cselekedtek, szintén röpiratot, falragaszt írtak és terjesztettek, a magyar szabadságharc eszméit hirdették saját körükben, tették ezt addig, amíg a KGB nyomozói le nem fülelték őket, többnyire nyomravezető spiclik segítségével. Többnyire a felelősségre vonás után további sorsuk ismeretlen.

BALLA ILONA a Munkácsi Tanítóképző magyar tagozatának diákjaként Eszenyben röplapokat terjesztett. Lebukott. 1957-ben tartóztatták le. A 80-as években elköltözött Csehországba, Pilzenben telepedett le. Lakcíme ismeretlen. Hozzá tartozói vannak Eszenyben. Az eszenyi Révész Ilona nyugdíjas így emlékezik: „1956 októberének utolsó napja lehetett, amikor elterjedt a faluban a hír: valakik plakátokat ragasztottak ki a sikátorban lévő palánkra, meg a községháza hirdetőtáblájára. Ezeken az állt, hogy az orosz csapatok ne avatkozzanak be a magyarországi eseményekbe. „Magyar testvéreinkért vérzik a szívünk... Orosz katonák menjetek haza...”¹⁷

A helyi pártvezetés ezúttal furcsa módon reagált az eseményre. Egszerűen nem vett tudomást róla. De ki volt a plakátragasztó? Az Ungvárról kiszálló nyomozók azon kívül, hogy kihallgattak néhány embert, egyéb lépésre nem szánták el magukat. Csak iskolázott ember lehetett, vélekedtek a falubeli spiclik. Erre utal a fogalmazás módja.

Id. Balla Ilona nyugdíjas így mesélte el az eseményeket: „A lányom 1957 nyarán már Kisdobronyban dolgozott az iskolában, amikor először keresték meg a beszpekások. Egy évvel a Munkácsi Tanítóképző befejezése után valami iskolai jegyzőkönyvből kivett írásminta alapján terelődött rá a gyanú. Ő írta a plakátokat. Rövid ideig tartó vizsgálati fogság, majd hónapokon át zajló zaklatás következett, egy héten többször is Ungvárra rendelték Icát. Nem tudom, milyen módszerrel vallatták, de a lányom néhány hét múlva idegbeteg lett. Van, aki úgy tudja, hogy a lányomnak különböző

sokkoló injekciót adtak, mások váltig bizonygatják, hogy a kihallgatások során cigarettacsikkeket nyomtak a bőréhez és állandóan fenyegették, ha nem árulja el, kik voltak a társai, egy szibériai börtönben marad élete végéig. Mindez legalább másfél évig tartott. Nem szívesen beszélek a kihallgatásokról. Ezekről különben a lányom sem számolt be. Mint anya csak azt sejthettem, hogy az ismerősök, barátok közül legalább tudnia kellett valakinek arról, hogy mire készül a 17 éves fiatal lány. Közel hat éven át gyógyítottuk Ica depresszióját. Váltakozó sikerrel. A faluban közben elterjedt a hír: a lányom esze megbomlott. Aztán mi elköltöztünk Csapra, Ica pedig a 80-as évek végén elköltözött Csehszlovákiába. Sokáig dolgozott Pízenben egy nagy szállodában. Hogy mi hír a bátor lányomról? Csehországból néha küld egy-egy levelet. Legutóbb például azt írta, hogy nem bánta meg tettét. Úgy érzi, némi csekélyke része van abban, hogy Kelet - Közép - Európában valamelyest jobbra fordulni látszanak a dolgok...”¹⁸

VOLODIMÍR MARGITICS az ungvári fiatalember nevét is felfedeztük az elítéltek névsorában, akit szintén szovjetellenes magatartása miatt ítélték el és küldtek egy Moszkván túli lágerbe.

DÓRI JÁNOS a munkácsi származású ellenállót a Kárpátaljai Megyei Bíróság 6 évre ítélte szovjetellenes tevékenysége miatt. A Mordvin ASZSZK, Szosznovka község környékén lévő GULAG 7. számú táborában raboskodott. Dóri János korábban Vorkután volt. Részt vett egy lázadásban. A lázadást fegyverrel elfojtották. Ő a bal lábán sebesült meg olyannyira, hogy a lábát tőből levágták. Fakitermelésen foglalkoztatták.

MELNIK JENŐ 1931-ben született Ungváron. Szovjetellenes tevékenység miatt a Kárpátaljai Megyei Bíróság elítélte. További sorsa ismeretlen.

1. 3. 7. AKIK NEM VOLTAK HAJLANDÓK HARCOLNI MAGYAR TESTVÉREIK ELLEN

1947 ősztől 1952 őszéig a bizalmatlanság folytán az 1927 és 1930 között született magyar és német nemzetiségű fiatalok nem szolgálhattak a szovjet hadseregben, nem hívták be katonai szolgálatra, diszkriminatív módon a donyeci szénbányákba irányították, rabszolagént kezelték őket, nehéz fizikai munkát végeztek velük. Sokan öngyilkosságot követtek el, illetve hazaszöktek. A dezertőröket szigorúan a GULAG börtöneibe, lágereibe zárták. Sztálin halála után a magyar lakossággal szemben tanúsított bizalmatlanságot föloldották. 1952-től a katonaköteles magyar fiatalokat is elvitték már rendes sorkatonai szolgálatra.

1956-ban sok kárpátaljai magyar szolgált a szovjet hadseregben. Voltak magyarok azokban a katonai alakulatokban is, melyeket a forradalom leverésére

Magyarországra irányítottak. Voltak azonban köztük olyanok is, akik nem voltak hajlandók harcolni a magyar testvérek ellen. Felkutatásuk ma már nem olyan egyszerű. Néhány ilyen névtelennek tűnő hősnek sikerült a kilétét felfedni.

A parancsmegtagadók közé tartozott a munkácsi születésű LUKÁCS MÁTYÁS, akire dr. Györkei Jenő nyugállományú alezredes, hadtörténész, a Magyar Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézetének munkatársa hívta fel Dalmay Árpádnak, a KMKSZ beregszászi járási szervezete elnökének figyelmét. Dalmaynak címzett levelében közölte, hogy Lukács Mátyás, a 32. gépesített gárdahadosztály sorkatonája 1956. november 3-án Békéscsabán a bevetés előtt elhagyta alakulatát, fegyverét kútba dobta. November 6-án elfogták és hadbíróság elé állították, elítélték, a GULAG egyik táborában raboskodott. Négy évi szabadságvesztésre ítélték, 1957. december 23-án amnesztiával szabadult. A Krím félszigeten telepedett le. Egy ottani gazdaság igazgatójaként ment nyugdíjba.

Lukács Mátyás, a Magyar Hadtörténeti Intézet vendégeként később Magyarországra látogatott, felkereste Békéscsabát is. Útjáról a Magyar Televízió egy órás riportfilmet készített, a magyar kormány magas kiüntetésben részesítette. Évekkel ezelőtt elhunyt.

Tudomásunk van egy másik magyar származású elítélt katonáról, akit BUCSELLA JÓZSEFNEK hívnak, a nagyszőlősi járási Fancsika szülötte. Adatközlőnk ezúttal Illés József, a nagyszőlősi szovjetellenes ifjúsági szervezet vezető tagja, aki Bucsella Józseffel együtt raboskodott a Mordvin ASZSZK 7. számú politikai lágerében. Visszaemlékezése szerint: „Őt behívták 56-ban katonának és vitték Magyarországra a forradalmat leverni. Ő pedig ott az oroszoktól valahogy kerekelt oldott, aztán horogra került, pontosan már a részletekre nem emlékszem, de azt hiszem, ezért 15 évet kapott.”

Bucsella József mint a 32. gépesített hadosztály sorkatonája 1956. októberének végén elhagyta alakulatát, fegyverét eldobta, mivel nem volt hajlandó harcolni magyar testvérei ellen. Erről a következőket írja naplójában: „Szóval megszöktem a szovjet seregből. A Bükkben bujdokoltam mindaddig, míg rám találtak Kádár János ávosai. Bekerítettek. Próbáltam kisurranni a gyűrűből, de úgy lőtek rám, mint valami céltáblára. Persze, elfogtak és átadtak a szovjet hadbírósnak. A Magyarországon állomásozó Déli Hadseregcsoport hadi törvényszéke elé kerültem. A hadbíróság golyó általi halálra ítélte.

Emlékszem arra a napra, amikor falhoz állítottak. Nem volt halálfélelelem. Bekötött szemmel álltam hóhéraim előtt. Emlékszem az eldördült lövésre, valami csattanásra a fejemben. Nem tudom, mi történt, s hogyan, de pár nap múlva egy világhírű moszkvai klinikán tértem magamhoz. Azt, hogy hová kerültem, csak jóval később tudtam meg. De ez már egy másik történet.”¹⁹

Kivégzése sikertelen volt, a koponyájába röpített golyót kioperálták az egyik moszkvai klinikán. Majd elmegyógyintézetbe zárták, később szibériai száműzetésre, szabadságvesztésre ítélték, ötven évet töltött Szibériában. Élve hazakerült lányával, a politikai elítélt felesége odahalt. A Nagyszőlősi járási Felsőáradon (Siroka) telepedett le, akit indokoltan 56-os hősnek tartunk. A magyar kormány őt is magas kitüntetésben részesítette.

Talán a hosszas levéltári kutatások folytán újabb hősökre bukkanhatunk, akik szovjet katonaként nem akartak részt venni a magyar szabadságharc vérbefojtásában. Amikor a parancsot megtagadták, tisztában voltak azzal, hogy mi vár rájuk, hogy ezért a tettükért kegyetlenül bűnhődni fognak. Megértették, hogy a magyar forradalom letiprására akarják őket felhasználni. Ezért hagyták el alakulatukat és dobták el fegyverüket. Mégsem tartják magukat hősnek. Azokban a napokban azt tették, amit a szívük diktál.

1. 3. 8. SZOVJETELLENES IZGATÁSÉRT MEGBÉLYEGZETT SZEMÉLYEK²⁰

GERŐ GYULA (Csonkapapi) „1956. október 28-án a Popovói (Csonkapapi) „Lenin Útja” kolhoz sofőrje, aki korábban kétszer volt elítélve garázdaságért, leitta magát és megütötte Buda Gábor brigadérost, az SZKP tagját, kijelentve eközben, hogy az olyanokat, mint ő, azaz Buda, akasztani fogják.”

ORMOS IVÁN GUSZTÁVOVICS (a mezőkaszonyi férfi Ormos István volt politikai fogoly édesapja – szerk. meg.) „1956. október 30-án a koszinói (mezőkaszonyi) „Engels” kolhoz kolhozistája részegen a ruhájánál fogva megrázta a helyi középiskola tanárát, Pityerszkij Vaszilij Alekszejevicsét, az SZKP tagját, majd cenzúrárt nem tűrő szavakkal össze-szidta, és azt ordította, hogy takarodjon vissza Oroszországba. Ezek után Ormos bement a saját rokonához, Gazdag Rozália komszomolistához és megfenyegetve őt kijelentette, hogy a komszomolistákat hamarosan fejjel lefelé fogják akasztani.”

DUDÁS PÁVEL/PÁL (Mezőkaszony) „a koszinói (mezőkaszonyi) „Engels” kolhoz kolhozistája, aki nemrégén tért vissza a büntetésletöltésből, 1956. november 3-án leitta magát, és hazafelé menet cenzúrárt nem tűrő szavakkal szidta a kommunistákat, a szovjethatalmat és annak törvényeit, majd botrányt rendezett az utcán. Feltartóztatásakor megkísérelte megütni a milicistákat és gyilkossággal fenyegette őket. Hozzá kell még tenni, hogy Dudás letartóztatását erélyesen követelte a kolhozisták egy csoportja, akik ezen ügyben felkeresték a milícia járási osztályát...”

SULKO VASZILIJ (Bene, Sulkó László, a szerk. megj.), 17 éves, a benei hatosztályos iskola tanulója.

BALÁZSI JOSZIF (Bene, Balázs József, a szerk. megj.) 15 éves, a benei hatosztályos iskola tanulója, valamint a 14 éves

VÁRADI ALEKSZANDR (Bene, Váradi Sándor, a szerk. megj.) 14 éves, a benei hatosztályos iskola tanulója.

„Ezek a fiatalok 1956. november 16-án a határmenti Asztély (Luzsanka) községben fel lettek tartóztatva, mert Magyarországra próbáltak átjutni a határon. Feltartóztatásukkor kijelentették: hallgatták az „Amerika Hangja” rádióadót, valamint a miskolci városi ellenforradalmi adót, amelyek szerint a szovjet csapatok elnyomják a magyar nép szabadságát. Emiatt határozták el magukat, hogy átjutnak a határon, és a lázadók segítségére sietnek. Az említett tanulók szülei becsületes kolhozisták. Elemző, ismertető munka elvégzése céljából az iskolába volt irányítva a járási pártbizottság dolgozója, aki beszélgetést folytatott az iskola tanáraival és külön az említett tanulók szüleivel.”

LÓDÁR E. (Beregszász), „1956 végén a beregovói járási postairoda nemzetközi telefonvonalak erősítését végző részlegének technikusa Budapesten a főpostán dolgozó gyanús személyeknek kifecsegte a szovjet csapatok Beregovón keresztüli áthaladásáról informáló adatokat... Az UKP járási bizottsága biztosítja a felettes szerveket, hogy megerősíti az ellenőrzést az adott ügyben történő teljes rendbetétel érdekében.”²¹

2. AZ '56-OS FORRADALOM VISSZHANGJA

A LAKOSSÁG KÖRÉBEN

A kárpátaljai 56-os eseményekkel foglalkozó írások, visszaemlékezések, vallomások, korabeli dokumentumok, mint a fentebbi tények igazolják, számos helyi megmozdulásról adtak hírt. A Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár idevonatkozó gyűjteményéből válogatást közöltem '56 és Kárpátalja c. könyvemben, az itt olvasható iratok 1956. október 12. – 1958. decembere között keletkeztek.²²

Tiltakozó megmozdulások történtek több magyarlakta településen, aggódva figyelték a Budapestről jövő híreket. Egyedüli hírforrás a Szabad Európa Rádió, a Kossuth adó, valamint a körzeti magyarországi adók voltak, így Ungváron és Munkácson, illetve a nagyszőlősi járási Fertősalmáson, Feketeardóban, Nagyszőlősen, Beregszászban, a beregszászi járási Benében, Mezőváriban, Asztélyban, Mezőkaszonnyban, az

ungvári járási Gecsében, valamint Eszenyben is történtek tiltakozó megmozdulások. Több szemtanú tett erről vallomást.

BALOGH LÁSZLÓ (Csap, 1969-ben áttelepült Magyarországra, részletek a vallomásából, 1998): „Azokban az októberi napokban Csap határállomáson a műszaki kocsi szolgálatnál művezetőként dolgoztam. Az 1956. október 23-át követő napokban Csapon 4-5 szovjet katonavonat tankokkal, harcjárművekkel megrakottan várt továbbításra magyarországi rendeltetéssel. Záhony természetesen nem fogadta a szállítmányokat... A csehszlovákok sem. A fentiek miatt a harckocsik csak „közúton” tudtak felvonulni a forradalom leverésére... Csapon, a lakásunktól nem messze, egy fa törzsére valaki egy röpcédulát (szórólapot) helyezett el... Olyasmi volt rá felírva: „Ne bántsátok a magyarokat, ők semmi rosszat nem akarnak, csak szabadon szeretnének élni...” A felhívást a szovjet vezetésnek szánták.

RÉVÉSZ ILONA (Eszeny, 75 éves, 1995., Részletek a vallomásából): „Mint zsongó méhkas, olyan volt azokban a hetekben a falu. Emlékszem, reggel mentünk a kontós tejért, mindenki - öreg és fiatal - ott ült a rádió mellett, és a híreket hallgatta. Tele voltak a népek reménységgel, hogy Magyarország hátha felszabadul. És, hogy Kárpátalján is megváltozik az élet. Ma már szinte hihetetlenül hangzik: az itteni emberek többsége egészen az 50-es évek végéig mélységesen hitt abban, hogy jönnek az amerikaiak, s a kolhozosítás meg a szovjet rendszer más szörnyűségei - mint egy rossz álom - tovatűnnek... Eszenyben történt egy másik incidens is. Az egyik takarmányos egy elhasznált szóhasználatot élve, „szovjetellenes kijelentések” kíséretében kövekkel dobálta meg a farmvezetőt. Közben ezt ordította: „A ti világotoknak befellegzett, akasztófára kerül minden kommunista.” - Részeg volt Zoli, nem tudta mit beszél - tért napirendre a párttitkár az esemény fölé. A máskor oly sűrűn megtartott pártgyűlések - állítják az egykori tagok - heteken át szüneteltek. Persze, érthető, az egyik legnagyobb magyar faluban, ahol a megyében először alakult meg a kolhoz, az efféle botrány nem jött volna jól.”

A beregszászi járási pártbizottság titkárának írásbeli jelentése a megyei pártbizottságnak a mezővári választókról. „1958. március 17-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába történő választás titkos szavazása befejeztével a szavazóláda felnyitásakor a beregovói járási Vári községben a következő cédula került elő:

„Kommunisták, ez az utolsó választásotok! Meg kell halnotok kutyák, és elszámolni tetteitekért. Hadd vezéreljen minket a magyar Isten, mint elnyomottakat, ezt hozzuk mi, Vári község magyarjai, tudotokra. Éljen Nagy Imre, aki kiállt a magyarokért!

Éljen örökké!”

A KGB szervei által ebben az ügyben folyik a megfelelő nyomozás.”²³

ÁRPA ISTVÁN (Ungvár, 1992., Részletek a vallomásából): „*Területszerte akadtak hazafias, bátor emberek, az ungváriakról azonban keveset tudunk. Vagy nem voltak magyar forradalommal szimpatizáló és aktív harcosok, vagy az ungváriak szerények, méltatlannak vélik, hogy ezzel a hazafiasságukkal dicsekedjenek?*

Kisebb eseményekről azért valamit el lehet mondani. Radvánc és Ungvár lakossága jól emlékszik arra az esetre, amikor a cigányóci katonai telepről egy teherautó felvette kabinjába K. Jánost. Nemzetiségéről kérdezték, s ő nyugodtan magyarnak vallotta magát. Ekkor a gépjárműben ülő tiszt elővette pisztolyát és belelőtt az utasba, majd kidobta az autóból. A történetekről a sebesült informálta a segítőkész embereket. De az éppen csak elmondta a történeteket és belehalt sérülésébe.

A legnagyobb titokban vitték el a holttestet, hogy ne is tudják meg, ki volt. Lehetséges, hogy egyedi esetről van szó. A városban goromba célzások, megalázó kijelentések voltak hallhatók, mint például: „...a tieitek ők! Magyarországon a mieinket, ezt mi megbosszuljuk.”²⁴

Az 1956-os eseményekhez kapcsolódó kárpátaljai dokumentumok feltárása tovább tart. Nehezíti munkánkat az a tény, hogy a KGB ungvári levéltárának anyagai hozzáférhetetlenek a kutatók számára, a Kárpátaljai Katonai Körzet levéltárát szintén zárolták. Reméljük, hamarosan eljön az idő, amikor sokkalta világosabb képet nyerünk az 56-57-es időszakról, amikor a belügyi hatóságok emberei megtorló intézkedéseket foganatosítottak a gondolkodó értelmiségiekkel szemben.

2. 1. A MAGYAR SZABADSÁGHARC HATÁSA A SZOVJETFÖLDÖN

A magyar forradalom és szabadságharc hatása lemérhető a volt Szovjetunió tagállamaiban is. Közismert tény például, hogy az 1956-os október - novemberi eseményekről való vélekedésük miatt több magyar és ukrán diákot is kizártak az ungvári egyetemről.

Sok orosz fiatal diák, moszkvaiak, leningrádiak, baltikumiak a magyar eseményekkel való szimpatizálásért kerültek a GULAG börtöneibe.

Varga János, Illés József és más túlélők közlése és bizonyítékai szerint az 56-os magyar szabadságharc eszméinek hirdetőit szigorúan felelősségre vonták, letartóztatták, politikai koncepciók perек folytán százak kerültek a politikai lágerbe. A baltikumiat, ukránokat függetlenségi törekvéseikért zárták be. Kezdvé az oroszoktól végezve a türkménekig mindenféle nemzetiségű volt ott, aki saját szülőföldjén a magyar szabadságharc kitörésének hírére polgárjogi aktivista lett.

Varga János feljegyzése szerint többek között a következő nemzetiségű diákokat tartóztatták le és ítélték el szovjetellenes tevékenységükért, akik közül többen a magyar forradalommal való szimpatizálásért is bűnhődtek, valamennyien a Mordvin ASZSZK-beli GULAG 7. sz. politikai lágerében raboskodtak:

MARGITICS VLAGYIMÍR kárpátaljai illetőségű, ruszin nemzetiségű diák. Varga János a tulajdonában lévő 1958. július 20-án a jávászai lágerben készült fényképpel igazolja.

GUSZTÁV (?) észtországi diák. Varga János a tulajdonában lévő 1958. augusztus 6-án a jávászai lágerben készült fényképpel igazolja.

RAJINIS (?) lettországi diák. Varga János a tulajdonában lévő 1958. augusztus 6-án a jávászai lágerben készült fényképpel igazolja.

HERTVIG (?) lettországi diák. Varga János a tulajdonában lévő 1958. augusztus 6-án a jávászai lágerben készült fényképpel igazolja.

BRUNO (?) lettországi diák. Varga János a tulajdonában lévő 1958. augusztus 6-án a jávászai lágerben készült fényképpel igazolja.

FELDMAN ANTON Leningrádból (Szentpétervár). Politikai fogoly: az 1956-os magyarországi események leningrádi agitálásáért ítélték el. Varga János a tulajdonában lévő 1958 novemberében a jávászai lágerben készült fényképpel igazolja.

ARZAMCEL VIKTOR Leningrádból (Szentpétervár). Orosz költő, aki verset írt a budapesti fiatalok szabadságharcáról. Varga János a tulajdonában lévő 1958. augusztus 23-án a jávászai lágerben készült fényképpel igazolja.

KUZYNECOV VLAGYIMÍR Moszkvából. A Lomonoszov Állami Egyetem hallgatója volt. Ő három évet kapott a magyar forradalommal való szimpatizálásért

POTAPOV IVÁN Leningrádból (Szentpétervár).

A lágerbe került személyekről nem rendelkezünk több adattal.

3. A SZABADSÁGHARC ELTIPRÁSÁT KÁRPÁTALJÁRÓL IS IRÁNYÍTOTTÁK

3. 1. AMIKOR KÁDÁR JÁNOSÉK TESTVÉRI SEGÍTSÉGÉRT KILINCSELTEK

Mint ismeretes, a magyar szabadságharc leverése előtt Kádár János vezetésével megalakult az úgynevezett Ideiglenes Magyar Munkás-Paraszt Kormány. A világgá kürtölt hírben az állt, hogy ez a kormány Szolnokon alakult meg, onnan intézte a magyar néphez hírhedté vált beszédét. Ma

már levéltári dokumentumokkal, kortárs tanúkkal igazolható, hogy nem így volt. Maga Kádár János is véletlenül beismerte ezt 1959. december 7-én, amikor visszakísérte szovjet területre a Magyarországra látogató Nyikita Hruscsovot. A kárpátaljai megyei pártbizottság erkélyéről elhangzott rövid beszédében ugyanis kijelentette: *„Három évvel ezelőtt, amikor a magyar nép nehéz helyzetben volt, én már jártam ezen a vidéken. Azért jöttünk ide, hogy testvéri segítséget kérjünk a szovjet néptől.”*

Kádár János 1956. november 1-je és 3-a között Ókemencén, a kárpátaljai megyei pártbizottság nyaralójában tartózkodott. Ebben az épületben fogalmazták meg szolnoki rádióbeszédét is, mégpedig orosz nyelven, amit aztán magyar nyelvre november 4-e hajnalán a nemrég ungváron elhunyt Lusztig Károly újságszerkesztő fordított le, aki abban az időben a beregszászi *Vörös Zászló* c. járási lap egykori főszerkesztője volt. Visszaemlékezése szerint erre a munkára Vas Iván, a területi pártbizottság titkára kérte fel, aki egyben bemutatta Podgornijnak, aki akkoriban Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának másodtitkára volt, és a szomszédos országban zajló rendkívüli események miatt tartózkodott Kárpátalján. A nevezett személy ellenőrzésével nyújtottak át neki néhány gépelt ívet: *„A szovjet hadsereg felhívása volt a magyar néphez. Már a szöveg első soraiból megértettem, hogy a hadsereg akcióba lép, „a szocialista vívmányok védelmében”. Ezért hát az a nagy katonai felvonulás a határ irányába! – kapcsoltam nyomban – írja visszaemlékezésében Lusztig Károly. – A lábam remegni kezdett: „Ez vért jelent – villant át az agyamon. – Ismét, alig 11 évvel a háború után!” Alig tudtam uralkodni magamon. A toll nehezen engedelmeskedett a kezemben, amint róttam a sorokat. Épphogy befejeztem a fordítást, megszólalt a K-vonal készüléke. Egy mély hang szabatosan, gondosan ejtve ki a szavakat, egyes szövegrészeket megismételve, diktálta a „Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívását a magyar néphez... „A többi már csak rutinmunka volt. Bediktálni a szedőknek a szöveget, korrigálni a levonatokat. Hajnalodott már, amikor elhagytam a nyomdát. Rövidesen a rádió beszámolt a november 4-i drámai eseményekről. Akkor döbbsentem rá, hogy egy történelmi eseményről hamarabb értesültem, mint ahogyan az megtörtént.”*²⁵

Barzsó Tibor 1956 novemberében az újságnyomdában dolgozott, megerősíti Lusztig Károly ama közlését, hogy a szedőknek ki kellett szedni és nyomtatni Kádár és Münnich beszédét.

A Lusztig Károly által lefordított szöveg szerkesztői munkájába bevonták Ballá László író, aki abban az időben az Ungvári Tankönyvkiadó magyar szerkesztőségének főszerkesztőjeként dolgozott. Minderre így emlékszik vissza Balla László: *„Őt tehát nem láttam, nem találkoztam vele. Vi-*

szont kaptam egy anyagot kontroll-szerkesztésre, hogy nézzem meg nyelvi szempontból. Magyar szöveg volt, de megoldásaiból, a nyelvi fordulataiból lehetett tudni, hogy fordítás... Kádár szolnoki beszéde volt... “²⁶

A megszerkesztett, kinyomtatott beszédet nem is Szolnokról közvetítették, hanem Ungvárról, szövegét Sándor László²⁷, az ungvári rádió egyik akkori szerkesztője olvasta be mikrofonba. Ezt megerősíti az alább közölt vallomása. „November 3-án este ügyeletet tartottam a rádió magyar szerkesztőségében. Hat óra felé járt az idő. A magyar szerkesztőség tagjai már régen hazamentek, a bemondók még korábban, ők ugyanis mindössze egy-egy órát töltöttek a rádióban. A budapesti adóállomás zenét közvetített. A szobában levő készüléket lehalkítva, munkámba mélyedve dolgoztam. Egyszer csak hirtelen kicsapódott az ajtó, és - kezében papírlapokat tartva - a rádió elnöke, Afanaszij Lavrentyijevics Prihogyko lépett a helyiségbe. Ez szokatlan volt, mert általában mi mentünk hozzá, ő igen ritkán jött be a szobánkba. Meglepődve néztem rá.

– Kérem, ismerkedjék meg ezzel az anyaggal – mondta némi izgalommal a hangjában, és két szöveget tett az asztalomra, majd a korszak mozgalmi stílusában így folytatta: – Fontos harci feladatot kaptunk. Ezt a két szöveget azonnal sugároznunk kell.

Olvasni kezdtem a két szöveget, és meglepetésem tovább fokozódott. Az első szöveg - a terjedelmesebb - ugyanis Kádár Jánosnak, az újonnan megalakult Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökének nyilatkozata volt, a másik pedig Münnich Ferencé, a kormány alelnökéé.

A két szöveg - emlékezetem szerint - az október 23-án bekövetkezett magyarországi eseményeket elemezte, amelynek során kaotikus helyzet állt elő az országban, és ennek következtében veszélybe kerültek a szocializmus vívmányai... Egy percre sem haboztam. Vállaltam a feladatot, és néhány perc múlva már ott is ültem a stúdióban. Legnagyobb meglepetésemre a rádió egyenes adásban sugározta az általam felolvasott szövegeket. A technikusok hangszalagon rögzítették a két nyilatkozatot, és az adást néhányszor megismételték.

Másnap aztán megtudtam, hogy a szolnoki adóállomás is sugározta a kormány-nyilatkozatot...”

Páncélosok hosszú sora lépte át a határt Uszkánál, Benénél, Asztélynál, Mezőkaszonynál, Csapnál és indultak Magyarország fővárosa és nagy városai ellen. Ezzel kezdetét vette a Moszkvából és Kárpátaljáról irányított „rendteremtés”.

Illés József és Varga János, az események kapcsán elítélt volt politikai foglyok így elevenítik fel e döbbenetes percek, órákat: „Egyedüli biztos hír-forrásunk a budapesti rádión kívül a Szabad Európa volt, hiszen a

helyi lapok szigorúan hallgattak a budapesti eseményekről, illetve félretájékoztatták a kárpátaljai lakosságot. Éjjel-nappal dübörögtek Nagy- szőlős utcáin a harcokcsik. A hadoszlopok Tekeházán, Tiszaújlakon keresztül a magyar határ felé nyomultak. Mindent értettünk, a látvány megdöbbsentett bennünket, könnyezve gondoltunk magyarországi sorstársainkra. Legszívesebben fegyverrel siettünk volna a segítségükre, de ezt nem tehettük meg, így a magunk módján - az általunk kibocsátott rölapokon keresztül - fejeztük ki együttérzésünket... A rölapterjesztést a magyarországi forradalom vérbefojtása után sem hagytuk abba...”

Csanádi György (nyugalmazott főszerkesztő, Beregszász, a Sorsfordító évek sodrában, 2004., részletek): „*Beregszászon egy pillanatig sem csökkent a Magyarország felé tartó tankok áradata, visszafelé pedig ezekben a napokban egyetlen tank sem haladt át a városon. Aztán megtörtént az, amire sajnos számítani lehetett. Kádár János vezetésével megalakult az úgynevezett Ideiglenes Magyar Munkás-Paraszt Kormány...”*

„*Magyarországon lezajlott egy tragédia, és itt szép csöndesen, nyugodtan folydogál a munka*” – állítja Balla László visszaemlékezésében. Ezek szerint a kommunista diktatúra által vérbefojtott forradalom hírére sok-sok moszkovita fellélegzett, kommunista jövőjük érdekében bizakodással végezték a párt által rájuk bízott munkájukat az ideológiai front területén, vállalták a küzdelmet a burzsoá nacionalizmus irodalomban megnyilvánuló állítólagos jelenségeivel szemben, írásaikban ostorozták a másként gondolkodókat, elítélték felforgató tevékenységüket. Az ortodox kommunista szellemiségű íróinkat leszámítva, a kárpátaljai magyarság kezdettől jól érzékelhető rokonszenvvel kísérte figyelemmel az 1956-os magyarországi forradalmat és szabadságharcot.²⁸

A szovjethatalom által üldözött ungvári ügyvéd, Bártfay István agyonhallgatott költő a levert szabadságharcot 1956-ban a *Bújdósó ének* című versében siratja el. A „Kuruc dallam tárogatóra” írt harmadik versszaka így hangzik: „*Budapest. Síri csend. Maléter menetel/ Mártírom sereggel, Ronggyá lőtt szívekkel / megáll az Úr előtt.*”²⁹

3. 2. *MENEKÜLT ÁVÓSOK KÁRPÁTALJÁN*

Egyre több irodalma van a menekült Ávósok ügyének is Kárpátalján. A legutóbb előkerült levéltári iratok alapján az is megállapítható, hogy a KGB tájékoztató jelentései alapján az SZKP KB elnöksége ideiglenesen engedélyezte a magyar szabadságharcosok elől menekülő BM karhatalmi tisztjeinek és családtagjainak, a magyar kommunista funkcionáriusoknak kárpátaljai befo-

gadását. A „*Magyar események 1956-ban az SZSZKSZ KGB és az MVD szemével.*” című dokumentumgyűjtemény 45. ügyirata szerint 132 fő tartózkodott Ungváron és Munkácson. A menekültekről a Kárpátaljai megyei tanács végrehajtó bizottsága gondoskodott.³⁰ A magasabb rangú pártvezetők családtagjaikkal együtt Moszkvában tartózkodtak (Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Hegeđűs András, Révai József, Kovács István, Piros László, Bata István, Egri Gyula, Andics Erzsébet, Bíró Zoltán, Bíró Ferenc, Bíró Dezső és mások.).³¹

Ezek után elképzelhető, milyen méretű diplomáciai mozgás bontakozott ki Kárpátalján. A KGB-hírszerzés teljes bevetéssel dolgozott, a Kárpát-melléki Katonai Körzet pedig operatíván vezényelte támadásra a felkészített csapatokat a szovjet-magyar határ mentén.

Miután a Moszkvában kiadott parancs értelmében „*Magyarország lerochanása megtörtént*”, Ungváron még hónapokon keresztül működött az SZKP KB utasítására felállított politikai főhadiszállás. Vezetői mindent elkövettek, annak érdekében, hogy az általuk összetákoltt Kádár-kormány zökkenőmentesen működjön. S a felkelők megkapják méltó büntetésüket.

A korabeli magyar sajtókiadványokban – Kárpáti Igaz Szó (Ungvár), Vörös Zászló (Beregszász) –, amelyek a Hruscsov korszak hú tükrei voltak, 1956-ban pártutasítást teljesítve a magyarországi ellenforradalom véres cselekedeteiről szintén bőven beszámoltak. Az ungvári Kárpáti Kiadó két könyvet is soron kívül jelentetett meg, amelyben szigorúan elítélték az ellenforradalmi erők gaztetteit.³²

3. 3 „ÁTVILÁGÍTOTT KÁDEREK” MAGYARFÖLDÖN

Nincs kellőképpen megvilágítva az úgynevezett „szovjet káderek” bevetésének ügye. Amikor Budapest utcáin, számos vidéki településen a szovjet haderők leverték a magyar felkelők fegyveres ellenállását, a KGB kérésére az SZKP KB elnöksége³³ 1956. december 14-én kiadott határozatában utasította a kárpátaljai megyei pártbizottságot, hogy „átvilágított káderek”-et, tolmácsokat vezényeljenek a Magyarországot megszálló katonai alakulatokhoz, Moszkvából átdobott félcivil egységekhez, hogy segítségükre legyenek a lakossággal, a magyar hatósági szervekkel való kapcsolattartásban.

Az SZKP Központi Bizottsága 1956. december 14-i ülésének egyik határozata (64. számú jegyzőkönyv) a szovjet Déli Hadseregcsoporthoz parancsnokának a kérésére a legmegbízhatóbb kárpátaljai magyar kommunisták közül „40–50 felelős pártfunkcionáriust” katonai egyenruhában, tiszti rendfokozattal két-három hónapos időtartamra Magyarországra vezényelt. A Szerov tábornok által irányított csoport feladata az volt, hogy

„fordítóként, tolmácsként” vegyenek részt „a rendcsinálásban, a gazdasági, kulturális és politikai élet megszervezésében.”

A tolmács-csoport tagja volt többek között Vladimír Mihály, az ungvári Kárpáti Igaz Szó című magyar nyelvű kárpátaljai területi (megyei) napilap főszerkesztő-helyettese; Nemes János, a lap rovatvezetője; Barzsó Tibor az ungvári Kárpáti Kiadó magyar osztályának főszerkesztője; Szalai Borbála, az ungvári tankönyvkiadó akkori szerkesztője, később gyermekversek ismert költője, Veress Gábor, a beregszászi járási pártbizottság első titkára, aki az 1970-es években még hajdani iskolatársai előtt sem volt hajlandó megszólalni magyarul, csak oroszul beszélt (1991 után a Kárpátaljai Állami Közigazgatási Hivatal nemzetiségi ügyekkel foglalkozó osztályának a vezetője volt).

Közülük Vladimír Mihállyal erről a küldetésről többször szót váltottunk, büszkén mesélte, hogy Illyés Gyulánál is gyakran vendégeskedett. Az elmondottakat egy fényképpel is tudta igazolni, ahol együtt fotózták le őket. Néhányan az 1990-es évek közepén is vezető párt-, illetve állami tisztséget töltöttek be Kárpátalján.

Barzsó Tibor az *Együtt* c. folyóirat nemrég elhunyt olvasószerkesztője a 2005-ben rendezett 56-os ungvári emlékünnepeken nyíltan mesélte el, hogy nem önként, hanem katonai behívóval kényszerítették őket tolmácsszolgálatra. Ma már egyesek mélyen hallgatnak minderről, hiszen egy világ omlott össze bennük, amelyért ifjúságuk legszebb éveit áldozták.

3. 4. AZ ELLENÁLLÓ FIATALOK LETARTÓZTATÁSA ÉS DEPORTÁLÁSA

Manapság már arra is választ lehet adni, hogy a szovjet katonai hatóságok hány száz magyar fiatalot deportáltak és tartottak fogva börtönökben 1956 végétől hosszú hónapokig.

Az 56-os eseményekben aktívan részt vevő Malasenko ezredes krónikásként számolt be a szovjet-magyar határon átvitt mintegy ezerfős fogolyszállítmányról, összetételéről, akiket különböző városokban tartóztattak le.³⁴

Viktor Juscsenko ukrán elnökként 2007-ben Budapesten Sólyom László köztársasági elnöknek egy háromezer nevet tartalmazó listát adott át, akik Szovjet-Ukrajna börtöneibe kerültek a magyar forradalom után.³⁵

Várady Natália alaposan feldolgozta Ukrajna Állambiztonsági Hivatala ungvári archívumában őrzött iratokat, amelyek főleg a deportálásokkal és más ügyekkel, köztük vidékünket is érintő cselekményekkel is kapcsolatosak.³⁶ Az eddigi kutatásokra és az eltérő adatokra utalva, Várady szerint „több mint ezer magyar forradalmár járta meg a szovjet börtönöket.”³⁷

Lupkovics György doktori (PhD) értekezésében szintén részletesen írt a szovjet alakulatok letartóztatásairól, Ungvárra szállításáról, kihallgatásukról és visszatérésükről.³⁸

Vidékünkön először a deportálás előkészületeiről Csap határállomás vasutasai szereztek tudomást. Az itt dolgozó Balogh László így emlékezett vissza erre az epizódra: „*Csap vasútállomás átrakó pályaudvarán napokon át 6-8 darab, négytengelyes (60 tonnás) vasúti fedett teherkocsiból álló szerelvényt állítottak össze... Az ablakokat vasráccsal látták el, tehát fogolyszállításra tették alkalmassá ezeket a kocsikat. Egy éjszaka ezek a kocsik eltűntek Csapról...*”³⁹

Megbízható adatokat és dokumentumokat találunk két orosz kutató, Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztukalin adataiból. Mindketten a moszkvai Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet munkatársai, s 1956 eseményeiről a lehető legteljesebb képet adó gyűjteményt állították össze.⁴⁰ Az iratok között találjuk Iván Alekszandrovics Szerovnak (1905-1990), a KGB vezéralakjának jelentéseit a magyarországi eseményekről. Szerov 1956 októberében és novemberében az állambiztonsági szervek működését irányította Magyarországon, amiért a Kutuzov Érdemrend első fokozatával tüntették ki. Ő volt a vérbefojtott magyar szabadságharc hőhérainak egyik vezéregyénisége. Az alábbiakban a Szovjetunióba irányított magyar deportáltakkal kapcsolatos intézkedéseit mutatjuk be.

A 42. sz. irat tanúsága szerint Szerov tábornok 1956. november 11-én „*Az ellenforradalmi elemek begyűjtése érdekében végzett munkáról*” a következőket jelenti Hruscsovnak, az SZKP KB főtitkárának: „*1. Folyó év november 10-ig 3773 főt tartóztattak le. A letartóztatottak közül több mint 700 főt katonai fedezettel Csap állomásra irányítottunk...*”

A 43. sz. iratban Szerov tábornok 1956. 11. hó 13-án újabb jelentést tesz a fentebb említett címzettnek arról, hogy: „*November 10-én és 11-én 83 főt, a hadművelet első napja óta 5056 főt tartóztattunk le, róluk nyomozati anyagot készítettünk (...)*”

Szerov tábornok mellett az SZKP Központi Bizottságához küldött másik jelentés társszerkesztőjeként Jurij Vlagyimirovics Andropov tűnik fel, aki 1953 júliusától a Szovjetunió magyarországi nagykövetségének tanácsosa, 1954 júliusától 1957 márciusáig a Szovjetunió magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövete. Az 1956. november 14-ei 44. sz. jelentésük a következőket tartalmazza: „*... Ma, november 14-én Csap állomásra irányítottunk egy kisebb szerelvényt olyan letartóztatottakkal, akiknek a nyomozati anyagában az szerepel, hogy a fegyveres felkelés aktív résztvevői és szervezői voltak. A szerelvény áthaladt a határon. A szerelvény útja közben a foglyok*

két állomáson cédulákat dobtak ki, melyekben közölték, hogy Szibériába viszik őket. A cédulákat a magyar vasutasok felszedték és értesítették a dolgokról a kormányt. A mi vonalunkon utasítást adunk ki, hogy a jövőben a letartóztatottakat megerősített kísérettel, zárt gépkocsikon szállítsák....”

Részlet M. N. Holodkov belügyminiszter-helyettes jelentéséből, aki november 7-től 13-ig Ungváron tartózkodott, ahol a magyar ellenforradalmi felkelés letartóztatott és a szovjet hadsereg által odaszállított résztvevőinek fogadásával és elhelyezésével foglalkozott. „...Folyó év november 7-én K-vonalon folytatott beszélgetésünk során I. A. Szerov elvtárs tájékoztatott, hogy a letartóztatottak száma 4-5000 fő. Ezt követően az Ukrán SZSZK Belügyminisztériumának képviselőivel közösen úgy döntöttem, hogy a foglyokat az ungvári börtönön kívül Sztrij, Drohobics, Csernovci és Sztanyiszlav börtöneiben kell elhelyezni. A foglyok november 8-án érkeztek az ungvári börtönbe... 1956. november 15-én az ungvári börtönben 846 fogoly volt (köztük 23 nő), akik közül 463 főt további fogvatartás céljából Sztrij város és a drohobicsi terület börtöneibe szállítottunk. A további fogolyszállítmányokat a sztanyiszlávi, csernovci és drohobicsi városi börtönökben fogjuk elhelyezni. A letartóztatottakat a nyomozati szakaszban levő foglyokra vonatkozó szabályok alapján kezeljük. A foglyok többsége Budapest környékéről (548 fő), Veszprémből (90 fő) Kaposvárról (45 fő), Szombathelyről (55 fő) és Miskolcra (20 fő) érkezett...”

Itt emliteném meg, hogy az egykor „szigorúan bizalmas” besorolású jelentésekből az Orosz Állami Katonai Levéltár (ПГБА), az Orosz Állami Újkori Történelem Levéltára (ПГАНИ) és más szakszolgálatok gondozásában 2009-ben egy ötszáz oldalas dokumentumgyűjtemény látott napvilágot Moszkvában. A kötet⁴¹ címe magyarul így hangzik: „Magyar események 1956-ban az SZSZKSZ KGB és az MVD szemével.”

Ebben a dokumentum-csomagban az 1955. szeptember 3. – 1957. szeptember 27. között a magyarországi politikai, gazdasági, kulturális eseményekre, az októberi forradalomra, a szabadságharc leverésére, vérbefojtásának megszervezésére, különböző állami és társadalmi szervezetekre, azok vezetőire stb. és működésükre vonatkozó KGB-dokumentumokat, jelentéseket, feljegyzéseket adtak közre. A dokumentumok mellett olvasható egy, az összeállítók tollából született előszó, terjedelmes bevezető tanulmány, a közreadott dokumentumok jegyzéke, a dokumentumokhoz kapcsolt jegyzetek, a dokumentumokban szereplő személyek életrajzi adatai, rövidítések magyarázata. Az eredetileg szigorúan titkos, Magyarországon keletkezett dokumentumok belső használatra, a szovjet központi pártvezetés, a politikai rendészeti, katonapolitikai, államvédelmi és állambiztonsági szervek részére készültek.

A közreadott 153 ügy titkosságát csak 2006-ban oldották fel, most először láttak napvilágot, ezért nem azonosak az ismert Jelcin-iratokkal⁴², amelyet Jelcin orosz elnök 1992. november 11–12. közötti magyarországi látogatása idején Göncz Árpád magyar államfőnek adott át. Jelcin ekkor kért bocsánatot a szovjet beavatkozás miatt, kijelentve, hogy *„az 56-os magyar forradalom eltiprása a Szovjetunió történelmének soha le nem mosható szégyenfoltja”*.

Az összeállítók utalnak arra is, hogy számos, az ötvenhatos eseményekkel kapcsolatos KGB-jelentés továbbra is titkos ügykezelésben marad a különböző orosz levéltárakban.

Ezúttal csak azokról a KGB-külgügyi jelentésekről, feljegyzésekről szólok, amelyek a Magyarországon letartóztatott, Ukrajnába szállított magyar fogolyszállítmánnyal foglalkoznak. Erről a témáról eddig több cikk, tanulmány és könyv jelent meg, amelyek teljességre törekvően vizsgálják meg a foglyok sorsát.

A dokumentum-gyűjtemény számos, Szerov KGB-tábornok parancsára letartóztatott és a Szovjetunió területére hurcolt személlyel kapcsolatos dokumentumot is tartalmaz. M. N. Holodkov moszkvai belügyminiszter-helyettes főnökéhez, N. P. Dudorov belügyminiszterhez intézett N-40. sz. jelentéséből (1956. november 16.)⁴³ igen sok érdekes adat olvasható ki. A belügyminiszter-helyettes Szerov tábornokra hivatkozik, amikor arról tájékoztatja felettesét, hogy 4-5 ezer letartóztatott magyarországi személy befogadására kell felkészülniük. Ebből november 15-ig 846 letartóztatott személyt (köztük 23 nőt, 68 kiskorút) regisztráltak az ungvári börtönben, akiket továbbküldtek Sztrij, Drohobics, Csernovci, Sztanyiszlav börtöneibe.

A magyarországi és a nemzetközi tiltakozásoknak köszönhető, hogy a későbbiekben az internálást leállították és nem vitték ki őket Szibériába, a deportáltak egy részét 1956 decemberében szállították vissza Magyarországra.

Az ungvári börtönt többek között megjárta a nemrég elhunyt Székelyhidi Ágoston (1935-2010) író, irodalomtörténész is. Őt 1956. november 9-én Ungvárra hurcolták, majd december elején visszavitték Debrecenbe, 1957 áprilisában előzetes letartóztatásba helyezték.

A fentebb közölt dokumentumok alaposan megvilágítják a korábban elhallgatott és eltitkolt deportálások illetve internálások ügyét. Valószínűnek látszik, hogy a Szovjetunióba (Kárpátaljára és Nyugat-Ukrajnába) irányított néhány fogolyszállítmány után a moszkvai vezetés ezt az akciót - a nemzetközi közvéleményre való tekintettel, s talán Kádárék fellépésének hatására leállította.

3. 5. ÁRVAHÁZI GYEREKEK „ÁTLOPÁSA”

Adatgyűjtésünk idején találkoztunk olyan ungvári szemtanúkkal, akik felhívták a figyelmünket arra a „szennyos büntettre” is, hogy 1956. november 3-át követő napokban a KGB a magyarországi felkelők letartóztatásával és deportálásával egyidőben megszervezte az árvaházi gyerekek „átlopását” is a Záhony - Csap határátkelőn, a lepányvázott katonai teherautókon utazó öt-hat éves apróságokat a szovjetunióbeli árvaházakban, gyermekotthonokban helyezték el, akikből szovjet janicsárokat neveltek.

Igazolja ezt az ungvári ÁRPA ISTVÁN 1992-es tanúvallomásnak részlete is: „1956. november 2-ről 3-ra virradó hajnalon az alvó város csendjét az utcákon dübörgő katonai teherautók törték meg. ...gyermeksírás, nyöszörgés hallatszott ki az autókából. Több autó sorakozott fel, lehetett vagy 6-8. ... az elcsendesített rabkocsikból mégis kidugta fejét egy-két gyermek. Az örök, látván a kirakódó kenyeres autót, talán szándékosan elnézték, hogy a gyerekek kérhessenek kenyeret. A baj csak az volt, hogy a gyerekek nagyobb indulattal, éhséggel kiáltottak a kenyérért. A kicsiny kezek kérő könnyörgésére az expedítor ölebe kapott egy csomó zsemlét, kiflit és bedobta a kocsiba. A másik ör, látván a kenyeresek buzgóságát, menten agyonlőtte az expedítort... A teherautók elindultak a térről... Menet közben kapták a gépkocsivezetők az utasítást, hogy a legnagyobb sebességgel haladjanak Uzsok felé, és minél hamarabb tűnjenek el Kárpátaljáról, hiszen itt is magyarok élnek!”⁴⁴

3. 6. REGISZTRÁLÁS NÉLKÜL IS DEPORTÁLTAK SZIBÉRIÁBA?

Arra már nem tudunk egyértelmű választ adni, hogy az első fogolyszállítmányból titokban nem szállítottak-e foglyokat az Urálon túli GULAG - szigetekre. Minden esetre annyi bizonyos, hogy első intézkedéseik között ott szerepelt ez az utasítás is, hogy a budapesti és a vidéki felkelőket Szibériába kell internálni. Miután kiszivárogtak ezek a hírek, csak a nemzetközi tiltakozás készítette a szovjet államhatóság vezetőit arra, hogy lemondjanak erről a tervről. S az ungvári, sztriji, drohobicsi börtönökben tartott fiatalok így menekültek meg a szibériai lágerektől.

Államhatósági okmánnyal nem tudjuk bizonyítani azt a feltevést, hogy a szovjet belügyi tisztek valóban Szibériába vagy Kazahsztánba szállítottak néhány száz fiataalt. A kárpátaljai Fancsika község szülötte, Bucsella József közel ötven évet töltött szibériai száműzetésben. Azért ítélték el, mert besorozott szovjet katonaként nem akart 1956-ban fegyvert fogni saját fajtája ellen. Az igazi *Kárpáti Igaz Szó*-ban 2006 júliusában leközölt vallomásából

tudjuk, hogy „Arról ma is mélyen hallgat az orosz államhatóság, hogy hová tűntek el a Szibériába hurcolt magyar forradalmárok ezrei. Az én tudomásom szerint sokan a szibériai nyelvrokon törzseknél letek menedékre, új otthon-ra...” Megerősített tanúvallomások szerint a Szibériából hazatért volt kárpátaljai politikai foglyok elmondásából az a kép alakult ki, hogy Kazahsztán lágereiben együtt raboskodtak az 56-os forradalomban részt vett felkelőkkel.

Amikor 1991. január 29-én Alma-Atában megalakult a Kazahsztáni Magyarok Kulturális Szövetsége, amelynek elnöke Leskó László lett, az ő közléséből tudjuk, hogy az egyesületnek mintegy kétszáz alapító tagja van, az ott letelepedett első, illetve második világháborús magyar hadifoglyok leszármazottai, valamint a Kazahsztánban élő, illetve odatoloncolt olyan személyek, akik szovjetellenes tevékenységet fejtettek ki. Leskó László arról is hírt adott, hogy 1944 végétől több száz fiatal magyart hurcoltak el Alma-Ata környékére. A szovjet rendszerre nézve veszélyes, korábban kitelepített férfiak megtépzott magyarságtudata apáról fiúra szállt. De sokan vannak, akik már nem tudják a nyelvet, mégis magyarnak vallják magukat. A hírek szerint valamennyien feltalálták magukat, olyannyira, hogy sokan közülük már a kazah értelmiség részévé lettek. Vegyes-házasságban élnek.

Több olyan láger volt Kazahsztánban, ahol nemcsak kárpátaljai, hanem magyarországi politikai foglyok is raboskodtak. Ezeket a táborokat már felszámolták, de a helyi lakosok elmondása szerint magyarokat is fogva tartottak itt. A helyi levéltárak várják a kutatókat.

4. A RABSÁGBAN KELETKEZETT LÁGERIRODALOM: LÁGERFOLKLÓR ÉS LÁGERKÖLTÉSZET

Azt írták...

*Azt írták a donbászi vidékről,
Véresen ment le a nap az égről,
De sok vér folyt az idegen földre,
De sok bányász aludt el örökre.*

*Azt írta egy kislány levelébe,
Él-e még a régi szeretője?
Él-e még vagy gondol-e még rája
Valahol ott a nagy Oroszországba.*

Válasz jött a kislány levelére,
Hogy öltözzön a szíve feketébe.
Szeretője hűségesen várja
Odafenn a fényes mennyországba.

1947. Szerzője: ismeretlen

Több mint negyedszázada kezdtem el gyűjteni és kiadni a II. világháborús hadifogoly- és munkatáborok akkor még a tabutéma kategóriába besorolt „*oral history*”-jellegű emléanyagát, a szóbeli visszaemlékezéseket, az úgynevezett „*fejben írt lágerverseket*”⁴⁵, amelyeket ma már a magyar folklorisztikában a szakirodalom⁴⁶ lágierfolklórként és a hagyományos magyar népköltészet szerves részekén, illetve modern folklórként tart nyilván. Névtelen, illetve egyes esetekben nevesített szerzői azok köréből kerültek ki, akik magyar katonaként orosz fogságba estek, internált civilként „*háromnapos munkára*” vagy politikai elítéltként, munkaszázadba hurcoltként a GUPVI és a Gulág szögesdrótja mögé kényszerültek.

A gyűjtemény első 1992-es kiadásából befolyó összeget a Szolvyvai Emlékpark építésére ajánlottam fel. A második kiadására 1996-ban került sor, amelyhez felkérésemre Előszót S. Benedek András nemrég elhunyt irodalomtörténész írt. Ebből idézek: „Évtizedekig a legnagyobb bűnük közé tartozott Kárpátalján a magyarság 1944-es tömeges elhurcolásának felelőletét. Egyetemre, főiskolára csak az az árva fiatal juthatott, aki lehetőleg nem magyarnak vallotta magát, s legfőképpen a német fasiszták áldozatának tűntette fel édesapját az akkoriban még patikamérlegen mért önéletrajzban.

Az emberek, az özvegyek és árvák, a barátaikat a lágerek jeltelen temetőiben hagyó hazatértek azonban nem felelthettek. Épp az illegalitás miatt vált mindez sajátos folklórrá. A szájról szájra, kézíratról kézíratra terjedő emlékezések, az ott átélt szörnyűségek „irodalmi” lenyomata először több mint két évvel ezelőtt látott napvilágot, a független kárpátaljai magyar könyvkiadás első produktumaként.

Nem az irodalmi érték az elsőrendű tehát ebben a gyűjteményben, amely inkább drámai dokumentum, mint antológia. Napjaink drámai eseményei azonban arra figyelmeztetnek, hogy csak a hiteles, megszenvedett tanúság válhat tanulsággá.”⁴⁷

Az ismert lágerekronikások, a lágerverseket hazahozó túlélők közül sajnos a Szovjet Birodalom összeomlását kevesen érték meg. Az általunk közreadott lágerversekre a szakma mégis felfigyelt. Köztük Küllös Imola, Vasvári Zoltán, Tarczai Béla és más elismert folklórkutatók, akik ezeket az alkotásokat a II. világháborús hadifogság és a sztálini lágerek sajátos folklórjaként érték-

kelték. *Áldozatok*⁴⁸ címmel Kárpát-medencei szintű gyűjteményt is kiadtak, amelyekbe a mi gyűjtésünkől a fogoly- és munkatáborok prózai és verses emléanyagából is többet átvettek. Ezek a ránk maradt közköltészeti versek, szóbeli vagy írott visszaemlékezések közelmúltunk tragikus kordokumentumai, amelyek beláthatatlan érzelmi oldalról világítják meg a haláltáborok embervilágának egyéni és közösségi tragédiáit. A táborokban keletkezett fogolyköltészet esztétikai szempontból nem mérhető Radnóti Miklós kockás füzetében fennmaradt költeményeihez, vagy Pilinszky János lágerköltészetéhez, sem a klasszikus népköltészet értékeihez. Osztom Tarczai Béla álláspontját, miszerint ezek az alkotások azért „fontosak, mert hűen tükrözik sok ezer fogoly akkori lelkiállapotát, érzésvilágát... Akik a fogságban verseket, dalokat írtak, nem voltak költők, még csak gyakorlott versfaragók sem (néhány kivételtől eltekintve). Őket a körülmények tették költővé, mondhatni: alkalmi költővé, mert legtöbbjük azóta se vett tollat a kezébe. A lágerköltészet gyökere az a rendkívül gazdag népköltészeti, népzenei hagyomány, amelyet minden táborlakó tudata mélyén ismert és amelyre támaszkodott.”⁴⁹

A következőkben néhány példában az Istenhez fohászkodó szabadságvágy, az éltető szerelem, szeretet motívumait mutatom be.

A túlélőktől tudjuk, hogy a szovjet fogolytáborokban elsősorban elővigyázatosság miatt, illetve papír és írószer híján – fejben készült a lágerima, a lágerballada és más fogolyvers, hírvers. Balogh Sándor, a szernyei kántortanító és rímfaragó, akit nyolc évre ítélték, szintén fejben írta rímusait, olvasom a *Kemény, konok ember* című költeményében: „*Gondolatban írok,/Az őt idelásson?!.../ Emlékezetemben/ Tartom az írásom.*”⁵⁰

Karig Sára József Attila-díjas költő és műfordító⁵¹ 1947–1953 között politikai fogoly volt, főleg Vorkután raboskodott, egyik versében a „*fejbenírás*” tényét megerősíti: „*A költő itt a hóba ír,/ mert nincs papír:/ A jég hátán senki sem él,/ kemény a tél./ S a lét csak tárgyi tévedés:/ az érv kevés./*

Ha él, ha vall, ha néha sír,/ a hóba ír,/ hogy itt is költő- és magyar -/ és jól akar, /hogy itt is hinni, írni mer,/ hogy írni kell. (Karig Sára: Sarkövezet, versek, 1995.)

Az ungvári Fedák László, aki a hírhedt kolimai aranybányában sínylődött, közel 30 verset írt fejben, tőle jegyeztem le az 1946–1953-ban született „*Kolimai magyar lágerversek*”-et.⁵² Ezek közül ismertté vált „*A kolimai magyar rabok hitvallása*”: *Nem félünk a szenvedéstől,/ nem félünk a kínzástól/ Nem félünk a börtönöktől,/ Nem félünk a haláltól, //Attól félünk, hogy rabságba/ Éljük le életünket,/ Hogy szép hazánk, Magyarország/ Rákosinak rabja lesz. // Adjál nekünk jó istenünk,/ Annyi erőt, kitartást,/ Hogy hazánkat, nemzetünket/ tegyük újból szabadá.*”⁵³(1950.)

A lágerversek keletkezéséről Örkény István, a *Lágerek népe* című művében tesz említést: „...Sok költőt szült a hadifogság: sajnos, túlnyomórészt rosszakat. De a gyémánt is a saját porával csiszolódik: talán egymáson gyalulják meg a tükörlapjukat ők is, a költők. (...) Dalfoszlányok születtek, nem dalkoszorúk, alkalmi versek és színdarabok íródtak, de nem születtek remekművek... Nem kultúra ez, de szándék és igény. Erős szándék és egyre növekvő igény: íme, a két gyümölcs, amit a hadifogság termett.”⁵⁴

A fogolyversek általában a lágerélet mindennapi valóságáról, az éhezéssel, betegséggel, halállal, hidegről, az otthonról, a honvágyról, a hazatérésről szólnak. De témaként jelennek meg a családi ünnepek, erőteljesen a szent karácsony, a szeretet ünnepe is: „*Szent karácsony estje most reánk köszöntött./ Itt ünnepeljük meg a szögesdrót között.*” (...) Szomorú otthon is a karácsony napja./ Nem ül az asztalnál a jó édesapa./ Nincsen otthon a férj, a sok drága testvér./ Pusztító halálba sodort el a szél./ Nincs, aki megkezdje az esti imát./ Ünnepi asztalhoz ültesse családját. //

Ez a mi életünk legsötétebb napja./ Bús szívvel gondolunk a meleg otthonra./ Szemünk könnybe lábad a karácsony szóra./ Vajon nehéz sorunk mikor fordul jóra?/ Pusztít a tifusz itt, arat a döghalál./ Sok jó magyar testvér haza nem jut el már./ Kiviszi szürke ló éjjel a temetőbe./ Jeltelen, dermedt, jeges sírgödörbe...”⁵⁵ (Holozi Károly: *Fogolykarácsony Szolyván*. Szolyva, 1944 karácsonya).

A fogolytáborban a szilveszter is szívbemarkoló ünnep, hazavágyó emlékezés és reménykedés: „*Fogoly szilvesztere milyen is lehetne./ Korpa a kenyere, répa a leveze./ Patakokban folyik millióknak vére./ Itt arat a halál kényére–kedvére./ Édesanyák jaja, özvegyek sóhaja./ Árvák tenger–könnye hozzád kiált, Uram./ Fel a magas égbe./ Irgalmaz néküink e siralom völgyében./ Szánd meg árva néped, bocsásd meg bűneink./ Töröld le arcunkról a bánat könnyeit.*”⁵⁶ (A fogoly szilvesztere, Szolyva, 1944. december 31. Szerzője ismeretlen.)

A hitéletet, a vallásgyakorlást a foglyok között raboskodó lelkészek titokban biztosították, aki kidőlt, annak tanítványa tartotta az emberekben az istenhitet és a szabadság hitet. Kárpátalján 139 görög katolikus, több mint 20 református és római katolikus pap volt elítélve, elmondásuk szerint a lágerbeli foglyok, még a korábbi ateisták is „*a hit és a vallás vigasztaló erejét igényelték*”.

1944. november 18–20. között a szovjetek Kárpátaljáról „háromnap munkára” elhurcolták a 18–50 éves férfiakat. Az emberek útközben, a vonagon egyházi énekeket és az emlékezet mélyebb rétegeiből előkerült könnyörgéseket énekeltek. Ezek közül szájhagyományként a legelterjedtebb kö-

nyörgés az ismeretlen kárpátaljai szerzőtől származó *Ezer fogoly imája 1944-ben* címmel vált ismertté, első szakaszából idézek: „*Ezer fogoly küldi imáját az égbe,/ Hallgasd meg hát, Uram, kérésünket végre./ Könnyörogve kériünk, segíts haza minket,/ Bűneiben szenvedő fogoly népeidet./ Mi Atyánk, Úr Isten, ki fenn vagy az égben,/ hallgasd meg hát sok-sok kérésünket végre.*”⁵⁷

Ez a lágerima táborról táborra járt, csoportosan és egyenként is, hangosan vagy lelkük belsejében mormolták a lágerima 35 sorát, amely magába foglalta a rabbá tett emberi sorsokat, érzéseket (a megalázottságot, a honvágyat, a kétségbeesést, az Istenbe vetett hitet, az éhség miatti gyötrelmet, az otthon maradtak iránt érzett gyöngéd szeretetet és az éltető szerelmet stb.). Ehhez a lágerimához nagyon hasonló tartalmú más versek, verses levelek tucatjai születtek. A túlélőknek köszönhető, hogy hazahozták, mert magukénak érezték és a továbbiakban szabadon variálták az anonimá vált közös dalokat, verseket.

Ezeknek a lágerekben megfogalmazott könyörgéseknek a központi alanyai elsősorban az „*egek Ura*”, az „*Úr Isten*”, a „*kegyes Isten*”, „*én Istenem*”, Jézus, akihez a rabok szabadulásukért fohászkodtak, hogy segítse őket haza, „*áldást kérnek*” az otthon hagyottakra. Mert várja őket a családi kör: a kedves szülő, a jó Apa és a „*drága jó Anya*”, „*Édesanyák jaja*”, a „*könnyező édesanya*”, a *kedves testvér*, a „*szerető család*”, „*otthon lévő szeretteim*”, „*édes, drága lelkem*”, a „*hitves*”, az „*otthon maradt kedves*”, az „*árván maradt édes hitestárs*”, a „*jó feleség*”, az „*özvegyek sóhaja*”, a *gyerekekről gondoskodó „hű asszony*”, a „*kedves gyerekek*”, az „*árván maradt gyermekek.*”

A versírók „*cselfogdába jutott*”, „*bűnben szenvedő foglyoknak*”, „*tárisznys gyász magyaroknak*” mondják magukat, akiket a „*gonosz szellem keze elhurcolt*” a fogolytáborba. Itt minden egyes férfi „*rab madár*”, „*Ki kalitkájában szabadulásra vár.*” A sok-sok szenvedéstől „*arat a halál kényére-kedvére*” és „*Soknak fakeresztjét messze-messze- távol, / Idegen országban verdesi a zápor*”⁵⁸. Az elcsüggedők legyengülnek, sorra elhullnak, aki lélekben és isteni hitben is erős, és akinek a lelki mankója a család, a hitves, az a borzalmakat túléli.

Lágerimákban így biztatják, vigasztalják egymást és önmagukat: „*Imádkozzál az Istenhez:/ ez egyszer még megsegítsen...*”. Egy másik versben közösségi felszólítást találunk: „*Bajtársak, ne essünk kétségbe, /összekulcsolt kézzel tekintsünk az égre,/ küldje el nekünk is a várt szabadulást.*”

A lágervers-krónikások nyíltan megnevezik az elvesztésükért felelős „*gonosz szellemet*” is, és átkot szórnak a fejére:

„*Sztálin Jóska, te vad hóhér,/ megfordulhatsz sírodban,/ átok veri porcikádat,/ nem pihenhetsz nyugodtan.*”

Álnok szavad, hazug szavad,/ de sok népet ámított,/ megszenvedték hatalmadat az ártatlan magyarok."⁵⁹ (Lágerballada, Szerzője ismeretlen, Szolyva, 1944.)

*„És bűnöm volt még szókimondó igazságos érzetem,/ A “háromnapos munka” érthetetlen, nagyon fájó végzete./ Számon mertem kérni sok ezer testvérem s apám halálát,/ Bírálni az istenített Sztálin embertelen hibáját.”*⁶⁰ (Vadnay András: Verses levél kislányaimnak, 1950.)

„Te vagy, te vagy, Sztálin Jóska,/ A gaz postarabló,/ Véreskezű tömeggyilkos, Hóhérré, gyújtogató. (...)

Ott lógsz majd a Vörös téren,/ Tested a szél himbálja,/ Nem lesz ember a földtekén,/ Aki téged sajnálna."⁶¹ (Fedák László: Sztálin arcképe (Részlet), Kolima, 1952.)

A lágerben meghalt Holozsi Károly benei gimnazista *Felajánlom neked* című láger-himnuszában (amelynek a szövegét egy rabtársának diktálta le, aki hazatérve a lágerből, megzenésítette) a szenvedőkért tesz lelkiadományt: *„Felajánlom neked Jézusom az én szívem,/ Gyámolítsd, őrizd meg reményem és hitem!/ Tárd ki a szívedet, áraszd ránk malasztodat,/ Oszlasd szét felettiünk Isteniünk haragodat!/ Pusztul a kincs, pusztul az élet,/ Örökké él a tiszta lélek,/ legyen ezért lelkiünk/ A legdrágább, mely minden kincessel felér.”*⁶²

Ma az el nem csüggedő rabok dalának tartott verset a kárpátaljai katolikus templomokban himnuszként éneklik.

Több lágerballada foglalkozik a közösségi és egyéni tragédiákkal. Fedák László Nagy Jóska halálát balladában énekli meg:

Sír az erdő, zúg a tajga,/ Haldoklik egy rab magyar,/ Sebe vérzik, arca sápadt,/ Nem megy többé már haza// (...) Itt alussza álmát / A vad Kolimán."⁶³

Elterjedté váltak a lágeréletről szóló hírversek költése is:

„Egy szép szerda reggel, mikor felébredtünk,/ Dobszó útján az iskolába igyekeztünk,/ hogy egy kapitánynak beszédét meghalljuk,/ Így történt, hogy mink cselfogdába jutottunk//

*Átkozott nemzetség, mit tettél hazánkkal,/ Sok-sok magyar népet jutattál rabláncra,/ Sok-sok anya szívét darabokra szaggatád,/ Mikor karjaidból minket kiszakítottál...”*⁶⁴ (Egy szép szerda reggel...1944. Szerzője: ismeretlen)

Már fentebb említett imák, fohászok, könyörgéseken kívül gyűjteményünkben a lírai népdalok bizonyos műfajait is megtalálhatjuk: pl. kesergők, siratók, illetve a lágerben elvesztett szerető siratója:

Egy vers változatban a lágerben halt fiú üzenete édesanyjának:
„Isten veled szülőföldem,/ Ahol én születtem,/ Szüleimtől testvéreimtől/
/Nagyon távol estem.//

*Nem zúgnak itt a harangok,/ Templomba sem járnak,/ Szegény fogoly
azt sem tudja,/ Mikor van vasárnap.//*

*Megássák a fogoly sírját/ A szolyvai völgybe,/ Környes-körül ráhajlik/
A fenyves erdő zöldje.//*

*Csak egy anya, édesanya/ Sírdogál magában,/ Mert meghalt a kedves fia/
A fogolytáborban.//*

*Jó pajtásaim titeket is/ Áldjon meg az Isten,/ Keressétek fel a sírom/ A
szolyvai völgyben.//*

*Írjátok meg az anyámnak,/ Ha tudtok felőlem,/ Hogy a fiát már ne várja./
Éhség eltemette.//*

*Fogolyima, fogolyének/ A búcsúztatója,/ Vérrel hímzett hótakaró/Lesz
a takarója.”⁶⁶ (Fogolyének. 1947., Szerzője ismeretlen. Egyik rabtársá-
tól lejegyezte a kisbégányi születésű Komári András volt fogoly,
Makijevka, Donyeci terület.)*

A lágerköltészetnek is témája az örök szerelem, amely burkoltan vagy
nyíltan több lágerversben bukkan fel.

Az otthon maradt kedveshez címzett „*életben maradok vagy nem
maradok*” motívum szólal meg több verses levélben is:

„Édes, drága lelkem/ Sajnálhatsz te engem – hiába,/ Talán haza me-
gyek majd/ Nemsokára.//

Vagy nem megyek innen haza,/ S nem csókolom pici piros szádat,/
Felejtsd el a velem töltött/ Holdvilágos nyári éjszakákat.//

*Felejtsd el az ölelésem,/ Csókjaimat, ajkam mosolygását,/Hisz vala-
hol Orsa alatt/ Közös sírom nekem is megássák.”⁶⁷*

Gaál Sándor: *Hó szállong Orsa felett*. Orsa, 1945 decembere). A vers
szerzője kisdobronyi, verses levelében megjövendölte saját halálát, az
éh- és fagyhalál áldozata lett, a lágerből barátja, Úr Sándor hazahozta és
átadta gyászoló özvegyének, majd eljutatta címemre.

Azonban több lágerversben, illetve vereses levélben az erőt adó csalá-
di háttér, a hitves iránt érzett hatalmas szeretet és szerelem gyógyír a

szenvedő rab lelkének, hogy átvészelje a rabságot, hogy a halálsejtelmét a szabadságvágy uralja, hogy a halál küszöbén is az élethez görcsösen ragaszkodjon. Számukra ezek az érzések táplálták a túlélés reményét. Az egyik uráli aranybányában robotoló kigyósi Tar Géza mindennapi fájdalmát leküzdve, a képzelet szárnyán hazajár erőgyűjtésre:

*„Elszálllok én is úgyis lélekben hozzátok,/ Bármily nagy is e hegy, tetején áthágok...!/ Lélek előtt nincs gát, sem erős hatalom:/ Ölelem asszonyom, drága pici lányom.”*⁶⁸ (Tar Géza (Kígyós): Sötét nagy hegy. Aranybánya, 1954. május 2.)

Ugyanezzel a versmotívummal találkozhatunk Szamos Ede Tambovban, 1946 októberében fogalmazott lágerversében: *„Átrepülnék a drótkerítés felett,/ Álmodni egy szebb életről Veled./ Megálmodtam: nem lesz drótkerítés,/ Álomná szépiül majd minden szenvedés.”*⁶⁹ (Álom)

A fentebbihez hasonló családi szeretet utáni vágy kifejezője Rózsa Ferenc verse, melynek utolsó néhány sorát idézem:

*„Álmaimban mindig otthon járok, mint az árnyék, csendesen,/ Körüljáróm a kedves szobákat, s könnyes szemmel álmodok lesem./ Rácsókolom hálám csókját kezetekre, s aztán búcsúzom,/ Csak könnyem marad a párnákon és szívemben a néma fájdalom./ Reggelenként, ha felébredtek s találtok a párnán könnyeket,/ Gondoljátok azt, hogy otthon jártam, s imádkoztam értetek.”*⁷⁰

A 25 évre elítélt benei Horváth Simon a parasztember tömör bölcsességével fogalmazza meg Herszonban, 1954-ben írt verses levelében a rab fohászatát: *„Mint virrasztó a hajnalhasadásra,/ Úgy vágyok, várok a szabadulásra.”*⁷¹ Ez az ő és sok ezer kárpátaljai fogoly esetében csak az 1955-ben megadott amnesztia után következett be.

A lágerkultúra szerves részét képezik a fogságba esett, letartóztatott, elítélt hivatásos írók, költők, művészek és más tehetségek munkái is. Az említett Örkény István és Karig Sárán kívül Lengyel József, Jobbágy Károly és mások is hozzájárultak élőszóval, írással fogolytársaik testi-lelki egyensúlyának fenntartásához. Ezekben a lágerekben más nemzetek írói is szolidárisak voltak velük. A legkiválóbbak közül említem a magyar Rózsa Jánossal együtt raboskodó orosz Alekszandr Szolzsenyicint, az ungvári Mészáros Sándorné együtt raboskodott Karig Sárával és hatására foglalkozott lágernapló írással.⁷²

A személyesen átélt fogolyélet emlékeiről sokan utólag, már itthoni környezetben írásos visszaemlékezésekben foglalták össze a velük történeteket. Ennek már ma jelentős irodalma van Kárpátalján is.

5. A „HURRÁ-LEGÉNYEK” SZTÁLINT ISTENÍTŐ ALKOTÁSAI

Amíg a légerekben sínylődtek a „*nép ellenségei*”, közöttük a kárpát-aljaiak is, addig odahaza diadalmenetben épült a „*sztálini szocializmus*”, „*Hurrá-legények*” harsogtak taktusra nagy tirádákat, egymást túllícitálva évig magasztalták, istenítették a nagy Sztálint. Íme néhány példa:

Antal Péter: „*Nótáinkban ott van minden boldogság/ Sztálin elvtárs Rád nevet a sok virág!*” (*Dalos szóval...* 1950.)

Bakó (Balla) László: „... zengjünk hálát lelkes dalokkal / a nagy Sztálinnak / és a pártnak. / Egész boldogságunk ott csengjen a dalban / Zengj hangosabban!” (*Zengj hangosabban!*, 1951.)

Ugyanattól a szerzőtől: „... egy képet hordoznak, / egy nevet kiáltanak, zengnek, / zengnek/ azét, aki mindig velük / azét, aki a vezérük / győztes munkán s a harc diadalain - / s a levegőben zeng, / a levegőben zeng / egyre erősebben / zeng: / Sztálin! / Sztálin! / Sztálin!” (*Május elseje*, 1951.)

Bakos Róza: „*A lelkében ott él Lenin és Sztálin képe...*” (*Kolhozunk párttitkára*, 1954.)

Levko Revuckij: „*Alkotmányunk éltet s örömet ad, / Alkotmányunk Sztálintól ered...*” (*Dal a sztálini alkotmányról*, 1950.)

N. Injuskon-Alekszander Alekszandrov: „*Terólad szól a dal, hón szeregett Sztálin, / terólad zeng e dal a nép ajakán.*” (*Kantáta Sztálinról*, 1950.)

A. Szurkov-Matvej Balanter: „*Sztálin a mi ifjúságunk szárnya, / Sztálin a mi harci dicsfényünk...*” (*Sztálin-dal*, 1950.)

6. AZ ELHURCOLTAK, ELÍTÉLTEK EMLÉKÉNEK MEGŐRÖKÍTÉSE

Kovács Vilmosnak a *Holnap is élünk* c. Ungváron kiadott remek regénye a személyi kultusz okozta torzulásokat ábrázolta, sürgetve a közéleti tisztaság, a harmonikus élet megteremtését. A szerző édesapját is elvitték, pedig kommunista volt. Ezt a tragikus eseményt a falu szülötte, Kovács Vilmos író, költő regényben⁷⁵ örökítette meg. A gáti elhurcoltakkal és Kovács Vilmossal két könyvében is foglalkozott Botlik József történész⁷⁶.

Nagy Zoltán Mihály a magyarság 1944-ben bekövetkezett tragédiáját először *A sátán fattya*⁷⁷ című regényében dolgozta fel, később 1944 címmel megrázóan hiteles elbeszélő költeményt⁷⁸ írt.

Sütő Kálmán (1910–1997) parasztköltő, a falu egykori krónikása szerint „*Az emberek összeszedése éjjel történt, házról házra járva a katonák által, a falu kommunistáit is elvitték...*”⁷⁹ Sütő Kálmán 1990. szeptember

6-án írt *Rendezetlen monológ önmagamhoz* című költeményében is felidézte a történeteket: „Emlékeim szívbemarkolón / kísértének s jönnek... csak jönnek.../ Ám zsongását durván tépte szét / felülvoltó fegyverek zaja. / S felmarja még ma is a szívem / a hős halott – a lágerek jaja.”⁸⁰

A szintén beregszomi Kecskés Béla (1941–1997) költő *Kísértő múlt* című versében állított emléket a haza nem tért férfiaknak: „Fekete vérrel írt a tollam, / a sok elhurcolt férfi hol van? / Özvegyek könnye hull a hóra, / várva rejtelmes virradóra. / Fiúra, férjre némán várnak, / szemükben örök tűz a bánat.”⁸¹

Vári Fábián László egyes verseiben szintén megidézi hozzátartozói elvesztését, a korszak tragédiáját: *Korahalott nagybátyámért* (Kivont kardok között, Budapest, 1992., 15. p.); *Változatok a halotti beszédre* (Jég és korbács, Bp., 2010., 75. p.)

A Nagyberegen született Füzesi Magda költő *Évforduló*⁸² (1990) című versében a túlélők nevében fogalmazza meg az igazságot, miszerint a múltat nem lehet elfelejteni, a bűnök nem lehet megbocsátani: „A túlélőkön szégyenbéllyeg: / kimondatlan átok, / meggyónatlan gyűlölet, / kiokádatlan méreg.”

7. A KOLLEKTÍV JOGOK ÚTTÖRŐI

Az 1956-os forradalom vérbefojtása után hihetetlen merészségre szánta el magát a beregszásziak egy csoportja. A szovjetek kárpátaljai hatalmának mintegy húszéves történetében először ők melegítették fel a kárpátaljai magyar autonómia-törekvést. E mozgalom élére a veterán kommunista pártmunkásként ismert Kis Kovács János (1896–1975) állt.

Kis Kovács János és társai nyílt levelet írtak (1963. január 8.) Nyikita Hruscsovnak, az SZKP KB első titkárának, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének, amelyben feltárták a kárpátaljai magyarság sérelmeit és azok orvoslását kérték. A lényegre törő beadvány így kezdődik: “*Alulírott egykori vöröskatonák, párttagok és pártonkívüli kommunisták azzal a kérelemmel fordulunk Önhöz, Nyikita Szergejevics, legyen segítségünkre abban, hogy mi, a Kárpátontúli terület magyar nemzetiségű dolgozói a Szovjet Alkotmány erre vonatkozó cikkelyeinek megfelelően az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kebelében autonómiát nyerjünk, nemzetiségi autonóm körzet formájában.*”⁸³

A továbbiakban hat pontban fogalmazza meg és tényekkel támasztja alá az autonómia-kérelmet. Azért is értékelhető bátor tettnek a beregszásziak kezdeményezése, mert a magyar lakosság problémáira irányították rá a figyelmet.

A beadványnak meglett a pozitív hozama: megindult a magyarországi könyvek és lapok behozatala, majd a tömeges előfizetés a magyarországi kiadványokra. Ekkor jött létre egy sor magyar közművelődési intézmény: az ungvári egyetemen a magyar filológiai tanszék, a területi rádió és televízió magyar szerkesztősége, a *Kárpáti Igaz Szó* önálló magyar szerkesztősége, a Beregszászi Népszínház. A kollektív jogok megadásáról viszont mélyen hallgatott a hatalom, kérelmezése továbbra is szovjetellenes cselekedetnek számított.

8. A POLGÁRJOGI MOZGALOM MÁSKÉNT GONDOLKODÓ MAGYARJAI A „PANGÁS” ÉVEIBEN (1965-1985)

8.1. SZELLEMI ELLENÁLLÓK A SZÓLÁSSZABADSÁGÉRT, A KÖZÖSSÉGI JOGOKÉRT

A magyar kultúra kárpátaljai fejlődése és az autonómia megteremtésére irányuló törekvés szempontjából rendkívüli jelentősége volt az ungvári egyetemen meginduló magyar filológiai oktatásnak. Az itt tanuló fiatalok olyan szellemi műhelyt alakítottak ki, amely a kárpátaljai magyarság életének tanulmányozása mellett a kisebbségi lét problémáival is foglalkozott. Fiatal egyetemisták független csoportja így indította el 1966 őszén az *Együtt*⁸⁴ c. gépiratos „*folyóiratot*”, a kárpátaljai magyarság első „*szamizdatját*”. A lapot két „*évfolyam*” után betiltották, szerkesztőit felelősségre vonták.

1967 novemberében megtartották a Forrás Ifjúsági Stúdió alakuló gyűlését. „*Csak rövid ideje működik a Forrás Ifjúsági Stúdió – írja beszámolójában Zseliczki József elnök – de máris szép sikereket könyvelhetünk el. A fokozatos fejlődés folytán a Stúdió egyes tagjai: Fodor Géza, Fábián László, Füzesi Magda, Peleskei Jenő, Dupka György már több ízben publikáltak a Kárpátontúli Ifjúságban és a Kárpáti Igaz Szóban... A jövőben a Stúdió bővíteni szeretné szerepkörét.*⁸⁵ *Az informálisan működő stúdió a kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalom bölcsőjévé vált.*⁸⁶

Legnagyobb politikai tettük abban állt, hogy a mozgalom vezéralakjai, Kovács Vilmos költő, S. Benedek András irodalomtörténész és Fodó Sándor magyar szakos egyetemi tanár kezdeményezésére 1972 tavaszán *Beadványt* készítettek a kárpátaljai magyarságot ért sérelmekről, a dokumentumot továbbították az SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZSZKSZ Legfelső Tanácsa Elnökségének.⁸⁷

A terjedelmes dokumentumban nemcsak az alkotó értelmiség sérelmeit vetették föl, hanem az intézményes élet, az oktatás, a művelődés problémáit,

a sajtó, a könyvkiadás gondját, a nemzetiségi és kollektív jogokat. Javasolták „*egy magas szintű különbizottság létrehozását valamennyi probléma kivizsgálására, gondos tanulmányozására és orvoslásuk gyakorlati megvalósításának ellenőrzésére.*”

Ez a bizottság létre is jött, a kérelmek egy részére megoldást talált, viszont a KGB és a megyei pártbizottság keményen zaklatta, magyar nacionalistának nyilvánította, megfigyelte, lelkiileg terrorizálta a beadvány szerkesztőit. Figyelembe véve a negatív és pozitív tapasztalatokat, elmondhatjuk, hogy ez a nemzedék jelentősen hozzájárult a kisebbségi magyarság lehetőségeinek tágításához, magyarság-intézményeink fejlesztéséhez. M. Takács Lajos⁸⁸ irodalomtörténészt idézve: „*Ők nem lettek janicsárrá.*”

9. A NEMZETISÉGTUDAT ÉBRESZTŐI AZ „ÁTALAKÍTÁS ” ÉVEIBEN (1986-1991)

9.1. A JÓZSEF ATTILÁ-SOK ÉS A FORRÁS-BELIEK TÁRSULÁSA A MAGYARSÁG ÉRDEKVÉDELMEÉRE

A nyolcvanas évek végén a nemzetiségtudat ébresztőinek szerepét, a magyar érdekvédelmi szervezet létrehozása kezdeményezését, az autonómia-törekvés stafétáját a József Attila Alkotóközösség vette át.

A József Attilá-sokból és a Forrás-beliéből társult műhely néhány év alatt a magyarlakta vidék kulturális életének meghatározó erejévé vált.

Alapító tagjai voltak: Árpá István, Bagu Balázs, Balla D. Károly, Balla László, Balla Teréz, Balog Géza, Balogh Balázs, Balogh Béla, Barta Zoltán, Bartha Gusztáv, Barát Mihály, Behun János, Boldog János, Boniszlavszky Tibor, Bulecza Rozália, Bundovics Judit, Dalmay Árpád, Debreceni Mihály, Dupka György, Erdélyi Tibor, Fedák László, Ferenczi Imre, Finta Éva, Fodor Géza, Fülöp Tekla, Füzesi Magda, Gortvay Erzsébet, Györke László, Horváth Anna, Horváth Sándor, Imre Sándor, Jánki Endre, Kádas Katalin, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér, Keisz Gellért, Kőszeghy Elemér, Luszti Károly, Magyar Éva, Móricz Kálmán, Matl Péter, Nagy Zoltán Mihály, Penckőfer János, Penckőferné Punykó Mária, Skrobinec Jurij, Somi Nagy Zoltán Mihály, Szöllősy Tibor, Tar Béla, Tártsy Andor, Tóth Károly, Tóth Lajos, Váradi-Sternberg János, Vári Fábián László, Zseliczki József.⁸⁹

Sorra keresték fel a településeket, iskolákat, ahol nemzetiségtudatot ébresztő felolvasásaik szellemi-lelki gátlásokat sodortak el, a gyásszal terhes évek görcseit oldották fel. Ezzel megtörték a 80-as évek csendjét.

1988 márciusában a változások fuvallatát megérezve 19 kárpátaljai magyar értelmiségi Beadványt fogalmazott meg a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának, melyben, mint írták: *„Kérjük megvizsgálni egy magyar nemzetiségi körzet létrehozásának lehetőségét területünkön. Egy ilyen autonóm közigazgatási egység létesítése elősegítené a megye magyar lakossága nemzeti kultúrájának fejlődését...”* Erről a beadványról március 17-én alapos vita zajlott le a kijevei magyar főkonzulátuson, ahol az aláírók képviselőit arra kérte Páldi András főkonzul, hogy az autonómia-kérelmet ne terjesszék elő, mert nem reális követelés, nem ez a magyarság előtt álló legidősebb feladat, folytatni kell a már elkezdett kis lépések politikáját... Szükség lenne viszont olyan magyar érdekvédelmi szervezetre, amely a kis lépések politikáját vezetné, a szükséges taktikát kidolgozná.

A beadvány szerzői végül is úgy döntöttek, hogy nem küldik el a levelet, hanem végiggondolják a magyarok képviselőre alkalmas szövetség létrehozásának módjait.

1989. január 21-én létre jött a kezdeményező csoport⁹⁰ (Balla László, Debreceni Mihály, Dupka György, Fodó Sándor, Gazda Albert, Jánki Endre, Móricz Kálmán, Turóczy István, Varga Béla, Zseliczki József), amely előkészítette a KMKSZ alapító közgyűlését. 1989. február 26-án Ungváron a Területi Ismeretterjesztő Társaság székházában 500 résztvevővel megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Elnökévé Fodó Sándort, a kezdeményező csoport vezetőjét választták.⁹¹

A fenti adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a József Attilá-sokat és a Forrás-tagokat tömörítő alkotóközösség a lakosság tömegeire támaszkodó polgárjogi mozgalmat indított el, amelynek eredményeként megalakulhatott a kárpátaljai magyarság érdekvédelmi szervezete.

9. 2. A HARMADIK KISEBBSÉGI KORSZAK KÜSZÖBÉN:

A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN

A történelmileg mérhető időben a kárpátaljai, hányatott sorsú magyarság életében is olyan események történtek, amelyek alapvetően meghatározzák további sorsát.

Megszűntek egy birodalom keretei, a Szovjetunió felbomlott, Ukrajna kikiáltotta függetlenségét és tétován elindult a jogállamiság felé, a kárpátaljai magyarság harmadik kisebbségi korszakába lépett.

Túlélte a kommunista diktatúra megpróbáltatásait, kiheverte az etnikai tisztogatást, azóta megszervezte önvédelmét, gyarapította sorait.⁹² A magyar anyanyelvűek száma 160 ezret tesz ki a hivatalos adatok szerint.

A kárpátaljai magyarság ugyan sokkal több jogot kapott az ukrán államtól, mint az azt megelőző szovjet birodalomtól, ám léte gazdaságilag veszélyeztetve van. Ez azzal magyarázható, hogy Ukrajna gazdasága a többi Kelet-Európai államhoz hasonlóan a piaci viszonyokra való áttérés nehézségeivel küzd.

Az elmúlt húsz év közösségépítő eseményeinek kielemezése már egy másik történet, amely külön könyvet érdemel, különös tekintettel az anyaországra, a kárpátaljai magyarság önmagára találására.⁹³

JEGYZETEK:

¹ OFICINSZKIJ ROMÁN: *A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történelmében. 2.1. A korszak általános jellemzése.* In: *Kárpátalja 1919-2009.* i. m. Budapest, 2010., 216. p.

² VÁRADY NATÁLIA: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc kárpátaljai vonatkozásai.* Doktori (PHD) értekezés. Debreceni Egyetem, 2008., Tárolt változat: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/33423/varadi_natalia_phd_dolgozat.pdf?sequence=9&isAllowed=y (2013) Lásd még a tézisek tárolt változatát: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/33423/tezisek_magyar.pdf?sequence=7&isAllowed=y

³ DUPKA GYÖRGY – HORVÁTH SÁNDOR: *56 Kárpátalján. Dokumentumgyűjtemény.* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.

⁴ DUPKA GYÖRGY: *56 és Kárpátalja. Hatásvizsgálatok hivatalos iratok, vallomások tükrében.* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2006.

⁵ Lásd bővebben: DUPKA GYÖRGY-HORVÁTH SÁNDOR: *A magyar forradalom és szabadságharc hatása Kárpátalján* (Ukrajnában), (HORVÁTH SÁNDORRAL közösen). In: *Magyar '56. Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Hatások a Kárpát-medencében. I.* Előkészítette és szerk. SZÉKELYHIDI ÁGOSTON. Magyarok Világszövetsége 1956-os Bizottság, Budapest, 1996., 253-266. p., *Kárpátalja* (Ukrajna)- a szovjet megszállás központja. (HORVÁTH SÁNDORRAL közösen). In: *Magyar '56. Megtorlás, ellenállás, emigráció Magyarországon, a Kárpát-medencében, Nyugaton. II.* Előkészítette és szerk. SZÉKELYHIDI ÁGOSTON. Magyarok Világszövetsége 1956-os Bizottság, Budapest, 1996., 83-110. p., DUPKA GYÖRGY: *1956 és Kárpátalja.* – In: *Érték és befogadás. Bartók Béla – 1956 – Irodalmi nevelés.* A Tokaji Íróklub 2006. évi tanácskozása. Szerk. SERFŐZŐ SIMON. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007., 254-260. p.

⁶ Részletek birtokomban lévő, címemre megküldött leveléből, Debrecen, 2002. Lásd bővebben: Dupka György: *'56 és Kárpátalja.* i. m., 2006., 16-19. p.

⁷ *Kárpáti Igaz Szó,* 1992. március 12.

⁸ Nevetlenfalu, 1992., Részletek a vallomásából. Lásd bővebben: Dupka György: *'56 és Kárpátalja.* i. m., 2006., 22-23. p.

⁹ Feketeardó, 1993., Részletek a vallomásából. Lásd bővebben: Dupka György: *'56 és Kárpátalja.* i. m., 2006., 24-25., 27. p.

¹⁰ Dupka György: *'56 és Kárpátalja.* i. m., 2006., 27. p.

¹¹ Lásd bővebben: Dupka György: *'56 és Kárpátalja.* i. m., 2006., 30. p.

¹² DUPKA GYÖRGY: *„Nincs mit félni a földi hatalmaktól”. Beszélgetés Pasztellák Istvánnal, az 1956-os gálócsi politizáló csoport vezetőjével.* In: *Együtt.* (Ungvár), 2003. 7/3. sz. 72-78. p.

- ¹³ Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 34. p.
- ¹⁴ Gálóc, 2002., Részletek a vallomásából. Lásd bővebben: Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 60. p.
- ¹⁵ Jó pásztor volt. *Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezete. Emlékkönyv.* Felelős szerk. GORTVAY ERZSÉBET. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2003.
- ¹⁶ Gálóc, 2002., Részletek a vallomásából. Lásd bővebben: Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 58-60. p.
- ¹⁷ Eszeny, 75 éves, 1995., Részletek a vallomásából. Lásd bővebben: Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 61. p.
- ¹⁸ Csap, 1995., Részletek a vallomásából. Lásd bővebben: Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 62. p.
- ¹⁹ Lásd bővebben: Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 68. p.
- ²⁰ A beregszászi járási párttitkárok, a KGB operatív tisztjeinek jelentései alapján (részletek). Lásd bővebben: Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 108-109. p.
- ²¹ Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 120. p.
- ²² Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 107-120. p.
- ²³ Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 118. p.
- ²⁴ Lásd bővebben: Dupka György: '56 és Kárpátalja. i. m., 2006., 96-97. p.
- ²⁵ DUPKA GYÖRGY: '56 és Kárpátalja. *Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára.* Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006., 78-79. p.
- ²⁶ BOTLIK JÓZSEF-DUPKA GYÖRGY.: i. m. 1991., 65. p.
- ²⁷ SÁNDOR LÁSZLÓ: *Három ország polgára voltam. Egy évszázadnyi élet emlékei 1909-1993.* Madách-Posonium, 2009., 126. p.
- ²⁸ Dupka György: 1956: „elhajló” magyar írók a KGB látókörében. In: *Nyelvünk és Kultúránk*, 2012/3., 10-20. p.
- ²⁹ Bártfay István (Eperjes, 1902. okt. 11. – Ungvár, 1989.) kéziratban maradt verseit lánya, az ungvári Bánátné Bártfay Éva őrizte meg az utókornak és adta át kiadónknak. Kézirat, Tarlón maradt kalász. 178 oldal.
- ³⁰ Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. Сборник документов. Составители: руководитель – д.и.н. .А.А. Зданович, В.К. Былинин, В.К. Гасанов, В.И. Коротаев, В.Ф. Лашкул. Объединенная редакция МВД России. Москва, 2009., 178-181. p.
- ³¹ Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. i. m. 179. p.
- ³² Lásd: *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben.* I. kötet. (A magyar kormány fehérlőkönyvéből.) Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, Uzshorod, 1956., 61. p., *A magyarországi ellenforradalom véres cselekedetei.* (A Pravda, a Komszomszka Pravda, Literaturna Gazeta, az Ogonyok folyóirat és más sajtókiadványok cikkeiből.) Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, Uzshorod, 1956., 94. p.
- ³³ DUPKA GYÖRGY-HORVÁTH SÁNDOR: i. m. 1993., 22. p
- ³⁴ JE, I. MALASENKO: A Különleges Hadtest Budapest tüzeiben – Egy szemtanú visszaemlékezései. In: Szovjet katonai intervenció 1956 (szerk.: Györkei Jenő, Horváth Miklós), Budapest, Argumentum Kiadó, 1996.
- ³⁵ Szerző, MTI: *Sólyom Vereckére tart.* In: HVG. hu, 2007. július 10. http://hvg.hu/ithon/20070710_verecke_solyom_juscsenko_katonasirok (2012)
- ³⁶ DR. VÁRADI NATÁLIA: Az 1956-os forradalom Kárpátalján őrzött dokumentumai ?. In: <http://www.fokusz.info/File/1956.pdf> (2013),
- ³⁷ VÁRADI NATÁLIA: '56-os magyar forradalmárok az ungvári börtönben. In: Acta Academiae Beregsasiensis 2013/2., 13-20. p., Tárolt változat: http://www.kmf.uz.ua/hun114/letoltes/acta/ActaAcBereg2013_2.pdf (2013)
- ³⁸ LUPKOVICS GYÖRGY: Az 1956-os forradalom utáni megtorlás a Szilágy László és társai per jogtörténeti elemzése. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, 2009. Tárolt változat: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/97186/ertekezés.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (2013)
- ³⁹ Részlet Balogh László vallomásából. Forrás: D.Gy.magánarchívuma.
- ⁴⁰ VJACESZLAV SZEREDA – ALEKSZANDR SZTIKALIN: Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Budapest, Móra Ferenc Könyv-

kiadó, 1993. Lásd még: A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Előszó Göncz Árpád. Reiner János (szerkesztő), Gál Éva (szerkesztő), Hegedűs B. András (szerkesztő), Litván György (szerkesztő), Századvég Kiadó- 1956-os Intézet. Budapest. 1993.

⁴¹ Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. Сборник документов. Составители: руководитель – д.и.н. А.А. Зданович, В.К. Былинин, В.К. Гасанов, В.И. Коротаев, В.Ф. Лашкул. Объединенная редакция МВД России. Москва, 2009.

⁴² A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Előszó Göncz Árpád. Reiner János (szerkesztő), Gál Éva (szerkesztő), Hegedűs B. András (szerkesztő), Litván György (szerkesztő), Századvég Kiadó-1956-os Intézet. Budapest. 1993., 242. p.

⁴³ ГАР Ф (Оросз Фöderáció Állami Levéltára). Ф. Р-9401. Оп. 2. Д. 482. Л. 60-65. – In: Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. 164-166. old.

⁴⁴ DUPKA GYÖRGY-HORVÁTH SÁNDOR: '56 Kárpátalján. i. m, 1993., 60. p

⁴⁵ Lásd az ungvári Intermix Kiadó gondozásában több a témával foglalkozó gyűjteményes kötetem is napvilágot látott: *Istenhez foháskodva. Verses levelek, imák, a sztálini lágerrekből (1944-1957)*. 1992.; Utószó. – In: *Istenhez foháskodva... 1944 Szolyva. Verses levelek, imák a sztálini lágerrekből, 1944–1957*. Ugyanaz bővített kiadásban 1994., Továbbá lásd a cikkeket, közleményeket: *Lágerversek 1944-ből*. – In: *Évgyűrűk '90*. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1991., Levelek a szolyvai lágerből. FEDÁK LÁSZLÓ: A *kedámai magyarok hitvallása* c. verse. Megjelent: *Hadifogoly Híradó*, 1999. 2. sz. 6. p. In: A 20. Századi magánlevelek nyelvi világa. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból. Szerk.: BALÁZS GÉZA és GRÉTSY LÁSZLÓ. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest, 2003., 30-44. p., FORGON PÁL: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak. Egy kárpátaljai református lelkész a Gulágokon*. Kálvin János Kiadó, Budapest, 1992., NAGY LÁSZLÓ: *Deportálásom - fogságom története*. In: *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1989., 4. 378-389., 1992., MANDRIK ERZSÉBET: *A pokol bugyraiban*. Intermix Kiadó, Budapest-Ungvár, é.n. Megjegyzés: a 25., 29., 30. és 33. sz. Fedák Lászlótól lejegyzett lágerversek szerzőjük megnevezése nélkül a következő kiadványokban jelentek meg: Szenté Zoltán: *Magyarok a szovjet lágerekben* (visszaemlékezés). In: *Küzdőtér*. A JATE Galiba Kör Társadalomtudományi kiadványa. 1988. 2. sz. 45., 106. p; *Kolimai magyar lágerversek, 1946–1953*. In: *Kortárs*. 1989. 7. sz. 117. old. DUPKA GYÖRGY gyűjtése.

⁴⁶ KÜLLŐS IMOLA: *A II. világháborús hadifogság és a sztálini lágerrek folklórja*. http://www.otka.hu/index.php?akt_menu=1191 (2013)

⁴⁷ *Istenhez foháskodva*. Verses levelek, imák, a sztálini lágerrekből (1944-1957). i. m.

⁴⁸ *Áldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágerrek folklórából*. Összeállítók: KÜLLŐS IMOLA-VASVARI ZOLTÁN. Folklórsorozat, L' Harmattan KFT, Budapest, 2006.

⁴⁹ TARCZAI BÉLA: Szellemi élet a fogolytáborokban (355.p.). – In: http://epa.oszk.hu/02000/02030/00033/pdf/HOM_Evkonyv_40_347-359.pdf (2013)

⁵⁰ BALOGH SÁNDOR: *Kemény, konok ember...* - In: *Istenhez foháskodva*, i. m. 47.p.

⁵¹ *Új magyar irodalmi lexikon. H-Ö*. Főszerkesztő: PÉTER LÁSZLÓ. Második, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, 2000., 1049. p.

⁵² Ebből egy ciklust közölt a *Küzdőtér*. A JATE Galiba Kör Társadalomtudományi kiadványa. 1988. 2. sz. 45., 106. p.; továbbá a *Kortárs*, 1989. 7. sz., 117. p.

⁵³ *Istenhez foháskodva...* i. m. 44-45. p.

⁵⁴ Vö. Örkeny leírásával arról, mit kértek a hadifoglyok egy „kívánsághangversenyen” egy kaukázusi táborban. ÖRKÉNY ISTVÁN: *Lágerrek népe*, Bp. 1981., 127. p.

⁵⁵ *Istenhez foháskodva...*, i. m. 14. p.

⁵⁶ *Istenhez foháskodva...*, i. m. 16. p.

⁵⁷ *Istenhez foháskodva...*, i. m. 12. p.

⁵⁸ *Istenhez foháskodva...*, i. m. 17. p.

⁵⁹ *Istenhez foháskodva...*, i. m. 11. p.

⁶⁰ *Istenhez foháskodva...*, i. m. 46. p.

⁶¹ *Istenhez foháskodva...*, i. m. 50. p.

⁶² *Istenhez foháskodva...*, i. m. 21. p.

- ⁶³ *Istenhez fohászkodva...*, i. m. 52-53. p.
- ⁶⁴ *Istenhez fohászkodva...*, i. m. 11. p.
- ⁶⁵ *Istenhez fohászkodva...*, i. m. 27. p.
- ⁶⁶ *Istenhez fohászkodva...*, i. m. 27-28. p.
- ⁶⁷ *Istenhez fohászkodva...*, i. m. 21-22. p.
- ⁶⁸ *Istenhez fohászkodva...*, i. m. 55. p.
- ⁶⁹ TARCZAI BÉLA: *Szellemi élet a fogolytáborokban* (356.p.). – IN: http://epa.oszk.hu/02000/02030/00033/pdf/HOM_Evkonyv_40_347-359.pdf (2013)
- ⁷⁰ TARCZAI BÉLA: *Szellemi élet a fogolytáborokban* (355.p.). – IN: http://epa.oszk.hu/02000/02030/00033/pdf/HOM_Evkonyv_40_347-359.pdf (2013)
- ⁷¹ HORVÁTH SIMON: *Sötét ég alatt*. Lágerversek, vereses levelek. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2004., 118.
- ⁷² MÉSZÁROS SÁNDORNÉ: *Elrabolt éveim a Gulágon*. Emlékirat. Intermix Kiadó, Ungvár. Budapest, 2000., 59. p.
- ⁷³ DUPKA GYÖRGY: '56 és Kárpátalja. i. m. 2006., 66-70. p.
- ⁷⁴ BUCSELLA JÓZSEF: *Sorsok megírva. Életem elrabolt ötven éve*. In: *Igazi Kárpáti Igaz Szó*, 2006. július 6., július 20.
- ⁷⁵ KOVÁCS VILMOS: *Holnap is élünk*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1965.
- ⁷⁶ BOTLIK JÓZSEF: *Gát*. Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest, 2001; *A hűség csapdájában*. Kovács Vilmos költő, író (1927–1977) emlékének. Pályakép és korrajz. Intermix Kiadó, 2003.
- ⁷⁷ NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: *A sátán fattya*. Hatodik Síp Könyvek. Új Mandátum Kiadó, Budapest–Ungvár, 1991. Második kiadás: Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2000.
- ⁷⁸ NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: *1944*. Elbeszélő költemény. Együtt 2007/3. melléklete. Második kiadás: Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Községe, Ungvár, 2007.
- ⁷⁹ Sütő Kálmán levele.
- ⁸⁰ SÜTŐ KÁLMÁN: *Holdarcba nézve*. Galéria Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992., 123. p.
- ⁸¹ KECSKÉS BÉLA: *Pattog a rozsda*. Régi és új versek. Galéria Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992.
- ⁸² FÜZESI MAGDA: *Táj gesztenyékkel*. Versek. Hatodik Síp – Mandátum, Budapest–Beregszász, 1998., 19-20. p.
- ⁸³ DUPKA GYÖRGY: *Autonómia-törekvések Kárpátalján*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2004., 46. p.
- ⁸⁴ MÁRKUS CSABA: *Az „Együtt” utat keres*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1967.május 31. 4.p.
- ⁸⁵ ZSELICZKI JÓZSEF: *Fiatalok irodalmi stúdiója*. –IN: *Kárpáti kalendárium 1969*. Kárpáti Könyvkiadó, 1968. Ungvár. 75.p.
- ⁸⁶ Lásd: *Kárpátaljai Minerva*. II. kötet, 1-2. füzet. Ez volt a Forrás, (Különszám) felelős kiadó, szerkesztő: S. BENEDEK ANDRÁS. Budapest – Beregszász, 1998.
- ⁸⁷ BOTLIK JÓZSEF - DUPKA GYÖRGY: *Ez hát a hon...* i. m. 1991., 167-175. p.
- ⁸⁸ M. TAKÁCS LAJOS: *Ők nem lettek janicsárrá*. In: *Kárpátaljai Minerva*. II. kötet, 1-2. füzet. Budapest – Beregszász, 1998. 165. p.
- ⁸⁹ BOTLIK JÓZSEF - DUPKA GYÖRGY: *Ez hát a hon...* i. m. 1991., 199. p.
- ⁹⁰ BOTLIK JÓZSEF - DUPKA GYÖRGY: *Ez hát a hon...* i. m. 1991., 214. p.
- ⁹¹ *A KMKSZ történetéből*. Dokumentumok, tények, adatok 1989-1993. DUPKA GYÖRGY közreadásában. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993.
- ⁹² DUPKA GYÖRGY: *Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekviseletek Kárpátalján*. (Hatásvizsgálatok a regionális történelmi folyamatok és a szociológiai-demográfiai adatok, nemzetiségi politika tükrében). Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2011. Tárolt változat: <http://ebookbrowse.com/dupka-gyorgy-fogyo-pdf-d207708586> (2013) - http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=324 (2013)
- ⁹³ DUPKA GYÖRGY-KÓSZEGHY ELEMÉR: *Jelentés a magyar nemzeti közösség helyzetéről Ukrajnában*. Tanulmány. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2009., 37. p.

III. FEJEZET

ESEMÉNYKRÓNIKA, TÉNYEK, ADATOK (1944–1991)

1944

Július 30. Az ÁVB Sztálin vezetésével úgy döntött, Kárpátalja elfoglalása és megszállása érdekében az 1. és 2. Ukrán Front érintkezési pontján létrehozza a 4. Ukrán Frontot. Döntésük meghozatalánál számoltak Kárpátalja megszállásának katonai-politikai fontosságával és a hegyvidéki hadműveletek sajátosságaival.

Augusztus 5. I. J. Petrov vezéreztalált ki a megalakult 4. Ukrán Front parancsnokává, F. K. Korzsenyevics altábornagyot pedig a törzskar főnökévé. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagja lett a kegyetlenségéről hírhedt L. Z. Mehlisz vezéreztalált, a SZMERS és az NKVD egyik felettese is, aki hozzálátott a „kárpáti támadó hadművelet” gondos előkészítéséhez, végrehajtásához.

Augusztus 31. A szovjet haderő bevonult Romániába, illetve Bukarestbe.

Szeptember 14. Megindul a 4. Ukrán Front támadása az Északkelet-Kárpátokban kiépített Árpád-vonal ellen.

Szeptember 20. A 4. Ukrán Front elfoglalta Szlovákia területének egy részét.

Szeptember 23. A szovjet hadsereg Magyarország területére lépett.

Szeptember 27. A Vörös Hadsereg elérte a Tatár-hágót és Kárpátalja területére lépett.

Október 9. A szovjet haderő bevonult Volócra.

Október 11. Moszkvában aláírták a magyar–szovjet fegyverszüneti egyezményt.

Október 15. Magyarországon Szálasi Ferenc Nyilaskeresztes Pártja került uralomra.

Október 16. Horthy Miklós előző napi sikertelen kiugrási kísérlete után Dálnoki Miklós Béla, a Kárpátalján állomásozó 1. Magyar Hadsereg parancsnoka és Kéri Kálmán vezérkari főnök a front orosz oldalán kezdett tárgyalásokat.

Október 16. A Vörös Hadsereg elfoglalta Rahót.

Október 18. Dálnoki Miklós Béla megállapodást írt alá Petrov hadseregtábornokkal, a 4. Ukrán Front parancsnokával a magyar és orosz alakulatok együttműködéséről, de a magyar katonaság nem állt át, a kiugrási kísérlet kudarcba fulladt.

Október 21. Nyíregyházáról 2 ezernél több férfit, polgári személyt hurcoltak el a szovjet katonák jóvátételi munkára.

Október 27. A szovjet haderő Ungvárt is elfoglalta. Ezen a napon Sztálin aláírásával ünnepi parancsot hoztak nyilvánosságra, amely egyebek mellett „*hadi szempontból fontos hídfőállás*” elfoglalását említette.

Október 28. A 4. Ukrán Front katonai adminisztrációja a katonai közigazgatás helyi megszilárdítása érdekében városparancsnokságokat állított fel a következő településeken: Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyberég, Huszt, Tiszaújlak, Nagyszőlős, Bátyú, Drahovo, Perecseny, Poroskovo, Poljana, Szolyva, Szerednye, Nagyberezna, Kisberezna.

* Megérkezett Husztra az emigráns csehszlovák kormány küldöttsége, hogy az 1938 előtti törvények szerint Kárpátalján megszervezze a polgári közigazgatást.

* Ivan Turjanica találkozott Petrov hadseregtábornokkal, a 4. Ukrán Front parancsnokával, Hruscsov ukrainai pártvezérrel, Mehlsz vezérezredessel, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagjával. Az utóbbi két kulcsszerepet játszó személy kíséretében még aznap Munkácsra érkezett, hogy Kárpátalja sorsáról döntsenek.

Október 29. Csap és környéke kivételével Kárpátalja szovjet fennhatóság alá került.

November 1. Ruszin, Tkanko és Uszta partizánjai több kárpátaljai faluban hozzáláttak az önbíráskodáshoz és megtorláshoz. Ítélet nélkül végeztek ki egykori magyar tisztviselőket, jegyzőket a családtagokkal együtt.

November 11. Turjanica pártvezér a munkácsi pártaktíván többek között indítványozta a „*hadtápterületnek számító Kárpátalja teljes megtisztítását*”. Ezt a dokumentumot, amelyben „*a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálásáról*” volt szó, Turjanica ezen a napon írta alá.

November 13. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának „0036. számú határozata” elrendelte, hogy a magyar és német hadköteles férfiakat „*csakúgy, mint az ellenség katonáit*”, le kell tartóztatni és fogolytáborba kell szállítani. A kárpátaljai szovjet katonai parancsnokságok felszólították a 18–50 éves magyar és német férfiakat, hogy három napon belül jelentkezzenek a legközelebbi parancsnokságon.

* Kárpátalja valamennyi magyar- és németlakta településén magyarul és oroszul kinyomtatott plakátokon közzétették A városparancsnokság 2. számú parancsát, melyben szigorúan elrendelték, hogy november 14–16.

között jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál a német és magyar nemzetiségű hadköteles egyének 18 évtől 50 éves korig, aki a parancsnak nem tesz eleget, az haditörvényszék elé kerül.

November 14. A falusi kishírók dobszóval toborozták az NKVD által kiagyalt *malenkij robotra*, azaz *háromnapos munkára* a magyar és német nemzetiségű katonaköteles férfiakat.

*Felállították Szolyván, az egykori magyar laktanya helyén a hírhedt gyűjtőtábor, amely hat más táborral együtt a sztarij-szamborihoz tartozó lágerrendszer része volt. A szolyvai tábor hivatalosan SZPV-2-nek, vagyis a hadifoglyok 2. sz. gyűjtőhelyének nevezték (oroszul: szbornij punkt vojenno-plennih). A barakkjaiban 12 ezer foglyot tartottak egyhuzamban őrizetben, az *átszűrés után* nagyobb csoportokat innen indítottak a Szovjetunió belső területeire. Tábori postacíme szintén ismertté vált: *Szolyva, D-23614*.

November 17. Huszton hadifogoly-átvevőhelyet szerveztek.

November 18. Az elkészített listák szerint NKVD- és partizán-konvoj alatt a kommandatúrákon másodszor is jelentkezett magyar és német férfiak ezreit hajtották Sztálin munkatáboraiba (Szolyvára, Sztarij Szamborba, Szanokra, Boriszovóba stb.). Bűnük: saját nemzetiségük.

* A SZMERS kémelhárítási szerv és az NKVD felállította perecsenyi ellenőrző-szűrő táborát, ahol főleg a szolyvai lágerből kiemelt katonai vezetőket, magyar, ruszin és német értelmiségi politikusokat vallattak, végeztek ki, illetve irányítottak más lágerekbe.

November 19. Munkácson kommunista pártkonferenciát tartottak, melyen megalakították a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártját, határozatot fogadtak el *Kárpátontúli Ukrajna újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával* és a népbizottságok kongresszusának összehívásáról.

November 20. Kárpátalja négy történelmi megyéjén kívül Vásárosnamény és környékéről, illetve Kelet-Magyarország településeiről is *malenykij robotra* hurcolták a férfiakat és a német nőket, családos anyákat. A Csonka-Beregből elhurcolt emberek száma megközelítőleg 1200 főre tehető,

*A Vörös Hadsereg erős támadást indított Csap térségében.

November 26. Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusa Munkácson kinyilvánította a terület Szovjet-Ukrajnával való *újraegyesülésének* tényét, megválasztja Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát (elnöke: Ivan Turjanica).

November 23–26. A szovjet haderő elfoglalta Csapot.

November végétől. Az NKVD szervei, valamint a SZMERS kémelhárítási szerv hatáskörében létrehozták az NKVD Különtanácsát (később: az SZSZKSZ Állambiztonsági Minisztériuma Különtanácsát) Kárpátalján is, és

1951. május 26-ig közel száz kárpátaljai ruszin és magyar értelmiségit, papot ítéltek halálra, illetve juttattak a GULAG börtöneibe, lágereibe. Az elítélteket *ellenforradalmi bűncselekményekkel* vádolták meg: hazaárulás, kémkedés, terrorcselekmény, diverzió, rongálás, szabotázs, szovjetellenes összeesküvés stb.

December 1-23. A Bodroghközben és az Ung-vidéken is lebonyolították a megtorló akciót. A bujkáló magyar férfiak utáni hajtóvadászat 1945 február végéig folyt.

December 5. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa memorandumot adott át a csehszlovák kormány kárpátaljai képviselőjének azzal a felszólítással, hogy hagyja el a vidéket.

*A Néptanács elfogadta az állami vagyonról szóló rendeletét, mely ki mondta, hogy az egykori Magyarország és Csehszlovákia minden ingó és ingatlan vagyona Kárpátontúli Ukrajna tulajdonába megy át a területen.

December 13-14. Az NKVD csapatai külön bevetésként pótakciót indítottak, hogy begyűjtsék a 18 és 50 év közötti német férfiakat Szolyva, Munkács, Ilosva, Nagyszőlős, Rahó, Huszt körzetében, aminek következtében 292 személyt különítettek el és hurcoltak hadifogolytáborba.

December 16. A moszkvai levéltárban talált dokumentum szerint november 18. és december 16. között a hátszágot védő NKVD-csapatok Kárpátalján 22 951 embert tartóztattak le és irányítottak a hadifogoly-átvevőhelyekre, köztük 14 200 katonát, tisztet és tisztest, 8564 német és magyar nemzetiségű hadkötelest, valamint 185 rendőrt és csendőrt. A civileket *internáltként* vették nyilvánántartásba.

December 16. Berija benyújtotta Sztálinnak a Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Magyarország felszabadított területére beütemezett, a munkaképes német férfiak (17-45 év közöttiek) és nők (18-30 év közöttiek) internálását szabályozó rendelet tervezetét, amelynek végleges jóváhagyása megtörtént. Sztálin ezen a napon aláírta az SZSZKSZ Állami Védelmi Bizottsága 7161. számú, 1944. december 16-án kelt, 5 pontból álló rendeletét, amelynek Csehszlovákiára vonatkozó parancs-kivonatát (№ 1630., № 23791., № 23792.) december 17-én azonnali végrehajtásra megkapta a 4. Ukrán Front parancsnoka, Petrov hadseregátbornok is.

December 18. A Néptanács rendeletet hoz a *Rendkívüli Bíróság* felállításáról, amely gyorsított eljárással ítélezik „a nép ellenségei” felett. A dekrétumot a következő sztálinista Néptanács-tagok írták alá: I. I. Turjanica, P. P. Szova, P. V. Lintur, I. M. Vas, J.I. Ivasko, M. V. Moldavcsuk, M. V. Cuperjak, Sz. L. Weisz, Sz. V. Boreckij, I. J. Kercsa, H. I. Ruszin, I. J. Kerecsanyin, F. I. Csekan, D. M. Tarahonics, Sz. I. Borkanyuk, I. I. Kopolovics, V. M. Teszlovics.

A Rendkívüli Bíróság ügyvédi védelem nélkül hozott önkényes ítéleteket, büntetésként joga volt 10 évig terjedő fegyházat vagy vagyonelkobzással járó főbelövést kiszabni. Ítélete pedig megfellebbezhetetlen volt. Ez a dekrétum a civil társadalmi joggyakorlat legelemibb követelményeinek sem felelt meg. Kárpátalja magyar, ruszin és más nemzetiségű értelmiségét szinte megtizedelte, az autonóm törekvések szószólóit is elnémította.

* 1944 októberében-decemberében és 1945 februárjában több mint 20 000 kárpátaljai fiatal lett a Vörös Hadsereg önkéntese

December 22. A kárpátaljai németek internálásának elősegítésében leginkább Ivan Turjanica jeleskedett. A Zakarpatszka Ukrajina Néptanácsának elnökeként szignált köriratban a 4. Ukrán Front katonai tanácsának rendelkezésére hivatkozva felszólította a körzeti és helyi népbizottságok vezetőit, hogy aktívan vegyenek részt a német lakosság részleges mozgósításának megszervezésében.

December 22-24. Az NKVD szigorú ellenőrzése alatt Kárpátalja közel 70 településén összesen 2 375 német lakost vettek nyilvántartásba.

1944. december 29. František Nimec saját kormányának írt levelében összegezte a Molotovval lefolytatott tárgyalás lényegét, arra kérve a kormányt, hogy menjen elébe a Kárpátalján történeteknek, fogadja el a kárpátaljai lakosság döntését, miszerint a Szovjetunió kötelékében kíván élni.

December folyamán: a szolvyvai táborban járványos betegség, népi nyelven a felekktifusz következtében naponta százával pusztultak a lágeristák. Az éh- és fagyhalált túlélte betegeket naponta gyalogszerrel indították útnak a hágón túli elosztótáborokba: Sztarij Szamborba és Novij Szamborba. Innét vasúti teherkocsikban indították útnak a GULAG táborába, napokig élelmiszer nélkül hagyták őket, így gyorsították meg a legyengült eléhezett rabok pusztulását.

1945

Január 9. Fagyejev vezérőrnagy és Boszjij ezredes, törzsparancsnok összefoglaló jelentést küldött Petrov hadseregtábornoknak és Mehlsiz vezérezredesnek a kárpátaljai németek internálásáról, amelyben jelezték, hogy a megjelölt gyűjtőhelyeken 215 fő, 49 férfi és 166 nő jelent meg, akiket január 7-én a volóci vasútállomásra irányítottak. Ezen kívül 36 fő (10 férfi, 26 nő) nem jelent meg, felkutatásuk folyamatban van. A volóci állomásról az SZSZKSZ keleti régióiba 166 német nőt vasúton küldtek el.

*A 4. Ukrán Front 18. légideszant hadseregének rögtönítélő katonai törvénytörésére halálra ítélte és kivégeztette tiltott fegyver rejtégetésért, a jóvátételi munka alól való kibújásért a német nemzetiségű Franc József (Jablunyiv,

1908) jablunyivkai földművest, továbbá Jánosi Kálmán (Bodrogkisfalud, 1883) munkácsi lakost, a helyi vegyigyár műszakvezető mesterét.

1945. január elején. Magyarországon elrendelték a németek kitelepítését.

*František Nìmec tisztviselői karával együtt elhagyta Husztot és Kasára költözött.

Januártól: A 4. Ukrán Front rögtönítélő *katonai törvényszéket* állított fel Ungváron, 1946-ig sok száz ember fölött hoztak koholt ítéletet az USZSZK BTK 54–2, 54–4, 54–11, 54–13. cikkelyei alapján, akiket később rehabilitáltak.

Január 11. Sztálin támogatásával Berija belügyi népbiztos megküldte a frontok Katonai Tanácsainak az SZSZKSZ NKVD №0016. kelt rendeletét, melynek értelmében 1945 januárja-februárja során Kárpátalján és a vele határos szlovákiai, magyarországi és lengyelországi térségekben elkezdődött az otthonukban tartózkodó polgárokkal szemben a harmadik „begyűjtési” hadművelet.

Január 19. A Berija-jelentés szerint a „*balkáni országokból*” 67 930 internált németet indítottak el a Szovjetunióba, ebből 35 350 férfi, 32 580 nő. A kijelölt helyre már megérkezett 7 193 fő, ebből 7 193 főt a szénbányászásban, 1 000 főt a kohászatban fogtak munkára. A továbbiakban a németek számbavétele, munkatáborokba való szállítása, elhelyezése folyamatos volt.

Január 19. A máramaroszigeti népgyűlésen az itteni ukránok nevében Ivan Odovicsuk elnök által aláírt, Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságához küldött jegyzőkönyvében a máramaroszigeti körzet Kárpátaljához történő csatolását sürgette. Sztálin személyesen hívta fel telefonon Hruscsovot, és utasította: bírja rá Turjanicát, hogy katonáit rendelje vissza az 1938 előtti határvonal mögé.

Január 17-től: Ivan Turjanica e napon írta alá a kinevezéseket, többek között a Néptanács kinevezte Ivan Andrászkót főügyésznek és Vaszil Mitrjukot helyettes főügyésznek. Vaszil Ruszin partizánparancsnok lett a Rendkívüli Bíróság elnöke. Az elítélteket a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1944. december 18-ai rendelete alapján vonták felelősségre. Ez a hírhedt testület meghozta első halálos ítéleteit. Az ítéleteket egy Maruszja nevű hóhér, volt partizánlány hajtotta végre Ungváron a KGB pincéjében. A tetemeket az ungvári Kapos utcai temetőkert végében, jeltelen sírokban, titokban temették el.

Január 20. Az NKVD kimutatás szerint a szolyvai gyűjtőtáborban (№2. SZPV/CIIB) 8 946, a perecsenyiben 1533, a szamboriban 5200 foglyot őriztek.

Január 20. Aláírták a magyar–szovjet fegyverszüneti egyezményt, amely az 1937. december 31-i határokat tekintette érvényeseknek, azaz *Magyarország hivatalosan lemondott Kárpátaljáról.*

Január 20–30. Az elhurcoltak hozzátartozói levelekben ostromolták a helyhatóságokat, követelték, hogy engedjék haza a férfiakat. L. Mehliusz vezérezeredes, Sztálin ismert cinkostársa, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagja, aki nem rejtette véka alá kegyetlenségét a valódi és vélt ellenséggel szemben, miután tömegesen pusztultak a hadifoglyok és az internáltak, a letartóztatottak nemzetiségi hovatartozása felől kezdett érdeklődni, és elősegítette sokuk szabadon bocsátását: az általa aláírt határozat értelmében a január 20-i, illetve 30-i állapot szerint hazaengedtek a légerekből 674 (907) szlovákot, 13(23) zsidót, 1378 (1793) 45 éven felüli magyart, 425(609) magyar rokkantat, 39(41) aknaszlatinai sóbányai szakembert 3 (6) kommunistát, 3 (3) nagybocskói vegyipari szakembert.

Január 21. A 4. Ukrán Front katonai hadbírószága halálra ítélte és kivégeztette szovjetellenesség vádjával Januta Petro (Nagylucska, 1912.) holubinei (Galambos) lakost, tanítót, ukrán hazafit.

Január 23. Sztálin Edvard Benešnek küldött levelében kijelentette: a szovjet kormány nem tilthatja meg Zakarpatszka Ukrajna népességének, hogy nemzeti akaratát kifejezze. Emlékeztette Beneš arra is, hogy egy korábbi moszkvai találkozón felajánlotta Zakarpatszka Ukrajna átadását a Szovjetuniónak.

Január 30. A 4. Ukrán Front 1. gárdahadseregének katonai hadbírószága halálra ítélte és kivégeztette a kémtevékenységgel, szovjetellenességgel vádolt Muzicska Ivan-Julij (Ruszki Komarivci/Oroszkomoróc, 1894.) munkácsi tanítót, ukrán hazafit.

Február 8. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette a kémtevékenységgel megvádolt Helm Ferenc (Budapest, 1901.) munkácsi kereskedőt, magyar hazafit.

Február 9. Megalakul Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Elnöksége mint a végrehajtó hatalom legfőbb szerve, és teljes amnesztiát hirdet „*Kárpátontúli Ukrajna minden állampolgára számára, akik 1944. október 26. előtt követtek el bűncselekményt*”.

Február 21. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és Ungváron kivégeztette szovjetellenesség vádjával Boros Bálint (Köröstarcsa, 1892.) köröstarcsai nyugdíjast.

Február 24. A perecsenyi gyűjtőlágerben magyar katonákat toboroztak a Dálnoki-féle hadseregbe, és a besorozottak közül mintegy 2000 főt elküldtek a Debrecenben formálódó 1. magyar gyaloghadosztályba.

Március 30. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette szovjetellenesség vádjával Nyiscsak Andrij (Munkács, 1915.) munkácsi közhivatalnokot, ukrán hazafit és Pavlisinec Ilja (Munkács, 1924) munkácsi falfestőt, ukrán hazafit.

Március 11. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette a kémtevékenységgel vádolt Fábián Lajos (Fegyvernek, 1891.) csornoholovai (Sóhát) közhivatalnokot, magyar hazafit.

Április 15. Berija belügyi népbiztos szigorúan titkos beszámolót küldött a SZU legfelsőbb vezetőinek a '0016 sz. Rendelet végrehajtásáról, köztük Sztálinnak, Molotovnak, az SZKP KB Politikai Bizottsága és a GKO tagjainak. A szovjet társadalomra különösen veszélyes ellenséges elemeket az NKVD vezetésével tömegesen tartóztatták le nemcsak Kárpátalján, hanem a vele határos szlovákiai, magyarországi, lengyelországi és más országok lakosságának körében megszervezett nagy szabású átvilágítások, ellenőrzések, razziák következtében. A jelentés adatai szerint az NKVD-egységek összesen 215 540 főt tartóztattak le. A fogvatartottak nemzetiségi megoszlása: 138 200 német, 38 660 lengyel, 3 200 magyar, 1 130 szlovák, 390 olasz, 27 880 a Szovjetunió állampolgára (orosz, ukrán, fehérorosz, litván, lett, kazah stb.) A jelentéstevő többek között azt is megjegyezte, hogy a fogvatartott embereknek csak a fele alkalmas kényszermunkára, a másik fele öreg, időskorú, fizikai munkára már nem fogható. Akik terrorista és felforgató tevékenységben vettek részt, azokat helyben likvidálták.

Április 25. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette a szlovák Poláncsák János (Szolyva, 1926.) földművest, a Volksbund aktív tagját és a kémtevékenységgel megvádolt Zsurkovics Béla (Kelecsin/Kelecsény, 1879.) munkácsi mozdonyvezetőt, magyar hazafit, továbbá a kémtevékenységgel vádolt Fodor János (Hajdúböszörmény, 1915.) técsői járási dubovei (Dombó) lakost, munkást, magyar hazafit.

Május. Ismét kiadták az ungvári *Munkás Újságot*, azonban decemberben megszűnt. Ezentúl a *Kárpáti Igaz Szó* fordításos lap jelent meg, amely a *Zakarpatszka Pravda* c. ukrán lap dublázsa volt.

Május 8. A német hadsereg feltétel nélküli fegyverletétele.

Május 10. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette Ergat Mátyás (Skole/Szkole, Lengyelország /ma: Ukrajna, 1907.) szolyvai lakost, munkást, Volksbund-tagot, továbbá Stuller Mihály (Szolyva, 1922.) szolyvai köztisztviselőt, Volksbund-tagot.

Május 27. A munkácsi kongresszuson elfogadott Manifesztumról magyarul először az ungvári *Munkás Újság* száma közölt bemutató elemzést *Mit jelent Zakarpatszka-Ukrajna egyesítése Szovjet-Ukrajnával az itteni és magyarországi magyaroknak?* címmel.

Június 1. A Rendkívüli Bíróság ítélete alapján kivégezték a szovjetellenes tevékenységgel megvádolt Kovalkovics-Gojer Ivan (Perecseny, 1899.) királyhelmecci lakost, munkást, ukrán hazafit és a magyar kémnek

nyilvánított Capf János (Munkács, 1891.) perecsenyi lakost, munkást, magyar hazafit, Snelcer József (Szolyva, 1926.) szolyvai munkást, a Volksbund aktív tagját és Priboj András (Dombóvár, 1909.) munkácsi lakost, a Latorca cég tisztségviselőjét, az utóbbi kivégzése nagy felháborodást váltott ki Munkácson.

Június 3. Befejezték az ungvári városi könyvtár magyar könyvtálmányának a felülvizsgálását, az ún. fasiszta szerzők műveinek kiselejtése után a könyvtárat átadták rendeltetésének.

Június 16. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte Piller József (Pósaháza, 1908.) kőművest Volksbund-tagot (a halálos ítélet meghozatala után, az ungvári börtön zárkájában felakasztotta magát).

Június 22. A Rendkívüli Bíróság ítélete alapján kivégezték a magyar kémnek nyilvánított Balog László (Munkács, 1910.) munkácsi mészáros, magyar hazafit és Weinrauch József (Huszt, 1909.) huszti munkást, aktív Volksbund-tagot, továbbá Szer Antal (Ungvár, 1900.) ungvári gépkocsivezetőt, magyar hazafit.

Június 29. Moszkvában aláírták a Kárpátalja Szovjetuniónak való átadásáról szóló csehszlovák–szovjet szerződést.

Július 1–7. A Kárpátaljai Néptanács szociális osztályának körlevele értelmében záros határidőn belül kötelezik a községek vezetőit, hogy *álítsák össze a hadifogolytáborokban fogva tartott kárpátaljai illetőségűek névsorát*. E listák alapján a lágerbe hurcoltak számát 25–30 ezerben lehet megállapítani.

Július 11. Egy moszkvai börtönben meghalt Avgusztin Volosin Kárpáti Ukrajna volt miniszterelnöke.

Július 24. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette a kémtevékenységgel vádolt Kopornai-Katrics Józsefet (Munkács, 1890.), Munkács tűzoltóparancsnokát és Mészáros Kálmán (Kisújszállás, 1902.) kisújszállási lakost, munkást, magyar hazafit. Továbbá Stefanszki Sándor (Munkács, 1909.) pósaházai munkást, aktív Volksbund-tagot.

Augusztus 16. Az ukrán katonai egységek behatoltak Csonka-Bereg községeibe. Elfoglalták Vásárosnaményt, Tiszaszalkát, Lónyát és más településeket. A települések lakosainak jogait a „*kifelé bárki, befelé senki*” elv alapján korlátozták. Ennek az állapotnak kormány szintű intézkedések vetettek véget, amikor is érvénybe lépett a jaltai egyezményben megállapított 1937. decemberi határállapot.

Augusztus 21. A 4. Ukrán Front 18. hadseregének katonai hadbíró-sága halálra ítélte és kivégeztette a kémtevékenységgel vádolt Katona Sándor (Munkács, 1911.) munkácsi közhivatalnokot, magyar hazafit.

Szeptember 6. Az internáltak, hadifoglyok első csoportja hazatéréséről a helyi magyar nyelvű sajtókiadványok közül először az ungvári *Munkás Újság* közölte olvasóival a „*legörvendetesebb hírt*”, amely a helyi magyar-ságon kívül érzékenyen érintette a ruszin és német/sváb lakosságot is.

Szeptember 13. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette a kémtevékenységgel, szovjetellenességgel vádolt Nazdravecki János (Gyilove/Terebesfehérpatak, 1893.) nagyszülősi tanítót, magyar hazafit.

November 16. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette szovjetellenesség vádjával a szlovák Hasulják Iván (Sejkov/Székó /Szlovákia, 1924.) ungvári munkást, ukrán hazafit, Zimogljad Olekszijt (Mariupol/Ukrajna, 1925.) munkanélküli ukrán hazafit, Kijk Euárd (Munkács, 1921.) munkácsi munkás, aktív Volksbund-tagot, továbbá Subinec Fegyirt (Szinyicsevo, Ivano-Frankivszki megye, 1918.) szinyicsevoi földművest, ukrán hazafit, továbbá Jakimcsuk Olekszijt (Majsztra, Zsitomiri megye, 1899.) hontalan, munkanélkülit, ukrán hazafit.

November 22. A prágai Ideiglenes Nemzetgyűlés ratifikálta a Kárpát-alja Szovjetunióknak való átadásáról szóló csehszlovák–szovjet szerződést.

December 2. Megjelent a beregszászi *Vörös Zászló* c. járási lap.

December 8. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette Gabovda Mihajlo (USA, 1918.) nagylucskai köztisztviselőt, ukrán hazafit.

December 18. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette Tóbiás Ágoston (Dubi, Ilosvai j., 1884.) szolyvai erdészt, Volksbund-tagot.

1946

Január 15. Ivan Turjanica, Kárpát-Ukrajna Néptanácsának elnöke aktívan közreműködött a Szovjetunió Belügyminisztériuma által kiadott ¹1034. rendeletének végrehajtásában is, amely többek között a kárpátaljai német nemzetiségű lakosok tömeges kitelepítését is előírányozta.

Január 22. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége által hozott rendelet Kárpátontúli Ukrajnát Kárpátontúli területté (oblaszty) szervezi át, Ungvár központtal.

Január 22. Hatályba lépett az *SZSZKSZ Büntető Törvénykönyve*, így az 1947-től a megszüntetett *Rendkívüli Bíróság* helyett a Kárpátontúli Területi Bíróság ítélkezett a politikai ügyekben is. Több száz kárpátaljai lakost ítéltek el törvénytelenül az említett büntető törvénykönyv 54., 58. paragrafusa cikkei alapján, akiknek túlnyomó többségét a 90-es évektől rehabilitálták.

Február. Csehszlovák-magyar lakosságcsera-egyezmény.

Február 24. A Szovjetunió Belügyminisztériuma által kiadott ¹1-2749. belső rendelete alapján Kárpátaljáról az első, 1 969 fős német csoportot (teljes családokat is) Tyumeny megyébe deportálták.

Március 8-10. A lemergi egyházi nagygyűlésen jóváhagyták a breszti uniót semmisnek nyilvánító és az Ukrán Görög Katolikus Egyházat az Orosz Pravoszláv Egyházba beolvasztó határozatát a szovjet belügyi szervezésében.

Március 30. Berija belügyi népbiztos *A németeknek és más szovjetellenes elemeknek Kárpátalja területéről a Tyumenyi területre való áttelepítése célszerűségéről* címmel Sztálinnak arról küldött jelentést, hogy Kárpát-Ukrajna Néptanácsának hathatós támogatásával az NKVD 2 670 kárpátaljai németet családosul telepített át a szibériai Tyumenyi területre. A Volksbund aktív vezetőit és támogatóit, valamint az SS-tagokat a SZMERS kémelhárítói kivégeztették.

Május közepétől: Hazairányították a munkatáborokból az életben maradt civil foglyok, azaz a Kárpátaljáról elhurcolt 18–50 (45) év közötti magyar és német férfiak (nők) első csoportjait, akiket *malenykij robotra* hurcoltak el.

Május 20. A Rendkívüli Bíróság halálra ítélte és kivégeztette a kémtevékenységgel vádolt Kasztner Gusztáv (USA, 1907.) beregszászi kereskedőt, magyar hazafit.

Május 26. A Kárpátaljai Területi Bíróság halálra ítélte Bródy András (Kamjanszke/Beregkövesd, 1895.) magyar parlamenti képviselőt, lapszerkesztőt, a Kárpátaljai Autonómista Agrárpárt egykori vezetőjét, kormányzói biztost a következő vád alapján: „*Horthy-fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém...*” A Bródy-ügy több tagjával is kegyetlenül leszámoltak a sztálinisták.

Június 3-14. A Kárpátaljai Területi Bíróság halálra ítélte és kivégeztette Fenczik István (Nagylucska, 1892.) magyar parlamenti képviselőt, ruszin politikust és Demjanovich (Demjánovics) Péter (Nagyberezna, 1869. július 17.) kanonokot, görög katolikus esperest, a magyar parlament örökös felsőházi tagját, rahói lakost.

Július 25. Az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében a területen közel száz ruszin és *magyar településnek változtatták meg a nevét.*

Július végétől: A sztálinisták Kárpátalján is beindították a *kuláklis-ták* összeállítását.

Október 22. Kárpátaljára érkezett Nesztor püspök azzal a feladattal, hogy felgyorsítsa a görög katolikus egyház felszámolását. Alekszij moszkvai pátriárka Ungvári-Munkácsi megyéspüspökké nevezte ki.

November végétől: Megszüntették Kárpátalján a ruszin nemzetiséget, ukránokká nyilvánították őket.

December 7. Végrehajtották Ungváron a KGB pincéjében a kárpátaljai *ruszin autonómia-mozgalom vezéré*n, Bródy András magyar országgyűlési képviselőn és társain a halálos ítéletet. A Kárpátontúli Területi Bíróság halálra ítélte és kivégeztette a szovjetellenes tevékenységgel vádolt Kricsfalussy-Hrabár Endre (Kolodne/Tőkésfalú, Técsői járás 1890.), budapesti lakost, magyar országgyűlési képviselőt, továbbá Demkó Mihály (Bodzásújlak, Szlovákia, 1894.) munkácsi lakost, tanítót, magyar országgyűlési képviselőt.

December 20. Az Ungváron székelő katonai hadbíróság ítélete alapján kivégezték a magyar kémnek nyilvánított Vogurka Józsefet (Munkács, 1922.), a szolymai favegyigyár munkását.

1947

Február 10. Párizsban a Szövetséges Nagyhatalmak aláírták Magyarországgal is a békeszerződést. (Ennek értelmében többek között a Szovjetunióval az új határ Kárpátaljánál a trianoni csehszlovák–magyar határral majdnem azonos.)

Szeptember közepétől: A sztálinisták Kárpátalján is félelmet keltő koncepciós pereket konstruálnak.

Október 27. Az NKVD pribékjeinek merénylete Lavki/Lóka község határában Romzsa Tódor görög katolikus püspök ellen.

November 1. A sikertelen merénylet után a munkácsi kórházi ágyán Romzsa Tódor főpásztort megmérgezték. Halálának híre megrendítette egész Kárpátalját.

Az év folyamán: A Szovjetunióban a halálbüntetést felfüggesztették. 25 év munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték el a szovjetellenes tevékenységgel megvádolt embereket is, akkor ez volt a legsúlyosabb kiszabható büntetés.

1948

Február. Magyar-szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény.

Az év folyamán: Az *USZSZK büntető törvényének 54. paragrafusában* foglaltak alapján koholt vádak szerint ítélték el az előző korszak közhivatalnokait, tisztségviselőit stb. Úgyszintén igazságtalanul ítélték el és hurcolnak lágerekbe 23 református lelkészt és 19 római katolikus papot, a történelmi egyházak legtekintélyesebb személyiségeit, akik közül többen odavesztek.

1949

Január. Magyarország részvételével Moszkvában megalakul a KGST.

Február 18. A szovjet hatóságok felszámolják a kárpátaljai görög katolikus egyházat és a pravoszlav (ortodox) egyházba olvasztják. Az erre a hitre át nem térő görög katolikus papokat elítélik (129 személyt), lágerekre toloncolják, kivégzik. A magyar ajkú görög katolikusokat a személyazonossági igazolványokban ukrán nemzetiségűnek tüntetik fel.

November 28. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa határozatának értelmében *„a német, kalmük, ingus, csecsen, finn, litván és más nemzetiségűek örökös száműzetésben kell, hogy részesüljenek, lakhelyüket nem hagyhatják el, a törvényszegőket 20 évi kényszymunkára ítélik”*.

Az év folyamán: Az 1927 és 1930 között született magyar és német nemzetiségű fiatalok néhány éven keresztül, a bizalmatlanság folytán nem szolgálhattak a szovjet hadseregben, őket a Donyec-medencei szénbányákba irányították munkára, a dezertőröket börtönbe zárták, sokan a bujdosást választották.

1950

Az év folyamán: Módszeresen telepítették ki a német családokat Szibériába. Kitelepítési szándékkal lista készült a magyar családokról. Végrehajtását a pár év múlva bekövetkező Sztálin halála akadályozta meg. A jól értesültek ennek tudatában családjukat és saját életüket féltve ukránnak, szlováknak írták be magukat és családjukat. Hasonlóképpen cselekedtek a németek is.

Az év folyamán: Újra visszaállították a halálbüntetést (1947-ben függesztették fel).

1953

Március 5. Elhunyt J. V. Sztálin, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkára.

Március 6. A Szovjetunió Minisztertanácsának elnökévé G. M. Malenkovot, a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnökévé K. J. Vorosilovot választották.

Július 10. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának közleménye L. P. Berija, a minisztertanács első elnökhelyettese és belügyminiszter leváltásáról.

Július folyamán. A Nagy Imre-kormány (fordulat Sztálin halála után): megszüntették az internálásokat és a kitelepítéseket, részleges amnesztia, TSZ-ek feloszlata.

Szeptember 7. Az SZKP KB első titkárává Nyikita Szergejevics Hruscsovot választották.

December 23. Közlemény Berija kivégzéséről.

1955

Május 14. A Varsói Szerződés létrehozása, ezért a szovjet csapatok nem vonultak ki az osztrák államszerződés aláírása után.

Szeptember 17. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete az 1941–1945. évi nagy honvédő háború idején a megszállókkal közreműködött szovjet állampolgárok közkegyelméről. Az amnesztia-rendelet nyomán az év végéig sok száz, koholt vádak alapján elítélt kárpátaljai jogfosztott magyar is hazatérhetett a szibériai lágerekből. Még sok esztendőn keresztül a bizalmatlanság övezte őket a helyhatóság részéről. Mint volt elítélteket a „szovjet nép ellenségeinek” tartották őket.

Szeptember végén: A nagyszőlősi magyar középiskolában megalakult a politizáló fiatalok csoportja. Titkos összejöveteleket szerveztek, szovjetellenes röplapokat terjesztettek.

December 13. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elsősége rendeletet hozott „a kényszerkitelepített németek és családjaik jogi helyzetének rendezéséről, a korlátozások feloldozásáról”.

1956

Február 14–25. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa Moszkvában. (Többek között feltárta és elítélte a J. V. Sztálin személye körül kialakult kultuszt s annak káros következményeit; intézkedéseket hozott a párt- és állami élet demokratizmusának helyreállítására.)

Október 23–24. Forradalom illetve felkelés tört ki Budapesten. A Nagy Imre-kormány statáriumot hirdetett, az egész fővárosban harcok dúltak a felkelők és a kormányhű fegyveres erők, illetve a szovjet csapatok között, az Egyesült Izzóban megalakult az első munkástanács.

Október–november: A budapesti népfelkeléssel kapcsolatos események lelki megrázkódtatást okoztak a kárpátaljai magyarság körében is.

Röplapterjesztő csoportok alakultak Nagyszőlősen, Mezőkaszonyban, Gálacson, Ungváron.

November 1. Nagy Imre bejelentette Magyarország semlegességét és kilépését a Varsói Szerződésből.

November elején: Mezőkaszonyban három tizenéves, köztük egy középiskolás és két egyetemista, csoportot alkotva röplapokat terjesztett, fegyveres felkelésre bíztatva a Bereg-vidéki lakosokat.

November közepén: Gálocson 56-tal szimpatizáló néhány fiatal csoportot alkotott, a magyar szabadságharc mellett álltak ki, a második világháborúból visszamaradt fegyvereket rejtegettek, szovjetellenes röplapokat terjesztettek.

November 1–3. Kádár János Moszkvából hazatérőben, A. I. Mikojannak, az SZKP Elnöksége tagjának kíséretében Munkácson állt meg, hogy előkészítsék szolnoki beszédét, illetve felhívását a magyar néphez, miszerint megalakult a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány. A Kádár–Münnich nyilatkozatot Sándor László szerkesztő olvasta be az ungvári rádióban.

November 4. A Szovjetunió fegyveres erőinek segítségével megkezdődött a magyarországi népfelkelés vérbefojtása. A késő esti órákban Kádár kormánya táviratot intézett az Egyesült Nemzetek Szervezete főtitkárához. (Érvénytelennek nyilvánította Nagy Imrének a „magyar kérdés”-re vonatkozó jegyzékeit.)

November 8. Az általános szovjet hadművelet folyamán a Magyarországon letartóztatottak közül a KGB 767 főt Csap állomásra irányít Magyarországról.

November 15. Az ungvári börtönben a szovjet belügyminisztérium jelentése szerint 846 magyarországi fogoly volt összezsúfolva, közöttük 23 nő. A letartóztatottak közül 463 főt további fogva tartás céljából a sztriji és a drohobicsi börtönökbe szállítottak.

December közepén: A Nemzetközi Vöröskereszt és más nemzetközi szervezetek erőteljesen tiltakoztak amiatt, hogy a magyar letartóztatottakat a KGB parancsnoksága Szibériába akarja szállítani. A szovjet hatóság az ezzel kapcsolatos előkészületeket a nemzetközi nyomás hatására leállította. Rögtönítélő bíróságok felállítása, az internálás megkezdése, gyülekezési tilalom elrendelése

1957

Július 24. A KGB tisztjei őrizetbe vették a nagyszőlősi politizáló csoport 4 tagját és az ungvári börtönbe hurcolták őket.

Augusztus 26–27. A Kárpátaljai Területi Bíróság az Ukrán Büntető Törvénykönyv 54. paragrafusának 10. és 11. bekezdése alapján ítéletet hirdetett a nagyszőlősi politizáló csoport ügyében, „szovjetellenes propaganda, nemzeti érzések felhasználása” stb. címen. Illés Józsefet hat év, Varga Jánost öt év, Kovács Zoltánt és Milován Sándort négy év, Dudás Istvánt három év szabadságvesztésre ítélték. (1991. november 6-án rehabilitálták őket.)

November 2. A KGB tisztjei letartóztatták a mezőkaszonyi politizáló csoport tagjait.

1958

Január 24. A Kárpátaljai Területi Bíróság az Ukrán Büntető Törvénykönyv 54. paragrafusának 10. és 11. bekezdése alapján ítéletet hirdetett a mezőkaszonyi politizáló csoport ügyében, „*szovjetellenes propaganda, nemzeti érzések felhasználása*” stb. címen. Szécsi Sándort hat év, Ormos Istvánt és Ormos Máriát négy év szabadságvesztésre ítélik. (1991. november 11-én rehabilitálták őket.)

Június 17. Budapesten közzétették az igazságügyminiszter közleményét a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntető eljárásáról és a halálos ítéletek végrehajtásáról.

December 2. Háromszori házkutatás után Gecse Endre (Gálocs, 1907.) huszti lelkészt, aki nemrég még szülőfalujában lelkészkedett, a KGB tisztjei letartóztatták és ungvári börtönükbe hurcolták, ahol „*ellenforradalmi tevékenységgel*” vádolták.

1959

Január 7. Gecse Endre lelkész belehalt a vallatások során alkalmazott kínzásokba. A KGB-nyomozótiszteknek az volt a tervük, hogy központi kirakatpert konstruálnak Gecse Endre és az 56-os forradalmi eszméket bátran vállaló gálócsi fiatalok ügyéből, de ez nem sikerült. A lelkészt a nyilvánosság kizárásával hantolták el az ungvári Kapos utcai temetőben.

Január 30–31. A Kárpátaljai Területi Bíróság megtárgyalta a gálócsi politizáló fiatalok ügyét. Pasztellák Istvánt ötévi, Perduk Tibort kétévi szabadságvesztésre ítélték. (1991. november 6-án rehabilitálták őket.)

Május 22. Amnesztia alapján Varga Jánost, a nagyszőlősi politizáló csoport tagját és később diáktársait is feltételesen szabadlábra helyezték.

Szeptember 18. Perduk Tibor, a gálócsi csoport tagja ezen a napon szabadult amnesztiával.

1960

Május 7. Leonyid Brezsnyevet a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnökévé választották.

Július 6. Az 56-os eszmék jegyében tevékenykedő kárpátaljai magyar fiatalok közül Ormos István, a kaszonyi csoport tagja a legkésőbb szabadult a Mordvin ASZSZK 11. sz. politikai lágeréből.

1961

Október 17–31. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa Moszkvában. A pártfórumon többek között bíralták a személyi kultusz éveiben alkalmazott politikai módszereket.

Az év folyamán: Magyarországon kivégezték az 56-os felkelők utolsó csoportját.

1962

Augusztus folyamán. Az MSZMP KB határozatot hozott az 1956 előtt elítélt munkásmozgalmi harcosok rehabilitálásáról, a személyi kultusz elítéléséről és kizárta a pártból Rákosit.

1963

Január 8. A Bereg-vidéki autonómia-törekvésekkel kapcsolatosan elkészült az első olyan *Beadvány*, amely az *Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság* kebelében autonómiát kérelmezett nemzetiségi autonóm körzet formájában.

1964

Október 14. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának plénuma fölmentette N. Sz. Hruscsovot első titkári, a Legfelsőbb Tanács Elnöksége pedig október 15-én miniszterelnöki tisztségéből; utóda az első titkárságban L. I. Brezsnyev, a miniszterelnökségben A. N. Koszigin.

1965

Ebben az évben jelent meg Kovács Vilmos *Holnap is élünk* c. regénye (az ungvári Kárpáti Kiadó), amely nyomtatásban első ízben említette a jogfosztott magyarság tragikus eseményét, a magyar férfiak „háromnapos munkára” történt elhurcolását. Később a hatóság betiltotta a regény terjesztését, kivonták a könyvtárakból is.

*A fiatal magyar szakos egyetemisták független csoportja (Benedek András, Balla Gyula, Punykó Mária, Györke László) Kovács Vilmos támogatásával megindította az első kárpátaljai magyar szamizdatot, az *Együtt* című gépiratos folyóiratot.

1966

Május folyamán: Magyarországon új gazdasági mechanizmus meghirdetése, de a rendszer alapvető része nem változott (1960-70-es évek: a fogyasztás korlátozott engedélyezése, puha diktatúra, kölcsönökből élet-színvonal emelése)

1967

Június-július: Az *Együtt* című szamizdat-kiadványt, két „évfolyam” után az ungvári egyetem pártbizottsága betiltotta.

Szeptember. Új szovjet-magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása.

November elején: Az Ungváron megjelenő *Kárpántonúli Ifjúság* c. lap mellett megalakult a Forrás Irodalmi Stúdió, később: *Forrás Stúdió*, melynek elnöke Zseliczki József kisgejőci költő, tanár. (Működését – alaptalan vádak alapján – 1971-ben megszüntették.)

1968

Június 27. Csehszlovákiában kiadták a „2000 szó” című felhívást a kommunista párt politikája ellen.

Augusztus 20. - 21. A bolgár, a lengyel, a magyar, a német és a szovjet hadsereg egységei bevonultak Csehszlovákiába, hogy a csehszlovák pártvezetőknek segítséget nyújtsanak a népfelkelés veszélyének elhárításához.

1969

Február 11. A csehszlovákiai események értelmiségi megítélése Ukrajnában is „rossz hangulatot” váltott ki.

Április 16. Kijevben megnyílt a Magyar Népköztársaság főkonzulátusa.

Szeptember 18. Az ungvári Ivan Csendej *Bereznyevij sznyig* (Márciusi hó) c. művének megjelentetését az UKISZ (komszomol) KB titkárságának határozata „komoly politikai hibának nevezte.”

Szeptember-október: A Forrás Stúdióba csoportosuló költők *Nádpáripán* címmel antológiát állítottak össze. A kézirat lektora, Balla László nem engedélyezte az antológia kiadását.

1970

Október-December: A Szegeden megjelenő *Tiszatáj* (lásd: 10., és 12. szám) lehozta Kovács Vilmos és S. Benedek András *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* című tanulmányát, amely pezsgő vitát váltott ki a megyei párthatóság körében is.

December 14. Súlyos zavargásokra került sor a lengyelországi Gdanskban.

1971

Május 22. A *Kárpáti Igaz Szó* című napilap keretében Balla László főszerkesztő kezdeményezésére megalakult Ungváron a József Attila Irodalmi Stúdió (JAIS). Fóruma a *Kárpáti Igaz Szó Lendület* és *Neon* irodalmi oldalai.

Augusztus 10. A *Kárpáti Igaz Szóban Elidegenedés?!* címmel szerkesztőségi cikk jelent meg, amely szigorú bírálatban részesítette a Forrás Stúdió

tagjait. A vád az volt ellenük, hogy elidegenedtek a szovjet társadalomtól, a polgári irányzatok bűvkörébe kerültek, semmibe vették a szocialista realizmus eszméit, sőt a cikk szerint a nacionalizmus sem állt távol tőlük.

Szeptember: A Forrás Stúdió tagjai – nagyrészt az őket ért irodalmi és ideológiai vonatkozású támadásokra válaszolva – először fogalmazták meg a területi pártbizottsághoz eljuttatott hivatalos *Beadványukban* a magyar kisebbség sérelmeit és panaszait.

1972

Január 12. Ukrajnában „szovjetellenes tevékenység” vádjával számos értelmiségit (köztük Jevhen Szversztyukot, Ivan Szvitlicsnijt, Vjacseszlav Csornovilt és másokat) tartóztattak le. A disszidens mozgalom tagjait 3-tól 10 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.

Tavasszal: A kárpátaljai magyar polgárjogi aktivisták (kezdeményezők: Kovács Vilmos, S. Benedek András, Fodó Sándor) *Beadvánnyal* fordultak az SZKP KB Politikai Bizottságához, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségéhez, melyben a *magyar sérelmeket panaszolták fel, a kollektív jogok megadását követelték*. A több száz aláírással ellátott *Beadványt* Fodó Sándor személyesen juttatta el Moszkvába. Idézet a beadványból: „... *Gondjaink és panaszaink gyökerei a múltba vezetnek. Nagyrésztük a Kárpátontúli Ukrajna népbizottságai I. kongresszusának 1944. november 26-án kelt nyílt magyarellenos határozatainak közvetlen következménye. Ezek a határozatok ugyanis kimondják, hogy mi, magyarok, a kárpátontúli ukrán nép örök ellenségei vagyunk...*

1973

Június 20. Rotman Miklós *Mérges füvek. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról* címmel cikket közöl a *Kárpáti Igaz Szóban*, melyben támadta a kárpátaljai magyar polgárjogi ativistákat.

Október 10. Folytatódott a magyar nyelvű megyei lapban a Kovács Vilmos és köre ellen indított rágalomhadjárat, és ennek szellemében fogalmazta meg Gajdos Béla és Szijártó Sándorné *Kit is szolgálnak a magyar burzsoá nacionalisták?* című hozzászólását (lásd: *Kárpáti Igaz Szó*).

1974

Az év folyamán: a szovjet vezetés a Tyumenybe kitelepített kárpátaljai német családoknak megadta a visszatérési és letelepedési hivatalos engedélyt, létszámuk ekkorra 4 230 főre fogyatkozott. (Az 1970–1990 közötti években több száz kárpátaljai német települt át Ausztriába és Kelet-Németországba.)

1975

Február 25. A *Zakarpatszka Pravda* leközlölte Kovács Vilmos *A nagy valóság* című, a megyei *pártbizottság nyomása* alatt megfogalmazott vitairatát, amely a beregszászi *Vörös Zászlóban* magyarul is olvasható volt.

1977

November 13. Röviddel Budapestre költözése után, ötvenéves korában elhunyt Kovács Vilmos (Gát, 1927.) író, polgárjogi harcos.

* Magyar értelmiségiek egy csoportja támogatta a Charta 77 mozgalmat.

1978

MSZMP KB nyugdíjazta Biszku Bélát, a dogmatikus erők vezérlakját, kiáll a gazdasági reform folytatása mellett, személycserék.

1979

Május 22. A Magyar Népköztársaság kijevi főkonzulátusán ukrán-magyar irodalmi estet tartottak, amelyen kárpátaljai magyar alkotók először vettek részt.

December folyamán: A szovjet katonaság bevonult Afganisztánba. A véres harcok következtében kárpátaljai magyar fiatalok haltak meg értelmetlenül.

1981

December 20. A József Attila Irodalmi Stúdiót ezentúl egy kollektív szerv, háromtagú elnökség (Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor) irányítja.

Az év folyamán: Szűrös Mátyás volt az első olyan moszkvai nagykövet, aki látogatást tett Kárpátalján, jelezve ezzel, hogy Magyarországot érdekli az idecsatolt magyarok sorsa, és az itt élő magyarok számíthatnak az anyaország támogatására.

* Budapesten megjelent az illegális *Beszélő* című folyóirat első száma.

1982

November 10. Meghalt L. I. Brezsnyev.

November 12. Jurij Andropovot választották meg az SZKP KB főtitkárává.

December közepén: Hosszú idő után először érkezett Kárpátaljára magyar író Fodor András személyében, aki a Magyar Írószövetség alelnöke. A József Attila-díjas költő találkozott a József Attila Irodalmi Stúdió tagjaival.

1984

Február 9. Meghalt Jurij Andropov.

Február 13. Konsztantyin Csernenkót választották meg az SZKP KB főtitkárává.

Az év folyamán: A beregszászi értelmiségiek civilszervezet megalakítását kezdeményezték. Megalakult a beregszászi Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub. Elnöke Dalmay Árpád.

1985

Március 10. Meghalt Konsztantyin Csernenko.

Március 11. Az SZKP KB plénumának soron kívüli ülésén Mihail Gorbacsovot választotta a párt főtitkárává. A Szovjetunióban kezdetét veszi a peresztrojka (a társadalom gyökeres átalakítása).

Május 7. Központi pártkampány indult az iszákosság és az alkoholizmus ellen.

Augusztus 1. Moszkvában magyar-szovjet egyezményt írtak alá az egyszerűsített határátlépésről. A hírt a kárpátaljai magyarság örömmel fogadta.

Szeptember 4. A Permi GULAG egyik lágerbörtönében meghalt Vaszil Sztusz ismert ukrán költő és jogvédő.

* Az ellenzék tanácskozott Monoron.

1986

Április 26. Robbanás következett be a Kijev melletti Csernobili Atomerőműben. A sugárfertőzés következtében sok százan meghaltak. Az áldozatok között a mentésben részt vett kárpátaljaiak (magyarok) is voltak.

Október 1. Páldi András diplomata mint a Magyar Népköztársaság Kijevi Főkonzulátusának főkonzulja megkezdte diplomáciai szolgálatát. (Majd a diplomáciai kapcsolatok felvétele után nagykövetségként dolgozott Kijevben hat évig.) Még az őszi folyamán ellátogatott Kárpátaljára és találkozott a József Attila Irodalmi Stúdió vezetőivel: Balla D. Károllyal, Balla Lászlóval, Dupka Györggyel és Dalmay Árpáddal. A találkozón megállapították, hogy Kárpátalján egy *„átfogó magyar szervezet és sajtó hiánya akadályozza leginkább a magyarság tudatának, kultúrájának emelését, összetartozásának erősítését.”*

Az év folyamán: Budapesten többezres tüntetés a Petőfi-szobornál és a Lánchídnál. A Fordulat és reform című tanulmány megjelenése. A Magyar Írószövetség közgyűlése; írók lázadása.

1987

Az év elején: Páldi András főkonzul először találkozott Henrik Bandrovszkijjal, a területi pártbizottság első titkárával. A megbeszélésen a kárpátaljai magyarok sorsa felől érdeklődött.

Július 18. A *Kárpáti Igaz Szó* lehozta Balla D. Károly *Internacionalizmus és nemzeti önismeret* című írását, amely megtörte a 80-as évek csendjét, ettől kezdve a szókimondás szellemét már nem lehetett visszazárni a palackba.

Augusztus közepén: Ungváron Balla László kezdeményezésére megalakult a Nyelvművelők és Irodalombarátok Drávai Gizella-köre, melynek elnökévé választották.

Szeptember 27. 1. lakitelki konferencia (MDF megalakulása).

November 10. Megalakult Munkácson a II. Rákóczi Ferenc Közművelődési Klub, elnöke Popovics Béla magyar szakos tanár lett.

December közepén: Páldi András főkonzul közbenjárásának köszönhetően Veress Gábor, a járási pártbizottság első titkára végül megengedte az Illyés Gyula Irodalmi Klub elnökének, Dalmay Árpádnak, hogy a tagok felavathassák a Petőfi-emléktáblát az egykori beregzsászi Fehér Oroszlán vendégfogadó épületének falán.

1988

Január 30. Ungváron a magyar alkotó értelmiség megalakította a József Attila Alkotóközösséget (JAAK), amely egyfajta magyarságintézménnyé, kisebbségi szervezőerővé vált, amely már nyíltan vállalta a magyar értelmiség legjobbjainak összefogását közösségi célok érdekében. Az 57 tagú alkotóközösséget titkos szavazással megválasztott háromtagú vezetőség irányította: Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor.

Március 15. A változások fuvallatát megérezve 19 kárpátaljai magyar értelmiségi *Beadványt* fogalmazott meg a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának, melyben, mint írták: „*kérjük megvizsgálni egy magyar nemzetiségi körzet létrehozásának lehetőségét területiünkön.*”

Május 15. Megkezdődött a szovjet csapatok kivonása Afganisztánból.

Június–július: A déli határok mögül a Ceausescu-féle falurombolási tervről érkező aggasztó hírek közösségi kiállásra készítették a kárpátaljai magyar értelmiség képviselőit. Előbb magához a romániai pártvezetőhöz folyamodtak tiltakozásukkal, majd pedig Mihail Gorbacsovhoz, a szovjet állam első emberéhez. Az előbbi nyilatkozat leszögezte, hogy a kárpátaljai magyarság szolidáris Európa legnagyobb kisebbségével, az Erdélyben élő magyarokkal, elítéli a főleg nemzeti kisebbségek által lakott

falvak lerombolását célzó *területrendezési programot*, az emberi jogok megsértését. A nyilatkozat a romániai jogtiprás kapcsán a szovjet vezetés cinkos hallgatását is felróta.

* Tüntetés Budapesten a tervezett erdélyi falurombolás ellen.

Szeptember 19. A kárpátaljai magyarság megoldatlan problémáit 50 pontba gyűjtötte össze Dupka György, és dolgozatát orosz nyelven eljuttatta Sztepan Turjanicának, a Kárpátontúli Területi Pártbizottság titkárnak. A beadvány nagy vihart kavart.

Szeptember: A területszerte működő magyar közművelődési egyesületek vezetői beadványt szerkesztettek az Ukrainai Kommunista Párt Központi Bizottságához és a Kárpátontúli Területi Pártbizottsághoz, amelyben kérték „*az Ukrainai Magyarok Kulturális Szövetségének megalakítását Ungvár központtal.*”

Október 1. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke Mihail Gorbacsov lett.

December 7. Gorbacsov bejelentette, hogy csökkenti a Közép-Európában állomásozó szovjet csapatok létszámát.

Az év folyamán: Fidesz, SZDSZ megalakulása, felújította tevékenységét a Független Kisgazdapárt. Bihari Mihály, Lengyel László, Bíró Zoltán, Király Zoltán kizárása a pártból.

1989

Január 1. A szovjet időszak első magyar emlékjelének, Petőfi Sándor emléktáblájának felavatására kerül sor Beregszászban.

Január 21. Megtartotta alakuló gyűlését Ungváron a Sevcsenko Anyanyelvi Társaság területi szervezete, amelyen a magyar értelmiség képviselői is jelen voltak. Kezdeményező csoportba tömörültek és elhatározták egy hasonló magyar szervezet megalakítását. A kezdeményező csoport tagjai: Balla László, Debreceni Mihály, Dupka György, Fodó Sándor, Gazda Albert, Jánki Endre, Móricz Kálmán, Turóczy István, Varga Béla, Zseliczki József.

Február 15. Befejeződött a szovjet csapatok kivonása Afganisztánból. Több száz kárpátaljai kiskatona veszítette életét, vált hadirokkanttá. Az áldozatok között magyar fiatalok is voltak.

Február 26. Ungváron a Területi Ismeretterjesztő Társaság székházának nagytermében megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ). Elnöke Fodó Sándor egyetemi előadótanár lett.

Március 19. Beregszászban a KMKSZ választmánya Fodó Sándor elnökletével titkos szavazással megválasztotta a KMKSZ elnökségét: Dalmay Árpád, Dupka György (felelős titkár), Gulácsy Géza, Móricz Kálmán (al-elnök), Szöllősy Tibor, Turóczy István (gazdasági felelős).

Május 20–25. Paskai László esztergomi érsek, bíboros főpásztori látogatást tett először Kijevben, majd Kárpátalja városaiban és falvaiban. Történelmi jelentőségű látogatása meggyorsította a templomok visszaadását, elősegítette a görög katolikus egyház rehabilitációját, visszaadta a helybeli magyarok bizalmát az anyaország és az egyház iránt.

Június 16. Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése.

Szeptember 6. A KMKSZ elnöksége felhívást fogadott el, melyben arra szólította fel az alapszervezeteinek tagjait, Kárpátalja egész lakosságát, hogy minden községben állítsanak emlékművet az 1944 őszén elhurcolt áldozatoknak és a fogolytáborokban elpusztult magyar férfiaknak.

Szeptember 10. A KMKSZ Munkácson ülésező válaszmánya egyebek mellett jóváhagyta a szövetség elnökségének szeptember 6-án keltezett körlevelét, amely a sztálinizmus áldozatainak rehabilitálásával kapcsolatos akció beindítását taglalta.

Október 20. Megalakult a területi rehabilitációs bizottság és annak magyar munkacsoportja, melynek vezetője Dupka György, a KMKSZ felelős titkára. A bizottság feladata, hogy tisztázza az 1944 őszén elhurcolt és munkatáborokba kényszerített magyar férfiak sorsát. A munkacsoport tagjai: Antonik Tibor – a beregszászi (berehová) járási Lenin Kolhoz elnökhelyettese, Gerzánics Mária – a Szovjetunió népképviselője, a nagyszőlősi (Vinohradov) központi járási kórház osztályvezető orvosa, Dupka György – a Kárpáti Kiadó szerkesztője, Gajdos Béla – a Beregszászi Gazdaságközi Építővállalat mestere, Dadai Árpád – a Beregszászi járási belügyi osztály vezető nyomozója, Daskevics Jurij – az USZSZK TA és Felsőfokú Oktatási Minisztériuma tudományos-kutató laboratóriumának (Ungvár) tudományos munkatársa, Szabó Béla – a *Kárpáti Igaz Szó* helyettes szerkesztője, Orosz József – az ungvári járási ügyészség vezető nyomozója, Váradi-Sternberg János – professzor, a Hungarológiai Központ tudományos főmunkatársa.

Október 23. A 3. magyar köztársaság kikiáltása.

November 18. A KMKSZ Beregszászban – Veress Gábor akkori járási párttitkár távolmaradása és gáncsokodása ellenére – emlékkonferenciát rendezett *A sztálinizmus kárpátaljai áldozatai* címmel, ahol Alekszej Korszun, a KGB Kárpátaljai Főosztályának igazgatóhelyettese, a megyei rehabilitációs bizottság tagja tartott nagy érdeklődéssel kísért vitaindító előadást a sztálini megtorlások áldozatairól. A fórumon jelen voltak előadóként magyarországi történészek, kutatók is. A konferencia határozatot fogadott el, hogy az itt elhangzottakat és a falvakban összegyűjtendő lágerlistákat, visszaemlékezéseket Emlékkönyvben kell megjelentetni, november 26-tól gyásznaprá kell nyilvánítani, s hozzá kell látni a szolymai emlékpark építéséhez.

November 26. Első gyásznapi az elhurcoltak emlékére; a magyarok településeken emlékjeleket állítottak a sztálinizmus magyar áldozatainak. Ezt az akciót a fennálló hatalom több helyen is akadályozta.

December 27. A bukaresti forradalom győzelmét követően a magyar szervezet az elsők között indított gyűjtést a romániai rászorulóknak megsegítésére.

Az év folyamán: Pozsgay bejelentése, amelyben 1956-ot népfelkelésnek nevezte. Ellenzéki Kerekasztal megalakulása. Kádár János halála. Megkezdődtek a szovjet csapatok kivonása.

1990

Január 26. Hivatalosan is legalizálták a görög katolikus egyházat.

Április 29. A helyhatósági választásokon a KMKSZ 11 képviselője jutott be a megyei tanácsba: Milován Sándor, Kovács Elemér, Lőrincz Lajos, Kovács Imre Zoltán (1990. november 24-én elhunyt, a megüresedett muzsalyi körzetben 1991 márciusában Fodó Sándort választották képviselőnek), Tóth Mihály, Tuba Magdolna, Majorossy István, Nagy Balázs, Orosz Ildikó, Dupka György, akik később magyar frakcióba tömörültek. A továbbiakban a képviselők közül csatlakoztak hozzájuk: Huber Antal, Gerevics János, Bihari András, Revák István, Hitman Tibor, Bíró Andor, Székovszky Natália, Czurkó János és mások.

Július 16. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elfogadta az ukrán állam szuverenitásáról szóló nyilatkozatot.

Június: A KMKSZ beregszászi járási szervezete segélyszállítmányt küldött és egy magyar nemzeti lobogót a szovjet-orosz blokádtól szenvedő Vilniusba.

Augusztus 10. Badalon a KMKSZ s a területi rehabilitációs bizottság emlékestet rendezett a falu mártírjai, a sztálini légerekben elpusztult férfiak tiszteletére, amelyen többek között képviseltette magát a megyei nemzetiségi főosztály, az állambiztonsági bizottság megyei főosztálya, a kárpátaljai református egyház és a Magyarok Világszövetsége is. Forgon Pál, a Kárpátaljai Református Egyház püspöke és Komlós Attila istentiszteletet tartott a badalói temetőben a sztálinizmus áldozatainak emlékére állított kopjafa mellett.

Augusztus 20. A KMKSZ színeiben bejutott képviselők a testület hozzájuk csatlakozó független magyar képviselőivel együtt frakciót alakítottak, melynek elnökévé Tóth Mihályt választották. *A frakció mindvégig hallatta hangját az autonómia kérdésében.*

Augusztus 21. Jeszenszky Géza magyar és Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter Budapesten közös nyilatkozatot írt alá, amely kimondta, hogy „Mindkét ország népei közeledésében fontos szerepet hivatottak betölteni a két ország területén élő nemzetiségi csoportok.”

Szeptember 29. Az ungvári Petőfi-szobor avatása. Jelen volt Leonyid Kravcsuk, az ukrán parlament elnöke és Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke, akik ünnepi beszédükben kijelentették, hogy támogatják a *Kárpátaljai Magyar Kulturális Autonómia létrehozását*.

Október 14. A KMKSZ választmánya Tiszapéterfalván *Nyilatkozatot* fogadott el az 1944 novemberében elhurcoltakkal kapcsolatosan, amelyben elvárta, hogy a szovjet államfő és az ukrán parlament mondja ki az 1944 őszén elhurcolt kárpátaljai magyar férfiak büntelenségét, kollektív politikai rehabilitálását és kérjen bocsánatot a kárpátaljai magyarságtól. Felhívást fogadott el arról is, hogy gyűjtés kezdődik az egykori szolyvai láger helyén létesítendő emlékpark, emlékmű finanszírozására.

Október 15. A KMKSZ elnöksége felhívással fordult a szövetség tagjaihoz, hogy állítsanak méltó emléket a sztálinizmus kárpátaljai áldozatainak, ítéljék el azoknak a konzervatív erőeknek a mesterkedéseit - hangzott a felhívásban -, amelyek a helyhatóságok nevében a Felső-Tisza vidéki falvakban, a rahói járásban még jelenleg is gátolják aktivistáinkat abban, hogy mártírjainknak emléktáblát vagy kopjafát állítsanak.

November 24. Ezen a napon Szolyván ünnepélyes alapkövetételre került sor azon a helyen, ahol 1944 őszén gyűjtőtábor volt (ma a benzinkút környéke) az egykori lágertemető területén, ahol emlékpark létesül az elhurcoltak, a mártírok tiszteletére.

November 26. Gyásznapi, az elhurcoltak emlékére.

Az év folyamán: Az országgyűlési választásokon az MDF a mandátumok 43%-át szerezte meg. Antall József kormányfő lett. Göncz Árpádot köztársasági elnökké választották.

1991

Április 1. Megszűnt a Varsói Szerződés katonai szervezete.

Április 17. Az Ukrán SZSZK ezen a napon kiadott rehabilitációs törvénye alapján a közeli hónapokban az 56-tal kapcsolatban elítélt fiatalokat rehabilitálták, az erről szóló igazolványt mindegyikük kézhez kapta.

Március 13. A KMKSZ negyedik közgyűlésén az előző évben kitüntetett Milován Sándor után 56-os emlékéremmel tüntették ki a nagyszőlősi politizáló csoportból Varga Jánost, Illés Józsefet, Kovács Zoltánt, Dudás Istvánt (posztumusz), a mezőkaszonyi csoportból Ormos Istvánt, Ormos Máriát, Szécsi Sándort; a gálócsi csoportból Gecse Endre református tiszteletest (posztumusz), Pasztellák Istvánt, Perduk Tibort és Molnár Lászlót.

Május 11. A KMKSZ, az ungvári Hungarológiai Központ és a budapesti Magyarországtudató Intézet közös tanácskozása a kárpátaljai történel-

mi magyar településnevek visszaállításának lehetőségeiről, állást foglaltak a helységnevek rehabilitálásáról.

Június 19. Befejeződött a szovjet csapatok kivonása Magyarországról.

Június 19. Budapesti ülésén feloszlott a Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsa (KGST).

Augusztus 10. Ungváron Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter részt vett az Ungvári Magyar Konzulátus megnyitásán.

Augusztus 18. Moszkvában rendkívüli bizottság vette át a hatalmat, a fővárosban rendkívüli állapotot vezettek be, Gorbacsovot a Krímen háziőrizetben fogva tartották.

Augusztus 20. Állásfoglalást tett közzé a moszkvai puccsal kapcsolatban a KMKSZ elnöksége, amelyben tiltakozásának adott hangot a törvénytelen és alkotmány sértő hatalomátvétel miatt, s leszögezte hogy a vezetést magához ragadó rendkívüli bizottság minden intézkedését alkotmányellenesnek tekinti.

Augusztus 21. Moszkvában Jelcin orosz elnök bejelentette a puccs megghiúsulását. A katonaságot visszarendelték a laktanyákba.

Augusztus 23-24. Szovjetunió szerte betiltották a kommunista párt tevékenységét.

Augusztus 24. Az Ukrán Legfelsőbb Tanács megszavazta az *Ukrajna függetlenségéről szóló határozatot*.

Szeptember 1-3. A KMKSZ elnökségének irányításával hozzáálltak a Szolyvai Emlékpark építéséhez, mégpedig Asztalos Évának, az ungvári tervezőintézet építésének tervei alapján. Az emlékpark létesítésével kapcsolatos ügyek intézését Tóth Mihály, a KMKSZ alelnöke vállalta magára. A kivitelezési munkálatokat a szolyvai javító-építő vállalat és a városi kommunális vállalat végezte.

Szeptember 1-30. Kárpátján is, először Ungvár és más települések tereiről eltűntek a Lenin-szobrok.

* Csapon sor került a második világháború ártatlan áldozatai emlékművének az avatására. Azoknak a magyaroknak, zsidóknak állított emléket, akik a nagy világégés áldozatai voltak.

Október 5. Kijevben a Bratislava Szállóban a Kárpátjai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), a Magyarok Kijevi Egyesülete (MKE) és a Lembergi Magyar Kulturális Szövetség (LMKSZ) küldöttei megalakították az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetséget (UMDSZ). Az alakuló ülésen, melyen a magyarországi kormányzervek illetékesei és az MVSZ képviselői is részt vettek, elfogadták a Szövetség alapszabályát. Az UMDSZ elnökévé Fodó Sándort, társelnökeivé Ilku Marion Józsefet, Vígh Jánost, főtítkárrá Vass Tibort választották.

*** Szeptemberében.** Anatolij Konokov, az orosz parlament emberi jogi bizottságának tagja által közzétett adatok szerint 1962-1989 között több mint 21 000 embert végeztek ki a Szovjetunióban. A nyilatkozat a *Nyezaviszimaja Gazeta* című napilapban jelent meg.

Október 21. A KMKSZ elnöksége először bocsátott ki memorandumot az *1956-os magyarországi felkelés és forradalom* évfordulója alkalmából. Az Ungváron megtartott megemlékezésen méltatták a kárpátaljai magyar politikai foglyok bátor tetteit.

Október 27. Nagyszőlős magyarsága újraavatta Perényi Zsigmond mellszobrát, amelyet annak idején a sztálinisták az egykori megyeháza elől eltávolítottak.

November 3. Kárpátalja legnagyobb magyarlakta községében, Nagydobronyban felavatták az 1944 őszén elhurcoltak monumentális emlékművét.

November 16. Munkácson a Rákóczi-kastély udvarán felavatták a sztálinizmus áldozatainak tiszteletére Matl Péter helyi szobrászművész emlékművét.

November 19-26. Harmadik alkalommal ismét gyásznappá nyilvánította a KMKSZ a november 19. és 26-ka közötti napokat. Az 1944 őszén elhurcoltakra emlékezett Kárpátalja magyarsága koszorúzási ünnepségekkel, gyászszertartásokkal az újonnan létrehozott emlékjelek mellett.

December 1. Kárpátalján népszavazást tartottak. A választópolgárok 80 százaléka járult az urnákhoz. A leadott szavazatok 93 százaléka Ukrajna függetlenségét támogatta, a Kárpátaljai terület különleges státusú önkormányzatának megteremtését a szavazók 78 százaléka óhajtja. Leonyid Kravcsukra a szavazók több mint 50 százaléka voksolt. A Beregszászi járás szavazópolgárai elsöprő többséggel foglaltak állást a népszavazáson a magyar nemzetiségi körzet megalakítása mellett.

December 1. Ukrajna független állammá vált. Az ukrainai népszavazáson az ország polgárai jóváhagyták a függetlenségről hozott parlamenti döntést. Leonyid Kravcsukot köztársasági elnökké választották. *Kárpátalja különleges önkormányzati státusát a szavazók 78 százaléka, a beregszászi magyar autonóm körzet megteremtését több mint 80 százaléka támogatta.*

December 3. A Magyar Köztársaság Kijevi Főkonzulátusa a diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló okmány aláírásával nagykövetséggé alakult át. Páldi András lett a nagykövetség vezetője.

December 8. *Antall József* miniszterelnök Kijevben aláírta a magyar-ukrán alapszerződést.

FÜGGELÉK

22. SZ. DEKRÉTUM

A KÁRPÁTONTÚLI UKRAJNA NÉPTANÁCSÁNAK A RENDKÍVÜLI BÍRÓSÁG LÉTREHOZÁSÁRÓL¹

A magyar-német elnyomók behatoltak földünkre és öt éven át garázdálkodtak itt, bevezették az önkény véres rendszerét, gyalázták népünket, szétdúlták családi fészkünket, rabolták a városokat és falvakat, felégették a népi vagyont. Agyongyötört népünk fiainak és leányainak ezreit úzték el kényszermunkára Magyarországra és a vele szövetséges Németországba. A fasiszta csendőrség és rendőrség kínzókamráiban, a magyar-német bitorlók által végzett kibírhatatlan kínzások és gyötrelmek következtében sok tucat és száz békés polgár pusztult el.

A velünk egy vérű szovjet nép dicső Vörös Hadserege felszabadított bennünket és kiűzte a magyar-német megszállókat. A Vörös Hadsereg csapásai elől menekülve, a magyar-német bitorlók hátrahagyták földünkön ügynökeiket.

A nép akaratát teljesítve, az állam biztonságának szilárdítása érdekében a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa szükségesnek találta, hogy a népünk ellenségei elleni harc érdekében bírósági szerveket hozzon létre.

A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa, a Kárpátontúli Ukrajna Népbizottsága I. kongresszusán, 1944. november 26-án a Kárpátontúli Ukrájnaának Szovjet-Ukrájnaával való újraegyesüléséről és a Csehszlovák Köztársaság kötelékéből való kilépésről elfogadott kiáltványnak megfelelően ezzel a Dekréttal elhatározta:

¹ A dekrétumot a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye (*Visznik Narodnoji Radi Zakarpatszkoji Ukrajini*) 1944. december 30-ai száma jelentette meg. A 22. számú dekrétumról van szó, az alábbiakban magyar fordítását közöljük.

1.§

Rendkívüli Bíróság létesítendő a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának keretében, amelyet a Néptanács választ meg.

2.§

A Rendkívüli Bíróság a Kárpátontúli Ukrajna egész területén működik.

3.§

Tevékenységeben a Rendkívüli Bíróság kizárólag a nép érdekeit tartja szem előtt, és azoknak az elveknek az alapján működik, amelyeket a Kárpátontúli Ukrajna Népbizottsága I. kongresszusán el fogadott kiáltvány tartalmaz.

4.§

Érvénytelenítendő a magyar és megszálló szervek törvényei.

5.§

Addig, míg nem fogadják el a büntető, büntetőjogi és más törvényeket, a Rendkívüli Bíróság saját népi jogfelfogásából és belső meggyőződéséből indul ki, amely a kormányzat szuverenitásának és a polgárok személyes jogainak védelmén alapul.

6.§

A Rendkívüli Bíróság hatáskörébe a következő ügyek tartoznak:

- a) a megszálló hatóságok vezető szerveiről;
- b) a magyar rendőrség és csendőrség tagjairól;
- c) a Kárpátontúli Ukrajna polgárai közül kikerült árulóiról és segítőitársairól, akik saját népük kárára szilárdították a megszálló rendszert;
- d) a magyar és német szervek titkos ügynökeiről;
- e) olyan személyekről, akik a megszállás idején kegyetlenül és erőszakosan léptek fel a néppel szemben;
- f) olyan személyekről, akik szabotálják a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa által végzett tevékenységet, és akik felszabadítónk, a Vörös Hadsereg ellen irányuló propagandát folytatnak;
- g) olyan személyek ellen, akik a hatóságok képviselőivel és közéleti személyekkel szemben lépnek fel;
- h) olyan személyek ellen, akiknek tevékenysége a nemzeti vagy vallási ellenségeskedés szítására irányul;
- i) a fasiszta pártok tényezői ellen;
- j) más olyan bűntények ellen, melyek megtárgyalását a különleges bíróság által szükségesnek ítélték meg.

7.§

Büntetőjogi felelősségrevonásként a Rendkívüli Bíróságnak joga van tíz évig terjedő börtönbüntetést vagy golyó általi halálbüntetést kiszabni az érintett vagyonának elkobzásával.

8.§

A Rendkívüli Bíróság ítéleteit a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának nevében hozza meg, fellebbezésnek nincs helye. A golyó általi halálról hozott ítéleteket a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa hagyja jóvá.

9.§

A 6. §-ban felsorolt ügyekben végzendő nyomozás érdekében a Rendkívüli Bíróság mellett működő nyomozóbizottságot kell létrehozni. Az ügyek tárgyalásának rendjét Rendkívüli Bíróság és a nyomozóbizottság által külön utasítás jelöli meg, amelyet e Dekrétumhoz csatolnak.

10.§

E Dekrétum a publikálás napján lép érvénybe és megvalósításáért a Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságának bírósági ügyekkel való megbízottja felel.

Ungvár, 1944. december 18.

I. I. Turjanica, P. P. Szova, P. L. Lintur, I. M. Vas, J. L. Ivasko, M. V. Moldavcsuk, M. V. Cuperjak, Sz. L. Weisz, Sz. V. Boreckij, I. J. Kercsa, G. I. Ruszin, I. J. Kerecsanyin, F. I. Csekan, D. M. Tarahonics, Sz. L. Borkanyuk, I. I. Kopolovics, V. M. Teszlovics saját kezűleg

AZ OSZFSZK BÜNTETŐ TÖRVÉNYKÖNYVE¹

(RÉSZLETEK KOMMENTÁRRAL)

Az OSZFSZK büntető törvénykönyvének 20. paragrafusa mint a szociális védelem bírósági-javító rendszabályai, a következő büntetések kiszabását írta elő:

- „a) a dolgozók ellenségévé nyilvánítása a szövetségi köztársaság, és egyben a Szovjetunió állampolgárságától való megfosztással és feltétlen kitoloncolással az ország határain túlra;*
- b) szabadságvesztés a Szovjetunió távoli vidékein levő javító munkatáborokban;*
- c) szabadságvesztés általános fegyházakban;*
- d) javító munkaszolgálat szabadságvesztés nélkül;*
- e) a politikai és egyes polgári jogoktól való megfosztás;*
- f) kitoloncolás a Szovjetunió területéről bizonyos időre;*
- g) kitoloncolás az OSZFSZK területéről vagy az adott vidék területéről, kötelezővé téve egy másik helyen való letelepedést vagy anélkül, avagy betiltva az egyes helyeken való letelepedést, esetleg e tiltás nélkül;*
- h) tisztségből való elbocsátás, betiltva egyik-másik tisztség betöltését, vagy e tiltás nélkül;*

¹ 1935. november 25-én léptették életbe. Egyik feltűnő újdonsága, hogy elfogadott cikkelye kimondta: „A tizenkettedik életévüket betöltött kiskorúak... az összes büntető rendszabályok alkalmazásával ítéltetők.” A kéziratban szereplő kárpátaljai politikai foglyokat a fentebb közreadott Az OFSZSZK büntetőtörvénykönyve rájuk vonatkoztatott, valamegyik paragrafus cikkelye alapján ítélték el. Az OSZFSZK Btk.-ja is egybevágóan megegyezett az összvetségi törvénykönyv paragrafusaival. Ezeket a paragrafusokat Alekszej Korszun, a KGB kényszernyugdíjaztatott ezredese, a Kárpátaljai Területi Rehabilitációs Bizottság tagja kivonatoltan állította össze. A cikkely-gyűjteményt a kárpátaljai megyei rehabilitációs bizottság részére 1993. január 4-én nyújtotta át. Ennek a bizottságnak a kézirat szerzője, mint megyei képviselő, szintén tagja volt. A dokumentumokat felkérésünkre országból fordította Fejes János, a Kárpáti Kiadó magyar osztályának vezető szerkesztője. Először a következő kiadványban jelentettük meg: „Sötét napok jöttek...” *Koncepciós perek magyar elítéltei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944-1957.* Dupka György közreadásában. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993., 7-36. p.

- i) egyik-másik tevékenység vagy foglalkozás betöltése;
- j) társadalmi megrovás;
- k) vagyoneklobzás - teljes vagy részleges;
- l) pénzbírság;
- m) kötelezés az okozott kár megtérítésére;
- n) figyelmeztetés.”

A golyó általi halált mint a szociális védelem legfőbb, rendkívüli rendszabályát a büntető törvénykönyv külön paragrafusába a 21-be foglalták, és amint a törvénykönyv kommentárja magyarázza, a szovjethatalom és a szovjet állam alapjait fenyegető legsúlyosabb büntettekkel szemben alkalmazták.

Az ilyen büntetteket a büntető törvénykönyv rendszerint az állami bűntettek külön csoportjába - az „ellenforradalmi bűntettek” közé sorolta.

A büntető törvénykönyv 24. § a szociális védelem orvosi jellegű rendszabályait tartalmazta, amelyeket széles körben alkalmaztak a bíróságok a szovjethatalom összes éve alatt, amikor felmerült annak a szükségessége, hogy ne csupán megtorolják valakinek az államra nézve nem kívánatos tevékenységét, hanem diszkreditálják is ezt a tevékenységet, rákényszerítsék a környezőket, hogy forduljanak el a „*bűnözőtől*” (annak világnézetétől). Jellemző, hogy az „*orvosi jellegű szociális védelmi rendszabályok*” széles körű alkalmazásának újabb burjánzása a Szovjetunió fennállásának utolsó előtti éveire, Brezsnyev kormányzásának az idejére esett, amikor ez az állam egyfelől blöffölt a messzemenő demokratikus átalakulásokról, ugyanakkor kegyetlenül üldözte aktív politikai ellenfeleit, az úgynevezett disszidenseket.

Az ellenforradalmi büntetteket - melyek elkövetésével a háború utáni időben több ezer kárpátaljai vádoltak és ítélték el, köztük jelentős számban magyarokat - az OSZFSZK büntető törvénykönyvében mint fogalmat az 58. paragrafus 1-14. bekezdésében vonták össze.

Az 58- 1. (54-1.) § az „ellenforradalmi büntett általános fogalmát” így határozza meg:

„Ellenforradalminak tekintendő minden olyan cselekedet, amely a munkás-paraszt tanácsoknak és a Szovjetuniónak, a szövetségi és autonóm köztársaságoknak az SZSZKSZ Alkotmánya, illetve a szövetségi köztársaságok alkotmánya alapján általuk megválasztott munkás-paraszt kormánya megdöntésére, aláásására vagy gyengítésére, illetve a Szovjetunió külső biztonsága és a proletárforradalom főbb gazdasági, politikai és nemzeti vívmányai aláásására vagy gyengítésére irányul.

A valamennyi dolgozó érdekeivel való nemzetközi szolidaritás végett ezek akkor is ellenforradalmi cselekedeteknek tekintendők, ha a dolgozók bármely más, a Szovjetunió kötelékébe nem tartozó állama ellen irányulnak.”

Figyelmünket felkelti e paragrafus második bekezdése, ahol „a dolgozók bármely más, a Szovjetunió kötelékébe nem tartozó államról” van szó. Vajon a párt- és bírósági hivatalnokok nem a szovjet büntető törvényhozásban még 1927-ben lefektetett eme elv szerint számoltak le a kárpátaljaiakkal és nem utolsósorban a magyarokkal mint a dolgozók ellenségeivel, mint a proletár szellem számára idegen burzsoázia képviselőivel, elszigetelve mindazokat, akik valamilyen formában tovább védtek kárpátaljai szülőföldjük becsületét, akik nem akarták elveszíteni nemzeti méltóságukat.

Közismert Sztálinnak, a „népek atyjának” az a tétele, miszerint a szovjetunióbeli szocialista építés „sikereitől” függően a burzsoázia ellenállása fokozódni fog. De hiszen ugyanezt állította Lenin, a világproletariátus vezére, igazolva ezáltal a nem proletár, kizsákmányoló elemekkel szembeni megtorlásokat: a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet egész történelmi korszakot jelent. Amíg az nem fejeződik be, a kizsákmányolók okvetlenül reménykedhetnek a restaurációban, s ez a remény restaurálási kísérletté válhat. És az első komoly vereség után a megdöntött kizsákmányolók, akik számára váratlan volt a vereség, nem hittek abban, még gondolatban sem tartották azt lehetőséget. Megtízszerezett energiával, eszeveszett szenvedéllyel, megszázszorozódott gyűlölettel vetették magukat harcba az elvesztett paradicsom visszaszerzéséért.

A „vezér” eme szavai évtizedeken át igazolták a gonoszságot, amelyet a kommunista párt és annak „fegyveres osztaga” művelt - amely a VCSK-KGB számos különítményéből állt, melyek tagjait az áldozataikkal szembeni irgalmatlan megtorlásra nevelték -, elképzelést nyújtottak eme osztag történelmi szempontból állítólag törvényszerű hóhéri szerepéről.

Az 58 - la. (54—la.) § szerint:

„Hazaárulásnak” tekintendő a Szovjetunió állampolgárainak minden olyan cselekedete, amely a Szovjetunió katonai erejének, állami függetlenségének vagy területi sérthetetlenségének a csorbítására irányul, mégpedig: a kémkedés, a hadi- vagy állami titok elárulása, az átállás az ellenség oldalára, a szökés külföldre - mindez a büntetés legmagasabb fokát vonja maga után: golyó általi halállal és teljes vagyonelkobzással, enyhítő körülmények esetén tíz évi szabadságvesztéssel és teljes vagyonelkobzással büntetendő.”

Az 58- 1b. (54- 1b.) § - „katona által elkövetett hazaárulás”

– az előbbi paragrafusban említett, de katonák által elkövetett hazaárulási cselekedetről szól:

„Ugyanezen büntettek, ha azokat katonák követik el, a büntetés legmagasabb fokát vonják maguk után: golyó általi halállal és teljes vagyonelkobzással büntetendők.”

Szerencsétlenségére és meglepetésére számos kárpátaljai lakost nyilvánítottak hazaárulónak. Ehhez alapul szolgált, ha Kárpátalja Vörös Hadsereg általi megszállása után kiderült, hogy az illető az előző magyar rendszerben állami hivatalnok volt, katonai vagy rendőri szolgálatban állt, annak idején bármilyen kollaboránsi tevékenységet folytatott vagy pedig át akart szökni hazájába (Magyarországra, Csehszlovákiába), miután a határ már le volt zárva; ha feltűnt, hogy valaki saját kezdeményezésére szovjet állami szerveknél, a hadseregben akar elhelyezkedni vagy titkos, különösen őrzött vállalatokba, létesítményekbe akar bejutni.

Az 58- 1c. (54- 1c.) §, amely „a katona nagykorú családtagjainak a felelősségéről” szolt, így hangzott:

„Abban az esetben, ha egy katona külföldre szökik, nagykorú családtagjai, amennyiben valamilyen módon elősegítették a készülő vagy elkövetett árulást, legalábbis tudtak róla, de nem jelentették azt a hatóságoknak – öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel és teljes vagyonelkobzással büntetendők.

Az áruló további nagykorú családtagjait, akik a büntett elkövetése idején együtt éltek vele vagy eltartottjai voltak – meg kell fosztani választói joguktól és öt évre Szibéria távoli vidékeire kell száműzni.”

Nem kevésbé szigorú felelősségre vonás várt az „állami büntettet” elkövető civilek családtagjaira.

Az 58- 1d. (54-1d.) § az „árulás feljelentésének az elmulasztását”

súlyos állami büntettnak nyilvánította, ha egy katona nem jelentette az árulást:

„Amennyiben egy katona nem jelenti a készülő vagy elkövetett árulást – tíz évi szabadságvesztéssel büntetendő.

Ha más (nem katona) állampolgár titkolja el, az az 58. § 12 . bekezdése alapján ítélandó.”

Az 58- 2. (54-2.) § - „fegyveres felkelés”

– a fegyveres felkelést államellenes büntettnak minősítette és az alábbi felelősségrevonást helyezte kilátásba érte:

„A fegyveres felkelés vagy fegyveres bandák ellenforradalmi céllal szovjet területre való behatolása, központi vagy vidéki hatalomátvétel ugyan- ezzel a céllal, esetleg azzal a céllal, hogy elszakítsák a Szovjetuniótól, illetve valamelyik szövetségi köztársaságtól annak egy részét vagy fel- bontsák a Szovjetunió külföldi államokkal kötött szerződéseit - a szoci- ális védelem legfelsőbb fokával — golyó általi halállal büntetendő, vagy a dolgozók ellenségévé nyilvánítással és a szövetségi köztársaság állampolgárságától s egyben a szovjet állampolgárságtól való meg- fosztással, illetve a Szovjetunió területéről való örökre szóló kitolonco- lással, enyhítő körülmények esetén legalább háromévi szabadságvesz- téssel és teljes vagy részleges vagyonelkobzással.”

A háború utáni évek bírósági gyakorlata azt mutatja, hogy Kárpátalján ezt a paragrafust rendkívül ritkán alkalmazták. Ezen a vidéken még jól em- lékeztek a Vörös Hadsereg általi megszállást követően megjelent szovjet megtorló szervek szigorára, és különben is széleskörűen propagálták azt a népi lelkesedésnek vélt közhangulatot, amely e vidék - Moszkva utasítására – Ukrajnához történt csatolása után terjedt el. Ezenkívül a fegyveres felkelés témája az ukrainai jogvédő szervek hivatalnokai számára nem volt divatos. Még a szovjethatalom ellen a Lvovi, Ternopoli, Volinyi, Rovnói területen és Ukrajna más területein kibontakozott (OUN néven ismert) nyílt népi ellenál- lást - amelyet csak az 50- és évek elején sikerült elfojtani - csupán banditiz- musnak nyilvánították.

Az 58- 3. (54- 3.) § - „ellenforradalmi célú kapcsolattartás külföldi állammal” - kimondta:

„Az ellenforradalmi célú kapcsolattartás külföldi állammal vagy annak egyes képviselőivel, akár csak a kollaboránság bármilyen módon olyan külföldi állam javára, amely háborúban áll a Szovjetunióval, vagy intervenció, illet- ve blokád útján harcol ellene - a jelen törvénykönyv 58- 2 . paragrafusában foglalt szociális védelmi rendszabályokat vonja maga után.”

A büntető törvénykönyv kommentárja mai szempontból nézve primitíven, de nagyon is konkrétan taglalja eme kapcsolattartást:

„A kapcsolattartásnak különböző formái lehetségesek: postai vagy távirati levelezés, személyes, találkozások, telefonbeszélgetések stb. Továbbá megnyilvánulhat külföldi állam hivatalos képviselőivel, egyes személyekkel, külföldi állampolgárokkal való kapcsolat formájában.”

Ami a kárpátaljaiakat illeti, szinte mindenkinek voltak rokonai vagy kö- zeli ismerősei külföldön, akik közül sokan bajtársi szövetségekbe tömörül- tek, azért igen könnyű volt bármelyiküket megvédeni, hogy kapcsolatot tart

fenn külföldi állammal vagy külföldi központokkal. Az ellenforradalmi célt, szándékot sem volt nehéz rábizonyítani. Ezt a feladatot megkönnyítette az a több száz és ezer titkos és nyílt besúgó és provokátor, akiket a GULAG szocialista rendszere nevelt fel. És a valamelyik külföldi állammal való kapcsolattartással vádolt „hazaárulók” újabb százai robogtak vasrácsos vagonokban a távoli Szibériába, a fogolytáborokba, a szocializmus nagy építkezéseire vagy jutottak a beszpeka tömlőceiben kivégzettek sorsára.

Az 58- 4. (54- 4.) § - „a nemzetközi burzsoázia segítése” - a paragrafus leszögezte:

„A nemzetközi burzsoázia azon részének bármilyen módon történő segítése, amely, mivel nem ismeri el a tőkés rendszert felváltó kommunista rendszer egyenjogúságát, annak megdöntésére törekszik, akárcsak azon társadalmi csoportoknak és szervezeteknek a segítése a Szovjetunióval szembeni ellenséges tevékenységükben, amelyek a burzsoázia befolyása alatt állnak, vagy közvetlenül általa szerveződtek - legalább három évi szabadságvesztést von maga után teljes vagy részleges vagyonekobzással, különös súlyosbító körülmények esetén pedig akár a legmagasabb fokú szociális védelmet, a golyó általi halált vagy a dolgozók ellenségévé nyilvánítást a szövetségi köztársaság és egyben a Szovjetunió állampolgárságától való megfosztással és a Szovjetunió területéről való örökre szóló, vagyonekobzással járó kitoloncolást.”

Ez a paragrafus az előzőhöz hasonlóan folytatta a külföldi állammal való ellenforradalmi kapcsolattartás hírhedt témáját, de sajátos módon fogalmazott: a nemzetközi burzsoázia, konkrétan - szervezeteinek a segítése. Következésképpen e paragrafus vonatkozott mindazokra, akiknek a külföldi ismerőseiről feltételezhatték, hogy köze van e szervezetekhez. És e szervezet lehetett nem csupán a Szohnut, az NTSZ vagy az OUN. Nem kevésbé kételkedve szemlélték a nemzetközi vallási szervezetek, még a Vöröskereszt, bármelyik alapítvány vagy szövetség tevékenységét is. Elegendő volt, ha annak központja az USA-ban vagy Németországban székelt.

A kételkedést elkerülhetetlen leszámolás követte, amelyben az igazság értelmzői és a szovjet igazságszolgáltatás végrehajtói a beszpeka munkatársai voltak, akiket a moszkvai központ utasításai és egyéb jogszabályainak vak követése alapján válogatták össze, akik tevékenysége az önkényen, az áldozataikkal szembeni gyűlöleten és lelketlen magatartáson alapult.

Hasonló szerepet játszottak a nyomozó és az ügyészégi szervek munkatársai, ezek a beszpeka irányában néma, de a vádlottakkal szemben ugyanolyan kegyetlen és lelketlen „dolgozók.”

A 70-es és a 80-as években a KGB és a külföldi kémelhárítás számos munkatársa minduntalan igyekezett nyomára bukkanni a nemzetközi burzsoáz szervezetek nem vélt, hanem valódi ügynökeire, azokra a szovjet állampolgárookra, akik tartós kapcsolatban álltak ezekkel a szervezetekkel; eme óvintézkedések azonban már nem tudták meggátolni az Unió széthullását, amit még ma is sokan a nemzetközi burzsoázia titkos akciói következményének tekintenek.

Az 58- 5. (54- 5.) § - „hadüzenetre, fegyveres beavatkozásra vagy egyéb ellenséges akciókra való felbujtás”

„Külföldi állam vagy valamilyen társadalmi csoport hadüzenetre, a Szovjetunió ügyeibe való fegyveres beavatkozásra vagy egyéb ellenséges akciókra történő felbujtása azok képviselőivel való kapcsolattartás útján, hamis okmányok felhasználásával vagy más eszközökkel, többek között: blokádra, a Szovjetunió vagy valamilyen szövetségi köztársaság állami vagyonának az elhódítására, a diplomáciai kapcsolatok megszakítására, a Szovjetunióval kötött szerződések felbontására való felbujtás - a szociális védelemnek a jelen törvénykönyv 58- 2. §-ban előírt rendszabályait vonja maga után.”

Bármennyire is furcsa, a kárpátaljai bíróságok gyakorlatában ilyen jellegű felelősségre vonásra is sor került. Az említett paragrafus szerint alaptalanul megvádolt embereket már rehabilitáltak. De alig akad köztük olyan, aki felfogná, hogy kálváriájának az oka óvatlanul hangoztatott véleménye lehetett: úgymond sor kerülhet a Szovjetunió és Amerika politikai, sőt katonai összetűzésére, és Amerika győzelme esetén a kárpátaljaiak megszabadulnak a szovjet szocializmus rémuralmától.

Aligha tudták a távoli Amerikában, hogy a Szovjetunióval való katonai szembenállása, nagy és globális politikai feladatai hátterében számára teljesen ismeretlen kárpátaljaiaknak az amerikai partokról észrevétlen sorsa húzódik meg, akik véletlenül elejtett szavukért, paraszti fantáziájukért északi vagy szibériai lágerekbe kerültek!

Az 58 - 6. (54- 6.) § – „kémkedés”

„A kémkedés, vagyis tartalmukra való tekintettel különlegesen őrzött állami titoknak számító adatok átadása, átadás céljából való lopása vagy gyűjtése külföldi államoknak, ellenforradalmi szervezeteknek vagy magánszemélyeknek - legalább három évi szabadságvesztést von maga után teljes vagy részleges vagyonelkobzással, abban az esetben pedig, ha a kémkedés a Szovjetunió érdekeire nézve különlegesen súlyos következményekkel járt vagy járhatott volna – a szociális védelem legmaga-

sabb fokát: golyó általi halált vagy a dolgozók ellenségévé nyilvánítással, a szövetségi köztársaság és egyben a Szovjetunió állampolgárságától való megfosztással és a Szovjetunió területéről történő örökre szóló kitoloncolással, valamint vagyonekbezárással járt.

Olyan gazdasági adatok átadása, átadás céljából való lopása vagy gyűjtése a fentebb említett szervezeteknek és személyeknek ellenszolgáltatásért vagy anélkül, amelyek tartalmukra nézve nem jelentenek különlegesen őrzött állami titkot, de a törvény közvetlen tilalma vagy a főhivatalok, intézmények és vállalatok vezetőinek az utasítása értelmében nyilvánosságra nem hozhatók - három évig terjedő szabadságvesztést von maga után.

Megjegyzés: Különlegesen őrzött állami titoknak számítanak azok az adatok, amelyeket az SZSZKSZ Népbiztosainak Tanácsa a szövetségi köztársaságok népbiztosi tanácsaival egyeztetve külön jegyzékben hagy jóvá és azt közzéteszi a sajtóban.”

A rehabilitálás eredményei, a kárvallottak elbeszélései, ama peranyagok elemzése, melyek alapján kárpátaljaiakat ítélték el erre a paragrafusra utalva, egyértelműen cáfolják azt a véleményt, miszerint Kárpátalján lehettek kémek. Kémeket maguk a nyomozók vélték felfedezni. A kimerítő vallatás, a fizikai gyötrés biztosította a KGB, az ügyészség, a katonai ítélszék, a bíróságok számára kiagyalt céljaik elérését. Bármilyen tényre, bármilyen információra találtak megfelelő büntető-törvénykönyvi paragrafust. És ha még ez sem volt elég, előkerült egy provokátor, aki rendszerint „többször is felfigyelt” a vádlott bűnös cselekedeteire, sőt talán még „igyekezett el is hárítani” azokat.

Elegendő volt, ha véletlenül valamilyen őrzött létesítmény területére vetődött az ember, kíváncsiságból valamilyen katonai alakulat telephelye, valamelyik gyár termékei felől érdeklődött, meghozzá külföldi ismerőse volt vagy külföldi állampolgárral levelezett, máris rávarrták az 58-6-os paragrafust. Maga a vád jellege megbénította a vádlott és ismerősei akaraterejét, azok igyekeztek megfelelő tanúvallomást tenni, elképesztő legendák szövődtek körülötte, azokat a nyomozók ügyesen az ismerősei elé táltatták, majd pedig belefoglalták a peranyagba.

A különlegesen őrzött adatok jegyzékének miféle közzétételéről lehetett szó? Ha bárki csupán megemlíti ezt a jegyzéket, még ma is önkéntelenül megdobbzan a kémek kiszűrésével foglalkozó állambiztonsági munkatársak bármelyikének a szíve. Az általános kétkedés és kémhajhászás viszonyai között az ilyen közönséges érdeklődés gyakran hatalmasra felfújt bűnüggyé nőtt ki magát, szomorú következményekkel azokra nézve, akik az állambiztonsági, nyomozó és bírósági szervek figyelmének a homlokterébe kerültek.

Az 58- 7. (54- 7.) § – „kártévés”

*„Az állami ipar, közlekedés, kereskedelem, a pénzforgalom és a hitelrendszer, ugyancsak a kooperáció aláásása ellenforradalmi céllal az állami intézmények és vállalatok felhasználása útján vagy akadályozva normális működésüket, ugyancsak állami intézmények és vállalatok felhasználása vagy működésük akadályozása a volt tulajdonosok vagy bizonyos tőkés szervezetek érdekében
- a jelen törvénykönyv 58- 2-es paragrafusában említett szociális védelmi rendszabályokat vonja maga után.”*

E paragrafus zagyva szövegéből leginkább ez a kifejezés világos: „*normális működésük akadályozása*” Összevetve ezt azzal a hivatalos magyarázattal, miszerint a kártévés ellenforradalmi bűntett, amely a Szovjetunió gazdasági alapja ellen, vagyis a szocialista gazdasági rendszer és tulajdon aláásására irányul, világossá válik magának a paragrafusnak a lényege.

Egyrészt a háború által szétzilált gazdaság, a szerszámgépek és a közlekedési eszközök totális elhasználtsága, a szovjet gazdaság helyreállítása túlfeszített állami tervei és az újabb grandiózus elképzelések megvalósítására tett kísérletek (mint amilyen a természet átalakításának és a BAM-hoz hasonló vasutak építésének sztálini terve volt), másrészt a büntető törvénykönyv olyan paragrafusai alkalmazásának a szükségessége, mint amilyen az 58- 7-es paragrafus, hogy potya munkaerő-tartalékokat toborozzanak a munkaarcvonalakra, az úgynevezett népi és komoszol építkezésekre - mindez egy szörnyű spirált alkotott, amelyben az emberi egyéniség számára csupán egy hangtalan és jogtalan „*csavarocska*” szerepe jutott. Minden más kérdésben beleegyezése nélkül, érdekei mellőzésével döntöttek. Bármilyen csekély munkaselejtet, a tervteljesítés elmaradását, a késést vagy kényszerkimaradást a munkából, a berendezés selejtes javítását, a vezetőség eljárása helyességének a kétségbe vonását kártévésnek, a szocialista építés egyik- másik részlege aláásásának, kimondottan ellenforradalmi szándékú cselekedeteknek tekintették. Különös szigorral büntették a közvetlen vezetőket, akiknek a mulasztásait csakis azzal magyarázták, hogy kapcsolatban álltak külföldi burzsoá szervezetekkel, hogy a nemzetközi imperializmus ügynökei lettek.

A műszaki értelmiség üldözése- amit még a szovjethatalom első éveiben elkezdtek, eleinte az úgynevezett régi szakemberekkel szembeni bizalmatlansággal, később az állítólagos kártévők elleni hírhedt provokatív per megrendezésével, akikre ráfogták, hogy közülük volt a Donyec-medencei bányákban történt szerencsétlenségek megszervezéséhez (a „sahtai per”) – e hatalom fennállása éveiben mindvégig folytatódott. A kártévés

témája igen kézenfekvő volt nemcsak a legfőbb pártvezetés, hanem a párt- és gazdasági bürokrácia középső és alsó szintjén is, akik mulasztásaik valamennyi következményét a kiagyalt kártevőkre, a külföldi diverziós központok ellenséges szervezkedésére igyekeztek hárítani.

Mindmáig bármilyen műszaki jellegű ipari vagy közlekedési baleset vizsgálása az esetleges kártevés (diverzió) latolgatásával kezdődik.

A nyárspolgár évtizedeken át feszélyezettségben élt, azt várva, hogy újabb kártevésekre derül fény, és rettegésben, hogy függetlenül attól, milyen tisztséget tölt be, ő is gyanússá válhat.

Az 58- 8. (54- 8.) paragrafus - „terrorista akció”

„Terrorista akciók végrehajtása a szovjethatalom képviselői vagy a munkás-paraszt forradalmi szervezetek funkcionáriusa ellen, az ilyen akciók végrehajtásában való részvétel, noha az elkövetők nem tagjai valamelyik ellenforradalmi szervezetnek - a szociális védelemnek a jelen törvénykönyv 58- 2-es paragrafusában említett rendszabályainak alkalmazását vonja maga után.”

A szovjet valóság legszomorúbb sztorija - annak a története. Valóságos kulttá vált az az igyekezet, hogy elhárítsák az esetleges terrorista akciókat, amelyekre különben minden alap megvolt, s ez az igyekezet végül abszurdummá fajult, amikor lépten-nyomon terroristákat véltek felfedezni, amikor a szovjet emberek ezrei, sőt milliói emlékeztén a megtörtént esetre (megsebeztek Lenint, a világproletariátus vezérét) a mindennapi propaganda hatására a fanatizmus rabjai lettek, mindenképpen igyekeztek elhárítani a másik vezér, Sztálin elleni esetleges, de mint arról meggyőződhattünk, korántsem reális merényletet.

A trockisták, a buharisták és más ellenzékiek elleni közismert perek mindenekelőtt azokat az ellenfeleket voltak hivatottak leleplezni, akiknek állítólag szándékukban állt meggyilkolni a vezért. Az pedig élete végéig rettegett a haláltól, az összes normákat és törvényeket megszegve terrorista akciókat szervezett vélt és reális ellenségeivel szemben, lerakva ezzel a nemzetközi terrorizmus alapjait.

Széles körben máig sem ismeretes az 1919-es megbukott magyar forradalom Oroszországba szökött híveinek tragikus sorsa. A forradalom ismert vezetői közül sokakat eszközül használták fel az oroszországi és ukránjai „forradalmi átalakításokban”, a népellenes cselekedetekben. A harmincas évek végén zömük a tömlőben lelte halálát mint összeesküvő, mint terrorista.

A totalitarizmussal járó szocializmus nem más, mint a kisebb - erőszakos cselekedetek társadalma, mint önemészítő társadalom, amely egy

áleszme érdekében önmagát képes elpusztítani. Ennek bizonyítéka a sokmillió emberáldozat.

Az imént idézett, ezer és ezer ártatlan ember sanyarú sorsát okozó paragrafus ármánysága annak magyarázatában rejlett, miszerint terrorista akciónak számított a szovjethatalom bármelyik képviselőjével szembeni mindennemű erőszakos cselekedet, beleértve a testi sértést, amennyiben az osztályalapon történt. Elegendő volt egyszerűen összetűzni a hatalom képviselőjével, amit az sokszor maga kezdeményezett, és máris biztosítva volt a sok évre szóló szabadságvesztés.

A büntető törvénykönyv kommentárja szerint „*a hatalom képviselői*” mindekelezt azok a személyek voltak, akik közvetlenül gyakorolják a hatalmat - a tanácsstagok, a kormány tagjai, a bírósági, ügyészégi hivatalnokok, az NKVD, a KGB munkatársai, az állami vállalatok alkalmazottai, a munkás-paraszt sajtó tudósítói, a katonai tudósítók, az élmunkások, akik „*aktívan kivették részüket*” a termelésből, a közéletben aktív tanítók, a társadalmi szervezetek (szakszervezetek stb.) munkatársai. No és persze a párttagok.

Innen ered az az alázat, szolgai hűség, az a rettegés, amely beleevődött magukba a génekbe, innen ered a főnökök ázsiai imádsága, amelyet szinte belesulykoltak a szovjet emberek nemzedékeibe, és a diktatúra szakaszán nagyszerűen be is vált. Végeredményben azonban elzüllesztette a népet, aláásta annak erkölcsi és etikai alapjait, a gyökértelen kozmopolita világszerte ismert típusát nevelte ki, aki számára nem léteznek tekintélyek, aki csak önnön-magát tiszteli.

Az 58- 9. (54- 9.) § - „diverzió”

„Vasutak vagy egyéb útvonalak és közérdekű összeköttetési eszközök, vízvezetékek, raktárak vagy egyéb köztulajdonban levő állami és társadalmi létesítmények robbantás, gyújtogatás vagy más módon való ellenforradalmi célú rombolása vagy megrongálása - a szociális védelemnek a jelen törvénykönyv 58- 2-es paragrafusában említett rendszabályait vonja maga után.”

E paragrafus meghatározása összecseng a „*kártevés*” fogalmával. Csúpan az esemény arányaiban van eltérés: robbanások, tűzvészek a termelő vállalatoknál, balesetek a különböző közlekedési eszközökkel sajnos még ma is szinte naponta előfordulnak. A tragédia azonban nem csupán a közvetlen kárban rejlett. Az ország különböző vidékein történt „*diverziókat*” a megtorlások újabb hullámának a felkorbácsolására, széles körű imperialistaellenes propagandára használták fel. A nép újabb doppingadagot kapott, átkozta a nemzetközi burzsoázia és ügynökei üzelmeit. A nép akarva

akaratlanul mind szorosabban a kommunista párt és a Kormány köré tömörült, megbélyegezte a belső és a külső ellenséget, esküdözött, hogy hű marad a párt és a szocializmus eszméihez, ígérte, hogy tántoríthatatlanul a vezérek mutatta napsugaras úton fog haladni. Butítás, ámtítás - ez kellene a rendszernek a nép alázatos engedelmességéhez, amely az utópista eszmék szabta megvalósíthatatlan célok elérését tűzte maga elé.

Az 58-10. (54-10.) § - „ellenforradalmi propaganda és agitáció”

„Az a propaganda vagy agitáció, amely felszólítást tartalmaz a szovjethatalom megdöntésére vagy gyengítésére, illetve egyes ellenforradalmi bűntettekre (lásd a jelen törvénykönyv 58-2 - 58-9. paragrafusait), ugyancsak azonos célú irodalom terjesztése, sokszorosítása vagy őrzése - legalább hat hónapi szabadságvesztéssel jár. Ugyanezen cselekedetek tömegmegmozdulások esetén, vagy a tömegek vallási, avagy nemzeti előítéletei felhasználásával, illetve hadiállapot esetén vagy olyan vidéken, ahol statáriumot vezettek be - a jelen törvénykönyv 58-2-es paragrafusában említett szociális védelmi rendszabályokat vonják maguk után.”

A büntető törvénykönyv záradékának összes paragrafusa közül a bírósági gyakorlat leggyakrabban az 58-10-es paragrafust alkalmazta. Minden hét elítélt közül hatot ennek a paragrafusnak az alapján vontak büntetőjogi felelősségre.

Lényegében az 58-10. (54-10.) paragrafus eszköz volt, mondhatnánk, lakat a szájra, hogy senkinek se lehessen saját, eltérő véleménye. Kísérlet volt arra, hogy végképp elnémítsák az embereket, és csak a pozitív érzelmeknek - a kis és nagy vezérek iránti elragadtatás, hódolat hangoztatásának engedett teret.

A törvényhozók ellenforradalmi propagandának tartották, ha valaki szűk körben hangot adott ellenforradalmi véleményének (!), agitációnak pedig azt, ha valamilyen ellenforradalmi véleményt, valamilyen felhívást nagy számú közönség előtt népszerűsített, méghozzá ellenforradalmi célok elérése végett.

Olyan magyarázattal szolgáltak, hogy a propaganda és az agitáció történhet szóban (társalgás, felszólalás révén), írásban (rölapok révén), képzőművészeti alkotásokban (rajzok, plakátok), előadó-művészetben (zene, ének, jelenetek), végül valamilyen jelképes ábrák és cselekedetek révén.

A szovjet totalitarizmus utolsó éveiben, amikor a másképp gondolkodás üldözése a tetőfokára hágott, a bíróságok széleskörűen felhasználták mint bizonyítékokat az állampolgárok államférfiaknak, a szerkesztőség-

gekbe és különböző szervezeteknek, illetve külföldre címzett leveleit, a külföldi rádióállomások adásainak a hallgatását és azok megtárgyalását.

Lényegében, ha bárki bármilyen mértékben önállóan vélekedett a politikai eseményekről, úgy állították be a dolgot, hogy az illető nem ért egyet az általánosan elfogadott fogalmakkal, s opponensei egymás ellenére igyekeztek cáfolni, bár nem ellenforradalmi, de legalábbis szokatlan szemléletét.

Ezért a legádázabb üldözés az értelmiség, a diákság és előadók körében volt tapasztalható.

Így aztán a kutatók (hogy ne sorolják őket a nép ellenségei közé) rákényszerültek arra, hogy Marx, Engels, Lenin-Sztálin műveiből vett, akár százéves idézetekkel támasszák alá gondolataikat.

Mindez a társadalmi tudat megkövesedéséhez, fejlődésének a pangásához, degradálódásához vezetett. Kétszínű, hazug, gyáva és gyalgó embereket nevelt.

Azon áldozatok jelentős száma, akiknek a sorsát az 58-10. (54-10.) paragrafus határozta meg, többnyire azzal magyarázható, hogy az állománybeli besúgókon és a provokátorokon kívül a szovjet társadalom más struktúrái is előszeretettel dolgoztak az állambiztonsági és a nyomozó szerveknek, a bíróságoknak. Elsősorban a párt és a komszomol alacsony és magas beosztású funkcionáriusai, sőt maga a tagfelvétel, a taggyűlések gyakorlata is, amikor e szervezetek tagjai sorra ismerték be bűneiket, megbélyegezve eközben egyik-másik társuk cselekedeteit.

Ily módon az ember számára nem maradt más hátra, csak a hallgatás, a beleegyezés, mert a rendszer éber szemmel tartotta azokat, akik nem eléggé magabiztosan vagy kissé kételkedve haladtak a fényes jövő felé.

Az 58- 11. (54- 11.) § - „részvétel ellenforradalmi szervezkedésben”

„Mindennemű szervezkedés, amely a jelen fejezetbe sorolt bűntettek előkészítésére vagy elkövetésére irányul, akárcsak a tagság olyan szervezetben, amely a jelen fejezetben említett bűntettek egyikének az előkészítésére vagy elkövetésére alakult — a szociális védelemnek a jelen fejezet megfelelő paragrafusában megszabott rendszabályát vonja maga után.”

Ezt a paragrafust önállóan nem alkalmazták, csupán azzal a bűntettel kapcsolatban, melynek elkövetése az ellenforradalmi szervezet bűnös céljai közé tartozott.

Az állambiztonsági és a nyomozó szervek, a bíróságok és a katonai törvényszékek különös előszeretettel társították ezt a paragrafust az 58-10. (54- 10.) paragrafussal.

Ez a társítás azért volt kézenfekvő, mert ennek a paragrafusnak az alapján egy csapásra szinte korlátlan taglétszámú csoportot a nép ellenségévé nyilváníthattak. Az igazságszolgáltatás hivatalnokai így módon szemléltethették munkájuk nagyszabású arányait, sőt a jövőre nézve is biztosíthatták maguk számára ezeket az arányokat. Hiszen szabadlábban maradtak azoknak a hozzátartozói, akiket már letartóztattak, mert nem tagadták meg nézetüket. És e hozzátartozók már újabb társaik - osztály-, évfolyam - vagy munkatársaik körében éltek, ahol úgyszintén létrehozhattak valamilyen ellenforradalmi szervezetet. És így folytatódhatott szinte végtelenül, minden az állambiztonsági vagy a nyomozószerv munkatársainak a fantáziájától függött.

Ily módon tömegesen szállíthatták a lágerekbe az újabb rabokat - a szocializmus építőit, akik jócskán kivették részüket az ország gazdasági büszkeségét képező létesítmények építéséből.

Ahhoz, hogy e paragrafus alapján valakit vád alá helyezzenek, eleendő volt, hogy egy ellenforradalminak minősített szervezetnek a tagja legyen, függetlenül attól, hogy elkövetett-e már valamilyen konkrét ellenforradalmi cselekedetet. A tag felelősséggel tartozott az adott szervezet valamennyi büntettségéért még akkor is, ha azok még csupán az ellenforradalmi szervezet általános tervében szerepeltek.

A szovjet igazságszolgáltatás szinte féktelen tobzódása volt ez, amikor csupán a véletlen, az egyén unikális szükségességén vagy a szocialista eszmékhez való hűségének aktív bizonygatásán (bár gyakran ez sem segített rajta) múlt, hogy ne gyanúsíthassák ellenforradalmi szervezkedéssel.

Az 58- 12. (54- 12.) § - „a feljelentés elmulasztása”

„Készülő vagy elkövetett ellenforradalmi büntett feljelentésének az elmulasztása - legalább hat hónapi szabadságvesztést von maga után.”

Szembeűnő, hogy „a feljelentés elmulasztása” mint fogalom ebben a paragrafusban már harmadszor fordul elő (az 58-1c. §-ban - „katona családja nagykorú tagjainak a felelőssége”, ha készülő vagy elkövetett árulás esetén elmulasztják a feljelentést; az 58—Id. paragrafusban - „árulás feljelentésének az elmulasztása”, csakhogy ezúttal nem csupán valamilyen árulás feljelentésének az elmulasztását minősíti bűnnek, hanem bármilyen készülő vagy elkövetett büntett hatósági feljelentésének az elmulasztását is.

Ezek után nem nehéz megérteni egy becsületes, de megfélemlített, a maga, gyermekei, szülei, barátai sorsa miatt aggódó ember közérzetét. Ily módon a besúgást nem feltétlenül az állambiztonsági vagy a nyomozó szerv munka-

társai kezdeményezték. A körülmények olyanok voltak, hogy a feljelentés az ember magaviseleti normájává vált még azok esetében is, akik nem tartoztak kötelességgel a nyomozó szerveknek. Az általános gyanakvás és besúgás nem szélsőséges magatartás, hanem hétköznapi megszokás lett, melynek fogságából a szovjet ember csak az utóbbi években kezdett megszabadulni.

Az 58- 13. (54- 13.) § - „tevékeny harc a munkásosztály és a forradalmi mozgalom ellen”

„A munkásosztály és a forradalmi mozgalom elleni aktív cselekedetek vagy tevékeny harc, amelyet a cári rendszer idején vagy a polgárháború időszakában ellenforradalmi kormányok szolgálatában betöltött felelős vagy titkos (ügynöki) tisztségben fejtettek ki - a szociális védelemnek a jelen törvénykönyv 58-2. paragrafusában említett rendszabályait vonja maga után.”

Ennek a paragrafusnak a különlegessége abban rejlett, hogy a felelősségre vonás kimondottan oroszországi variánsa volt, amikor is a munkásosztály és a forradalmi mozgalom ellen még a cári rendszerben (vagyis II. Miklós cár uralkodása idején) vagy a polgárháború időszakában Oroszország és gyarmatai területén elkövetett cselekedetek jogtalanságát bizonygatták.

De miután 1944-ben Kárpátjára bevonultak a szovjet csapatok, felhasználták ezt a paragrafust számos olyan kárpátaljaival szemben is, akik a magyar, csehszlovák vagy román burzsoá rendszer idején e vidéken laktak. És mit sem számított, hogy ezek a személyek a nyomozás tárgyául szolgáló események idején nem voltak a Szovjetunió állampolgárai, hogy cselekedeteik összhangban voltak az akkori államrenddel és annak idején egyáltalán nem csorbították a szovjetország érdekeit.

A nyomozás számára elegendő volt, ha bebizonyosodott vagy enyhén szólva feltételezhető volt negatív magatartásuk a helyi kommunistákkal, a szovjet állam politikájával szemben, amely számukra idegen volt abban az időben, és csupán kötelességüket teljesítették hazájuk védelme terén, amely semmilyen formában nem tartozott a szovjet államhoz és szövetségre sem lépett vele. A büntetés ennek ellenére szigorú volt. A munkásosztály és a forradalom (feltehetően a világforradalom) elleni súlyos bűntettért akár halálbüntetést is kiszabhattak.

Az 58- 14. (54- 14.) § - „szabotázs”

„Az ellenforradalmi szabotázs, vagyis ha valaki tudatosan nem teljesíti bizonyos kötelességeit vagy készakarva hanyagul teljesíti azokat kimondottan azzal a céllal, hogy gyengítse a kormány hatalmát és

az államapparátus tevékenységét - legalább egy évi szabadságvesztést, teljes vagy részleges vagyonekobzást, különleges súlyosbító körülmények esetén a szociális védelem legsúlyosabb rendszabályát - vagyonekobzással járó golyó általi halált von maga után.”

E paragrafus tartalma közel állt a büntető törvénykönyvnek a „kártevésről” szóló (58-7.) paragrafusához, e fogalmak gyakran párhuzamosan szerepeltek az ítélelhozatal során. Ezáltal kihangsúlyozták a vádlott cselekedeteinek ellenforradalmi jellegét.

De eltérés is volt eme paragrafusok között, mert a szabotázs tágabb fogalom volt, nem csupán az iparban, a mezőgazdaságban, hanem az ideológiai téren (közoktatásban, művészetben stb.) tevékenykedőkre is vonatkoztathatták.

A kötelesség tudatos nem teljesítésének számított a szemmel látható tétlenség, egyik-másik szolgálati teendő készakarva hanyag végzése.

Amint látjuk, ideológiai téren a teendők nem teljesítése vagy a tétlenség, amivel az oktatás, a művészet hivatalnokait vádolhatták, nem csupán szakmai alkalmasságukat kérdőjelezte meg (a marxi - lenini ideológia szempontjából), hanem akár golyó általi halálbüntetéssel is járhatott.

Ezért nem csoda, hogy a kivégzett vagy lágerekbe toloncolt bűnözők között nemcsak olyanok akadtak, akik agitációval vagy propagandával foglalkoztak, hanem olyanok is, akik eszmei szempontból kimondottan passzívak voltak, de a körülmények úgy hozták, hogy tehetségük folytán a közoktatásban, a művészetben tevékenykedtek, ahol elvárták politikai aktivitásukat.

A törvényhozás különösen törődött azzal, hogy ne tévezzék össze a szabotázs és a kártevés, a szabotázs és a közönséges hanyagság fogalmát. Megmagyarázták, hogy a szabotázs a kártevéstől mindenekelőtt abban különbözik, hogy kártevés esetén az ellenség aktívan cselekszik, felhasználva erre az állami intézményeket vagy vállalatokat, szabotázs esetén viszont leggyakrabban tétlenül marad.

Ugyanilyen remekül megmagyarázza a törvény, hogy mi a különbség a szabotázs és a hanyagság között; a hanyagság is tétlenséggel, a szolgálati kötelességek lelkiismeretlen teljesítésével jár. Szabotázshoz viszont a vétkes ellenforradalmi szándékkal folyamodik.

Amint az akkori évek vallatási gyakorlata bizonyítja, a gyötrés, a lélektani ráhatás eredményeként könnyű volt kicsikarni a vádlottból e szándékot - maga ismerte be, mert nem bírta tovább a vallatást.

SZSZKSZ ÁLLAMBIZTONSÁGA

A szovjet igazságszolgáltatás logikájáról és gyakorlatáról alkotott elképzelésünk nem lenne teljes, ha nem tisztáznánk, miként értelmezték az SZSZKSZ állambiztonságának fogalmát, hiszen a bűnüldöző szervek annak megfelelően őrködtek oly éberem és következetesen afelett, miként valósul meg az országban a kommunista párt és a szovjet kormány politikája a szocializmus és a kommunizmus építésében.

Ezért az SZSZKSZ állambiztonságának a fogalma határozza meg „*az SZSZKSZ- ben fennálló társadalmi és államrend megingathatatlanságát, szilárdságát a létező belső és külső osztályellenséggel szemben.*” Emellett feltételezték, hogy belső ellenség csak a kapitalizmusból a szocializmusba és a kommunizmusba történő átmenet időszakában tevékenykedhet.

Az állambiztonságot az ország gazdasági, katonai és erkölcsi-politikai potenciálja gyarapítására, védelmi erejének fokozására, az ellenség felforgató tevékenysége ellen küzdő szervek szilárdítására foganatosított állami intézkedések rendszere szavatolja.

Az ellenség felforgató tevékenységével szembeni intézkedések alkották az állambiztonság védelmének a fogalmát.

Az országban kialakult politikai helyzettől függően az állambiztonsági szervek időközönként változtak. Csupán osztályjellegük maradt változatlan, amit a marxi-lenini, majd pedig a sztálini dogmatizmus határozott meg.

1917 decemberében, másfél hónappal az októberi államfordulat után Lenin kezdeményezésére létrehozták a VCSK-t az ellenforradalommal és a szabotázzsal szembeni harc összoroszországi rendkívüli bizottságát. A nép CSK-nak, munkatársait pedig csekistáknak nevezte.

A VCSK a proletárdiktatúrának a belső és a külső ellenforradalommal szemben küzdő szerveként jött létre.

1921 decemberében újjászervezték a VCSK-t, megváltoztatták a nevét is. 1922 februárjában létrehozták az OSZFSZK Belügyi Népbiztonsága mellett működő állami politikai főhivaltalt, GPU-t mint kimondottan a szovjet állam politikai ellenségeivel szemben küzdő szervet.

1923 novemberében a GPU kiválik a belügyi népbiztosságból és különálló állami szervvé alakul - az SZSZKSZ Népbiztosi Tanácsa mellett működő egyesített állami- politikai főhivatallá (OGPU).

1934 júliusában mint újjáalakított struktúrát, létrehozták a belügyi népbiztosságot, azon belül pedig az állambiztonsági főhivatalt (GUGB).

Könnyen észrevehető, hogy az ország politikai vezetése ezáltal egy ökölben egyesítette az állambiztonsági és a belügyi szervek erőfeszítéseit a diktátori rendszer politikai és egyéb ellenségeivel szembeni harcban. A következő évek gyakorlata - az 1934-1939. évi terror, amikor a szovjet állampolgárok millióit irtották ki, igazolta az ország politikai vezetőinek az elképzelését és céljait.

1941 februárjában az állambiztonsági főhivatal kivált a belügyi népbiztosságból és önálló népbiztossággá vált - az SZSZKSZ Államvédelmi Népbiztosságává.

1941 júliusában, miután elkezdődött a háború Németország ellen és szükségessé vált a fő megtorló erők egyesítése, az állambiztonsági népbiztosság újra egyesült az SZSZKSZ Belügyi Népbiztosságával.

1943 áprilisában, amikor a szovjet állam számára már csökkent a háborús veszély, feltételezhető volt, hogy a háború győzelemmel ér véget, s a politikai feladatok kerültek előtérbe, a belügyi népbiztosságtól különválasztották az állambiztonsági és a különleges osztályok hivatalát. Ennek a hivatalnak az alapján hozták létre az SZSZKSZ Honvédelmi Népbiztossága kémelhárítási főhivatalát (közismert nevén: SZMERS, ami e kifejezésnek a rövidítése: „*halál a német kémekre*”), valamint a haditengerészeti flotta népbiztosságának kémelhárítási hivatalát, melynek célja és feladata az előbbi hivataléval azonos volt.

1946 márciusában az államvédelmi népbiztosságot az SZSZKSZ Államvédelmi Minisztériumává nevezték át.

1953 márciusában a belügyminisztériumot és az államvédelmi minisztériumot egységes szervben - az SZSZKSZ Belügyminisztériumában vonták össze. Egyrészt azért, mert Sztálin halála után szükségessé vált, hogy az országos politikai terror hírhedt szervét a belügyminisztérium cégére alá rejtse, másrészt az állambiztonsági szolgálat főkolomposai arra szándékoztak felhasználni az egyesített szervet, hogy megőrizze a totalitárius rendszert és állásaikat az ország irányításában.

1954 márciusában az állambiztonsági szerveket átadták az SZSZKSZ Minisztertanácsa mellett újonnan létesített állambiztonsági bizottságba (KGB).

Az állambiztonsági szervek további története már ismertebb. Sajnos, tevékenységük lényege többnyire ugyanolyan népellenes maradt.

MEGTORLÓ TEVÉKENYSÉGET FOLYTATÓ INTÉZMÉNYEK KÁRPÁTALJÁN

Közvetlenül Kárpátalján 1944 októberétől 1954-ig a pártszervek vezetésével az alábbi intézmények folytattak megtorló tevékenységet:

- a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa mellett működő Különleges Bíróság, amelyet a tanács 1944. december 18-ai dekrétuma alapján hoztak létre;
- az állambiztonsági népbiztosság, majd pedig az állambiztonsági minisztérium kárpátaljai területi hivatala;
- a belügyi hivatal (különösen eredményesen működött ez a hivatal a németek kitelepítése, a kulákok elleni megtorlások stb. terén);
- a területi ügyészség;
- a területi bíróság;
- az SZSZKSZ Állambiztonsági Minisztériuma mellett működő különleges értekezletek;
- a 4. Ukrán Front katonai ítélőszéke;
- a 4. Ukrán Front 18. hadseregének ítélőszéke;
- a 4. Ukrán Front 18. hadserege 128-as hegyivadász gárda hadosztályának katonai ítélőszéke;
- az SZSZKSZ Belügyminisztériuma határőrcsapatok kárpátontúli körzetének katonai ítélőszéke;
- az SZSZKSZ Belügyminisztériumához tartozó csapatok lvovi körzetének katonai ítélőszéke;
- a Kárpát-melléki katonai körzet ítélőszéke;
- a lvovi vasútvonal pályaszakaszai bírósága.

Számos Kárpátokon túli lakossal szemben is alkalmaztak megtorló intézkedéseket ugyancsak Oroszország és Ukrajna hasonló territoriális bíróságai.

Közülük sokan vesztették életüket a nyomozás során az állambiztonsági minisztérium, illetve a SZMERS kémelhárító szervei kínzókamráiban, egyeseket pedig úgynevezett szökési kísérlet közben vagy más körülmények között lőttek agyon.

Mindmáig kevésbé ismertek és tanulmányozottak az egyéb megtorlási módok -az internálás, a kitelepítés részletei.

Összességükben mindeme megtorló szervnek az intézkedései az úgynevezett szocialista igazságszolgáltatást testesítették meg, amely oly becsstelenül fejezte be misszióját a volt Szovjetunióban.

A MEGTORLÁSOK FELELŐSEINEK NÉVMUTATÓJA

Azon fontosabb személyek listája¹, akik 1944 novembere és 1949 decembere között közreműködtek a magyar és német civilek letartóztatásában, hadifogolyként való elhurcolásában, a német származású munkaképes személyeknek a SZU-ban végzendő közmunkára való mozgósításában, munkatáborokba irányításában, a kelet-európai térség szovjetizálásban (leigázásában).

A teljes életrajz ismertetésének igénye nélkül egyes nevekhez pár soros életrajzi eligazító adatot fűztem, hogy az értekezésben feldolgozott fontosabb szovjetkori párt-, állami- és katonai vezető nevével jegyzett rendeletek, határozatok, parancsok, illetve a végrehajtásban részt vevők jelentéseit cselekedetük súlyának tükrében értelmezzük, ítélhessük meg. Az eddig feltárt adatok szerint valamennyien az emberi humánus anti-megtestesítői, akik a kelet-európai térséget is behálózó szovjet totalitárius rendszerért, a párt-diktatúrák, a politikai repressziók számos áldozataiért különös felelősséggel tartoznak.

¹ A névmutatóhoz használt források: *Возз'єднання*. Збірник архівних документів (травень 1944-січень 1946 pp.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 1999.; *Тернистий шлях до України*. Збірник архівних документів і матеріалів. ВАТ, Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2007.; *Карпатська Україна*. Документи і матеріали, том. 1. ВАТ, Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2009., „*Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1945 pp.*” Архівні документи і матеріали. Упорядник: О. М. КОПСУН. Редакційна колегія: З.М. КІЗМАН, Ю.Ю. ДУПКО, А.М. ФУКС. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2012., 780 p., GEREBEN ÁGNES: Megtorlások a Szovjetunióban. Helikon, 2013., VARGA ÉVA MÁRIA: Magyarok szovjet hadifogságban (1941-1956). Az oroszországi levéltári források tükrében. Russica Pannonica, Budapest, 2009.

Abakumov Viktor Szemjonovics (1908-1954) vezérezredes. 1946. április 4-től 1951. július 4-ig a SZU állambiztonsági minisztere. Felelős a GUPVI- és GULAG-táborok felállításáért, az embe riesség elleni körülmények megtervezéséért, ő bízta meg az NKVD-csapatok parancsnokait a keleti térségben a nép ellenségeinek, a szovjetellenes elemek felkutatásával, lágerbe hurcolásával, illetve a koncepció s perek folytán történő kivégeztetésével. 1954. december 19-én kivégezték.

Allahverdov gárdaőrnagy, a 4. Ukrán Fronthoz tartozó NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyviteli Főosztály egészségügyi főtanácsosa.

Amplejev őrnagy, a 4. Ukrán Fronthoz tartozó kelet-szlovákiai és kárpátaljai hadifogoly-átvevő táboroknak az 1944. október 28. - november 17. közötti időszakban az egyik szervezője, irányítója.

Apollonov Arkagyij Nyikolajevics (1907–1978) vezérezredes. 1942-1947 között a SZU belügyi népbiztosának-belügyminiszterének helyettese. Egyidejűleg a SZU NKVD Karhatalmi Főparancsnokságának parancsnoka. Felügyelte, irányította a kelet-európai országokból (Magyarország, Bulgária, Románia, Jugoszlávia stb.) történő német férfiak és nők kiszállítását a SZU-ba.

Avramcsuk alezredes, a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagokhoz tartozó 88. Kárpáti Határőrezred parancsnoka, közreműködött a 0036. sz. határozat végrehajtásában, a magyar és német katonaköteles férfiak letartóztatásában a szolymai gyűjtőlágerbe való hurcolásában, a jóvátételi munka alól elrejtőzött kárpátaljai németek begyűjtésében.

Baldaszarov ezredes, a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok 2. osztályának törzsparancsnoka, az NKVD egységével közreműködött a jóvátételi munka alól elrejtőzött kárpátaljai németek begyűjtésében és a német nők Volócsa szállításában.

Belickij alhadnagy, az őr-konvojokat biztosító 159. sz. zászlóalj parancsnoksághoz tartozó, az internáltakat kísérő konvoj-egység parancsnokhelyettese.

Berija Lavrentyij Pavlovics (1899–1953): szovjet politikus (1899–1953). 1938 és 1953 között a szovjet titkosszolgálat (az NKVD, 1953-tól a KGB) rettegett főnöke, az SZSZKSZ belügyi, állambiztonsági népbiztosa, a sztálini koncepció s perek egyik legfőbb felelőse. 1953 decemberében kivégezték.

Bikov hadbíró, a SZU MVD kárpátmelléki határőrcsapat katonai hadbírósa tanácsának tagja (1946, Ungvár) közreműködött a magyar és német hadseregben szolgált kárpátaljai személyek elítélésében.

Birjuzov Szergej Szemjonovics (1904–1964): szovjet katonatiszt, marsall. A II. világháború alatt több front parancsnoka. 1944 májusától a 3. Ukrán Front vezérkari főnöke. Felügyelte, irányította a kelet-európai országokból (Bulgária, Jugoszlávia) történő német férfiak és nők kiszállítását a SZU-ba.

Bljumin A. alezredes, az NKVD 92. sz. Kárpáti Határőrezredének parancsnoka, közreműködött a 0036. sz. határozat végrehajtásában, a magyar és német katonaköteles férfiak letartóztatásában, a szolyvai gyűjtőlágerbe való hurcolásában, a jóvátételi munka alól elrejtőzött kárpátaljai németek begyűjtésében.

Boldin kapitány az NKVD 88. Kárpáti Határőrezred hadtápért felelős vezetője az 1944. november 18-20. között járművet, üzemanyagot biztosított a századparancsnokok számára a civilek internálásának hadművelti lebonyolításához.

Bondarenko őrnagy körzeti meghatalmazott Boboviscsén, a repressziók egyik szervezője.

Boszij Pavlo Ivanovics ezredes, a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokhelyettese. A kárpátaljai magyar és német férfiak internálásának egyik aktív szervezője, végrehajtója.

Botvinov főhadnagy, a 4. Ukrán Front Politikai Főosztály ügyviteli osztályának vezetője, adminisztratív politikai tisztje, a manifesztum-aláírási kampány szervezője.

Bozin őrmester, a konvojokat biztosító 159. sz. zászlóalj parancsnokságához tartozó, az internáltakat kísérő konvoj-egység őrmestere.

Brunyevszkij őrnagy, a 4. Ukrán Front egyik NKVD-alakulatának tisztje, a tisztogatási akció egyik szervezője.

Bujanov V. NKVD-ügynök, a Kárpátaljára ledobott partizán-hírszerző csoport vezetője.

Csernisov V. V. belügyi népbiztoshelyettes, közreműködött a kelet-európai térségből a németek internálását elrendelő 7161. sz. ÁHB-határozat végrehajtásának 1944 decembere és 1945 januárja közötti megszervezésében, a SZU munkatáboraiiba történő kiszállítás lebonyolításában.

Davidov őrmester, a SZU MVD kárpátmelléki határőrcsapat katonai hadbírósa tanácsának titkársági tagja (1946, Ungvár) közreműködött a magyar és német hadseregben szolgált kárpátaljai személyek elítélésében.

Davidenko őrnagy, a 4. Ukrán Front Politikai Főigazgatóságának tisztje, a szovjetizálás egyik szervezője.

Demicsev főhadnagy, az NKVD 88. Kárpáti Határőrezred egyik egységének törzsparancsnokhelyettese, a szolyvai körzetben közreműködött a németeket jóvátételi munkára mozgósító 7161. sz. határozat végrehajtásában.

Deribas, a szambori átvevő-továbbküldő hadifogoly-tábor (122. FPPL) 2. ügyosztályának vezetője.

Djekanozov Vlagyimír Georgijevics (1898-1953) grúz politikus, diplomata. 1947-ig helyettes külügyi népbiztos. A németek mobilizációjának egyik szervezője. A Berija-perben halálraítélték, kivégezték.

Dohin százados, a szinni 3. sz. SZPV (sznyinai hadifogoly-gyűjtőtábor) vezetője, felügyelete alá tartozott a Sztavnétól 4 km-re lévő Zsornaván létesített hadifogolyátvevőhely.

Dubrovskij ezredes, a 4. Ukrán Front SZMERS Kémelhárító Főosztály parancsnokhelyettese.

Fagyjev Szergej Makszimovics (1905) vezérőrnagy, 1942. december 3-tól a Fekete-tengeri Hadseregcsoporthoz, a Tengermelléki Hadsereghez, majd a 4. Ukrán Front háterszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnoka a 0036. sz. határozat alapján hajtotta végre a magyar és német férfiak internálását, a német nők és férfiak jóvátételi munkára történő mozgósítását, a magyar hivatalnokokat, vezetőket stb. letartóztatását.

Filonyenko hadbíró gárdaőrnagy, a SZMERS 8. légihadsereg Katonai Törvényszékének elnöke, repressziók, kivégzések szervezője.

Fomenko hadbiztossági főhadnagy, a huszti gyűjtőtábor, a szolyvai gyűjtőtábor (SZPV-2) nyilvántartási felügyelője, akinek sok száz ártatlan kárpátaljai lakos pusztulásához volt köze.

Fomicsev alezredes, az állambiztonsági főosztály (UMGB „A”) „A” osztályának parancsnoka, közreműködött az ungvári Rendkívüli Bíróság által meghozott halálos ítéletek végrehajtásában.

Fomin százados, a hadifoglyok 1. sz. novoszeli gyűjtőtáborának parancsnoka 1945 februárjában.

Gluhov kapitány, a 4. Ukrán Front SZMERS Kémelhárító Főosztály nyomozó tisztje, részt vett a Kárpátalján letartóztatott közhivatalnokok kihallgatásában, közreműködött elítélésükben.

Golikov Filipp Ivanovics (1900–1980): szovjet katonatiszt, marsall. 1944 októberétől jóvátételi, repatriációs ügyekkel foglalkozó megbízott a Népbiztosok Tanácsában (a szovjet kormányban).

Goloduhin kapitány, a szolyvai gyűjtőtábor (SZPV-2) parancsnokának egyik helyettese.

Gorbatyuk Iván Markovics – belügyi főtiszt. 1944-ben vezérőrnagy, illetve vezérezredes. 1945-től a harcoló szovjet hadsereg háterszág-

gát biztosító belügyi csapatok parancsnoka altábornagyi rangban. Részt vett a németek mozgósításának megszervezésében.

Grobovoj őrnagy, a 22. sz. (FHFT) sztarij szambori láger parancsnoka 1945 márciusában.

Hizsnyak kapitány, a 4. Ukrán Front háterszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagokhoz tartozó 88. Kárpáti Határőrezred törzsparancsnoka, közreműködött a magyar és német katonaköteles férfiak internálását elrendelő 0036. sz. határozat és a Városparancsnokság 2. számú parancsának végrehajtásában, a jóvátételi munka elől elrejtőzött németek begyűjtésében.

Homenko V. NKVD-ügynök, a Kárpátaljára ledobott partizán-hírszerző csoport vezetője.

Hruljov Andrej Vasziljevics (1892–1962) hadseregtábornok, szovjet katonai vezető. 1943 júniusától a szovjet hadsereg hadtápfőnöke. Részt vett a németek mozgósításának megszervezésében.

Hruscsov Nyikita Szergejevics (1894-1976) Ukrajna és a SZU pártvezére, államférfi. 1944-1946-ban Kárpátalja sikeres szovjetizálásáért vállalt felelősséget. Részt vett Romzsa püspök meggyilkolásának megszervezésében, a görög katolikus egyház felszámolásában.

Izrailjan V. hadbíró ezredes, a 4. Ukrán Front katonai főügyésze, Kárpátalján 1944-1945 között közreműködött több halálos ítélet meghozatalában.

Jemeljanov alezredes a 4. ukrán Front NKVD egységének katonai ügyésze Kárpátalján 1944-1945 között repressziók, koncepciós perek, kivégzések szervezője.

Jermilov kapitány volt 1944 novemberében a szolyvai hadifogolygyűjtőtábor (SZPV-2) táborparancsnoka, felügyelete alá tartozott a huszti hadifogolyátvevőhely is. 1945 elejétől Jermilov századost jó oldaláról való bemutatkozásáért a 4. Ukrán Front háterszága parancsnokának parancsára a lengyelországi jawieszowicze-i hasonló jellegű gyűjtőtábor parancsnokává nevezték ki.

Jersov kapitány a 4. Ukrán Front egyik alakulatának tisztje, a letartóztatások szervezője.

Jersov egészségügyi gárdaezredes, a SZSZKSZ NKVD HIÜFF 4-es ügysztyálynak vezetője.

Judajev őrnagy, a 22. sz. (FHFT) sztarij szambori láger parancsnokának ellátmányozási helyettese 1945 márciusában.

Kacnelson Ilja Niszunovics vezérezredes, a 4. Ukrán Front háterszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokságának egyik vezetője, a kárpátaljai megtorlások egyik irányítója, szervezője.

Kalinyin Mihajlo Ivanovics (1875-1946) politikus, államférfi, 1938-1946 a SZU Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke, majd tagja. Részt vett a németek mozgósításának megszervezésében.

Kapitan I. NKVD-ügynök, a Kárpátaljára, Salánk környékére ledobott partizán-hírszerző csoport vezetője.

Karatajev hadbíró kapitány, a SZU MVD kárpát melléki határőrcsapat katonai hadbírósága tanácsának tagja (1946, Ungvár) közreműködött a magyar és német hadseregben szolgált kárpátaljai személyek elítélésében.

Kariofilli tüzérségi altábornagy, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagja, közreműködött a 0036. sz. határozat végrehajtásában, a magyar és német katonaköteles férfiak letartóztatásában, a szolyvai gyűjtőlágerbe történő elhurcolásában, a jóvátételi munka alól elrejtőzött kárpátaljai németek begyűjtésében.

Karpjuk hadbíró őrnagy, a SZU MVD kárpát melléki határőrcsapat katonai hadbírósága tanácsának elnöke (1946, Ungvár), közreműködött a magyar és német hadseregben szolgált kárpátaljai személyek elítélésében.

Kazancev őrnagy, a 4. Ukrán Front SZMERS Kémelhárító Főosztály 1. sz. osztályának parancsnoka részt vett a Kárpátalján letartóztatott közhivatalnokok kihallgatásában, közreműködött elítéltetésükben.

Kondratov őrnagy, Nagyszőlős városparancsnoka.

Konovalov őrnagy, az NKVD 88. Kárpáti Határőrezred manőverező csoportjának parancsnoka 1944. november 18-20. között megszervezte a Beregszászból Sztrabicsóra, Sztarbicsóról Szolyvára elindított civil-internáltak őrzését. Közreműködött Rahón a németeket jóvátételi munkára mozgósító 7161 sz. határozat végrehajtásában.

Korzenyevics altábornagy, a 4. Ukrán Front törzsparancsnoka, közreműködött a 0036. sz. határozat végrehajtásában, a magyar és német katonaköteles férfiak letartóztatásában, a szolyvai gyűjtőlágerbe történő elhurcolásában, a jóvátételi munka alól elrejtőzött kárpátaljai németek begyűjtésében.

Kovalcsuk Mikola Kuzmics (1902-1972) altábornagy, 1944 áprilisától a 4. Ukrán Front SZMERS Kémelhárító Főosztály vezetője. Felügyelte az 1. gárdahadsereg, a 8. légihadsereg, a 38. hadsereg rögtönítélő hadbíróságát, a kárpátaljai lakosság körében végzett tisztogatási akciókat, nevéhez fűződik számos kárpátaljai vezető értelmiséginek a letartóztatása, halálra ítéltetése és kivégeztetése. 1954-ben törvénybe ütköző cselekedetei miatt leszereltették a szervektől, tábornoki rangjától megfosztották.

Krivenko Mihail Szpiridonovics (1904-1954) altábornagy. 1945. február 2-tól 1947. február 2-ig a SZU NKVD/MVD GUPVI (hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó főosztály) parancsnoka.

Krugljakov Andrij Davidovics (1910-2003) ezredes. 1944. november 1. -1946 októbere között Ungvár városparancsnoka.

Kruglov Szergej Nyikiforovics (1907-1977) vezérezredes, 1945. december 29-től 1953 márciusáig a SZU belügyi népbiztosa, majd belügyminisztere.

Krutzski gárdaőrnagy, Huszt városparancsnoka.

Kucser, a 4. Ukrán Front Politikai Főosztály adminisztratív politikai tisztje, a manifesztum-aláírási kampány szervezője.

Kulik hadnagy, a konvojokat biztosító 159. sz. zászlóalj parancsnok-sághoz tartozó, az internáltakat kísérő konvoj-egység parancsnoka.

Kuzmenko kapitány, az NKVD 92. sz. Kárpáti Határőrezredének törzsparancsnok helyettese, Kárpátalján a 0036. sz. és a 7161. sz. határozatok végrehajtója, az NKVD egységével közreműködött a jóvátételi munka elől elrejtőzött németek begyűjtésében és a német nők Volócra szállításában.

Kuzmincsov gárdaezredes, a 4. Ukrán Front NKVD-egységének törzsparancsnoka, közreműködött a jóvátételi munka elől elrejtőzött németek begyűjtésében és a német nők Volócra szállításában.

Labosev ezredes, Rahó városparancsnoka.

Lazarev alezredes, Munkács városparancsnoka.

Lebegyev őrnagy, az NKVD 88. Kárpáti Határőrezred 1. sz. század parancsnoka, közreműködött az 1944. november 18-20. közötti Ugocsa vidéki civilek internálásának hadművelleti lebonyolításában, a huszti hadifogoly-átvevőhely tábori őrzésének megszervezésében, biztosításában. Huszton a németeket jóvátételi munkára mozgósító 7161. sz. határozat végrehajtásáért felelt.

Levitin ezredes, a 4. Ukrán Front hadtápterületét fedező NKVD-csapatok törzsparancsnokának helyettese, közreműködött a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 0036. sz. határozat, illetve az AVB 7161. sz. határozat végrehajtásának megszervezésében, ellenőrzésében.

Limar őrnagy, a 4. Ukrán Front SZMERS Kémelhárító Főosztály Katonai Törvényszék által halálos ítéletek végrehajtását felügyelő részleg ungvári parancsnoka.

Lopatin őrnagy, a 4. Ukrán Front egyik alakulatának tisztje. Közreműködött a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 0036. sz. határozat, illetve az AVB 7161. sz. határozat végrehajtásának megszervezésében, ellenőrzésében.

Malenkov Georgij Makszimovics (1902-1988) pártvezető, államférfi 1946-ban a SZU minisztertanácsának helyettes elnöke. Részt vett a németek mozgósításában.

Malinovszkij Rogyion Jakovlevics (1898-1967), a SZU marsallja. 1944 májusától a 2. Ukrán Front csapatparancsnoka, irányította Magyarországról és Romániából a németek kiszállítását a SZU-ba.

Majszkij I. I. londoni szovjet nagykövet, Benes kormányfő egyik kapcsolattartója, Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolásának előtárgyalója.

Mamulov (Mamuljan), Sztepan Szolomonovics (1902) a belügyminiszter első helyettese, közreműködött a kelet-európai térségből a németek internálását elrendelő 7161. sz. ÁHB-határozat végrehajtásának 1944 decemberében és 1945 januárja közötti megszervezésében, a SZU munkatáboraiba történő kiszállítás lebonyolításában. Berija egykori munkatársát 1954-ben 15 évre ítélik, 1968-ban szabadul.

Manuilszkij Dmitrij Zaharovics (1883-1959) politikai tiszt és pártfunkcionárius a Vörös Hadsereg központi apparátusában az ellenség közt kifejtendő propagandamunkát irányította.

Marszkij ezredes, a SZMERS 8. légihadserégéhez tartozó kémelhárító-felderítő részleg munkácsi osztályvezetője, a helyi repressziók szervezője.

Maszkín, a 21240. sz. munkácsi katonai alakulat törzsparancsnoka, közreműködött a németek internálását elrendelő 7161. sz. ÁHB-határozat végrehajtásában.

Matyuhin kapitány, az NKVD 88. Kárpáti Határőrezred hírközlési egységének parancsnoka, Ilosván a 0036. sz. határozat és a németeket jóvátételi munkára mozgósító 7161. sz. határozat végrehajtásáért felelt.

Mehlisz Lev Zaharovics (1889–1953). Pártfunkcionárius, vezérezredes (1944). 1937-től az RCZCSA politikai főparancsnokságának parancsnoka, az SZSZKSZ Honvédelmi Bizottsága vezetőjének helyettese. A II. világháború alatt a 2. Belorusz Front, 1944 augusztusától a 4. Ukrán Front haditanácsának tagja, ezen belül a SZMERS-csapatok egyik kárpátaljai irányítója. Sztálin bizalmi köréhez tartozott, a vezér iránti hűségét abban mutatta ki, hogy ellenségeivel és ellenfeleivel szemben kegyetlen és könyörtelen volt. Kárpátalja Szovjetunióhoz történő csatolása az ő szigorú és következetes közreműködésével ment végbe, emellett egyik fő irányítója és szervezője volt a magyar és német civil lakosság elhurcolásának. 1944–1946 között könyörtelen, brutális hozzáállással közel félezer kárpátaljai magyar, ruszin és ukrán patriótát végeztetett ki.

Mescserjakov alezredes, a 4. Ukrán Front SZMERS Kémelhárító Főosztály 4. sz. osztályának parancsnoka, részt vett a Kárpátalján letartóztatott közhivatalnokok kihallgatásában, közreműködött elítélésükben.

Mikojan A. I. miniszterelnök-helyettes. Részt vett a németek mozgósításának megszervezésében.

Mitrjukov kapitány, a 92. Kárpáti Határőrezred századparancsnoka egységével közreműködött az ungvári magyar katonai kórház felszámolásában, a sebesült honvédek gyűjtőtáborba juttatásában, az ungvári civil-internálás és más letartóztatások lebonyolításában.

Mityerjov Georgij Andrejevics (1900-1977), a Szovjetunió Egészségügyi Népbiztosa, többek között a szakszerűtlenül felszerelt lágerek hálózatainak működtetője.

Mjasznyikov A. vezérőrnagy, a 4. Ukrán Front Katonai Hadbíróságának elnöke, Kárpátalján 1944-1945 között közreműködött több halálos ítélet meghozatalában.

Mkervalidze M. K. őrnagy, a szambori átvevő-továbbküldő hadifogoly-láger (122. FPPL) parancsnoka.

Mocsalov Nyikolaj Ivanovics állambiztonsági őrnagy. 1944. december 10-től kinevezték a 4. Ukrán Fronthoz tartozó NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyviteli Főosztály egyik vezetőjévé, a szolyvai (SZPV-2), a sztarij szambori (FPPL-22) lágerrek úgynevezett „*hadifogoly-diszpécser, ellenőre*” volt.

Molotov (Szkrjabin) Vjacseszlav Mihajlovics (1890-1986) szovjet állami és politikai személyiség. 1941-1949 között belügyi népbiztos, 1957-től külügyminiszter, az SZSZKSZ Minisztertanácsa elnöke. Részt vett a kelet-európai németek mozgósításának megszervezésében.

Noszov állambiztonsági őrnagy, a Minszk megyei Novij Boriszovban felállított (GUPVI) 183. sz. úgynevezett Zöld Láger parancsnoka. A keze alá került kárpátaljai internáltak (Beregszászi, Ungvári járás) száza itt haltak meg végelgyengülésben és fagyhalálban.

Novikov vezérőrnagy, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagja, a hírhedt 0036. sz. határozat egyik megfogalmazója és támogatója.

Oldner G. (Gábor), a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztag magyar műveleti, hírszerző csoportjának vezetője.

Osztapenko, a 4. Ukrán Front Politikai Főosztály adminisztratív politikai tisztje, a manifesztum-aláírási kampány szervezője.

Pankin alhadnagy, 1945 februárjától a szolyvai gyűjtőtábor (SZPV-2) parancsnoka a tábor felszámolásáig.

Panov alezredes, a 4. Ukrán Front egyik alakulatának tisztje, a szovjetizálás egyik szervezője.

Peskov őrnagy az NKVD 90. sz. Kárpáti Határőrezredének törzsparancsnoka, Kárpátalján a 0036. sz. és a 7161. sz. határozatok végrehajtója.

Petrov Ivan Alekszejevics (1905-1956) altábornagy, 1943 februárjától 1945 januárjáig a SZU NKVD UPVI parancsnoka, 1945 februárjától a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó főosztály parancsnokhelyettese.

Petrov Ivan Juhimovics (1896–1958). Hadsereg tábornok, a Szovjetunió Hőse (1945). 1918-tól különböző szintű parancsnoki beosztást töltött

be a Vörös Hadseregben. A II. világháború alatt Szevasztopol, Odessza védelmét irányította, továbbá az észak-kaukázusi, a 2. Belorusz Front parancsnoka. Mint a 4. Ukrán Front parancsnoka, nevéhez fűződik Kárpátalja elfoglalása, a Szovjetunióhoz történő csatolása, a 0036. sz. határozat megfogalmazása, aláírása, az általa irányított NKVD-csapatok népiirtó tevékenysége, a repressziós akciók keretén belül magyar, német férfiak és nők internálása.

Portnyagin őrnagy, a 4. Ukrán Fronthoz tartozó NKVD-csapatok hadifogoly ügyviteli osztályának vezetője, a kárpátaljai és más térségek gyűjtőlágereinek (Szolyva (SZPV-2), Huszt, Zsornava (SZPV-3), Turka) felügyelője, az internálások, repressziók egyik szervezője.

Priscsepa Ivan az NKVD kárpátaljai ügynöke, ejtőernyős csoportja 1944 augusztusában szállt le a magyarlakta Beregújfalú térségében.

Primcsenko kapitány, Poljana/Polena katonai parancsnoka.

Pronyin Mihajlo Mihajlovics altábornagy, a 4. Ukrán Front Politikai Főosztályának parancsnoka, a Zakarpatszka Ukrajina Kommunista Pártszervezet első konferenciájának, a munkácsi népbizottságok I. kongresszusának, a Manifesztum elfogadásának, Kárpátalja szovjetizálásának szervezője, levelezője.

Puskin Georgij Makszimovics (1909-1963) magyarországi SZEB-hez akkreditált szovjet politikai megbízott, politikai tanácsos, a későbbiekben budapesti szovjet nagykövet.

Reznicsenko kapitány, az NKVD 88. Kárpáti Határőrezred 1. sz. század törzsparancsnoka Nagyszőlősen a németeket jóvátételi munkára mozgósító 7161. sz. határozat végrehajtásáért felelt.

Rudasz főhadnagy, a 4. Ukrán Front SZMERS Kémelhárító Főosztály frontbörtönének parancsnoka.

Rudusin alezredes, a 4. Ukrán Front állatorvosi részlegének helyettes parancsnoka, Ungváron közreműködött a magyar és ruszin vezetők begyűjtésében.

Sackij őrnagy, az NKVD 88. Kárpáti Határőrezred 3. sz. század parancsnoka 1944. november 18-20. között megszervezte a munkácsi 97. sz. PPV tábor őrkiéretét, a sztrabicsói 97. sz. hadifogoly-átvevőhely tábor, valamint a Szolyva–Munkács és Munkács–Sztrabicsó közötti útvonalak őrzését. Munkácson és körzetében a 0036. sz. határozat és a németeket jóvátételi munkára mozgósító 7161. sz. határozat végrehajtásáért felelt.

Sátrov hadbíró alezredes, a SZMERS 8. légihadserégének katonai főügyésze, a kárpátaljai katonai hadbíróság fővádlója, repressziók, kivégzések szervezője.

Scserbakov A. vezérezredes, a Vörös Hadsereg politikai ügyviteli főigazgatóságának sajtófelelőse, aki a 4. Ukrán Front politikai osztálya

keretében két újság: a *Magyar Újság*, illetve a *Karpatszkij Visznik* c. propaganda-lapok kiadásáról adott ki határozatot.

Scsur ügyész őrnagy, a SZMERS 8. légihadserégének katonai fő-ügyészségének nyomozója, repressziók, kivégzések szervezője.

Sorubalka őrnagy, a SZMERS-kémelhárító osztályának nyomozó tisztje.

Szalov főhadnagy, a szolyvai gyűjtőtábor (SZPV-2) ügyeletes konvojvezető tisztje, általában ő kísérte a szolyvai foglyokat a szambori lágerbe. Szalov főhadnagy a Sztarij Szambor-Boriszov közötti rabszállítványok kíséretének vezetője, 1944 decemberében százak halálát okozta.

Szavcsuk főhadnagy, a 4. Ukrán Fronthoz tartozó kelet-szlovákiai és kárpátaljai hadifogoly-átvevő táborok egyik szervezője, irányítója 1944. október 28. – november 17. között.

Szelivanovszkij Mikola Mikolajevics (1901–1997) altábornagy 1945. január–április között, mint az SZSZKSZ NKVD megbízottja volt a 4. Ukrán Front katonai vezetésében. Nevéhez fűződik közel 3 000 Karpatszka Ukrajina-i polgár, köztük magyar, ruszin vezető értelmiségiek, vállalatvezetők, pártvezérek, önkormányzati képviselők letartóztatása az SZSZKSZ NKVD 1945. január 11-én hozott №0016. sz. határozata alapján, akiket az NKVD különleges táborokban őriztek, közülük sokat ki is végeztek. 1951–1953 között mint Abakumov egyik munkatársát, letartóztatták és fogva tartották, megfosztották katonai rangjától is.

Szelivánov kapitány, a 4. Ukrán Fronthoz tartozó NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyviteli Főosztály titkára, közreműködött a 0036. sz. határozat végrehajtásában, a magyar és német katonaköteles férfiak letartóztatásában, a szolyvai gyűjtőlágerbe történő hurcolásában, a jóvátételi munka elől elrejtőzött kárpátaljai németek begyűjtésében.

Szerov Ivan Alekszandrovics (1905–1990) hadseregtábornok. 1941. július 30-tól a Szovjetunió belügyi népbiztosának helyettese, 1947-től első helyettese, a szovjet hadsereg különböző főparancsnokságainál az NKVD megbízottja.

Szkobljakov őrnagy, az SZSZKSZ NKVD 1945. január 11-én hozott №0016. sz. határozat egyik irányítója, Szelivanovszkij altábornagy művelti csoportjának egyik vezetője, aki több mint kétezer szovjetellenesnek minősített és letartóztatott személyt kísért egységével a szambori táborba.

Szladkjevics Mojszej Joszipovics (1906) altábornagy, 1945-ben az NKVD karhatalmi csapatok helyettes parancsnoka, a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsával közreműködött a kelet-európai térségből a németek internálását elrendelő 7161. sz. ÁHB-határozat végrehajtásának 1944 decembere és 1945 januárja közötti megszervezésében, a SZU mun-

katáboraiba történő kiszállításának lebonyolításában, továbbá a Katonai Tanács 00216. sz. határozatának (1944. 12. 21.) végrehajtásában, amely a kelet-európai térség minden német (Kárpátalján: magyar) katonai, állami és civil-tisztviselő letartóztatására vonatkozott.

Szmirnov őrnagy, az NKVD 92. sz. Kárpáti Határőrezredének parancsnoka, egységével közreműködött a jóvátételi munka elől elrejtőzött németek begyűjtésében és a német nők Volócsra szállításában.

Szosznovij kapitány, a 4. Ukrán Front SZMERS Kémelhárító Főosztály 4. sz. osztály 1. alosztályának nyomozó tisztje, részt vett a Kárpátalján letartóztatott közhivatalnokok kihallgatásában, közreműködött elítéltetésükben.

Szoprunyenko Pjotr Karpovics (1908-1992) vezérőrnagy. 1939–1943 közt a Szovjetunió Belügyi Népbiztossága alá rendelt Hadifogoly- és Internált Táborok Igazgatóságának vezetője volt. Ő dolgozta ki, illetve felügyelte annak a műveletnek a végrehajtását, melynek során 1940-ben közel 22 000 lengyel hadifoglyot gyilkoltak le, többek között a katyini erdőben (Szmolenszk megye, Oroszország). 1945. szeptember 7. – 1947. március 10. között az NKVD Kárpátontúli Területi Parancsnokságának parancsnoka.

Szpiridonov Grigorij Nyikolajevics a 22. sz. láger 3. sz. gyűjtőtábor őre, két hónapra büntetőszázadba küldték, mert rendszeresen eltulajdonította a hadifoglyok használati tárgyait.

Sztahurszkij Mihail Mihajlovics altábornagy a háborút követően a Szövetségi Ellenőrző Bizottság (1945-1947) elnökének helyettese Magyarországon.

Sztálin Joszif Visszarionovics, oroszul Иосиф Виссарионович Сталин, grúz nyelven Ioszeb Dzsugasvili (1878–1953). A Szovjetunió legfőbb marsallja volt, generalisszimusz, a Szovjet Népbiztosok Tanácsának 4. elnöke, a Szovjetunió Minisztertanácsának 1. elnöke, az Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának főtítkára, majd titkára. A róla elnevezett ideológia megtestesítője, a Szovjetunió diktátora.

Sztavcsanszkij alezredes, a munkácsi körzet toborzó bizottságának megbízott parancsnoka.

Tkanko Olekszandr alezredes, a Szovjetunió hőse címmel kitüntetett szovjet tiszt, egykori partizán parancsnok irányította a „*Turjanica-hadsereg*” törzskarát.

Tolbuhin Fjodor Ivanovics (1894–1949): szovjet marsall. 1944 májusától a 3. Ukrán Front parancsnoka. Fontos szerepet vállalt a szovjet csapatok budapesti és balatoni hadműveleteinek irányításában. Ugyancsak közreműködött a Bulgária, Jugoszlávia és Magyarország területén élő németek SZU-ba történő kiszállításában.

Tretyák őrnagy, Beregszász katonai parancsnoka, az NKVD 88. Kárpáti Határőrezred egységének parancsnoka, a 0036. sz. határozat és a németeket jóvátételi munkára mozgósító 7161. sz. határozat végrehajtásáért felelt.

Tyevoszján Ivan Fjodorovics (1902–) szovjet állami- és pártvezető. 1936 és 1939 között a hadiipari népbiztosság helyettes vezetője, 1940-től 1948-ig vaskohászati népbiztos, illetve miniszter. Részt vett a kelet-európai németek mozgósításának megszervezésében.

Tyulpanov Szergij Ivanovics ezredes, 1944 szeptember-október között a 4. Ukrán Front Politikai Főigazgatóság egyik osztályvezetője, aki az 1. magyar hadsereg katonái, tisztjei között fejtett ki propaganda-tevékenységet. 1944 novemberétől 1945 májusáig Ivan Turjanica főtanácsadója Kárpátalja szovjetizálásának megszervezésében.

Tyurjakov őrnagy, az NKVD 88. Kárpáti Határőrezred 2. sz. század parancsnoka, közreműködött az 1944. november 18-20. közötti Bátyú, Nagydobrony, Tiszaágtelek környéki civilek internálásának hadműveleti lebonyolításában, a térség helyőrségeinek és a sztrabicsói 97. sz. hadifogoly-átvevőhely háttérvédelmének megszervezésében, biztosításában.

Ujmin hadnagy, az NKVD 88. Kárpáti Határőrezred egyik egységének törzsparancsnoki fősegédje Csapon, a 0036. sz. határozat és a németeket jóvátételi munkára mozgósító 7161. sz. határozat végrehajtásáért felelt.

Usztyinov gárdaőrnagy, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának titkára, aki részt vett a 0036. sz. határozat elfogadásában és végrehajtásának megszervezésében.

Vahrusev Vaszilij Vasziljevics (1902–1947): szovjet politikus. 1939-től a Szovjetunió szénbányászati népbiztosa. Részt vett a kelet-európai németek mozgósításának megszervezésében.

Vanyagin J. NKVD-ügynök, a Kárpátaljára ledobott partizán-hírszerző csoport vezetője.

Vaszilevskij kapitány, a 4. Ukrán Front SZMERS Kémelhárító Főosztály közvetlen irányítása alatti 1. gárdahadsereg nyomozó tisztje, részt vett a Kárpátalján letartóztatott közhivatalnokok kihallgatásában, közreműködött elítélésükben.

Vinogradov Vaszil Ivanovics (1895–1967): szovjet tábornok (genyeral major). 1944-ben a 2. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagja, 1945-ben Romániában ő irányítja a munkatáborba mobilizált németek kiszállítását a SZU-ba.

Vinogradov Vlagyiszlav Petrovics (1899–1962): szovjet altábornagy. 1918-tól katona, katonai akadémiát végzett. 1944 őszétől a romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökhelyettese.

Visinszkij Andrej Januarjovics (1883-1954) szovjet jogász és diplomata. 1940-1949 között külügyminiszter-helyettes. 1949-től haláláig külügyminiszter.

Volovenko Andrej Konsztantyinovics a 22. sz. sztarij szambori láger ügyeletes tisztje, hétévi szabadságvesztésre ítélték, mivel rendszeresen elkobozta a hadifoglyok személyes tárgyait és értékeit.

Voronov ezredes, az SZSZKSZ NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyeivel Foglalkozó főosztály helyettes vezetője.

Vorosilov Kliment Jefremovics (1881–1969). A Szovjetunió marsallja (1935), 1940-tól a Népbiztosok Tanácsa Elnökének és a tanács mellett működő Honvédelmi Bizottság elnökének helyettese. A Nagy Honvédő Háború során a GKO és a Legfelsőbb Parancsnokság Harcálláspontjának (Sztavka) tagja, az észak-nyugati csapásmérő irány csapatainak főparancsnoka, a leningrádi front parancsnoka, a partizánmozgalom főparancsnoka, 1943-tól a Sztavka képviselője a frontokon. A háborút követően a Szövetségi Ellenőrző Bizottság elnöke Magyarországon.

Voznyeszenszkij Nyikolaj Alekszejevics (1903–1950): szovjet politikus. 1938–1939-ben a Szovjetunió Állami Tervbizottságának elnöke. 1939-től a Népbiztosok Tanácsa elnökének helyettese, egyúttal a Népbiztosok Tanácsa Védelmi Bizottságának alelnöke.

Zolko alezredes az NKVD 90. sz. Kárpáti Határőrezredének parancsnoka, Kárpátalján a 0036. sz. és a 7161. sz. határozatok végrehajtója, közreműködött a 0036. sz. határozat végrehajtásában, a magyar és német katonaköteles férfiak letartóztatásában, a szolyvai gyűjtőlágerbe történő elhurcolásában, a jóvátételi munka elől elrejtőzött kárpátaljai németek begyűjtésében.

Zorin Valerij Alekszandrovics (1902–1986) diplomata, 1945–1947 között a SZU nagykövete Prágában, majd szovjet külügyminiszter-helyettes.

Zozulenko, az URSZR Minisztertanácsa repatriációs ügyi osztályának vezetője, közreműködött a Kárpátaljáról elhurcolt, kitelepített magyar és német személyek ügyintézésében.

Zozulja alezredes, a 4. Ukrán Front egyik alakulatának tisztje.

Zub szakaszvezető, a konvojokat biztosító 159. sz. zászlóalj parancsnoksághoz tartozó, az internáltakat kísérő konvoj-egység szakaszvezetője.

Zsukov Georgij Konsztantyinovics (1896–1974) a SZU marsallja. 1944–1945 között az I. Ukrán Front és az I. Belorusz Front parancsnoka. 1945. május 8-án fogadta Németország kapitulálását. Közreműködött a kelet-európai térségből a németek internálását elrendelő 7161. sz. ÁHB-határozat végrehajtásának 1944 decemberében és 1945 januárja közötti megszervezésében, a SZU munkatáboraiba történő kiszállítás lebonyolításában.

ZAKARPATSKA UKRAJINA (KÁRPÁT-UKRAJNA)

Andrasko Ivan Vasziljevics (1919–1984) az NKVD kárpátaljai ügynöke, a háború előtt a prágai Károly Egyetemen szerzett jogi diplomát. 1944-től 1946-ig Zakarpatszka Ukrajina, 1946-tól 1952-ig Kárpátalja megye főügyésze. Az NKVD utasításai alapján, mint fővádító közreműködött (az ungvári Rendkívüli Bíróságon) az egykori magyar állami közhivatalnokok, a privát és civil szféra vezetői, a rendfenntartó erők, a német és magyar hadsereg egyes katonáinak, tisztjeinek felelősségre vonásában, koncepciós perek lebonyolításában a 15, 20 évig tartó szabadságvesztések kiszabásában, a halálos ítéletek meghozatalában. 1952-ben kizárták a pártból, mivel a csehek alatt egy polgári lap munkatársa volt. Ezt követően haláláig különböző bírósági, ügyvédi feladatokat látott el.

Belicsko, a Zakarpatszka Ukrajina munkácsi állambiztonsági apparátusának munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróságnak megküldött nyomozati anyaga alapján súlyos ítéleteket hoztak.

Boreckij Sz. V. 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, többek között közreműködött a kárpátaljai magyar és német katonaköteles férfiak internálásának, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, illetve a vidék szovjetizálásában.

Borkanyuk Sz. I. 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, többek között közreműködött a kárpátaljai magyar és német katonaköteles férfiak internálásának, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, illetve a vidék szovjetizálásában.

Cuperjak M. V. 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, többek között közreműködött a kárpátaljai magyar és német katonaköteles férfiak internálásának, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, illetve a vidék szovjetizálásában.

Csekan F. I. 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, többek között közreműködött a kárpátaljai magyar és német katonaköteles férfiak internálásának, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, a vidék szovjetizálásában. 1946-tól a Kárpátaljai Megyei Tanács Repatriálási Osztály vezetőjének helyettese.

Édelman, a kommunista ideológia ügynöke, a ZK Kommunista Párt Ungvári körzetének párttitkára.

Fedorcánics I., a szevljusi körzeti népbizottság titkára közreműködött az ÁVB 7161. sz. határozatának megvalósításában, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, a vidék szovjetizálásában.

Fedorov hadnagy, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály ilosvai körzeti osztályának műveleti munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Gavrilov hadnagy, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály 3. osztályának műveleti munkatársa, a Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Glik Vaszilik, a Zakarparszka Ukrajina Ungvári Börtönének igazságügyi orvosszakértője, közreműködött a kivégzésekről, öngyilkosságokról készített jegyzőkönyvek felvételében.

Gluscsenko őrnagy, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály parancsnoka.

Handera, a szevljusi körzeti népbizottság elnöke közreműködött az ÁVB 7161. sz. határozatának megvalósításában, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, a vidék szovjetizálásában.

Ivasko Georgij Ivanovics (1897-1972) az NKVD kárpátaljai ügynöke, jogász, 1944-től az ungvári népbizottság egyik osztályvezetője, a Zakarparszka Ukrajina népbizottságai első kongresszusának küldötte, a Néptanács tagja, később a kárpátaljai végrehajtó bizottság osztályvezetője.

Jerjevicsev kapitány, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály nyomozói osztályának főnyomozója, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Kalinov Mihajlo G., az ungvári Rendkívüli Bíróság tanácsának tagja. Az NKVD utasításai alapján közreműködött a egykori magyar állami közhivatalnokok, a privát és civil szféra vezetői, a rendfenntartó erők, a német és magyar hadsereg egyes katonáinak, tisztjeinek felelősségre vonásában, koncepciós perek lebonyolításában, a 15, 20 évig tartó szabadságvesztések kiszabásában, a halálos ítéletek meghozatalában.

Kampov Mihajlo I., az ungvári Rendkívüli Bíróság tanácsának titkára, magyar tolmácsa. Az NKVD utasításai alapján közreműködött a egykori magyar állami közhivatalnokok, a privát és civil szféra vezetői, a rendfenntartó erők, a német és magyar hadsereg egyes katonáinak, tisztjeinek felelősségre vonásában, koncepciós perek lebonyolításában, a 15, 20 évig tartó szabadságvesztések kiszabásában, a halálos ítéletek meghozatalában.

Kartasov kapitány, az UMVD OBB Kárpátalja Megyei Munkácsi körzet nyomozói osztály munkatársa (1946), nevéhez fűződnek a koncepciós perekhez készített nyomozati anyagok.

Kercsa I. J., a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, az oktatásügyi tárca megbízott vezetője, aki a tanintézetek magyar és német kiadványainak, könyvtárainak likvidátoraként, a magyar általános és középiskolák felszámolójaként, a magyar iskolaigazgatók, vezető tanárok elmozdítójaként, a tanügyi rendszer szovjetizálójaként vonult be a vidék történelmébe.

Kerecsanyin I. J. 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, többek között közreműködött a kárpátaljai magyar és német katonaköteles férfiak internálásának, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, a vidék szovjetizálásában.

Klimpotyuk Nyikolaj Vaszilevics (alias Kárel Tyssen, 1906-1970), 1931-1930-ban harkovban végzett párfőiskolát. 1944-ben visszatért, a Zakarpatszka Pravda c. lap főszerkesztője, amely Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való csatolásáért szállt síkra.

Kopolovics I. I. 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, többek között közreműködött a kárpátaljai magyar és német katonaköteles férfiak internálásának, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, a vidék szovjetizálásában.

Kovalenko alhadnagy, az MGB szolyvai körzeti osztályának műveleti tisztje.

Krecksó, a Zakarpatszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály nyomozói osztály munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Kurocskin hadnagy, a Zakarpatszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztályának munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Kuruc Mária, az NKVD kárpátaljai ügynöke, ismertebb nevén Maruszja. Tkanko O. alezredes partizán csapatának volt tagja, aki a leghírhedtebb ungvári ítéletvégrehajtó lett. Ő végezte ki többek között a halálra ítélt Bródy András magyar parlamenti képviselőt és társait.

Lednej Iván D., (alias Vaszilij Olenics), 1930-1934-ben Kijevben tanult, visszatért, 1939-ben a SZU-ba emigrált, 1941-től a szovjet hadseregben speciális feladatokat látott el. 1944-ben visszatért, az ungvári Rendkívüli Bíróság tanácsának tagja. Az NKVD utasításai alapján közreműködött a egykori magyar állami közhivatalnokok, a privát és civil szféra vezetői, a rendfenntartó erők, a német és magyar hadsereg egyes katonáinak felelősségre vonásában, koncepciós perek lebonyolításában, a 15, 20 évig tartó szabadságvesztések kiszabásában, a halálos ítéletek meghozatalában.

Lenyisinec Iván, a Zakarparszka Ukrajina állambiztonsági hivatal parancsnoka, közreműködött a koncepciós perekhez szükséges nyomozati anyagok összeállításában. A Rendkívüli Bíróságnak megküldött nyomozati anyaga alapján súlyos ítéleteket hoztak.

Lintur P. I. 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, többek között közreműködött a kárpátaljai magyar és német katonaköteles férfiak internálásának, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, a vidék szovjetizálásában.

Logojda Alekszej, az ungvári Rendkívüli Bíróság tanácsának tagja. Az NKVD utasításai alapján közreműködött a egykori magyar állami közhivatalnokok, a privát és civil szféra vezetői, a rendfenntartó erők, a német és magyar hadsereg egyes katonáinak, tisztjeinek felelősségre vonásában, koncepciós perek lebonyolításában a 15, 20 évig tartó szabadságvesztések kiszabásában, a halálos ítéletek meghozatalában. 1945 tavaszától a nagybereznai körzet ügyésze.

Mackanyuk Mihajlo 1929-1932-ben a kijevei pártiskolán tanult, 1937-1939-ben Kárpátalján pártfeladatokat teljesített, 1939-ben emigrált a SZU-ba, a csehszlovák hadseregben szolgált, 1945. március 26-án a belügyi főosztály milícia parancsnoka.

Maligin alhadnagy, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály nyomozói osztályának műveleti munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Marias, a Zakarparszka Ukrajina állambiztonsági apparátusának munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Mjakagolov, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály ilosvai körzeti osztályának műveleti munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Moldavcsuk M. V. 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, többek között közreműködött a kárpátaljai magyar és német katonaköteles férfiak internálásának, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, a vidék szovjetizálásában.

Nyamescsuk Vaszilij (alias Nikolaj Nedály, Jónás István, Ivan Fjodorovics Zseleznyak) NKVD ügynök, 1939-ben a SZU-ba emigrált, 1944 tavaszán visszatért, speciális feladatokat teljesített, későbbiekben az ungvári Rendkívüli Bíróság tanácsának tagja. Az NKVD utasításai alapján közreműködött a egykori magyar állami közhivatalnokok, a privát és civil szféra vezetői, a rendfenntartó erők, a német és magyar hadsereg egyes katonáinak, tisztjei-

nek felelősségre vonásában, koncepciók perek lebonyolításában a 15, 20 évig tartó szabadságvesztések kiszabásában, a halálos ítéletek meghozatalában.

Okály, a Zakarparszka Ukrajina munkácsi állambiztonsági apparátusának munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Omelcsuk főhadnagy, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály „K” részlegének parancsnokhelyettese.

Opalenik, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztályának munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Pop Dimitro, a Zakarpatszka Ukrajina Ungvári Börtönének parancsnoka.

Popovics, a Zakarparszka Ukrajina állambiztonsági apparátusának munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Popovics, a Kárpátaljai Megyei Végreható Bizottság titkára, közreműködött a deportált németek ügyében.

Proszkurin hadnagy, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály 2. osztály 5. részlegének műveleti munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Resetár Mária, az ungvári Rendkívüli Bíróság tanácsának titkára. Az NKVD utasításai alapján közreműködött a egykori magyar állami közhivatalnokok, a privát és civil szféra vezetői, a rendfenntartó erők, a német és magyar hadsereg egyes katonáinak, tisztjeinek felelősségre vonásában, koncepciók perek lebonyolításában, a 15, 20 évig tartó szabadságvesztések kiszabásában, a halálos ítéletek meghozatalában.

Ruszin Vaszil Pavlovics (Lecovica, 1918) az NKVD kárpátaljai ügynöke, 1940-ben az NKVD 5 évre ítélte mint szovjet határsértőt. 1944 szeptemberében ugyancsak az NKVD partizán parancsnokként vetette be Kárpátaljára. A Rendkívüli Bíróság elnöke, a megyei bíróság elnöke, a megyei végrehajtó bizottság elnöke volt.

Sadrin őrnagy, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály nyomozói osztályának parancsnoka, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Szimir, a Zakarparszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztályának műveleti munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Szitovszkij, a kommunista ideológia ügynöke, a beregszászi városi népbizottság elnöke.

Szova Petro Petrovics (Szova Péter) (1894-1984) az NKVD kárpátaljai ügynöke, a ruszofil politikus 1944 novemberében Ungvár polgármestere, majd a Néptanács elnökének helyettese.

Sztroganov kapitány, az MGB GO MVD kárpátaljai megyei munkácsi nyomozói osztályának munkatársa (1946), nyomozati anyagokat készített a koncepciók perekhez.

Tarahonics Dimitrij M. 1940-ben emigrált a Szovjetunióba, majd a Ludvig Svoboda vezette csehszlovák hadseregben szolgált. 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, többek között közreműködött a kárpátaljai magyar és német katonaköteles férfiak internálásának, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, a vidék szovjetizálásában.

Teszlovics V. M. 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, többek között közreműködött a kárpátaljai magyar és német katonaköteles férfiak internálásának, a jóvátételi munkára mobilizált német nők és férfiak elhurcolásának, a német családok deportálásának megszervezésében, a vidék szovjetizálásában.

Tivadar, a Zakarparszka Ukrajina munkácsi állambiztonsági apparátusának munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróságnak megküldött nyomozati anyaga alapján súlyos ítéleteket hoztak.

Tokár Georgij, az ungvári Rendkívüli Bíróság tanácsának titkára. Az NKVD utasításai alapján közreműködött a egykori magyar állami közhivatalnokok, a privát és civil szféra vezetői, a rendfenntartó erők, a német és magyar hadsereg egyes katonáinak, tisztjeinek felelősségre vonásában, koncepciók perek lebonyolításában, a 15, 20 évig tartó szabadságvesztések kiszabásában, a halálos ítéletek meghozatalában.

Tokmacsev hadnagy, a Zakarpatszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály 2. nyomozói osztályának parancsnoka, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Turjanica (Turef) Ivan Ivanovics (1901–1955) az NKVD kárpátaljai ügynöke. A kárpátaljai kommunista mozgalom vezető személyisége. Magyar katonaként részt vett az első világháborúban. 1925-től a Csehszlovák Kommunista Párt tagja. 1930–1933 között a Harkovi Kommunista Újságírói Főiskola hallgatója, Kárpátaljára visszatérve bekapcsolódott a szakszervezeti mozgalmába, különböző tisztségeket látott el. 1939-ben a Szovjetunióba emigrált, ahol különböző beosztásokat kapott. Jelentkezett az I. Csehszlovák Hadtestbe, annak egyik kötelékében harcolt. Hazatérése után Karpatszka Ukrajina Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, majd a Népi Tanács elnöke (1944–1945) lett. Kárpátalja Szovjetunióhoz történő csatolása után a megyei pártbizottság és a megyei tanács vezetője, ezen kívül az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsának képviselője (1946), az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának képviselője, elnökségének tagja (1947) volt.

Tverkin alhadnagy, a Zakarpatszka Ukrajina Állambiztonsági Főosztály 3. osztályának parancsnoka, az ungvári Rendkívüli Bíróság egyik nyomozója.

Ulinec, a szolyvai körzet ügyésze.

Varga Pjotr Iljics (alias Román Salek, 1896-1979), 1939-ben a SZU-ba emigrált. 1944-ben visszatért, az ungvári Rendkívüli Bíróság tanácsának tagja. Az NKVD utasításai alapján közreműködött a egykori magyar állami közhivatalnokok, a privát és civil szféra vezetői, a rendfenntartó erők, a német és magyar hadsereg egyes katonáinak, tisztjeinek felelősségre vonásában, koncepciós perek lebonyolításában, a 15, 20 évig tartó szabadságvesztések kiszabásában, a halálos ítéletek meghozatalában.

Vas (alias Vas János) Ivan Mihajlovics (1904-1966) az NKVD kárpátaljai ügynöke, párt és állami vezető Kárpátalján. 1930–1933 között a kijevei pártfőiskola hallgatója, majd visszatért Kárpátaljára. Mint szovjet határsértő GULAG-rab volt, majd 1943-ban a Buzulukiben toborzott csehszlovák hadtest katonája lett. Kárpátaljára visszatérve a Néptanács tagja, a Zakarpatszka Ukrajina államvédelmi szerv irányítója, a Kárpátaljai Kommunista Párt központi bizottságának titkára, első titkára, a végrehajtó bizottság elnöke stb.

Vinokurov, a Zakarparszka Ukrajina állambiztonsági főosztályának munkatársa, az ungvári Rendkívüli Bíróságnak megküldött nyomozati anyaga alapján súlyos ítéleteket hoztak.

Weisz Sámuel Leopoldovics (alias Varga Sándor, VáclávVásely, Karel Wolf) (1899-1971) az NKVD kárpátaljai ügynöke, 1934–1935 között a marxista-leninista iskola hallgatója, 1939-ben a SZU-ba emigrált, 1944-ben visszatért, 1944-ben a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács tagja, az ipar- és kereskedelmi ügyek egyik irányítója.

Zsupan, az ungvári Rendkívüli Bíróság tanácsának tagja. Az NKVD utasításai alapján közreműködött az egykori magyar állami közhivatalnokok, a privát és civil szféra vezetői, a rendfenntartó erők, a német és magyar hadsereg egyes katonáinak, tisztjeinek felelősségre vonásában, koncepciós perek lebonyolításában, a 15, 20 évig tartó szabadságvesztések kiszabásában, a halálos ítéletek meghozatalában.

CSEHSZLOVÁKIA

Beneš Edvard (1884-1948), csehszlovákiai politikus, államférfi. A csehszlovák elnök 1938-tól kezdve a szovjet titkosszolgálat ügynöke volt, akit Pjotr Zubov titkosszolgálati rezidens szervezett be. Külpolitikai tevékenysége nagymértékben hozzájárult Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatlósához.

Fierlinger Zdeník (1891-1976) diplomata, államférfi, a londoni csehszlovák kormány moszkvai követe, későbbiekben a csehszlovák kormány miniszterelnöke. 1945. június 29-én ő írta alá Moszkvában az egyezményt Kárpátalja Szovjet- Ukrajnához való csatlósáról.

Gottwald Klement (1896-1953), a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja.

Hasal-Nižborský Antonín tábornok, a felszabadított térség katonai parancsnoka. František Nimec, az emigráns csehszlovák kormány minisztere és kárpátaljai megbízottjának munkatársa.

Ingra S. Csehszlovákia hadügyminisztere.

Klementis V. Csehszlovákia külügyminiszter-helyettese.

Masaryk J. külügyminiszter.

Nimec František (1898–1963) ismert szociáldemokrata politikus. 1944. október 28. – 1945. február 15. között a londoni csehszlovák emigráns kormány miniszteri rangú megbízottja, a Csehszlovák Köztársaság kormány megbízotti hivatalának vezetője Kárpátalján, Huszton székel. A csehszlovák kommunista hatalomátvétel után, 1948-ban Kanadába emigrált, Montreálban halt meg.

Pernikarža alezredes, Nimec katonai adminisztrációjának tagja.

Pika Heliodor (1897-1949) vezérőrnagy, csehszlovák katonai attasé, a Moszkvában működő Csehszlovák Katonai Misszió vezetője.

Svoboda Ludvig (1895-1979) hadsereg tábornok. Az 1943-ban a SZU-ban toborzott I. Csehszlovák Hadtest parancsnoka, egységeiben több száz kárpátaljai harcolt.

MAGYARORSZÁG

Illés Béla (1895-1974) az NKVD kárpátaljai ügynöke, író, a szovjet hadsereg őrnagya, az 1944. szeptember 26-tól megjelenő *Magyar Újság* főszerkesztője, amely a 4. Ukrán Front Politikai Osztályának kiadásában jelent meg. Munkácson az internáltak előtt buzdító, hazafias beszédet tartott.

Oldner Vladimír szovjet hírszerző tiszt, haditudósító, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsához tartozó magyar operatív csoport vezetője, a magyar nyelvű *Magyar Újság* egyik terjesztője.

Pataki Ferenc az NKVD kárpátaljai ügynöke, magyar származású internacionalistaként az 1917-es szentpétervári bolsevik forradalom és az oroszországi polgárháború tevékeny résztvevője volt. A szovjet és az ukrán történetírás szovjet állampolgárként tartja nyilván.

Rákosi Mátyás (1892-1971) kommunista politikus. 1941-1944 között a kommunista emigráció vezetőjeként a magyar hadifoglyok között folyó antifasiszta politikai munkát irányította, szerkesztette a moszkvai rádió magyar adásait. 1945. január 30-án hazatért. A Magyar Kommunista Párt Központi Bizottsága titkára. Magyarországon a személyi kultusz fűződik a nevéhez.

Uszta Gyula (1914–1995) az NKVD kárpátaljai ügynöke, erdész, katonatiszt, NKVD-ügynök. 3 napos korától Dercenben nevelkedett. Neve 1944-től vált ismertté Kárpátalján, mikor a Szovjetunió csapatainak támogatására partizáncsoportot szervezett, majd csatlakozott a Vörös Hadsereghez. 1944 novemberében „háromnapos munkára” buzdította a kárpátaljai, köztük a derceni magyarokat. Később a Magyar Népköztársaság hadseregének különböző beosztású katonatisztje, 1956 decembere és 1962 között a honvédelmi miniszter első helyettese, altábornagy stb. Saját életéről memoárt írt: USZTA Gyula (1989): *A jót akarni kell*, Budapest: Zrínyi Kiadó.

FOGALOMTÁR, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AP RF/АП РФ – Orosz Föderáció Elnökének Levéltára, Архив Президента Русской Федерации.

ASZSZK/АССР – Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság, Автономное Советское Социалистическое Республика.

ÁVB/GKO/ГКО – Állami Védelmi Bizottság, Государственный Комитет Обороны. 1941. július 30. – 1945. szeptember 4. között a legfelső állami irányító szerv tagjai voltak: Sztálin I. V. elnök, Molotov V. M. elnökhelyettes, Vorosilov K. Je., Malenkov G. M., a későbbiekben: Bulganyin Ny. A., Voznyeszenkij Ny. A., Kaganovics L. M., Mikojan A. I., Berija L. P.

BIR/БИР – Javító-nevelő Munkaügyi Hivatal, Бюро исправительных работ. A hivatal olyan személyek nyilvántartásával és elhelyezésével foglalkozott, akiket szabadságvesztés nélküli – többnyire saját gyárukban, üzemükben végzendő – kényszermunkára ítélték. Tevékenységüket az NKVD/MVD is felügyelte.

САКИД/ЦАКИД – Történelmi Dokumentumok Kollekciónak Központi Levéltára, Центральный Архив Коллекции Исторических Документов, (Moszkva).

САМО РФ/ -О – Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára, Центральный Архив Министерства Обороны Русской Федерации (Moszkva).

DAZO/ДАЗО - Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTAL), Державний Архив Закарпатської Облaсті (Ungvár, Beregszász).

Dalsztroj – Szibéria északkeleti, sarkkörü régiójának meghódítására létesített gazdasági egység az OGPU–NKVD–MVD fennhatósága alatt, amely a légerrabok munkaerejét használta föl erre a célra. Az itt fölállított légerek elsősorban a Kolima–medence aranykészleteinek kitermelésével foglalkoztak, köztük kárpátaljai aranyásó rabok is voltak.

(Első) 1. Csehszlovák Hadtest – 1943-ban buzuluki városban állították fel, tagjait a GULAG légereiben raboskodó csehszlovák állampolgárságú kárpátaljaiak köréből toborozták.

FEZEO, fezeósok – 1947-ben Kárpátalján is katonai behívóval tobozotak munkaerőt az 1927-1932-es születésűek körében. Sztálin haláláig a katonaköteles kárpátaljai, magyar, német, ruszin/ukrán fiatalokat a Donyec-medence szénbányáiba irányították. Először a donbászi gyáripari szakiskolába (FEZEO) vitték őket, innen kapták a fezeós nevet. Volt aki 22 hónapos lágerfogság után fezeósként újra munkatáborba került.

FPPL / ФППЛ – front melletti átvevő-továbbító táborok, frontavaja prijomna-pereszilacsnyj lager. A 4. Ukrán Front tábor-rendszeréhez tartozott a hírhedt galíciai szambori láger, egyben hozzátartozott a szolyvai gyűjtőtábor is.

GARF/ГАРФ – az Oroszországi Föderáció Állami Levéltára, Государственный Архив Русской Федерации.

GULAG/ГУЛАГ – Lágerek Állami Főhatósága, Glavnoje Upravlenyije Lagerej OGPU-NKVD-MDB-MVD SZSZSZR (1934-1964).

GUPVI/ГУПВИ – Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság, Glavnoje Upravlenyije po gyelam vojenno-plennih i internyirovannih.

gyermekkolóniák, az NKVD zárt gyermekotthonai – a munkakolóniákba az árván maradt kiskorúakat, szökött ipari tanulókat, a politikai megtorlásban részesült, illetve likvidált szovjet elit gyermekeit zárták.

ITL/ИТЛ - javító munkatábor, ispravityelno-trudovoj lager. A GULAG tábor-rendszeréhez tartozott. Köztük a leghírhedtebb az 1950. július 24-ig működő Pecsorai ITL (Észak-pecsorai ITL), amelyet a KOMI ASZSZK területén működtettek, a kozsaviszki körzetben, az ide került foglyok vasútvonalat építettek.

KTAL/ДАЗО – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Derzsavnij Arhiv Zakarpatszkoi Oblasztyi.

KMKSZ – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

KMMI – Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet.

KGB/КГБ - Államvédelmi Bizottság, Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi. Titkosszolgálati és állambiztonsági feladatokat látott el bel- és külföldön egyaránt. Fő célja a Szovjetunió, a szovjet típusú kommunista államforma védelme és fenntartása a belső és a külső ellenséggel szemben, valamint az úgynevezett imperialista tábor gyengítése.

KPRSZ/КПРС – a Szovjetunió Kommunista Pártja, Kommuniszticeszkaja Partyija Ragyanszkoho Szozuju.

KPZU/КПЗУ – Zakarpatszka Ukrajina Kommunista Pártja (1944-1946).

KU/КУ – Karpatszka Ukrajina (1939).

kátorga, KTR vagy kátorzsnije ráboti, kátorzsnije lágerja – a GULAG tábor-rendszeréhez tartozó kátorgalágerek, kényszermunkatábo-

rok. Itt tartották fogva a „hazaárulásért” elítélt férfiakat és nőket, akik különösen szigorú büntetésben részesültek, illetve akik a halálos ítéletet csak különféle „enyhítő körülményeknek” köszönhetően kerültek el.

kolonyija – telep (régiesen: telepfogház): a lágerrektől elsősorban az különböztette meg, hogy többségükben a kisebb vétségekért és bűncselekményekért, három évnél rövidebb időtartamú szabadságvesztésre ítélt 17 éven felüli nők és férfiak kerültek ide.

koncentracijnoi tabori - koncentrációs táborok. Még Lenin idejében kezdték létrehozni a koncentrációs táborokat, például lásd a *Szolovki-szigeti lágereket*, ahová izolálás útján az osztályellenséget gyűjtötték össze és nagy részüket likvidálták. A politikai foglyokat eleinte nem, de a későbbiekben teljes mértékben munkára kényszerítették.

kulák, kuláklista - zsírosparaszt vagy nagyparaszt, a Szovjetunióban az 1920-as évek végén kezdődött erőszakos és kényszerű szövetkezetesítést durva kampány kísérte a gazdag parasztokkal – a kulákokkal – szemben, akik általában nem akartak belépni a kolhozokba. Kárpátalján 1946-ban kezdték összeállítani a *kuláklistát*, a jegyzékbe azokat vették fel, akik a megengedettnél több szántófölddel rendelkeztek és megtagadták a kolhozba lépést.

„levelezési jog nélküli” zárt láger – Az NKVD különleges tanácskozások testülete 25 évre elítélt áldozatait távoli szibériai zord helyeken letöltendő lágerbüntetésre ítélték „*levelezési jog nélkül*”, ami gyakorlatilag az elítélt agyonlövését jelentette.

l/punkt, lagpunkt: л/пункт, лагпункт, – a lágerrendszer egyik al/tábora

LSZLZ - a Lembergi Vasút Vonalbíróháza. Лінійний суд Львівської залізниці. Konceptiós perek keretében kárpátaljaiak százait ítélte el.

MÉKK - Magyar Értelmiségek Kárpátaljai Közössége.

MZSKE – Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület.

MVD/МВД – az SZSZKSZ Belügyminisztériuma, Minyiszterszvo Vnutrennih Gyel SZSZSZR.

MGB/МГБ – Állambiztonsági Minisztérium, Minyiszterszvo Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi.

MID/МИД СССР – az SZSZKSZ Külügyminisztériuma, Minyisztjersztvo Inosztrannjih Gyel SZSZSZR.

„malenykij robot”, „kicsi munka”, „három napos munka” - köznyelvi kifejezés a magyar nyelvű irodalomban, a tudományos szakirodalomban meghonosodott terminológia, többnapos, éves munkára utal. A korabeli szovjet dokumentumokban, az orosz levéltári forrásokban ezt a kifejezést nem ismerik, a civil elhurcoltak hivatalosan „*internáltként*”

szerepelnek, akik a GUPVI-táborrendszerében raboskodtak, illetve a munkászászlóaljakba (ORB, RB) kerültek.

MVSZ - Fegyveres Erők Minisztériuma, Minyisztjersztvo vooruzsonnih szil.

NKTTRJVM – Népképviselők Kárpátaljai Területi Tanácsának Rehabilitált Jogainak Visszaállításával Foglalkozó Munkabizottsága (1989).

NKO - Honvédelmi Népbiztosság, Narodnij komisszariat oboroni.

NKVD, KGB (SZSZKSZ NKVD): НКВД, НКВД СССР – Belügyi Népbiztosság, Narodnij komisszariat vnutrennih gyel. A szovjet politikai rendőrség feladata az állambiztonság védelme volt. 1946-tól MGB (Belügyminisztérium) néven működött. Sztálin halála és az azt követő legfelsőbb szintű leszámolások után, 1954. március 13-án jött létre a szovjetrendszer fennállásának végéig működő KGB (Állambiztonsági Bizottság).

NRZU/HPЗУ - Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa, Narodna Rada Zakarpatszkoj Ukrajinoj.

OK/OK, Okások - egészségjavító osztag, ozdorovityelnaja komanda.

OON/OOH/ENSZ - Egyesült Nemzetek szövetsége, Organizacija Objednanih Nacij. A kormányközi világszervezet székhelye New York.

ORB - elkülönített munkászászlóalj, otgyelnij rabocsij batalion. Állománya: civil internáltak, jótételi munkára mozgósított németek stb.

OSZP/ОСП - kényszerletelepítéssel foglalkozó osztály, otgyel szpecialnij poszelenijj.

oszobije tábori/«особые табори» - különleges táborok: A GKO 1941. december 27-i 1069. sz. számú rendelkezésével felállítottak 26 ún. *különleges tábor*t, amelyben a német fogságból szabadult szovjet katonákat, tiszteket, köztük a vlaszovistákat őrizték.

ON NKVSZ SZRSZR - az SZSZKSZ Belügyi Népbiztossága mellett működő különleges tanács. Особлива нарада при НКВС СРСР. Konceptiós perek keretében kárpátaljaiak százait ítélte el.

ON MD SZRSZR - az SZSZKSZ állambiztonsági minisztériuma mellett működő különleges tanács. Особлива нарада при міністерстві держбезпеки СРСР. Konceptiós perek keretében kárpátaljaiak százait ítélte el.

Oszobije papki/«Особые папки» - különleges dossziék: a legfelsőbb állami és pártvezetés részére megküldött speciális jelentések, beszámolók, adatközlések hitelesített változatai.

PPV/ППВ – hadifogoly-átvevőállomások, prijemnij punk vojenнопленih. A 4. Ukrán Fronthoz tartozó SZPV-k fiáláljai, az UPVI frontvonal melletti ún. mozgó táborhálózatához tartoztak. A katonai egységektől 25-30 km-re helyezkedtek el, a foglyok az ezredek és hadosz-

tályok gyűjtőpontjairól kerültek a hadseregek melletti gyűjtőállomásokra. Feladatuk a hadifoglyok fogadása, szűrése, továbbküldése az SZPV gyűjtőállomásokra.

postai levelező lap/pocstovaja karta – az NKVD-táborok többségében engedélyezték a raboknak a nyílt postai levelezőlapok hazaküldését. A megírt lapok előzetesen kemény cenzúrán estek át és a fogvatartás körülményeiről kimondottan pozitív információt tartalmazhattak.

PVSZ URSZR – az USZSZK Legfelsőbb Bíróságának Elnöksége. Президія Верховного суду УРСР. Sorozatosan jóváhagyta a kárpátaljaiakra is kiszabott halálos ítéleteket.

RB - munkászászlóalj, rabocsij batalion. Állománya: civil internáltak, jóvátételi munkára mozgósított németek stb.

RCHIDNI – Roszijszkij Centr Hranyenyija Isztoricseszkih Dokumentov po Novejsej Isztoriji.

RGAVI/РГАВИ - Orosz Állami Hadtörténeti Levéltár, Русский Государственный Архив Военной Истории, (Moszkva).

RGVA/РГВА - Orosz Állami Katonai Levéltár, Русский Государственный Военный Архив (Moszkva).

RGSZPIA/RGASZPI/РГСПИА/РГАСПИ - Orosz Állami Szociál-Politikai Történelmi Levéltár, Русский Государственный Социально-Политический Исторический Архив (Moszkva).

RF/PФ – Orosz Föderáció, Ruszkaja Federacija.

Rendkívüli bíróság - 1944. december 18-án a Zakarpatzska Ukrajna Néptanácsa hozta létre, hogy az NKVD felügyelete alatt leszámoljon a „*nép ellenségeivel*”, a szovjetellenes elemekkel. Döntése megfélebezhetetlen volt.

Repatriációsügyi Megbízott Igazgatóság - a hadifoglyokat hazaszerző kormány szervet a Népbiztosok Tanácsa 1944. október 23-i rendelete alapján hozták létre. 1945 elejétől a hivatal a GUPVI illetékes szervei mellett párhuzamosan a külföldi állampolgárok repatriálását is végezte.

ROA/POA, vlaszovisták – az Orosz Felszabadító Hadsereg katonái, Roszijszkaja Oszvobogyityelnaja Armija. A német fogságba került szovjet katonák körében szerveződött hadsereg, amelynek élén Vlaszov Andrej Andrejevics (1900-1946) tábornok állt, a későbbiekben a szovjet Legfelsőbb Bíróság halálra ítélte, kivégezték, katonái a GULAG táborjaiban évekig sínylődtek.

„saraska”- a szovjet hadiipari kutató és tervező intézetek rendszere, azok részei, ahol a külvilágtól elzárva, állambiztonsági felügyelet alatt különböző kihágásokért elítélt tudósokat, kutatókat, mérnököket, feltalálókat dolgoztattak.

szpeclágok – a speciális, különleges rendeltetésű GULAG-lágerekben a szovjethatalommal szemben álló politikai foglyokat őrizték.

szpecposzelenyec vagy szpecpereszelenyec, illetve szpecposzelenyije - kényszerletelepítés, kényszerletelepített. Olyan „szabad állampolgár”, aki szabadságvesztés terhe mellett hagyhatja csak el a neki kijelölt lakóhelyet. Többségükben olyan személyek, társadalmi, illetve népcsoportok alkották e távoli települések lakóit, akiket eredeti lakóhelyükről karhatalmi úton telepítettek ki és telepítettek át a számukra kijelölt kényszerlakhelyre, amelyet többé nem hagyhattak el (pl. a kuláktalanítás során kitelepített parasztok milliói, egyes „*autonóm területek*” népcsoportjai).

SZEpB – Szolyvai Emlékparkbizottság.

SZSZKSZ, SZU / CCCP - Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Szovjetunió. Szojuz Szovetszkoy Szocialiszticeszkoy Reszpubliki.

SZU NKO – Szovjetunió Honvédelmi Népbiztossága, 1946. március 5-től SZU MVSZ – Fgyveres Erők Minisztériuma. 1941-1947-ben Sztálin I. V., 1947-1949-ben Bulganyin Ny. A., 1949-1953-ban Vasziljevskij A. M. és mások a vezetői.

SZU NKID – Szovjetunió Külügyi Népbiztossága, 1946. március 15-től SZU MID, a Szovjetunió Külügyminisztériuma. 1939-1949-ben Molotov V. M, 1953-1956-ban Visinszkij A. Ja. a vezetője.

SZU NKVD, NKVD/MVD, 1946. március 15-től SZU MVD - Szovjetunió Belügyi Népbiztossága, Belügyminisztériuma, az államigazgatás központi szerve. Igazgatott intézményei: az állambiztonság, a rendőrség, határőrség, karhatalom, tűzoltóság, javító-nevelő munkatáborok, munkatelepek, illetve a GULAG, GUPVI stb. 1943. március 4-től külön népbiztossága van az NKGB-nek. 1938-1945, 1953-ban az NKVD/MVD parancsnoka Berija L.P., halálra ítélték, agyonlőtték. 1946-1956-ban Kruglov Sz. Ny., 1956-1960-ban Dudarov Ny. P.

SZU NKVD/MVD GULAG – Táborok főparancsnoksága, Glavnoje upravljenije lagerej. Elítéltek, illetve politikai foglyok és köztörvényesek alkották rabállományát, akik a javító-nevelő munkatáborokban, munkatelepeken rabszolgamunkát végeztek.

SZU MVD TYU – a SZU Belügyminisztériumának Börtönparancsnoksága, Tyuremnoje Upravljenije.

SZU NKVD Különleges Tanácsa – hatáskörébe tartozott a kitelepítések, száműzetések, öt évig terjedő javító munkatábor, az ország területéről való kiutasítás stb. elrendelése.

szovjetizálás (szovjetesítés): a Szovjetunióban meghonosított és bevezetett, a SZU sajátosságainak megfelelően kialakult kommunista rendszer „*exportálása*” a közép- és kelet-európai országokba a második világháború után.

SZMERS/ГВКР „Смерш” – Kémelhárítási Főcsoportfőnökség, oroszul: a *Szmerť Spionam!* – *Halál a kémekre!* kifejezés rövidítése, szovjet katonai kémelhárítás, Glavnoja Upravlenij Vojennoj Kontrazvedki „Szmers” NKO SZSZSZR. Kémelhárító és megtorló alakulatai 1941. február 8-án alakultak meg az NKVD egyik szerveként. 1941. július 17-től az NKVD egyik igazgatósága, amely a Vörös Hadsereg soraiban folyó kémelhárítással foglalkozott.

szigorított rezsimben működő egységek, részlegek, táborok - a GUPVI táborrendszerhez, a 4. csoportba tartoztak. Ezekben a szigorított táborokban a szökött, szabotáló, az egykori SS, SD, SA és Gestapo tagjait és a kegyetlenségeket elkövető hadifoglyokat őrizték, dolgoztatták.

Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa - 1946. márcis 15-től Minisztertanács. 1941-1953-ban Sztalin J. V., 1953-1955-ben Malenkov G. M. az elnöke.

SZKP KB PB – a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának Politikai Bizottsága.

SZPV/ ЦПБ – hadifogoly-gyűjtőállomások, szbornij punkt vojennoplennih, a FPPL-ek filiáljai, az UPVI frontvonal melletti ún. mozgó táborhálózatához tartozott. A megszállt Kárpátalján egy ilyen tábor volt: №2. SZPV/ЦПБ Szolyva (oroszul: *Сборный Пункт Военнопленных – ЦПБ*) hadifogoly-átvevőhely *hadifogoly-gyűjtőtábor*.

szszilka – száműzetés. A GULAG-lágerből szabadultak többsége a büntetés letöltése után szszilnuposzelenyec lett, vagyis kényszerlakhelyeket jelöltek ki számukra, ahol meghatározott időközönként jelentkeznie kellett a helyi állambiztonsági szerveknél.

SZSZ ZU - Спеціальний суд Закарпатської України, Kárpátátontúli Ukrajna Rendkívüli Bírósága. Koncepciók perek keretében kárpátaljaiak százait ítélte el. Döntésük ellen fellebbezésnek nem volt helye.

„trojka” gyorsított bírósági eljárása: az úgynevezett trojka a helyi NKVD-vezetőből, egy ügyészből és a helyi párttitkárból verbuválódott. Ők bírálták el a helyi NKVD által összeállított vádiratot, amely sok esetben egyetlen feljelentésből állt. Az ítélezésnél két kategória volt: az I-es halálbüntetést jelentett azonnali ítélet-végrehajtással, amely főbelövés volt, a II-es GULAG-ot vagy börtönt. Döntésük ellen fellebbezésnek nem volt helye. A döntésről csoportos kimutatás készült, amelyet albumnak neveztek, és gyakran több száz nevet tartalmazott – ezt felterjesztették Moszkvába, ahol általában Sztalin és munkatársai jóváhagyták.

UÁE, UNE – Ungvári Állami Egyetem, majd Ungvári Nemzeti Egyetem.

UMDSZ - Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség.

UNO – Ukrán Nemzeti Szövetség.

UPVI, GUPVI (SZU NKVD GUPVI, 1951-1953-ban SZU MVD UPVI) – Glavnoje Upravlenyije Vojennih i Internyirovannih/ Upravlenyije Vojennih i Internyirovannih. A Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság a SZU NKVD Belügyi Népbiztossághoz tartozott. Nem azonos a GULAG-táborrendszer fogalmával. Főleg a kelet-európai országokból származó katona- és civil fogolyállományt alkalmazták kényszermunkaerőként a szovjet népgazdaságban (nehézipar, bányászat, építésügy stb.). A hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó önálló főhatóság Sztálin haláláig létezett. Az UPVI-t még Berija pár hónapos belügyminisztersége alatt feloszlatta, funkcióit az MVD Börtönparancsnokságának (MVD Tyuremnoje Upravlenyije) adták át, 1954-től a megszűnt intézmény feladatkörét az MVD 2., majd az MVD 3. sz. osztálya vette át.

USZSZR/УСССР – Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, Ukrajinszka Szovetszkaja Szocialiszticeszkaja Reszpublika.

VH, SZA - Vörös Hadsereg, szovjet hadsereg.

Vörös Hadsereg Vezérkari Főnöksége - oroszul rövidítve: Sztavka.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOKKAL KAPCSOLATOS

EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

- **Арк.** – arkus/lap, **4. Укр.ф.** – 4. Ukrán Front, **ф.** - fond, **г., гг.** – god/év, **Д.** – gyelo/ügyirat, **Ед.хр. хран.** – őrzési egység, **Л.**- liszt/lap,oldal, **оп.** – opisz/állag, raktári jegyzék, **п.** – papka/ügyirat-csomó, **Р.** –rik/év, **спр.** - szpava/ügyirat, **стр. стор.** - sztranyica/oldal, **т.** – tom/kötet, könyv, **KU/KY**- Karpatszka Ukraina (levéltári okmány-gyűjtemény). **TSU/ТШУ** –Terniszticsnij sljah do Ukrajini (levéltári okmány-gyűjtemény).

KU - *Карпатська Україна*. Документи і матеріали. Том І. Упорядкування: ДОВГАНІЧ О. Д., КОРСУН О. М. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2009., *Карпатська Україна*. Документи і матеріали. Том ІІ. Упорядкування: ФЕДАКА С. Д. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2010.

TSU - *Тернистий шлях до України*. Збірник архівних документів і матеріалів „Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. ХХ століття”. Упорядник: ДОВГАНІЧ О. Д. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2007.

ZUN - “*Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1945 рр.*” Архівні документи і матеріали. Упорядник: О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: З.М. КІЗМАН, Ю.Ю. ДУПКО, А.М. ФУКС. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2012. – 780 p. (A továbbiakban: ZUN)

HÓSI EMLÉKJELEK KÁRPÁTALJÁN

„Egy nemzet akkor hal meg igazán, ha elfelejti múltját, ha két kézzel tépi ki önnön gyökereit!”

(Fonyódi Tibor)

A rendszerváltás után a háború áldozatainak és a kommunista diktátúra mártírjainak számos emlékműve létesült és került felavatásra Kárpátalja több településén. *„Miért kell emlékműveket emelnünk a mostani szégyen világban? – tette fel a költői kérdést Tóth Jenő karácsfalvi görög katolikus parochus. De miért állítunk kereszteket falvaink határában? Azért, hogy tudatosítsuk magunkban Jézus áldozatát, mert enélkül elsorvad a hitünk. Ha pedig nem építünk emlékjeleket, melyekkel felidézzük nemzetünk neves alakjait, akkor elsorvad magyar öntudatunk. Ezért kell vállalnunk az építkezésekkel együtt járó anyagi áldozatokat még ma is, amikor egyesek azt gondolhatják, hogy más célokra kellene fordítanunk a tulajdonunkban lévő pénzeszközöket.”*¹

A kárpátaljai magyarság és más nemzetiségek képviselői által létrehozott emlékhelyek alapzatánál minden évben gyászszertartással egybekötött koszorúzást tartanak. Kötelességgé és hagyománnyá vált a kegyeletteljes emlékezés azokról a politikai elítéltekről is, akik sokat tettek nemcsak az akkori, hanem a mostani generációkért is.

Az idősebb nemzedék képviselői felismerték annak fontosságát is, hogy tovább adják gyermekeiknek, unokáiknak ezeket a történelmi jelentőségű eseményeket, és sokan felkeresik az emlékhelyeket a fiatalabb generációkkal, hogy ők is megismerhessék azoknak az embereknek a történetét, akik ragaszkodtak elveikhez, értékeikhez, hitükhöz és magyarságukhoz. A még élő elítéltek és túlélők is ilyenkor mesélnek saját unokáiknak a történelekről, és nem hagyják, hogy az érintett időszakról és az átélt eseményekről a közösség tagjai elfeledkezzenek.

Asztély - 1991. október 29-én kopjafát állítottak a második világháború és a sztálini önkény áldozatainak a helyi temetőben.

Badaló - A református templom belső falán emléktáblát helyeztek el az első világháborúban elesett magyar hívek névsorával.

- Kopjafát állítottak 1989-ben a második világháború és a sztálini önkény áldozatainak a helyi temetőben.

- 1992-ben a település központjában feliratos emlékművet avattak.

Balazsér - Emlékmű a sztálinizmus mártírjainak. Balazsér népe a makkosjánosiakkal együtt emelte az emlékművet. 1991. augusztus 10-én Jeszenszky Géza külügyminiszter leplezte le.

Bátyú - Kopjafa a sztálinizmus áldozatainak a helyi temetőben 1989 novemberében a KMKSZ helyi szervezete állította.

- Emlékművet állítottak a sztálinizmus áldozatainak 1992-ben a református templom kertjében. A márványtábla felirata: *„Akikért a harang nem szólt.../ Boldogok, akik háborúságot / szenvednek az igazságért, / mert ők a mennyeknek országa. / Máté 5,10/ Állította a KMKSZ bátyúi alapszervezete /1992. A táblákon szerepelnek a bátyúi valamint az újbátyúi áldozatok nevei.*

- *Lónyai-kastély.* 1944. november 14-18. között itt székelő szovjet katonai kommandatúra, a szovjet tisztek három napos munkára regisztrálták és gyűjtötték össze a környékbeli falvakból a magyar hadköteles embereket, innét vitték őket a szolvyvai gyűjtőlágerbe. (Ma: tágas parkkal szanatórium árva és rossz körülmények között élő gyermekek számára).

- Bagu Balázs tanár, helytörténész interjúsorozatot készített a túlélőkkel, az áldozatok özvegyeivel és a szemtanúkkal, amely kötetben is megjelent.²

Bene - 1989. november 1-jén kopjafát állítottak a helyi temetőben.

- Magyar hadifoglyok síremléke a zsidó temető szélén. Az 1944 őszén megölt magyar katonák síremlékét a helyi lakosok hozták rendbe.

- Az ezredforduló után: a második világháború és a sztálinizmus áldozatainak emlékműve a helyi iskola udvarán, a falu központjában. Az emlékműre a faluból a málénkij robotra elhurcolt áldozatok és a háborúban elesettek neveit vésték fel.

- Itt született és tevékenykedett Horváth László (1926- 2006) pedagógus és több kötetes helytörténész, aki megírta emlékeit a „malenkij robotról.”³ Édesapját, Horváth Simont szintén elhurcolták, majd hazaengedték, későbbiekben koncepciós perben elítélték, a GULAG foglya volt évekig.

Beregardó (Beregszászhoz tartozik) - 1991 szeptemberében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a második világháború áldozatainak a helyi temetőben.

Beregdéda (Társközsége: Mezőhomok) - Első világháborús emlékhely, ma azon a helyen áll, amely egykor a hadba indulók gyülekezési helye volt.

- 1989. november 26-án kopjafát állítottak a sztálinizmus áldozatainak.

- 1991. november 21-én emlékművet állítottak a sztálinizmus és a második világháború áldozatainak a helyi temetőben. Felirata: „*Hiába kérded, mi volt vétkük a halott fogoly nem felel.*” Az ártatlan élni akarók örök emlékére a beregdédai és mezőhomoki utókor nevében.

Beregsom - Az első világháború hőseinek emlékoszlopa a református templom előtt.

- 1991. november 2-án felállították a sztálinizmus és a második világháború áldozatainak emlékoszlopát a református templom előtt.

- *Somi költők múzeuma*. A helyi könyvtárban múzeum őrzi a somi költők (Sütő Kálmán, Kecskés Béla, Balogh Balázs, Somi Nagy Zoltán) emlékét.

- *Sütő Kálmán névtáblája* (2006).

Beregszász – A Puskin téren 1999. december 18-án avatták fel a sztálinizmus áldozatai, a második világháborúban elesett honvédek és munkaszolgálatosok emlékművét lélekharanggal. Épült Veress Péter képzőművész tervei alapján.

- A sztálinizmus áldozatainak emlékműve (1990 novembere, a katolikus temetőben, a kápolna előtt, Horváth Anna alkotása: *Gyászoló anya*).

- A sztálinizmus áldozatainak emléktáblája (katolikus temető) -1994.11.26.

- *Pásztor Ferenc emléktáblája* (a II. Rákóczi Ferenc téren, a katolikus templom falán). A sztálini terrornak Pásztor Ferenc római katolikus plébános, pápai prelátus is áldozatul esett. Az emléktábla szövege a következő: „*Pásztor Ferenc / r.k. prelátus /1949/ A terror mártírja emlékére.*”

- *Ortutay Jenő emléktáblája* (a görög katolikus temetőben). Ortutay Jenő (Tarna, 1889 - Ábesz, 1959) görög katolikus kanonok, szentszéki tanácsos, magyar országgyűlési képviselő, Beregszász polgármestere 1950. december 24-én Ábeszben (Komi Autonóm Köztársaság) halt meg.

- *Szutor Jenő emléktáblája* (a református templomban). Szutor Jenő (Kölcsé, 1890- Lemberg v. Irkutszk?, 1951) beregszászi lelkész, 1951-ben letartóztatták, a kihallgatások során halálra verték.

- A sztálinizmus áldozatainak emléktáblája (az Esze Tamás utcában, a beregszászi 5. Sz. Középiskola falán) – 1994. 11. 26. A kétnyelvű (magyar-ukrán) fekete márványtáblán a következő szöveg olvasható: „**EB-BEN AZ ÉPÜLETBEN GYÚJTOTTÉK ÖSSZE, / INNEN HAJTOT-TÁK SZTÁLINI HALÁLTÁBOROKBA / 1944 NOVEMBERÉBEN / BEREKSZÁSZ ÉS A KÖRNYÉK MAGYAR FÉRFILEKOSSÁGÁT.**” Alatta olvasható a fenti szöveg ukránul. BMKSZ – 1994.

-*Benda Kálmán emléktáblája* (Sevczenko utca) – 1996. Benda Kálmán (Beregszász, 1883 – Ungvár, 1944. november 28.?) A Beregmegyei Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat főmérnöke, majd igazgatója volt. 1944. október 28-án a szovjet hatóságok 62 éves korában letartóztatták, elhurcolták, haditörvényszék elé állították, és október 28-án Ungváron kivégezték.

-*Deák György emléktáblája* (1993. a katolikus temetőben, a kápolna falán). A Beregszászi Állami Főgimnázium tanára a sztálini terror, az úgynevezett “háromnapos malenykij robot” áldozatává vált.

-*Szokolczay Gusztáv emléktáblája* (1993. a katolikus temetőben, a kápolna falán). A Beregszászi Állami Főgimnázium tanára a sztálini terror, az úgynevezett “háromnapos malenykij robot” áldozatává vált.

- A sztálinizmus áldozatainak emléktáblája a református templomban. – 1994.11.20.

- Kopjafa a sztálinizmus áldozatainak emlékére a Sport szálló mellett, Munkácsi úti parkban. Avatása: 2005. november 26. Alkotója: Gergely István (Csetfalva) fafaragó.

-*A református lelkész mártírok emlékműve* (Református zsinati és püspöki hivatal parkja. Avatása: 2008. november 27. Alkotója: Matl Péter.

-*Pásztor Ferenc-fejszobor* beregszászi római katolikusok közösségi házában. Alkotója: Szilágyi Sándor. A szobor fölé emléktábla is készült, melyen a következő sorok olvashatóak: „Pásztor Ferenc (1880-1951), P. Prelátus, püspöki helynök, főesperes plébános. „Fiúi hódolattal maradok engedelmes fia”. A GULÁG-on mártírhalált halt.

Emlékmű az afganisztáni harcok áldozatainak. Afganisztánba 1979-ben vonultak be a szovjet csapatok és 1989. február 15-én vonultak ki. A katonák között kárpátaljai magyar fiatalok is voltak. Nekik állítottak emléket Beregszászon a Hősök terén. Az emlékmű Gergely István csetfalvai fafaragó alkotása (2011).

- *II. világháborús honvédsírok.* A beregszászi katolikus temetőben felújították a II. világháborúban elesett 92 magyar honvéd sírját. A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézete és Múzeuma Hadisír-gondizó Irodája dr. Holló József vezérőrnagy, főigazgató irányításával a nevesített katonáknak egységes fakeresztet állított. A temető felavatására 2006-ban került sor.

- *Ortutay Elemér emléktáblája.* 2007 márciusában avattak emléktáblát a Beregszászi Magyar Gimnázium falán az egykori diáknak, a később Gulágot megjárt görög katolikus áldozópapnak, dr. Ortutay Elemérnek, aki életével, hitével és áldozatvállalásával a kárpátaljai magyarság előtt ma is példaként áll. Az emléktábla szövege: „Mi csak hűek akartunk / maradni esküinkhöz, / hitünkhez, nemzetünkhez..., / de megmagyarázni / nehezen tudom, hogy honnan / volt ehhez erőnk, / bátorságunk” / („...Holnap is felkel a nap”) / Ft.

Dr. Ortutay Elemér / görög katolikus áldozópap / a Beregszászi Magyar Gimnázium / volt növendéke / születésének 90., doktorrá avatásának 65., / Gulágról való / hazatérésének 50., / halálának 10. évében. / Beregszászi Görög Katolikus / Esperesi Kerület / 2007. március 22.” A márványtábla bal felső részében Ortutay Elemér arcképe látható.

- Kezdeményezték az I. világháború emlékművének újrafelállítását.

Beregújfalu - 1991. december 8-án emlékművet állítottak a református templom kertjében a sztálinizmus áldozatainak. Az emléktáblán a következő szöveg olvasható: „*A munkatáborokba elhurcolt / mártírok emlékére 1944. / Porladoztok távol idegen földben, bár / emléketek örökké megőrzi ez a táj.*”

Bótrágy- a település lakossága 1990. november 1-jén a temetőben emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Bulcsu (Ma: Beregszászhoz tartozik) - a település lakossága 1991. november 1-jén a faluközpontban emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- Nagy András (1925-2013) túlélő visszaemlékezése két kiadványban is megjelent.⁴

Csetfalva - 1989. november 26-án emlékművet állítottak a sztálinizmus és a második világháború áldozatainak a helyi temetőben. Az emlékművet 1996-ban bővítették ki egy márványtáblával, melyen a II. világháború csetfalvai áldozatainak névsora szerepel.

Csonkapapi - 1991. november 19-én a református templom kertjében felavatták a második világháborúban elesett helybeli magyar katonák, valamint a GULAG-on elpusztított csonkapapi és kispapi lakosok (összesen 51 áldozat) emlékművét.

- *Kecskés Béla-emléktábla.* A MÉKK kezdeményezésére Kecskés Béla (Beregsom, 1941- Beregsom, 1997) költő, pedagógus, magyar polgárjogi aktivista emléktábláját egykori tanintézménye, a Papi Általános Iskola falán helyezték el és avatták fel 2006. augusztus 20-án.

- Nagy Zoltán Mihály több szépirodalmi alkotásban is megörökítette az elhurcoltak sorsát. A magyarság 1944-ben bekövetkezett tragédiáját először *A sátán fattya* című regényében dolgozta fel⁵, később *1944* címmel megrázóan hiteles elbeszélő költeményt írt.⁶

Gát - Kopjafa a sztálinizmus áldozatainak a helyi temetőben (1989. november 26-án állította a KMKSZ helyi szervezete).

- 1990. november 23-án feliratos emlékművet állítottak a temetőben a 2. világháború és a sztálinizmus áldozatainak.

- A tragikus eseményt a falu szülötte, Kovács Vilmos író, költő regényben⁷ örökítette meg; a szerző édesapját is elvitték, pedig kommunista volt. A gáti

elhurcoltakkal és Kovács Vilmostal két könyvében is foglalkozott Botlik József történész.⁸

- A Gáti Kovács Vilmos Középiskola névadó táblája, Kovács Vilmos költő emléktáblája az iskola falán (2007, MÉKK).

Gut - Az első világháború hőseinek emlékműve felirattal.

- A második világháború és a sztálinizmus áldozatainak emlékműve.

- Létrehozták az elhurcoltak emlékparkját, kezdeményezték a fiait sirató anya szobrának felállítását (2008).

- Pocsai Vince (1920) túlélővel 2011. október 24-én Beregdóiban mélyinterjú készült.⁹

Halábor - A település lakossága 1989. december 24-én a temetőben kopjafát állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatai emlékére.

Harangláb - A település lakossága emlékjelet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Hetyen - A település lakossága 1992 szeptemberében köztéri emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatai tiszteletére.

Kígyós - A település lakossága 1990 novemberében a temetőben emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Kisbégány - A település lakossága 1990. november 21-én a temetőben emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Macsola - 1991-ben emlékművet állítottak a 2. világháború és a sztálinizmus áldozatainak.

Makkosjánosi - 1991. augusztus 10-én Makkosjánosi és társközsége, Balazsér között emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak. Az avatáson jelen volt Jeszenszky Géza, a Magyar Köztársaság külügyminisztere.

Mezőecse - 1990. október 21-én feliratos emlékművet állítottak a 2. világháború és a sztálinizmus áldozatainak.

Mezőhomok - A település lakossága 1989. november 26-án Mezőhomok és Beregdéda közös temetőjében kopjafát, majd emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Mezőkaszony - A település lakossága 1991. november 24-én köztéri emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- 1956-os emléktábla: a Mezőkaszonyi Középiskola falán. (Avatás: 2006, MÉKK, UMDSZ).

Mezővári - Kopjafa az első világháború áldozatainak.

- Vári Fábián László¹⁰ költő, polgárjogi aktivista kezdeményezésére a település lakossága összefogásának köszönhetően 1989 novemberében a temetőben kopjafát, 1992. március 15-én pedig a falu központjában emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatai tiszteletére.

Nagybereg - A település lakossága 1989 novemberében emlékművet állított a temetőben a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- 1944 novemberében a településen szovjet kommandatúra székel, amely a „három napos munkára” összegyűjtött magyar férfiakat a szolymai gyűjtőtáborba irányította.

- Az itt született Füzesi Magda költő *Évforduló*¹¹ (1990) című versében a túlélők nevében fogalmazza meg az igazságot, miszerint a múltat nem lehet elfelejteni, a bűnöket nem lehet megbocsátani: „A túlélőkön szégyenbélyeg: / kimondatlan átok, / meggyónatlan gyűlölet, / kiokádatlan méreg.”

Nagybégány - A település lakosságának agilis tagjai 1989. október 31-én a temetőben kopjafát, 1990-ben a falu központjában emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Nagy- és Kisbakos (Szvoboda) - a település lakossága 1991. november 24-én köztéri emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Nagyborzsova - A település lakossága összefogásának köszönhetően 1989. december 3-án a temetőben kopjafát, 1990-ben köztéri emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Nagymuzsaly - A település lakossága 1989 novemberében a temetőben kopjafát, a falu központjában emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- *Narancsik Imre-emléktábla*. Az 1947-ben letartóztatott Narancsik Imre¹² (Csallóközaranyos, 1904 – Irkutzk, 1947), a község neves református lelkésze, helytörténész, lapszerkesztő, teológiai tanár is koncepció per áldozata lett. A templom előcsarnokában van egy emléktábla Narancsik Imre református lelkész emlékére, akit 1946-ban elhurcoltak, és a sztálini lágerben halt meg 1947-ben.- A helyi református könyvtár a mártír nevét vette fel.

Rafajnaújfalu – A település lakossága összefogásának köszönhetően 1991 szeptemberében a református templom kertjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Sárosoroszi - A település lakosságának képviselői 1989. november 18-án a temetőben kopjafát, 1990. július 26-án a római katolikus templom kertjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Tiszacsoma - A település lakosságának önzetlen képviselői 1990. július 15-én a temetőben kopjafát emeltek (Ruszin Ferenc és Bakancsos László kivitelezésében) a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Zápszony - Emléktábla a 2. világháború és a sztálinizmus áldozatainak (Állítva 1989 őszén) - 1991 augusztusában, a falu központjában emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Barkaszo - A település lakossága 1989-ben, a helyi temetőben kopjafát, 1990. november 2-án a falu központjában emlékművet és emléktáblát állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Beregrákos - A település lakossága 1991. december 6-án a református templom kertjében emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- A településen található a Beregrákoson 1944. október 26-án elesett 4 honvéd sírhelye¹³: Bársony Ernő tizedes (1914), Németh Károly tizedes (1921), Lakatos István honvéd (1913) és Őri István honvéd (?).

Csongor - A település lakossága 1990-ben a református templom kertjében emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Dercen - A település lakossága 1989. november 26-án a falusi temetőben kopjafát, 1991. május 12-én a református templom kertjében emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- 2009–2010-ben a magyar kormány támogatásával, a helyi polgármesteri hivatal és a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma (elnök: Kincs Gábor) szervezésében a derceni dombon létrehozták a II. világháború emlékhelyét, 25 méter magas keresztet állítottak fel, kialakították a megbékélés emlékparkját és közös temetőjét, ahová az ukrán és a magyar honvédelmi minisztérium közreműködésével tervezik áttemetni a különböző nemzetiségű katonák földi maradványait.

Fornos - 1989-ben a falusi temetőben emlékkövet, 1991-ben emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Izсныéte - A település lakossága 1991 novemberében a református templom kertjében emlékművet állított a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Munkács – Az első világháborús magyar-osztrák katonai temető emlékoszloppal az Ilosvai úton.

- A Rákóczi kastély előtti téren köztéri szobor a 2. világháború és a sztálinizmus áldozatainak emlékére. Alkotója Matl Péter munkácsi szobrász. Avatás: 1991. november 17. A kőszobor egy törött szárnyú turult tartó anyát ábrázol.

- Emléktábla (a mártírok névsorával) a Rákóczi kastély udvarát záró téglafalon magyar-ukrán-német nyelven. Avatás: 1999. november 17-én.

Lavki/Lóka és Ivanyivci/Iványi – A két falu közelében Romzsa Tódor püspök ellen elkövetett merénylet helyén emlékmű áll.

Szernye - Első világháborús emlékmű a falu közterén.

- A település lakossága 1990-ben a református templom mellett emlékművet emelt a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak. Felújították az első világháborús emlékművet is.

- *Balog Sándor-emléktábla.* Az iskolakertben emlékművet állítottak az egykori Szernyei Gyöngykaláris vezetőjének, a több mint 10 évig szibériai lágerekben raboskodó Balog Sándor kántortanítónak.

NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS

Akli – 1989 novemberben kopjafát állítottak a 2. világháború és a sztálinizmus áldozatainak a helyi temetőben.

- 1990. november 11-én a református templom kertjében emlékművet emeltek a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Aklihegy - 1989. november 27-én kopjafát állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Batár - 1990 novemberében a helyi temetőben kopjafát emeltek a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Csepe - 2013. október 6-án az első és második világháborúban elhunyt csepei lakosok emlékének közös emléket állítottak. A régi-új emlékműre felkerültek a II. világháborúban elhunytak nevei és a magyar címer is (Duszin János kőfaragó mester munkája által). Emellett sikerült készíttetni egy kis árkon átívelő hidat kovácsoltvas korláttal és egy bejáratú kaput is.

Feketeadó - 1990. november 11-én a helyi temetőben kopjafát emeltek a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- Varga Jánost (1940) szovjetellenes röpiratok, falragaszok írása, terjesztése miatt 1957. június 24-én letartóztatták és 5 évre ítélték. Mordvin földön raboskodott, 1959. május 22-én amnesztiával szabadult, 1991-ben rehabilitálták, 1956-os emlékéremmel tüntették ki.¹⁴

Feketepatak - 1989 novemberében a helyi református templom külső falán emléktáblát helyeztek el a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- Nagy Jenő (1926–2004) feketepataki, Ungvárra elszármazott túlélő naplót írt az átélt eseményekről.¹⁵

Fertősalmás – Emlékoszlopot állítottak az első világháború 24 hőseinek a református templom kertjében.

- 1989. november 18-án a helyi temetőben kopjafát, 1990. október 14-én a református templom kertjében emlékművet emeltek a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Forgolány - 2007 őszén a Magyar Értelmiség Kárpátaljai Közossége és a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület szervezésében a református

és a görög katolikus templom közötti területen emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Gödényháza – Emléktáblát helyeztek el az első világháború hőseinek a templom falán.

- 1946-ban a hazatért túlélők és a halottaikat sirató asszonyok a templom falán az első világháború hőseinek emlékjele mellé hasonló emléktáblát helyeztek el, amit a túlbuzgó janicsár-kommunisták eltávolítottak.

- 1989. november 26-án a helyi temetőben emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Királyháza - 1989. november 18-án a helyi temetőben kopjafát, 1990. október 28-án a római katolikus temetőben emléktáblát állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Nagypalád - Az első világháborúban elpusztultak emlékoszlópa áll a templom kertjében.

- 1989. november 18-án a helyi temetőben kopjafát, 1989. október 27-én a főút menti temetőben emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak. (Ez volt az első emlékjele Kárpátalján, a járási hatalmi szervek vezetői akadályozták a megemlékezést.)

Nagyszőlős - 1989. november 24-én a város római katolikus temetőjében kopjafát állítottak. A gyászszertartáson jelen volt Für Lajos történész, Magyarország akkori honvédelmi minisztere. Később a megyeházán (ma: Perényi Középiskola) emléktáblát helyeztek el a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- 1956-os emléktábla: a nagyszőlősi Perényi Zsigmond Középiskola falán. (Avatás: 2006, MÉKK, UMDSZ).

Nevetlenfalu –1989 novemberében a római és a református templom kertjében emlékjelet, 1992 augusztusában a település központjában emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- *Illés József emléktáblája.* 2006. október 23-án a helyi középiskola falán, a tanintézzettel és más szervezetekkel együtt tisztelői emléktáblát állítottak Illés József volt tanár tiszteletére, aki Fertőszalmáson született, de később Nevetlenfaluba települt, s itt élte le az életét, 1956-ban pedig, a magyar tannyelvű Nagyszőlősi 3. Sz. Középiskola diákjaként, részt vett a nagyszőlősi ellenálló csoport tevékenységében, s börtönt is szenvedett a magyar forradalom melletti kiállásáért.

Salánk - 1989. november 26-án a falu főterén emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

-*Romzsa Tódor emlékoszlópa.* (2006, készítői Pólin Elek és Pólin Béla fagaragók). "*Romzsa Tódor / 1911–1947 / Hogy mindnyájan egyek legyünk... / Jn. 17–21.*" A vértanú görög katolikus püspökről utcát is elneveztek.

Szőlősgyula - 1989 novemberében a helyi temetőben kopjafát, 1990-ben emléktáblát állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Tekeháza - 1989. november 26-án a helyi református temetőben emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Tiszaabökeny - 1996-ban a falu központjában közös emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború tiszaabökényi és farkasfalvi áldozatainak. A Hadady Csaba építésmérnök által tervezett emlékmű elkészítésének teljes költségét ifj. Dupka György vállalta magára. A földterületet a községi tanács (polgármester: Homoki Erzsébet) biztosította.

- Emlékmű a 2. világháborúban elhunyt önkénteseknek.

- *Kököröcsényi Pál emléktáblája.* Kököröcsényi Pál egykor elítélt görög katolikus lelkész emléktáblája a tiszaabökényi görög katolikus templom falán (2006, a MÉKK a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesülettel közösen).

- Római katolikus Emlékkereszt az 1945 - 1956 között elhurcolt kárpátjai római katolikus hitvalló papoknak, az I. és II. világháború áldozatainak és a történelmi egyházak életáldozatainak.

Tiszafarkasfalva – 1996-ban Tiszaabökeny központjában emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború farkasfalai és tiszaabökényi áldozatainak.

Tiszaakeresztúr - 1989 novemberében a helyi temetőben sírkövet, majd a református templom kertjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Tiszapéterfalva - 1990. július 8-án a település központjában közös emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború péterfalvi és tivadarfalvi áldozatainak. A monumentális, árkaos emlékoszlop kivitelezését annak tervezője, Hadady Csaba építésmérnök irányította. Az emlékoszlopon elhelyezték a zsidó holocaust áldozatainak névsorát is. 2013-ban felújították.

Tiszaújhely - 1989. november 26-án a templom kertjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Tiszaújlak - 1989. november 16-án a temetőben emléktáblát, majd a falu központjában emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Tivadarfalva – A település a II. világháborús áldozatok nevét külön márványtáblára vésette, amit 1990. július 8-án a Péterfalva központjában állított emlékművön helyeztek el.

Verbóc - 1989 novemberében a református templom kertjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Botfalva - 1992-ben a helyi temetőben sírkövet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Csap - 1989. november 26-án a helyi temetőben emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak tiszteletére.

Császlóc - 1989 novemberében a római katolikus templom kertjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Eszeny - Első világháborús emlékmű turul madárral a község főterén, újraavatva 2002-ben.

- 1991. november 9-én a református templom kertjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- *Balogh Sándor emléktáblája*. 1991. szeptember 15-én a templom belső falán emléktáblát helyeztek el a következő felirattal: „*Balogh Sándor (1891–1948) lelkipásztorunk emlékére, akit 1946-ban ártatlanul elítéltek, és Szibériában meghalt. »Boldogok, akik háborúságot szenvednek az igazságért: mert övék a mennyeknek országa.« Máté 5.10.*”

- *Balogh Sándor emlékszoba*. 2013. május 5-én az Eszenyi Református Gyülekezet a ma óvodaként működő egykori parókiáján emlékszobát avatott mártírhálált halt lelkipásztora, néhai Balogh Sándor tiszteletére. Az emlékszobában Balogh Sándor lelkipásztor személyes tárgyai mellett az elhurcolásával és elítélésével, halálával majd rehabilitálásával kapcsolatos, valamint a kézírását őrző dokumentumokat, és korabeli fényképeket állítottak ki. Erre az alkalomra a Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára és Múzeuma Hájas István igazgató szerkesztésében kiadott egy *Mártírsors* című illusztrált kiadványt is, amely röviden vázolja néhai Balogh Sándor eszenyi református lelkipásztor életét.

- Balla Gyula költő, művelődéstörténész, polgárjogi aktivista sírhelye.

Gállocs — Emlékmű a II. világháború és a sztálini önkény áldozatainak a református templomkertben, avatva 1991. október 31-én.

- A gálócsi politizáló csoport 1956-os emléktáblája: Gálócsi Polgármesteri Hivatal falán. (Avatás: 2006, MÉKK, UMDSZ).

- *Gecse Endre emléktáblája*. Gecse Endre (Gállocs, 1907 - Ungvár, 1959. január 7.) református lelkész, 1956 mártírja. A helyi református templom belső falán 1992-től emléktábla őrzi Gecse Endre református lelkész emlékét, egyben hirdeti, hogy ő volt a kárpátaljai magyar lelkészek utolsó mártírja. Gecse Endre életútját a *Jó pásztor volt* c. könyvben ismerhetik meg az érdeklődők.¹⁶

- *Gecse Endre emléksírhely* a gálócsi temetőben.

- *Kótyuk Lajos emléktáblája*. Kótyuk Lajos görög katolikus papot a GULAG-on kínozták halálra.

- 1956-ban a politizáló fiatalok egy csoportjának tetteit és az 1944-ben a községben hősi halált halt magyar katonák emlékét kopjafa vigyázza a temetőben (2008. szeptember 2.).

Kisdobrony - A templomkertben I. világháborús emlékmű látható.

- 1989. november 26-án a helyi temetőben emléktáblát állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Kisgejőc - 1989. november 1-jén a helyi temetőben kopjafát állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- Emlékmű a második világháború és a sztálinizmus áldozatainak. Állítva 1990. november 1-jén.

Kisszelmenc - 1992 tavaszán a helyi temetőben emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- A második világháború végén meghúzott szovjet–csehszlovák határ elvágta egymástól Kis- és Nagyszelmenc falvakat. A jelenlegi ukrán–szlovák határ változatlanul kettészeli az egykori nagyközséget. A magyar–magyar és a nemzetközi összefogásnak köszönhetően¹⁷ 2005. december 23-án határátkelőhelyet nyitottak a két falu között. A kisszelmenci és a nagyszelmenci oldalon, egymástól 20 méterre egy-egy fél székelykaput állított a Nagykaposi Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, elnök Fuksz Sándor, és a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közossége, elnök Dupka György. A kisszelmenci fél kapun a következő felirat olvasható: *„Egy Szelmencből lett a kettő, egyesítse a Teremtő, / Áldjon Isten békességgel, tartson egybe reménységgel. / Mi reményünk megmarad, összeforr, mi szétszakadt, / Két Szelmencnek kapuszárnya falvainkat egybezárrja.”*

Korláthelmec - 1990. április 5-én a település temetőjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak. Az emlékmű költségeire az ukránok és ruszinok is adakoztak.

Minaj - 1992-ben a település temetőjében sírkövet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Nagydobrony – Hidi Endre képzőművész tervezésében 1991 júniusában a református templom kertjében monumentális emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- Ugyanitt látható egy magyar katona egészalakos szobra, amely az első világháború hőseinek állít emléket. 1948-ban eltávolították, 1990-ben visszaállították a helyére.

- Nagydobronnyal kapcsolatban Nyugat-Európa országaiban évtizedeken keresztül közszájon forgott az a legenda, miszerint 1944 őszén az

előrenyomuló szovjet hadsereg különös gáztettet vitt véghez: a lakosságot lemészárolta, a települést porig rombolta (egyések szerint napalm-bombával). Ezt a rémtörténetet Magyarországon az első között az eszenyi származású Balla Gyula irodalomtörténész, a nyugati világban pedig Skultéti Csaba publicista cáfolta meg.¹⁸

Nagygejőc - 1989 októberében a település temetőjében kopjafát állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

-Emlékmű a 2. világháború és a sztálinizmus áldozatainak.

Palágykomoróc - 1992-ben a templom kertjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- *Nagy József emléktáblája*. A lelkipásztor 47 évig szolgálta gyülekezetét, helyt állt az ateista korszakban is. A fából készült emléktáblát a helyi református templom partikusában helyezték el. Alkotója: Kovács Gabriella képzőművész. Avatás: 2013.

Palló - 1989 novemberében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- 1992-ben emeltek emlékművet a 2. világháború és a sztálinizmus magyar áldozatainak.

Rát - 1989. november 26-án a templom kertjében emlékművet állítottak, 1990. október 26-án pedig a templom falán emléktáblát helyeztek el a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Sislóc - 1991-ben a település temetőjében sírkövet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Szalóka - 1989. november 26-án a temetőben sírkövet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- A munkatáborból hazatért szalókai református magyarok *Idegenbe eltemetettek felett* címmel zsoltárt írtak a 35. zsoltár (*Perelj, Uram...*) dallamára, amit az emlékmű leleplezése idején gyászszertartás közepette énekeltek el. A második versszakasz így hangzik: „*Boriszói temetőben / Sok magyar van eltemetve. / Szalókáról vagy hetvenen, / Nem ejtettek rá egy könnyet sem. / Nem ejtettek, mert nem tudva, / Hogy a hitves már a sírba. / Eltemették, mint az állatot, / Senki búcsúszót nem mondott.*”¹⁹ (Lejegyezte Soós Kálmán.)

Szürte - 1990 márciusában a helyi református templom kertjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Téglás - 1989-ben a település temetőjében emlékjelet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Tiszaágtelek - Első világháborús emlékoszlop a templomkertben.

- A hozzátartozók 1957-ben – az elsők között Kárpátalján – a település temetőjében sírkövet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak, amelynek felirata: *„Elhunyt kedveseink emlékére, kik a tisztaágteleki egyházunknak hűséges tagjai voltak.”*

Tiszaásvány - 1992-ben a helyi temetőben sírkövet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Tiszasalamon 1989. november 26-án a település temetőjében kopjafát állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Ungvár – Az I. világháborús magyar-osztrák-német katonai temető a Bercsényi út mentén a Sahta térségében, jelenleg romos állapotban van.

- *II. világháborús honvédsírok.* 1989 novemberében a Kálvária temetőben sírkövet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak. 2012. november 18-án újra felavattak a sztálinizmus áldozatainak régi-új emlékművét, amely az ungvári Lézu Volodimír és a kisgejőci Csuka Gábor alkotása. Az emlékmű börtönrácsot és szögesdrótkerítést formál, emlékeztetve az arra járókat a kárpátaljai magyarság vészkorszakára. Az emlékmű körüli parkot Baráth Éva, a Drugeth Gimnázium tanára tervezte és alakította ki.

- 2004-ben a Bercsényi úti polgári temetőben felújították a II. világháborúban elesett 114 magyar honvéd sírját. A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézete és Múzeuma Hadisír-gondizó Irodája dr. Holló József vezérőrnagy, főigazgató irányításával 117 nevesített katonának egységes fekeresztet állított. A temető felavatására 2004. október 3-án került sor.

- Kopjafa a sztálinizmus áldozatainak emlékére.

- A politikai represszió áldozatainak emlékműve a mostani SZBU előtti parkban (2004. Alkotója Vaszil Olasin szobrász).

- *Avgusztin Volosin/Volosin Ágoston emlékhelyek* (Kelecsin/Kelecsény, 1874- Moszkva, 1945. július 19.) tiszteletére, akit 2002-ben Ukrajna elnöke, Leonyid Kucsma Ukrajna Hőse posztomusz méltósággal tüntetett ki. Avgusztin Volosin 1938-39-ben az autonóm, majd a „független” Ruzsinszkó, Kárpátukrajna miniszterelnöke. 1945 májusában Prágában Avgusztin Volosint a KGB letartóztatta és Moszkvába vitte. Vallatás idején halt meg a moszkvai Butirka börtönben.

Ungváron (szobor az ungvarti sétányon, domborműves emléktábla az egykori tanítóképző falán, Volosin-emlékterem a megyei honismereti múzeumban)

- *Romzsa Tódor emlékhelyek.* Romzsa Tódor (Nagybocskó, 1911-Munkács, 1947) görög katolikus püspököt a munkácsi kórházban méreginjekcióval tették el láb alól. 1989 után az ungvári papnevelő intézetet Romzsáról nevezték el. II. János Pál pápa 2001. VI. 27-én Lvovban boldoggá avatta. 1997-ben Puskás László készítette el a vértanú első ikonját

- a mozaik az ungvári székesegyház homlokzatán boldoggá avatásáig le volt fedve, mivel addig tilos a vértanú nyilvános kultusza. 2001-től a boldoggá avatás után több ikonját festette meg az egyházmegye számára. 2001. március 24-én Lakiteleken avatták fel Romzsa Tódor szobrát.

- *Bródy András emlékezete. Bródy András* (Kamjanszke/Beregkövesd, 1895 - Ungvár, 1946) lapszerkesztő, politikus, parlamenti képviselő. A müncheni egyezményt követően megalakuló autonóm kárpátaljai kormány első miniszterelnöke. A szovjet csapatok bevonulását követően letartóztatták, a Kárpátaljai Területi Népbíróóság „*népellenes tevékenység, hazaárulás, Magyarország javára folytatott kémkedés, fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém*” koholt vádakkal halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte 1946. máj. 25-én, kivégezték december 7-én, családját kilakoltatták. Az Ungvári Területi Ügyészség „*indokolatlanul büntetett személynek nyilvánította*”, 1991-ben rehabilitálták. Bródy András tetemét az ungvári Kapos utcai temetőben helyezték el (feltételezett sírját, emlékkeresztjét többször feldúlták).

- Bródy András családi villájában jelenleg az ungvári Hungarológiai Központ működik. Tisztelői kezdeményezték az Ungvári Hungarológiai Központ, az egykori Bródy-villa falán egy emléktábla elhelyezését. Róla nevezték el a Bródy András Ruszin-Magyar Művelődési Központot (2002. december 27-én). Beregszászon megalakult a Bródy András Történelmi-Honismereti Társaság.

- A szolvyvai park Emlékfalán elhelyezett márványtáblára Bródy András nevét is felvésték. Bródy András-emlékkereszt (Ungvár, Kapos utcai temető, 2001., az ungvári Duhnovics Társasággal közösen)

- Az 1956-os forradalom és szabadságharc hőseinek és áldozatainak emléktáblája az ungvári börtön falán. (Avatás: 2006. október 20. Alkotója: Matl Péter).

- az Ukrán–magyar barátság kopjafája márvány emléktáblával (Ungvár, Sport tér, 2001.)

- Az ungvári politizáló csoport 1956-os emléktáblája: az Ungvári Dayka Gábor Középiskola falán. (Avatás: 2006, MÉKK, UMDSZ).

- Ungvár külvárosában Radváncon található az egyik legnagyobb I. világháborús emlékmű.

PERECSENYI JÁRÁS

Perecseny - Keresztdomb és kálvária-domb a kommunizmus áldozatainak tiszteletére.

Lubnya (Kiesvölgy) - felújított magyar katonai sírok.

NAGYBEREZNAI JÁRÁS

Uzsoki-hágó - A hágó tengerszint feletti magassága 889 méter. Itt halad keresztül a Lembergbe/Lvivbe tartó országút és vasút. A hágóért mindkét világháborúban kemény harcok folytak.

- 1914-15 telén a Szurmay hadtest, ill. a 38. honvéd hadosztály katonái a kemény télben minden orosz támadást visszavertek, megvédték a hágót.

- A hágón látható egy első világháborús osztrák–magyar és orosz közös katonai temető, kétnyelvű felirattal, emlékoszloppal. 2008-ban megvalósították a katonai emlékmű teljes felújítását, melyet a Vitéziskola elnevezésű táborozáson részt vett Lemberg (Lviv) megyei cserkészek végeztek a nyugat-ukrajnai katonatemetők rendezését célzó program keretében. Az Uzsoki-hágón lévő katonatemető és emlékmű felújítását az orosz kormány a Lemberg megyei orosz szervezetek közreműködésével finanszírozta.

- 1944-ben pedig a szovjet csapatoknak Románia árulása, átállása után nem kellett megküzdeniük az Árpád-vonal elfoglalásáért, a román kézen lévő Dél-Erdélyen keresztül átkarolták a magyar és német csapatokat, így vissza kellett vonulni az Árpád-vonaltól.

- A hágó környékén számos temető van, melyekbe az egykori magyar, vagy német, vagy orosz elesett katonák vannak eltemetve.

HUSZTI JÁRÁS

Huszt - Első világháborús katonai temető a Várdomb alján, legutóbb 1989-ben szedték rendbe. (Az 1943 novemberében leleplezett I. világháborús hősi emlékművet 1944 után a sztálinisták leromboltatták.)

- 1990. november 24-én a település temetőjében kopjafát állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- *Gecse Endre emléktáblája.* Gecse Endre (Gálocs, 1907 - Ungvár, 1959. január 7.) református lelkész, 1956 mártírja. Huszton a református templom falán emléktábla hirdeti, hogy ő volt a kárpátaljai magyar lelkészek utolsó mártírja. 1958 májusától 1958. december 2-ig, letartóztatásának napjáig Huszton szolgált. A vádak: Hitler *Harcom* című könyvébe beírva található a neve, ezenkívül ellenforradalmi izgatás, amerikai kapcsolat.

Visk - 1989. november 26-án kopjafát állítottak a 2. világháború és a sztálinizmus áldozatainak a templomkertben. A mártírok névsorát 1992 novemberétől a református templom kőkerítésén elhelyezett márványtáblán olvashatjuk.

- *Fodó Sándor-emléktáblája.* 2006. augusztus 13-án emléktáblát avattak Fodó Sándor szülőfalujában, Viskén. Az emlékjelet a MÉKK kezde-

ményezésére annak a háznak a falán helyezték el, amely az egykori szülőház helyén ma áll.

- A második világháborúban hősi halált halt férfiak névsorát a Balázs István által fából faragott, 2000. december 3-án felavatott emlékjelel őrzi az első világháborús hősök nevével együtt.

- 2001. november 25-én ide vették fel a koncepciók pereit áldozatainak nevét is. Az ezeken az alkalmakon megkonduuló lélekharangot Udvari István ónodi orvos ajándékozta a viski magyaroknak.

- A mártírok központi emlékhelyét 2006. augusztus 20-án avatták fel, az egyik márványlapon a következő felirat olvasható: „Az 1943. július 11-én felavatott hősi Turul-emlékművet a szovjetek 1944-ben lerombolták. Stark István építész-mérnök újratervezése alapján állította az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség és a KAMOT Jótékonyági Alapítvány. A Turulmadár Matl Péter munkácsi szobrász munkája. Az UMDSZ, KMKSZ adatközlő, Ötvös Sándor és Czébely Lajos névsorai alapján a feliratokat kivitelezte: Jendrék Tibor és Jendrék Sándor minaji kőfaragó. 2006. 03. 19.” Az emlékmű márványtábláin a két világháborúban és a légerekben meghalt viski lakosok neve, összesen 216 név olvasható. Az emlékmű a település központjában áll.

TÉCSŐI JÁRÁS

Aknaszlatina - 1989. november 24-én a település temetőjében vaskeresztet, 1991 őszén emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Bustyaháza - 1992-ben a település római katolikus imaházának falán emléktáblát állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Taracköz - 2012-ben a Vigyázók Had- és Kultúrtörténeti Egyesület aktivistái a helyi sírkertben mintegy 30 magyar második világháborús katonasírt azonosítottak és rendbe tették azokat.

Técső - Első világháborús emlékoszlop a református templom bejáratánál.

- 1989. november 20-án a város temetőjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

SZOLYVAI JÁRÁS

Szolyva - Sok ezer magyarságáért meggyilkolt kárpátaljai központi emlékműve Szolyván, az egykori gyűjtőtábor helyén kialakított emlékparkban található. A Szolyvai Emlékpark a sztálinizmus és a 2. világhá-

ború áldozatainak emlékére létrehozott kegyhely. Az emlékparkban látható: emlékoszlop az első világháború idején elhunyt katonák emlékére, osztrák-magyar-német katonai temető. - Ugyanitt a második világháborúban elesett magyar honvédek maradványainak újratemetett sírhantja.

- 2004-ben kopjafát állítottak az 1989 előtt áthantolt elhurcoltak emlékére.
- Mártírok kápolnája lélekharanggal.

RAHÓI JÁRÁS

Gyertyánliget - 1989. november 26-án a római katolikus temetőben vaskeresztet avattak fel.

- 1991. november 24-én emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak tiszteletére.

Kőrösmező - 1990. október 14-én emlékművet állítottak a 2. világháború és a sztálinizmus áldozatainak.

Kevele-Szvidovec (Kőrösmezőhöz tartozik) - A katolikus egyház támogatásával sikerült felépíteniük kápolnatemplomukat, valamint emlékoszlopokat állítottak az I. és II. világháborúban elesett hősök emlékére (2008).

Nagybocskó - 1992-ben a település temetőjében sírkövet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Rahó - 1990. október 28-án a város temetőjében emlékművet állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

- 2. világháborús katonai temető maradványa a helyi temetőben.

Tatár-hágó - Az első világháború idején, 1914-ben az osztrák-magyar csapatok súlyos harcokat vívtak a hágónál az orosz cári csapatokkal.

- A hágónak fontos szerep jutott a második világháború idején. A magyar honvédség utánpótlását a hágón keresztül biztosították. Környéke az Árpád-vonal erődítményrendszerébe tartozott, ezért 1944-ben súlyos harcok színtere volt a vidék.

- Számos temető van a környéken, melyekbe az egykori magyar, vagy német, vagy orosz elesett katonák vannak eltemetve.

- 921 m tengerszint feletti magasságban megtekinthetők az ezeréves határon: a Trianon előtti magyar határórbódé, a határsorompó két betontömbje, a Trianon után állított cseh-lengyel, lengyel-magyar, szovjet magyar határkövek, a szovjet elesett katonák emlékműve, a hősök emlékére emelt ima-hely stb.

Terebesfejérpatak - 1990 októberében a település temetőjében emléktáblát állítottak a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak.

Alsókalocsa - *Árpád-vonal múzeum* a Talabor partján, Alsókalocsa déli részén az Árpád-vonal fennmaradt betonfedezékeiben berendezett kiállítás, beton-völgyzárak.

Stajer-bunker - a második világháború után a szovjet hatalommal szembe szálló ukrán hazafiakat tömörítő UPA bunkerrendszere az alsókalocsai hegyekben.

- *A Megbékélés emlékműve.*

Csuszka - felújított magyar katonai temető.

Ökörmező - Első és második világháborús katonai temető maradványai.

Tarújfalu/Novoszela - Első világháborús katonai temető maradványai.

Toronya - Első és második világháborús katonai temető maradványai.

Toronyai-hágó - Tengerszint feletti magassága 931 méter. A hágón halad keresztül az R21 jelzésű Dolina-Huszt autót.

- Első és második világháborús katonai temető maradványai.

- 1914. szeptember 17-én itt is betörték az orosz cári csapatok, Ökörmezőig jutottak, de szűk hónap alatt kiverték őket katonáink. A súlyos harcok emlékét őrzi a közös katonai temető és emlékmű a hágónál.

- A II. világháborúban itt is kiépült a hármas védelmi vonal, a Hunyadi állás a Kárpátok túloldalán, a Szent László védelmi vonal a hágóknál és belül az Árpád vonal, amely szinte áttörhetetlen volt. Itt is található bunker, ill. a környező hegyekben Vízközig bunkerek és harckocsi akasztók emlékeztetnek a II. világháborús magyar védelmi vonalakra. Második világháborús katonai temető maradványai. – Szovjet, ukrán katonai emlékmű.

VOLÓCI JÁRÁS

Alsóverecke - I. és II világháborús hősi hadísírok maradványai.

Pidpolozja (Vezérszállás) - Az első világháború idején elhunyt magyar-osztrák katonai temető sírfeliratokkal.

Vereckei-hágó - A hágó tengerszint feletti magassága 841 méter. 1980-tól az Lemberg/Lviv felé tartó országút elkerüli a Vereckei-hágót. Az első világháború idején, 1914-ben az osztrák-magyar csapatok súlyos harcokat vívtak a hágónál az orosz cári csapatokkal.

- A második világháború idején szintén súlyos harcok voltak a hágó környékén (az Árpád-vonal völgyzáraihoz tartozó erődítmények ma is láthatóak). A hágó környékén még fellelhetők az I. és II. világháborús hősi hadísírok maradványai.

- 1996-ban Matl Péter munkácsi szobrász alkotta meg a honfoglalási emlékművet, amelyet folyamatosan romboltak az ukrán ultranacionalisták. 2008-ban Sziklavári Vilmos ungvári főkonzul kezdeményezésére a magyar állam 25 millió Ft ráfordítással újjáépíttette, ugyancsak Matl Péter kivitelezésében. Az emlékmű a Kelet és Nyugat közötti kaput jelképezi. Hét tömbből áll, amelyek a Kárpátokon átvonuló hét honfoglaló törzset szimbolizálják. A „*kapu*” nyílásában a vérszerződésre emlékeztető oltárkő található.

- A honfoglalási emlékmű építésével egyidőben állították fel az ukrán partizánok (szicsgárdisták) emlékművét és a II. világháború áldozatainak emlékművét.

JEGYZETEK:

¹ Tanuljunk meg nagyra lenni. In: *Kárpátalja*, 2011. december 11. <http://www.karpatalja.com.ua/kmksz/hir343.html> (2013)

² BAGU BALÁZS: Életutak., i. m. 2004.

³ HORVÁTH LÁSZLÓ: *Élet a halál árnyékában*. HORVÁTH SIMON. *Sötét ég alatt. Läger-versek*. Ungvár-Budapest, 2004.

⁴ NAGY ANDRÁS: „Dobszóra elsöpört a fúvós zivatar” a sztálini munkatáborokba. Emlékfoszlányok. KMMI-füzetek IX., 2010., Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/12400/12414/12414.pdf> (2014), KURMAI-RÁTI SZILVIA: A „malenykij robot” a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében. Mélyinterjúk id. Pocsai Vince és Nagy András túlélőkkel. KMMI-füzetek XIV. 2011., Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/12500/12546/12546.pdf> (2014)

⁵ NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: *A sátán fattya*. Budapest–Ungvár, Új Mandátum Kiadó, 1991., Második kiadás: Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2000., Tárolt változat, hangoskönyv: <http://forum.swz.hu/index.php?/topic/457810-nagy-zoltan-mihaly-a-satan-fattya-hangoskonyv2005/> (2012)

⁶ NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: 1944. Elbeszélő költemény. Együtt 2007/3. melléklete. Második kiadás: Ungvár: Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közossége. Tárolt változat: http://epa.oszk.hu/00500/00595/00023/pdf/EPA00595_Egyutt_2007_3_mell_1-16.pdf (2012)

⁷ KOVÁCS VILMOS: *Holnap is élünk*. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1965.

⁸ BOTLIK JÓZSEF: *Gát*. Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest, é.n.; *A hűség csapdájában*. Kovács Vilmos költő, író (1927–1977) emlékének. Pályakép és korrajz. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 2003.

⁹ KURMAI-RÁTI SZILVIA: A „malenykij robot” a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében, i. m. 6-51. p.

¹⁰ Vári Fábán László egyes verseiben szintén megidézi hozzátartozói elvesztését, a korszak tragédiáját: VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: *Korahalott nagybátyámért*. In: Kivont kardok között, Budapest, 1992., 15. p.; *Változatok a halotti beszédre*. In: *Jég és korbács*, Budapest, 2010., 75. p.

¹¹ FÜZESI MAGDA: *Táj gesztenyékkel*. Versek. Budapest–Beregszász, Hatodik Síp – Mandátum, 1998., 19-20. p.

¹² A mártír lelkészről Muzsalyban református könyvtárát neveztek el, nevét Beregszászban és Szolyván felvették a mártírok emléktáblájára.

¹³ U.o., Babucs Zoltán hadtörténész-muzeológus, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézete és Múzeuma tudományos munkatársának adatközlő levele, dr. Bíró Andor hadisírgondozó irodavezető-helyettes kísérlőlevele (Nyt. Sz.: 9/91), Budapest, 2004. szeptember 3. A kutatásokat a HM HIM munkatársai végezték.

¹⁴ DUPKA GYÖRGY: *‘56 és Kárpátalja*, Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006. 22-24. p.

¹⁵ NAGY (1992), i.m. 17-18. p.

¹⁶ Jó pásztor volt. Az Emlékkönyvet összeállította GORTVAY ERZSÉBET. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 120. Ungvár-Budapest, 2003.

¹⁷ A családokat, szomszédokat elválasztó, sorsokat megpecsételő körülményekről ZELEI MIKLÓS *Kettézárt falu* címmel könyvet írt, amelynek jelentős szerepe volt abban, hogy a világ, azon belül az amerikai kongresszus figyelmét is (2004. április 21.) sikerült a szelmenciek embertelen helyzetére irányítani. A könyvet *A 342-es határkő. Negyedszázad Kárpátalján* címmel a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség adta ki CD-melléklettel. Ungvár, 2006., 419. p. Lásd még: http://www.gimagine.com/gimagine/Magyar_Haz/2004/2004-04-18-Szelmenc/default.htm, <http://zelei.hu/archiv-szelmenc.html> (2012)

¹⁸ BALLA GYULA: *Nagydobrony – egy falu, amely a térképen is megtalálható*. In: *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport Évkönyve*, Budapest, 1988., 299-312. p. Elektronikus változata: http://www.adatbank.transindex.ro/regio/html/alcim_pdf40.pdf (2012)

¹⁹ *Istenhez fohászkodva*, i. m. 42. p.

STATISZTIKA

*1. A magyarság száma 1910–2001 között**

Év	Összlakosság	Magyarok száma	Százalékarány
1910	597 062	262 555	43,97
1921	606 568	102 144	16,84
1930	725 357	109 472	15,09
1941	852 546	245 286	28,77
1946	755 900	134 558	17,80
1959	920 173	126 247 (149 000)*	13,72 (16,19)
1970	1 056 799	151 949 (166 000)*	14,38 (15,71)
1979	1 155 759	158 446 (171 000)*	13,71 (14,80)
1989	1 245 618	155 711 (163 000)*	12,50 (13,09)
2001	1 254 614	151 500 (156 600)	12,08 (12,48)

A magyarok száma Ukrajnában (2001)	48 457 000	156 600	0,32
---	-------------------	----------------	-------------

*Saját szerkesztés a 2001. évi népszámlálási adatok alapján. 1941–1946 között 110 728 fős csökkenés, 1946–1959 között 8311 fős csökkenés tapasztalható. A 18 év alatt 110 728 fővel lett kevesebb a kárpátaljai magyarság. Ennyibe került a második világháború és a „*kollektív bűnösség elvét*” alkalmazó különféle megtorlás: a több hullámban végbement kivándorlás, az 1944–1953 közötti sztálini etnikai tisztogatás, a kommunista diktatúra asszimilációs politikája, a szülőföld politikai, gazdasági, vallási okokból történő elhagyása.

*2. A magyar etnikum száma és aránya Kárpátalja közigazgatási egységeiben, 2001**

Közigazgatási egység	Összlakosság	Magyarok száma	Százalékarány
Beregszászi j.	54 062	41 163	76,14
Nagyszőlősi j.	117 957	30 874	26,17
Ungvári j.	74 399	24 822	33,36
Munkácsi j.	101 443	12 871	12,69
Beregszász	26 554	12 785	48,15
Ungvár	115 568	7 972	6,90
Munkács	81 637	6 975	8,54
Técsői j.	171 850	4 991	2,90
Huszt i j.	96 960	5 785	5,97
Rahói j.	90 945	2 929	3,22
Huszt	31 864	1 726	5,42
Szolyvai j.	54 869	383	0,70
Ilosvai j.	100 905	114	0,11
Perecsenyi j.	32 026	78	0,24
Volóci j.	25 474	25	0,10
Nagybereznai j.	28 211	15	0,05
Ökörmezői j.	49 890	8	0,02
Összesen:	1 254 614	153 516	12,24

*Saját szerkesztés a 2001. évi népszámlálási adatok alapján. 2001-ben Kárpátalján 151,5 ezer magyar élt, ami az ukrainai magyarság (156,6 ezer fő) 96,8 %-t tette ki. A Kárpátokon túli magyarság nagyobb városokban él szórványként, és túlnyomórészt kárpátaljai gyökerű. Az utolsó két népszámlálás között a kárpátaljai magyarság lélekszáma 4,2 ezerrel (2,7 %-kal) csökkent, a megye összslakosságán belüli aránya pedig 12,5 %-ról 12,1 %-ra módosult.

3. A német népszaporulat dinamikájának változása az elmúlt száz esztendőben*

Év	Összlakosság	Németek száma	Százalékarány
1910	597 062	63 653 (12 914)**	10,66
1921	606 568	10 460 (10 674)***	1,72
1930	725 357	13 249 (12 713)***	1,83
1941	852 546	13 244	1,55
1946	755 900	2 398	0,32
1959	920 173	3 504	0,38
1970	1 056 799	4 230	0,40
1979	1 155 759	3 746	0,32
1989	1 245 618	3 478	0,28
2001	1 254 614	3 582	0,29
Összes német Ukrajnában (2001)	48 457 000	33 300	0,07

* Saját szerkesztés a népszámlálási adatok alapján.

** A németek száma a magukat németnek valló zsidókkal együtt.

*** A csillaggal jelölt, eltérő adatok ebben a kiadványban szerepelnek: МАЛЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ОМЕЛЧНОВИЧ: *Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр.. XX ст. Інформаційно-видавничий центр ЗППО, Ужгород, 2004., 141. р.*

BIBLIOGRÁFIA

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Orosz Állami Katonai Levéltár, Русский Государственный Военный Архив, РГВА

Orosz Föderáció Állami Levéltára, Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ

Orosz Föderáció Elnökének Levéltára, Архив Президента Русской Федерации, АП РФ

Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára, Центральный Архив Министерства Обороны Русской Федерации, ЦАМО РФ

Orosz Állami Szociál-politikai Történelmi Levéltár, Русский Государственный Архив Социально-Политической Истории РГАСПИ,

Történelmi Dokumentumok Kollekciónak Orosz Levéltára, Русский центр хранения историко-документальных коллекций, РЦХИДНИ,

Történelmi Dokumentumok Kollekciónak Központi Levéltára, Центр Хранения Историческо.Документаьних Коллекций ЦХИДК

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Державний Архів Закарпатської Области, ДАЗО

Szolyvai Emlékparkbizottság Archívuma.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KÖNYVEK, TANULMÁNYOK (MAGYAR NYELVEN)

A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története. A szerzői munkaközösség vezetője: Miscsenko Sz. O. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1975.

ADORJÁN ANDOR: *A halál árnyékában. Magyar rabszolgák Szibériában.* Pápa, 1993.

A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények, adatok 1989–1993. Szerkesztés, összeállítás: DUPKAGYÖRGY. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993.

Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó (1945–1948). Összeállította: M. TAKÁCS LAJOS, Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1994.

DR. ÁRPA ISTVÁN: *A tiszaháti nemzetiségek életéből.* Pillanatképek múltunkból. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.

BALLA GYULA: *Nagydobrony – egy falu, amely a térképen is megtalálható.* In: *Magyarságkutatás.* A Magyarságkutató Csoport Évkönyve 1988. Budapest, 1988.

BALLA GYULA: *Az Ung partjától a Szabad Európa Rádióig.* Beszélgetések Skultéty Csabával/Ambrus Mártonnal, Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1992.

BALLA LÁSZLÓ: *A nagy szovjet család kis magyar közössége. Kárpáti Igaz Szó,* Ungvár, 1971. március 21.

BALLA LÁSZLÓ: *Elidegenedés? A Kárpátontúli Ifjúság,* az egyetem magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió. *Kárpáti Igaz Szó,* 1971. augusztus 20.

BALLA LÁSZLÓ: *Szovjet magyarok.* Cikksorozat. *Kárpáti Igaz Szó,* 1975. november 23. – 1976. január 4.

BALLA LÁSZLÓ: *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó.* Visszaemlékezések, 1947–1987. PoliPrint, Ungvár, 2002.

(S.) BENEDEK ANDRÁS – KOVÁCS VILMOS: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában.* Tiszatáj, 1970.

BÉNYEI MIKLÓS: *A felszabadult Debrecen sajtója (1944. október – 1945. április)* hbml.archivportal.hu/data/files/144701208.pdf.

BRAUN LÁSZLÓ: *A szürtei férfiak elhurcolása a sztálini légerekbe.* In: *Acta Beregsasiensis.* A Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. Beregszász, 2005.

BOGNÁR ZALÁN: *Az elmaradt szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény.* In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 113. évf., IV. sz.

BOGNÁR ZALÁN: *Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945.* Argumentum, 2010

BOGNÁR ZALÁN: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.

BAKURA SÁNDOR – DUPKA GYÖRGY – KOVÁCS ELEMÉR – KOVÁCS ERZSÉBET – MOLNÁR D. ERZSÉBET – TÓTH ZSU-

ZSANNA: „*Oththon a könny is édes*”. 1944–1945. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, valóságok tükrében. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2009.

BALOG SÁNDOR: *Sorsüldözöttek*. Galéria Kiadó, Ungvár – Budapest, 1992.

BALOG SÁNDOR: *Lágerből lágerbe*. Galéria Kiadó, 1993.

BENDÁSZ ISTVÁN – BENDÁSZ DÁNIEL: *Helytállás és tanúságtétel*. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria-Écriture, Ungvár – Budapest, 1994.

BENKŐ LEVENTE – PAPP ANNAMÁRIA: *Magyar fogolysors a második világháborúban. I-II*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.

Berehovo-Beregszász zsidósága képekben. Szerk.: Jehoshua Halevy. Kiadó: Berehovo-Beregszász és környéke zsidósága körének kiadásában, Tel-Aviv-Natanya (Izrael), 1989.

BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: *Ez hát a hon...* Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Mandátum – Universum, Budapest – Szeged, 1991.

BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Monográfia. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993.

BOTLIK JÓZSEF: *Gát*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest, 2001.

BOTLIK JÓZSEF: *A hűség csapdájában*. Kovács Vilmos költő, író (1927–1977) emlékének. Pályakép és korrajz. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2003.

BOTLIK JÓZSEF: *Hármas kereszt alatt*. Görög katolikusok Kárpátalján az Ungvári Uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1994.

BOTLIK JÓZSEF: *Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914-1976*. Budapest, 2010.

CSANÁDI GYÖRGY: *Régi beregszásziak*. BeregInfó hetilap kiadásában, Beregszász, 2001.

CSANÁDI GYÖRGY: *Sorsfordító évek sodrásában*. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából. PoliPrint, Ungvár, 2004.

CSATÁRY GYÖRGY: *Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében*. In: *Évgyűrűk '90*. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991.

CSOMÁR ZOLTÁN: *Hús év Ungvár történelméből 1918–1938*. Budapest, 1939.

DOBOS FERENC: *Magyarok a senkiföldjén. „Malenykij robot” a kelet-szlovákiai Bodroghözben és Ung-vidéken. Regio – Kisebbségi Szemle*, 3. évf., 4. sz., 1992.

DOVHANICS O. D. – LUSZTIG K. – SZPIVAK, B.: *Egy legenda nyomában*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1972.

DOVHANICS O. D. *A Vörös hadsereg csatái Kárpátalja felszabadításáért*. In: *Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.

DOVHANICS O. D. *Harcba szálltak a népi bosszúállók*. In: *Ukrajna Emlékkönyve, Kárpátontúli terület*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.

DOVHANICS O. D. – KERECSANIN V. M.: *Kárpátaljaiak, mint a Vörös Hadsereg önkéntesei*. In: *Ukrajna Emlékkönyve, Kárpátontúli terület*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.

DOVHANICS O. D.: *Akik átszöktek a Szovjetunióba. Sorsuk további alakulása*. In: *Ukrajna emlékkönyve, Kárpátontúli terület*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.

DUPKA GYÖRGY: *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén*. Társ szerző: HORVÁTH SÁNDOR, MÓRICZ KÁLMÁN. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1990.

DUPKA GYÖRGY: *’56 Kárpátalján*. Dokumentumgyűjtemény. Társ szerző: HORVÁTH SÁNDOR. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993.

DUPKA GYÖRGY: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Társ szerző: KORSZUN OLEKSZIJ. Előszó: TÓTH MIHÁLY. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1997.

DUPKA GYÖRGY: *Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon*. Lefejezett értelmiség 1942–1957. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1999.

DUPKA GYÖRGY: *Kárpátalja magyarsága*. Honismereti kézikönyv. Nyelv és Lélek könyvek. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2000.

DUPKA GYÖRGY: *Autonómia-törekvések Kárpátalján 1918–2003*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2004.

DUPKA GYÖRGY: *„Keressétek fel a sírom...”* Szolyvai emlékkönyv a „malenykij robot” 60. évfordulójára a sztálinizmus kárpátaljai magyar áldozatairól 1944–2004. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2004.

DUPKA GYÖRGY: *’56 és Kárpátalja*. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006. Második, javított kiadás: Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006.

DUPKA GYÖRGY: „*Oththon a könny is édes...*” 1944–1955 Kényszer-munkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. . Társ szerzők: BAKURA SÁNDOR, KOVÁCS ERZSÉBET, KOVÁCS ELEMÉR, MOLNÁR D. ERZSÉBET, TÓTH ZSUZSANNA. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallo-mások tükrében. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2009.

DUPKA GYÖRGY: „*Népünk temetője: Szolyva*”. A Kárpát-medencei magyarság kegyhelye. A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944–1945. KMMI-füzetek VI., Beregszász, 2009.

DUPKA GYÖRGY: *Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképvisel-tek Kárpátalján*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2011.

DUPKA GYÖRGY: Az első „megnyugtató dokumentum” a helyi magyarság életében. In: Évgűűrűk '88. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1988.

DUPKA GYÖRGY: *A Kárpátaljai magyar férfilakosság deportálása. 1944 novembere*. In: Szabolcs-Szatmári Szemle, XXIV. évf. 4. szám, Nyíregyháza, 1989.

DUPKA GYÖRGY: *A magyarság számának, összetételének és telepü-lési területeinek változása Kárpátalján*. In: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). Az 1992. szeptember 2-5. között Budapesten rendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1994.

DUPKA GYÖRGY: *A magyar forradalom és szabadságharc Kárpát-alján*. In: Jó pásztor volt. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlé-kezete. Emlékkönyv. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2003.

DUPKA GYÖRGY: *Levelek a szolyvai lágerből*. In: A 20. századi magánlevelek nyelvi világa. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból. Budapest, 2003.

DUPKA GYÖRGY: *A magyarok sztálini deportációja*. In: Magyar–uk-rán közös múlt és jelen. (Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення). Nemzetközi tudományos konferencia anyagai, 2005. április 14-16. Az Uk-rán Nemzeti Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Kijev, 2006.

DUPKA GYÖRGY: *1956 és Kárpátalja. Részletek egy nagyobb ta-nulmányból, I. rész*. In: Nyelvünk és kultúránk. Budapest, XXXVI. évf., 2006/3. sz.; II. rész: XXXVI. évf., 2006/4-5. sz.

DUPKA GYÖRGY: *A sztálini hordák rabszolgaszedő razziái a ma-gyarok és a németek körében. Reflexiók egy kéziratra utószó helyett*. In: SINGER ZSUZSA: Nyomok a lelkekben. A sztálini munkatáborok kény-szerű öröksége. KMMI-füzetek VII., Beregszász, 2010. Második, javít-tott és bővített változat: Együtt, 2010., 1.sz.

DUPKA GYÖRGY: *Adalékok boldog Romzsa Tódor püspök életéhez.* Részlet egy készülő monográfiából. In: Együtt, 2011/3. sz.

DUPKA GYÖRGY: „*Őrtizeket fogunk gyűjteni a hegyeken...*” Száztíz évvel ezelőtt gyilkolták meg Egán Edét, a ruszinok jótevőjét. In: Együtt, 2011/4. sz.

DUPKA GYÖRGY: *65 éve történt (A kényszermunkára hurcolt kárpátjai fiatalok kálváriája.)* In: Együtt, 2012/1. sz.

DUPKA GYÖRGY: *1947 – a magyar és német internáltak hazatérésének esztendeje.* In: Együtt, 2012/2. sz.

DUPKA GYÖRGY: *A Kárpát-medencei németek és magyarok internálásával kapcsolatos fontosabb dokumentumok az orosz levéltárakban (1944-1955).* (Utószó). In: „*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...*” Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1954/195-1949. „*Malenkij robot*” interjúkötet. Szerkesztette: Márkus Beáta. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2013.

DUPKA GYÖRGY: „*Hova tűnt a sok virág...*” *Időutazás az Uralba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában.* Történelmi szociográfia. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2013.

DUPKA GYÖRGY: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátjai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944-1946).* Szolvyai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2012.

Egyetlen bűnünk magyarságunk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátjai áldozatairól (1944–1946). Szerkesztés, összeállítás: DUPKA GYÖRGY. Ungvár-Budapest, Patent – Intermix, 1993.

„*Egyetlen bűnünk a származásunk volt...*” *Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robotra” a sztálini légerekbe 1944/45–1955.* Szerk.: DR. BOGNÁR ZALÁN. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.

Ember az embertelenségben. Szerkesztette: ZSIROS SÁNDOR. Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2010.

EPERJESI PENCKÓFER JÁNOS: *Tettben a jellem.* A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Magyar Napló, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Budapest, 2004.

FAZEKAS ÁRPÁD, DR.: *Elhurcoltak.* Nyíregyháza, 1944–1948. Határszél Kft, Nyíregyháza, 1989.

FEDINEC CSILLA: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944.* Galánta-Dunaszerdahely, Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002., 39-40.l.

FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára. I-II. köt.* (1851)
A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete és az Állami
Könyvterjesztő Vállalat közös kiadása. Reprint. Budapest, 1984.

FÜZESI MAGDA: *Táj gesztenyékkel.* Versek. Hatodik Síp – Mandátum, Budapest–Beregszász, 1998.

Forradalom és szabadságharc. Hatások a Kárpát-medencében. Székelyhídi Ágoston összeállításában. Magyar '56 1-2. Magyarok Világszövetsége 1956-os Bizottság, Budapest, 1996.

FORGON PÁL: *Ábeltől Antipásig* Verses Biblia-értelmezések, koporsók, temetések a Biblia világában. Intermix Kiadó, 1993.

GAJDOS BÉLA – SZIJÁRTÓ SÁNDORNÉ: *A „szaktudomány” átlást foglal, avagy „Kit is szolgál a magyar burzsoá nacionalisták?” Kárpáti Igaz Szó*, 1973. október 30.

GEREBEN ÁGNES: *Idegen állampolgárok deportálása a Szovjetunióban, intézményi és ideológiai előzmények.* http://kmf.uz.ua/mr/5_gereben.html (2012)

GEREBEN ÁGNES: *Megtorlások a Szovjetunióban.* Helikon Kiadó, Budapest, 2013.

GÉCZILAJOS: *Civilek hadifogságban.* Madách Kiadó, Pozsony, 1992.

GERENDÉLY BÉLA, IFJ.: *Az 1944-es „malenykij robot” áldozatai Tiszakeresztúrtban.* http://kmf.uz.ua/mr/5_gerendely.html (2012)

GULÁCSY LAJOS: *Mélységből a magasba.* Önéletírás, bizonysgtétel az elmúlt időkről. Szerkesztette. KOVÁCSNÉ MARTON ERZSÉBET. Második, bővített (magán) kiadás, 2009.

GYÖRKEI JENŐ és HORVÁTH MIKLÓS: *Szovjet katonai intervenció 1956.* H and T Kiadó, Budapest, 2001.

HARGITA ÁRPÁD: *Tűzszlopoddal jéghegyek között.* Zimányi József életútja. Fundamentum Alapítvány, 1995.

HORVÁTH LAJOS: *Kárpátalja képviselte a magyar országgyűlésben 1938-1945.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002.

Istenhez fohászkodva... 1944. Szolyva. Verses levelek, imák a sztálini lágeremből, szemelvények a hozzátartozók visszaemlékezéseiből. Szerkesztés, összeállítás: DUPKAGYÖRGY. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1992.

Itt volt a végállomás... A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének erdélyi és felvidéki útja. Szerk. dr. Bognár Zsolt. 2011.

Jó pásztor volt. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékkönyve. Felelős szerkesztő: GORTVAY ERZSÉBET. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2003.

KAHLER FRIGYES, M. KISS SÁNDOR: *„Mától kezdve lövünk.”* Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2003.

Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Szerkesztette: BARANYI BÉLA. A monográfia az MTA Regionális Kutatások Központja és a Dialóg Campus Kiadó sorozata. Pécs–Budapest, 2009.

Kárpátalja 1919–2009. Kultúra, politika, történelem. Főszerkesztő: FEDINEC CSILLA, VEHES MIKOLA. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest, 2010., A monográfia ukrán nyelvű változata is megjelent Ungváron (Uzshorod, Poligrafcentr „Líra”, 2010.).

Kárpátalja évszámokban, 1867–2010. Kiadásért felel: TOKÁR MARIANN. Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány, Ungvár, 2011.

KEMÉNY GÁBOR: *Verhovina feltámad*. A ruszin sors könyve. MEFHOSZ Könyvkiadó, Budapest, 1939.

KERECSANIN V. M.: Utószó. In: *Ukrajna Emlékkönyve, Kárpáton túli terület*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.

KOVÁCS VILMOS: *Holnap is élünk*. Regény. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1965. Második kiadás: Csokonai Kiadó – Kárpáti Kiadó, Debrecen – Ungvár, 1989. Harmadik kiadás: Intermix Kiadó, 2007.

Magyarország helységnévtára 1941. Szerkesztette és kiadja: a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1941.

Magyar politikai és közigazgatási compass (1919-1939). Szerkesztette: MADARÁSZ ELEMÉR. Kiadja a Magyar Politikai és Közigazgatási Compass (1919-1939) Kiadóvállalat, Budapest, 1939.

MAJNEK ANTAL: *A kárpátaljai római katolikus egyház története*. In: *Útközben*, 1998.

Malenykij robot. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola LIMES Társadalomkutató Intézete 60 éve hurcolták el Kárpátalja magyar férfilakosságát címmel megtartott nemzetközi tudományos- és emlékkonferenciájának anyagai. <http://kmf.uz.ua/mr/index.html> (2012)

MATUSKA MÁRTON: *A megtorlás napjai*. Forum, Novi Sad, 1991.

MARINA GYULA: *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Patria Publishing Co. Ltd., 1977.

MENCZER GUSZTÁV: *A GULAG rabtelepei*. A bolsevizmus népiértésének színtere. Századvég Kiadó, Budapest, 2007.

MÓRICZ KÁLMÁN: *Kárpátalja sorsfordulói*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001.

NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: *A sátán fattya*. Hatodik Síp Könyvek. Új Mandátum, Budapest–Ungvár, 1991. Második kiadás: Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2000.

NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: 1944. Elbeszélő költemény. *Együtt* 2007/3. melléklete. Második kiadás: Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Közössége, Ungvár, 2007.

Országgyűlési Almanach 1939–1944. Tárolt változat: http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al939_44/index.htm (2012)

PEYER-MÜLLER, FRITZ: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1944.

PRUNICA SZ. I.: *Berehováji járás*. In: *Ukrajna emlékkönyve, Kárpátontúli terület*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997., 116–117. p.

POPÉLY GYULA: *Népfogyatkozás*. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945. Írók szakszervezete–Széphalom Könyvműhely–Regio, 1991.

Rémuralom a Délvidéken. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellen atrocitásokról. A kötetet szerkesztete: CSORBA BÉLA, MATUSKA MÁRTON, DR. RIBÁR BÉLA. Atlantis, Újvidék, 2004.

RISKÓ MARIANN: *Az eskü mindvégig kötelez*. A kárpátaljai görög katolikus egyház kálváriája 1944–1991. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, é. n.

Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála. Készült PUSKÁS LÁSZLÓ atya boldoggá avatása életrajzi anyagai nyomán. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2001.

RÓZSÁS JÁNOS: *Gulag-lexikon*. Püski, Budapest, 2000.

RÓZSÁS JÁNOS: *Keserű ifjúság. I-II*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989.

Rotman Miklós: *Mérges füvek*. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról. *Kárpáti Igaz Szó*, 1973. június 20.

S. BENEDEK ANDRÁS: *A tettenérhető történelem*. Kárpátaljai nemzetiségi és kultúrtörténeti vázlat, Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1992.

S. BENEDEK ANDRÁS: *A megmaradás esélyei*. Tanulmányok, esszék, kritikák. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1996.

SÁGVÁRI ÁGNES: *Holocaust Kárpátalján*, 1941. *Multünk* 1999/2., 116–145 p.

SÁNDOR LÁSZLÓ: *Három ország polgára voltam*. Egy évszázadnyi élet emlékei, 1909–1993. Madách–Posonium, 2009.

SÜTŐ KÁLMÁN: *Holdarcba nézve*. Galéria Kiadó, 1992.

SINGER ZSUZSA: *Nyomok a lelkekben*. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. Tanulmány. KMMI-füzetek VII., 2010.

STARK TAMÁS: *Magyarok szovjet kényszermunkatáborokban*. In: *Kortárs*, 2002. 2-3. sz.

STARK TAMÁS: „*Malenykij robot*”. *Magyarok a szovjet táborvilágban*. http://kmf.uz.ua/mr/5_stark.html (2012)

STARK TAMÁS: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, 2006.

„*Sötét napok jöttek...*” Konceptiós perek magyar elítélteinek emlékönyve 1944–1955. Szerkesztés, összeállítás: DUPKA GYÖRGY. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993.

SZABÓ GYÖRGY: *Kolozsvári deportáltak az Urálban*. KOMPRESS. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1994.

SZABÓ GYÖRGY: *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940-1944*. timp kiadó, 2002.

SZABÓ LÁSZLÓ, DR.: *Kárpátaljai demográfiai adatok*, Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1992.

Szemelvények a GULAG memoár-irodalmából. Összeállította és szerkesztette: Zsíros Sándor tanár, a Gulag Kutatók Nemzetközi Társasága alapító elnöke. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2013.

SZOLZSENYICIN ALEKSZANDER: *Ivan Gyenyiszovics egy napja*. Fordította: Wesely László, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.

SZOLZSENYICIN ALEKSZANDER: *A GULAG szigetvilág 1918-1956. I-III*. Fordító: Soproni András. Európa Könyvkiadó Kft., 2013.

Szolyvai Emlékpark 1944. Emlékezzünk Szolyvára. Szerkesztés, összeállítás: DUPKA GYÖRGY. Ungvár, 1999.

Szolyvai Emlékparkbizottság Hírlevele. Emlékezzünk a „malenykij robot” 58. évfordulóján a kárpátaljai magyar „holocaust” áldozataira.. Szerkesztés, összeállítás: DUPKA GYÖRGY. Ungvár – Szolyva, 2002.

Szolyvai Emlékpark. A sztálini légerekben elpusztult magyarok névsora. Szerkesztés, összeállítás: DUPKA GYÖRGY. Ungvár, 2003.

SZŐKE DOMONKOS: *Kelet-Európa szovjet megszállása 1944-1947 között*. http://kmf.uz.ua/mr/5_szoke.html (2012)

Tízévkönyv. Hatodik Síp antológia 1989–1999. Szerk.: NÉMETH ISTVÁN, PENCKÓFER JÁNOS. Hatodik Síp, Mandátum Kiadó, Budapest, 1999.

TÓTH GÁBOR: „*Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó*”. Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Tanulmány. KMMI-füzetek V., 2009.

Tövises út az egységhez. Fejezetek a kárpátaljai görög katolikus egyház történetéből. SZABÓ GYÖRGY atya gondozásában. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1999.

USZTA GYULA: *A jót akarni kell.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989.

Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998.

VÁRDI HUSZÁR ÁGNES. *Rabszolgák az Urálnál.* In: Új Horizont, 2003. 6. sz.

VÁRDY BÉLA – VÁRDY HUSZÁR ÁGNES: *Magyarok a Gulag rabszolgatáborai.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2007.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: *Kivont kardok között.* Versek. Budapest, 1992.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: *Jég és korbács.* Versek 2002–2010. Budapest, 2010.

VÁRADI NATÁLIA: *1956-os deportálások a Szovjetunióba az Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívumában őrzött dokumentumok alapján:* http://kmf.uz.ua/kutatasok/deportaltak56/deportaltak_56.html (2013)

VARGA ÉVA MÁRIA: *Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956).* Budapest, 2008. doktori.btk.elte.hu/hist/vargaeva/tezisekmagyar.pdf (2012)

VARGA ÉVA MÁRIA: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956). Az oroszországi levéltári források tükrében.* Russica Pannonicana, Budapest, 2009.

WYSZKOVSKI PAWEL: *Katolikus üldözés Ukrajnában és Kárpátalján. Katolikusok Ukrajnában a kommunista rezsim alatt (1917–1944–1991).* Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom, 2013.

ZELEI MIKLÓS: *A 342-es határkő (Negyedszázad Kárpátalján).* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség kiadása, Ungvár, 2006.

ZUBÁNICS LÁSZLÓ: *Guti körkép.* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2000.

Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. A dualizmus korától napjainkig. Szerkesztette: BÁNYAI VIKTÓRIA, FEDINEC CSILLA, KOMORÓCZY SZONJA RÁHEL. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.

ZSIGMOND JÓZSEF: *Apám nyomán Szibériában. Az én háborúm és fogságom történetéből 1944–1948.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002.

ZSELICKY BÉLA: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА, Центр культур національних меншин. Інформаційний бюлетень №4., Ужгород, 2003. 18. old.

ДОВГАНІЧ О.: *До Бузулука через табори ГУЛАГу*. Ред. Видавництво Гражда, Ужгород, 2009.

ДОВГАНІЧ О. Д.: *Роки лихоліття: невідомі сторінки і трагічні долі*. Історико-краєзнавчі статті і нариси. Виробничо-Видавничий Комбінат «Патент», Ужгород, 1995,

ДОВГАНІЧ О. Д.: *У сутінках забуття*. Репресовані делегати першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України. Вид-во В. Падяка, Ужгород, 2000.

Документи свідчать. Упорядник ГАЙДОШ А. І., Вид-во «Карпати», Ужгород, 1985.

ДУПКО ЮРІЙ – КОРСУН ОЛЕКСІЙ: *Закарпатський острів архіпелагу ГУЛАГ, або молитва складена за дротом*. Іп: Новини Закарпаття, 3. серпня 1991. р.

ДУПКО Д.: *Про мого товариша, яким я його знаю*. Срібна Земля, 8. червня 1996. р.

ДУПКА ДЬЕРДЬ: *Сталінські депортації угорців. – Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення*. – Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005 р.). Національна академія наук України, Інститут історії України, Київ, 2006.

Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Уклад.: МАГОЧІЙ ПАВЛО РОБЕРТ, ПОП ІВАН. Вид-во В. Падяка, Ужгород, 2010.

Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура. Під ред. ВЕГЕШ МИКОЛА, ФЕДИНЕЦЬ ЧЛЛА. Поліграфцентр «Ліра», Ужгород, 2010.

Закарпатская область. Справтчник административно-территориального деления. Издательство «Карпати», Ужгород, 1968.

Закарпатська область. Довідник адміністративно-територіального поділу. Видавництво «Радянське Закарпаття», Ужгород, 1983.

История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. Главная редакция украинской советской энциклопедии, Киев, 1982.

КОРСУН О.: *З нагоди 50-річчя з дня проведення акції по так званому затриманню та інтернуванню угорського і німецького населення Закарпаття*. Новини Закарпаття, 15. листоп. 1994. р.

КОРСУН О.: *Захистимо потоптану честь безвинних людей*. Новини Закарпаття, 7-10. груд. 1996. р.

КОРСУН О.: *Невідомі гуманісти чи відомі злочинці. Новини Закарпаття*, 11. жовт. 1997. р.

КОРСУН О.: *Осінь 1944. року: трагічні сторінки. Новини Закарпаття*, 12. листоп. 1999. р.

КОРСУН О.: *Жертви постанови №0036. від 13. листопада 1944. року. Новини Закарпаття*, 27. трав. 2000. р.

КОРСУН О.: „Виключити усяку можливість залишення на цій території хоча б одного німця...”. *Новини Закарпаття*, 6-13. груд. 2003. р.

КОРСУН О.: „Залікувати незаживаючі душевні рани можна лише сказавши правду ...”. *Новини Закарпаття*, - 27. листоп. 2004. р.

КОРСУН О.: „Ставка Верховного Головного Командування в останній раз попереджає генерала армії Петрова ... Й. Сталін, А. Антонов”. *Новини Закарпаття*, 10., 17., 24. черв. 2006. р.

КОРСУН О.: *Воз'єднавчий рух в Закарпатті у 1944–1945 рр. у світлі нових архівних документів*. Ужгородський Національний Університет, Ужгород, 2006. р.

КОРСУН О.: *Щодо процесу реабілітації Андрія Бродія та Августина Волошина як колишніх політичних в'язнів Радянського Союзу*. In: *Спільне українсько-угорське минуле і сьогодення: „білі плями”, що віддаляють та об'єднують*. // *A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”*. Beregszász–Ungvár, 2011.

КОРОЛЬ ІВАН: *Угорська революція 1956 року: початок краху прорадянських тоталітарних режимів*. Міністерство освіти і науки України, Ужгородський Державний Інститут інформатик, економіки і права. Вид-во В. Падяка, Ужгород, 2002.

Крізь пекло ґулагів. Документи, спогади, нариси. Закарпатська обласна державна адміністрація. Редакційна колегія: ПРИХОДЬКО В. О., ДОВГАНІЧ О. Д., ДЕЛЕГАН М. В., ХЛАНТА О. В., ЧОРІ Ю. С. ВАТ «Патент», Ужгород, 2006.

„*Криваві тіні Кремлю*”. Літературна творчість репресованих закарпатців. ПОПОВИЧ М. А., ДОВГАНІЧ О. Д.. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2006.

КУЦЕНКО К. О.: *Визволення Закарпатської України Радянською Армією (вересень – жовтень 1944 р.)* In: *Український Історичний Журнал*, 1970. р., №6.

Література про Закарпатську область за 1965–1966 роки. Бібліографічний покажчик. Видавництво Карпати, Ужгород, 1970.

МАЗУРОК О., ПАВЛЕНКО Г., СИТНИК О.: *Документи ДАЗО як джерело до вивчення історії Закарпаття (1939-1959.)* In: *Carpathica – Карпатика*, Випуск 4: *Німці на Закарпатті (X–XX ст.)*. Ужгород, 1995.

МАЛАКОВ ДМИТРО: *Ніби й не було війни ... (Київ 1943 року на світлинах угорського вояка)*. Вид-во Грані-Т, Київ, 2009.

МАЛЕЦЬ О. О.: *Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40–80-х рр. XX ст.* Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, Ужгород, 2004.

Нариси історії Закарпаття. Том I (1918–1945). Редакційна колегія: ГРАНЧАК І., БАЛАГУРІ Е., ГРИЦАК І., ІЛЬКОВ., ПОП І. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 1995.

Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991). Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації. Голова редакційної колегії: РІЗАК І. М. Ужгород, 2003.

ПАВЛЕНКО Г. В.: *Нове про депортацію німців Закарпаття в 1944–1946 рр.* // Матеріали науково-практичної конференції „Державне регулювання міжетнічних відносини в Закарпатті”. Ужгород, 1997.

ПАВЛЕНКО Г.: *Німці на Закарпатті*. Ужгород, 1995., 86. р.

ПОП ІВАН: *Подкарпатська Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.)* Ужгород, 2004.

ПОП ІВАН: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США, ред. рус. текста ШАБАК М. Изд-во В. Падяка, Ужгород, 2001.

Репресії в Україні (1917–1990 рр.): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик

Автори-упорядники: БАБИЧ Є. К., ПАТОКА В. В., СМОЛОСКИП, Київ, 2007.

ХРАНЧАК І. М.: *З історії партизанського руху на Закарпатті в 1943-1944 рр.* In: Збірник наукові записки Ужгородського Державного Університету, Т. 36.

Ш. БЕНЕДЕК АНДРАШ: *Cosǐdy dobrǐ u vǐsheliaki*. Русины gens fidelissima. ПоліПрінрт, Ужгород, 2001.

PUBLIKÁLT LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK

Magyar Hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok. (1941-1953). Főszerkesztő: VARGA ÉVA MÁRIA. Moszkva-Budapest, ROSSZPEN-MKTTK, 2006.

Венгерские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов. Составители: БОРИСОВ Д. И., ВАРГА Е. М., ВОРОНЦОВ В. Л., КОРОТАЕВ В. И., ПЫЛОВА Л. А., ТАРХОВА Н. С. Российская политическая энциклопедия, Москва, 2005.

Возз'єднання. Збірник архівних документів (травень 1944. – січень 1946. рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Ужгород, 1999 р.

Карпатська Україна. Документи і матеріали. Том I. Упорядкування: ДОВГАНІЧ О. Д., КОРСУН О. М. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2009.

Карпатська Україна. Документи і матеріали. Том II. Упорядкування: ФЕДАКА С. Д. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2010.

Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів „Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. XX століття”. Упорядник: ДОВГАНІЧ О. Д. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2007.

Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944–1945 рр. Архівні документи і матеріали. Упорядник: О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: З.М. КІЗМАН, Ю.Ю. ДУПКО, А.М. ФУКС. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2012.

Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГу і БУЗУЛУК до рідних Карпат. 1939–1949. Архівні документи і матеріали. Упорядники КОРСУН О. М., ПАГІРЯ О. М. Всеукраїнське державне видавництво Карпати, Ужгород, 2011.

Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. Збірник документів. Т. 1. (1917–1923 рр.) Ужгород, 1957.

Шляхом Жовтня. Т. 2. (1924–1929 рр.) Ужгород, 1961.

Шляхом Жовтня. Т. 3. (1930–1933 рр.) Ужгород, 1962.

Шляхом Жовтня. Т. 4. (1934–1938 рр.) Ужгород, 1964.

Шляхом Жовтня. Т. 5. (1938–1944 рр.) Ужгород, 1967.

Шляхом Жовтня. Т. 6. (VIII.1944. – I. 1946. рр.) Ужгород, 1965.

Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів комуністів у Чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921–1938 рр.) Ужгород, 1959.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. ВАТ «Видавництво» Закарпаття». Ужгород, 2003., 700. р.

Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга друга. ВАТ «Видавництво» Закарпаття». Ужгород, 2004., 800. р.

Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. Сборник документов. Составители: руководитель- д.и.н. А.А.Зданович, В.К.Былинин, В.К. Гапсанов, В.И. Коротаев, В.Ф. Лашкул. Москва, Объединенная редакция МВД России, 2009.

MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS HALOTTI KIMUTATÁSOK

Béke poraikra... Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Szerk.: BÚS JÁNOS. Varietas 93 KFT, Budapest, 1999.

Книга пам'яті України. Закарпатська область. I том. Вид-во Карпати, Ужгород, 1995.

Книга пам'яті України. Закарпатська область. II том. Ужгород, 1998.

Книга скорботи України. Закарпатська область. Том I., м. Ужгород, м. Берегово, м. Мукачево, м. Хуст. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ І. О. Видавництво Карпати, Ужгород, 2002.

Книга скорботи України. Закарпатська область. Том II. м. Ужгород, м. Берегово, м. Мукачево, м. Хуст, м. Чоп. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. Ужгород, 2004.

Книга скорботи України. Закарпатська область. Том III. Берегівський район, Великоберезнянський район, Виноградівський район, Воловецький район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ І. О. Ужгород, 2005.

Книга скорботи України. Закарпатська область. Том IV. Іршавський район, Міжгірський район, Мукачівський район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ І. О. Ужгород, 2006.

Книга скорботи України. Закарпатська область. Том V. Перечинський район, Рахівський район, Свалявський район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ І. О. Ужгород, 2007.

Книга скорботи України. Закарпатська область. Том VI. Тячівський район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ І. О. Ужгород, 2008.

Книга скорботи України. Закарпатська область. Том VII. Ужгородський район, Хустський район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ І. О. Ужгород, 2009.

Книга скорботи України. Закарпатська область. Том VIII (додатковий). Міста обласного підпорядкування: Ужгород, Берегово, Мукачево, Хуст, Чоп. Райони: Берегівський, Великоберезнянський,

Виноградівський, Воловецький. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ І. О. Ужгород, 2010.

Книга скорботи України. Закарпатська область. Том IX (додатковий). Іршавський район, Міжгірський район, Мукачівський район, Перечинський район, Рахівський район, Свалявський район, Тячівський район, Ужгородський район, Хустський район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ І. О. Ужгород, 2011.

PUBLIKÁLT ÉS KÉZIRATOS INTERJÚK, LEVELEK, FELJEGYZÉSEK,
VISSZAEMLÉKEZÉSEK

BADZEY PÁL: *A haláltáborból.* Szolyvai lágernapló. Összeállította: Badzey Imre. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1996.

BAGU BALÁZS: *Életutak.* Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Intermix Kiadó, 2004.

BALOGH SÁNDOR: Magyarok kollektív felelősségre vonása. *História* 2005/9. p. 11.

BENDÁSZ ISTVÁN: *Öt év a szögesdrót mögött: egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáborában.* Abaliget, Lámpás, 2000.

DANIELOVICS EMMI: *Tiszaborkuttól Ungvárig.* Önéletírás. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2003.

„*Élő történelem*”. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből 1944–1992. Szerkesztés, összeállítás: DUPKA GYÖRGY. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993.

FORGON PÁL: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak.* Egy kárpátaljai magyar református lelkész a Gulagon. Budapest, Kálvin, 1992.

HORVÁTH LÁSZLÓ: *Élet a halál árnyékában. Emlékeim a „malenykij robot”-ról;* HORVÁTH SIMON: *Sötét ég alatt.* Lágerversek. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2004.

KURMAI-RÁTI SZILVIA: *A „malenykij robot” a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében.* Mélyinterjúk id. Pocsai Vince és Nagy András túlélőkkel. KMMI-füzetek XIV., Beregszász, 2011.

LUSZTIG KÁROLY: *Töredékek.* Napló, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2007.

MANDRIK ERZSÉBET: *A pokol bugyraiban.* Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1994.

MÉSZÁROS SÁNDORNÉ: *Elrabolt éveim a Gulagon.* Emlékirat. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2000.

NAGY ANDRÁS: „...*Dobszóra elsöpört a fűvös zivatar*” a sztálini munkatáborokba. Emlékfoszlányok. KMMI-füzetek IX., Beregszász, 2010.

NAGY JENŐ: *Megaláztatásban*. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1992.

PATAKY FERENC letétbe helyezett emlékirata, 1992. (Dupka György archívumában).

DR. ORTUTAY ELEMÉR: „... *holnap is felkel a nap*” Emlékeim. Intermix Kiadó, 1993.

OZSVÁTH LAJOS: *Királyháza korok váltóin*. Emlékfoszlányok a legrégebbi időktől 1945-ig. Intermix Kiadó, 1995.

STEINER FERENC levelei, archív felvétel. (Dupka György archívumában).

SZALAI BORBÁLA: *Morzsák*. Életem igaz története, Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2007.

SZOBOSZLAY MÓNIKA: *Mementó. A Kárpátaljai magyar holocaust története Técső tragédiájának tükrében*. Técső, 2000.

TÓTH ÁRPÁD beadványa. Ungvár, 2011. augusztus 4. (Dupka György archívumában).

KUTATÓCSOPORTBAN TEREPGYAKORLATON

2009. június 26.–2009. július 4. *Polgári lakosság internálása „malenkij robotra” a Szovjetunióba* elnevezésű projekt: az EU EACEA támogatásával a malenkij robotosok nyomában Donyec és Luganszk megyékben a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre szervezésében. A helyi szemtanúk bevonásával felkeresték, azonosították és dokumentálták az említett településeken egykor működtetett munkatáborokat, fogoly-temetőket. Tárolt változat: <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=103&page=2> (2009)

2011. május 4-9. Kutatócsoportban terepgyakorlaton *Erdélyben*. „*Itt volt a végállomás*” című uniós pályázat részeként és a „*Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek*” című projekt keretein belül a kutatók, túlélők a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre – Német Kör szervezésében végiglátogatták, azonosították és dokumentálták azokat a helyszíneket, ahol elosztó és gyűjtőtáborok voltak: *Nagykároly, Szaniszló, Szatmárnémeti, Érmindszent, Nagyszeben, Nagydisznód, Brassó, Ligetfalva, Marosvásárhely, Szászrégen, Nagyenyed, Déva, Lugos, Temesvár, Arad*. 2011-2012 között a pécsi Német Kör hasonló kegyelet és emlékező utat szervezett a Vajdaság (Szabadka, Zombor), Felvidék és Kárpátalja területére, azonosították, dokumentálták azokat a helyszíneket, ahol gyűjtőlágerek, lágertemetők voltak. <http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/2-kepek> (2011)

2012. június 29.–július 10. Kegyeleti és kutatóút az Ural térségében: Perm megye (*Perm*), Szverdlovszk megye (*Jekatyerinburg*), Cseljabinszk megye (*Cseljabinszk*), Baskírföld (*Ufa*). A felsorolt területeken 35 egykori, második világháborús kényszermunkatábor, civil internált- és hadifogoly temetőt azonosítottunk, dokumentáltunk. Tárolt változat: [http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=164&page=\(2012\)](http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=164&page=(2012)), [http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/5-ural\(2012\)](http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/5-ural(2012)), [http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/4-konferencia\(2012\)](http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/4-konferencia(2012)).

EGYÉB

ОЛЕКСІЙ КОРСУН: Завдяки Юрієві Дупко в нашій історії стало менше „біли плям”. In: Новини Закарпаття, 2012. N-44-45. 21 травня.

TÉNYFELTÁRÓ DOKUMENTUMFILMEK

SÁRA SÁNDOR: *Csonka-Bereg*. Dokumentumfilm-sorozat, 1988.

GULYÁS GYULA – GULYÁS JÁNOS: *Malenykij robot*. Filmszociográfia. Századvég Kiadó, Budapest, 1990.

SÁRA SÁNDOR: *Magyar nők a GULAG-on*. Dokumentumfilm-sorozat I-II-III., 1992. Lásd még: *Csonka-Bereg*. Az 1944 őszén elhurcolt férfiak sorsáról készült dokumentumfilm-sorozat, 1988.

HAVASI JÁNOS – JURKOVICS JÁNOS: *Idegen ég alatt*. (Urál térségi lágerekben elhunyt magyar foglyok emlékének adózik az 57 perces film.) Szeged. 2012. http://www.port.hu/idegen_eg_alatt/pls/w/films.film_page?i_film_id=136919 (2012)

GOLOVCHUK OKSZANA: “ЦІНА ЖИТТЯ НА ЗЕМЛІ ЖИВИХ.” Film-rekviem. A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatáról 1944-1955 között. (48,57 perc). Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси 1944-1955 рр. Фільм-реквієм. 2014 рік. (48,57). Ідея: Зігхард Рашдорф та Михайло Товт. Автор сценарію та тексту: Оксана Головчук. Оператор-постановник і режисер: Олександр Тарольт változat: <https://www.youtube.com/watch?v=gclOzg8mk8I> (2014)